
VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 18

2/2014

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2014

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2014

www.vhu.sk

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

HORÁKOVÁ , Andrea: Stredoveké Uhorsko očami rytiera Bertranda de La Broquière	6
SZEGHY , Gabriel: Od hlavného mestského kapitána po policajný kapitanát v Košiciach	21
LAINCZ , Eduard: Pomoc Slovákov poľskej kuriérskej službe cez okres Stará Ľubovňa v rokoch 1939 – 1944	46
ŠTAIGL , Jan: Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky). (2. časť)	62
PURDEK , Imrich: Metodologické a terminologické problémy výskumu vojenskej symboliky z aspektu heraldiky, faleristiky a vexilológie	89

Dokumenty a materiály

ŠUMICHRAST , Peter: Letecká havária na Zadnom Gerlachu v hláseniach leteckého náhradného pluku 4	101
MASKALÍK , Alex: Správa vojenskej kontrarozvedky o prípadoch „zneužitia“ síl prostriedkov ČSLA v augustových dňoch 1968	126

Recenzie

SEGEŠ , Vladimír – ŠEĎOVÁ , Božena. <i>Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1387 – 1526</i> (P. Valachovič)	148
KOURA , Jan. <i>Zápas o východní středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945-1953.</i> (J. Drábik)	150

Anotácie, glosy	154
------------------------------	-----

Kronika	161
----------------------	-----

INHALT

Studien

HORÁKOVÁ, Andrea: Das mittelalterliche Königreich Ungarn in der Reisebeschreibung des Ritters Bertrandon de La Broquière	6
SZEGHY, Gabriel: Vom städtischen Hauptkapitän zur Entstehung und Entwicklung des polizeilichen Kapitanats in Kaschau/Košice	21
LAINCZ, Eduard: Hilfe der Slowaken an den polnischen Kurierdienst im Bezirk Stará Ľubovňa (Altľublau) in den Jahren 1939 – 1944	46
ŠTAIGL, Jan: Die tschechoslowakische Armee in der Slowakei im Kontext der internationalen und innenpolitischen Entwicklung 1989 – 1992 (Einführung) (Teil 2)	62
PURDEK, Imrich: Methodologische und terminologische Fragen der Militärsymbolik-forschung aus der Sicht der Heraldik, Falleristik und Vexikologie (Fahnenkunde)	89

Dokumente und Materialien

ŠUMICHRAST, Peter: Die Flugkatastrophe in Zadný Gerlach in den Berichten der Fliegerersatzabteilung 4	101
MASKALÍK, Alex: Bericht des tschechoslowakischen militärischen Abwehrdienstes über Vorfälle des „Missbrauchs“ der Streitkräfte und Mittel der Tschechoslowakischen Volksarmee in den Augusttagen von 1968	126

Recensionen	148
--------------------------	-----

Annotationen, Glossen	154
------------------------------------	-----

Kronik	161
---------------------	-----

CONTENTS

Studies

HORÁKOVÁ , Andrea: Medieval Hungary through the Eyes of the Knight Bertrandon de La Broquière	6
SZEGHY , Gabriel: From the Chief Captain to the Establishment and Development of the Police Captaincy in Košice.....	21
LAINCZ , Eduard: Slovak Help to the Polish Courier Service via Stará Ľubovňa County in 1939 – 1944	46
ŠTAIGL , Jan: CS Army in Slovakia within the Context of International and Internal Political Development 1989 – 1992 (Outline of the Topic) (Part 2).	62
PURDEK , Imrich: Methodological and Terminological Issues of the Military Symbols Research in terms of Heraldry, Faleristics and Vexillology	89

Documents and materials

ŠUMICHRAST , Peter: Aircraft Accident at Zadný Gerlach. Reports of the 4th Replacement Aviation Regiment.....	101
MASKALÍK , Alex: Report of the Military Counter-Intelligence on the Cases of “Misused” Forces and Resources of the ČSLA in August 1968.....	126

Reviews	148
----------------------	-----

Annotations, Glosses	154
-----------------------------------	-----

Chronicle	161
------------------------	-----

ŠTÚDIE**STREDOVEKÉ UHORSKO OČAMI RYTIERA
BERTRANDONA DE LA BROQUIÈRE**

ANDREA HORÁKOVÁ

HORÁKOVÁ, A.: Medieval Hungary through the Eyes of the Knight Bertrandon de La Broquière. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 6-20, Bratislava.

Author of the study focuses on the view of Hungary in the 1430's through the eye of Bertrandon de La Broquière, one of the most famous and most important Burgundy travelers of his era. During his life, as a reliable legate of the Burgundy court, he took various diplomatic and exploratory trips including the secret mission to the Holy Land (1432 – 1433). When returning from this reconnaissance trip, Bertrandon also stopped by in the territory of the Hungarian Kingdom, leaving us with detailed and interesting information contained in his travelogue, *The Voyage Overseas*.

Bertrandon arrived in Hungary in 1433. In his travelogue, he recorded every town he had visited in the Hungarian Kingdom territory. In addition to the town names, he also described the country he was passing through, the important towns he visited and people he met as well as their traditions and habits practised on the court of King Žigmund Luxemburský which took his interest. Bertrandon has also left us with reports about the prices, nature, breeding and taming of Hungarian horses. We also learn about his participation in the knight tournament in Budin during his stay in Hungary, also directly participated by Ladislav Gorjanský, son of the Hungarian palatine.

Military History. Hungary. 15th Century. Hungary in the Travelogue of Bertrandon de La Broquière, the Burgundy Traveller.

Najväčšiu hrozbu pre stredoveké Uhorsko predstavovala Osmanská ríša. Kráľ Ľudovít I. Anjouvský výbojmi na Balkáne síce dokázal rozšíriť vplyv a uznanie uhorskej nadvlády, no dvojsečnosť tejto politiky sa prejavila v tom, že zároveň podlomil obranné sily tamojších krajín, ktoré nedokázali čeliť rastúcej osmanskej expanzii.¹ Osmanská ríša sa po bitke na Kosovom poli v roku 1389 stala bezprostredným susedom Uhorského kráľovstva. Uhorský kráľ Žigmund Luxemburský sa v roku 1395 rozhodol zásadne riešiť ťažkú situáciu Uhorska, a preto sa pustil do organizovania medzinárodnej križiackej výpravy. Práve v tej dobe jeho volanie o pomoc našlo najväčšiu odozvu na dvore burgundského vojvodu Filipa Smelého,

¹ KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Prešov 2013, s. 106. (Autorom príslušnej časti je Vladimír Segeš.). ISBN 978-80-555-0921-1.

ktorý videl v križiackej výprave možnosť ako zvýšiť svoju prestíž na medzinárodnom poli.²

Aktivita burgundskej zahraničnej politiky sa s postavou Žigmunda Luxemburského, a tým aj s Uhorským kráľovstvom spájali i v 15. storočí. Väčšinou išlo o spoluprácu pri organizovaní križiackych výprav, pretože Žigmund Luxemburský, rovnako ako burgundský vojvoda Filip, považoval križiacku výpravu za súčasť panovníckej sebaaprezentácie rovnako ako aj za možnosť získania cisárskej koruny.³

Aj nový burgundský vojvoda Filip Dobrý, vnuk Filipa Smelého, prejavil záujem o spoluprácu s uhorským kráľom, a to najmä po tom ako Žigmund zdedil po svojom bratovi Václavovi České kráľovstvo, ktoré si vyslúžilo povest' krajiny plnej kacirov.⁴ Vtedy Filip Dobrý uvažoval o ťažení do Čiech proti husitom, nakoľko husitská otázka sa v tej dobe stala témou medzinárodnej politiky.

Križiacke výpravy v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 15. storočia zohrávali v burgundskej politike čoraz kľúčovejšiu úlohu. Filip Dobrý využíval rady znalcov vojenskej problematiky, ktorí zároveň poznali situáciu na Blízkom východe. Prvorado treba spomenúť burgundského dvorného komorníka Guilleberta de Lannoy⁵ a najmä burgundského dvorného stolníka Bertrandon de La Broquière. Z poverenia vojvodu Filipa uskutočnili jednak prieskumné či výzvedné misie do Svätej zeme a jednak podnikli diplomatické misie v rámci ktorých navštívili aj Uhorské kráľovstvo.

Kto bol Bertrandon de La Broquière

Bertrandon de La Broquière rovnako ako už spomínaný Guillebert de Lannoy pôsobil v službách burgundského vojvodu Filipa Dobrého. Vykonával funkciu hlavného stolníka, radcu a komorníka. O Bertrandovom pôsobení, ako aj o jeho obľúbenosti na dvore Filipa Dobrého, sa dozvedáme najmä z účtovných súpisov z Lille a Dijonu.⁶

Čo sa týka Bertrandových predkov, detstva a mladosti, nezachovali sa nám takmer žiadne informácie. Vieme však, že Bertrandon pochádzal z vojvodstva Guyenne a rytierstvo v jeho rode malo svoju tradíciu.⁷ Napokon aj Bertrandon sa vybral po stopách svojich predkov a rovnako ako jeho súčasník Guillebert sníval o kurtoázných láskach, rytierskej sláve, ako aj o ďalekých cestách plných dobrodružstiev. A hoci nepoznáme obdobie, v ktorom sa Bertrandon rozhodol opustiť rodnú krajinu, vieme, že jeho sny sa napokon začali plniť po jeho príchode na dvor burgundského vojvodu.

V roku 1421 sa jeho meno po prvýkrát objavuje na zoznamoch vojvodovho dvora. Bertrandon vykonával v tomto období funkciu stolníka a pravdepodobne si veľmi rýchlo

² Filip Smelý (1363 – 1405) poslal do Uhorska svojich vyslancov Guillaumea de La Trémoille a Regniera Pota, ktorí plnili podobnú misiu, akou bol neskôr poverený i Guillebert de Lannoy. Pozri LANNOY, Guillebert de. *Cesty a poselstva*. Ed. SVÁTEK, Jaroslav et al. Praha : CMS a Scriptorum, 2009, s. 19-20. ISBN 978-80-87271-11-7.

³ Žigmund Luxemburský bol v Ríme korunovaný za cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa pápežom Eugenom IV. dňa 31. mája 1433. Dostal sa tak na najvyššiu priečku svetskej hierarchie vtedajšieho Západu. Tamže, s. 21; SEGEŠ, Vladimír et al. *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava : SPN, 2010 (4. vyd.), 302 s. ISBN 978-80-10-02026-3. 152; BARTL, Július. *Žigmund Luxemburský*. Budmerice : Rak, 1996, s. 75. ISBN 80-85501-11-2.

⁴ Od roku 1420 Žigmund Luxemburský organizoval križiacke výpravy nielen proti Osmanom na hraniciach Uhorska, ale aj proti husitom v Českom kráľovstve. Pozri LANNOY, ref. 2, s. 22; BARTL, ref. 3, s. 69-81.

⁵ Guillebert de Lannoy bol flámskym veľmožom, burgundským šľachticom a rytierom Rádu zlatého rúna. LANNOY, Ghillebert de. *Œuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*. Ed. POTVIN, Charles. [online]. Louvain, 1878, 662 s. Dostupné na internete: <<http://gallica.bnf.fr/>>.

⁶ LA BROQUIÈRE, Bertrandon de. *Le voyage d'outremer de Bertrandon de La Broquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*. Ed. SCHEFER, Charles henri Auguste. [online]. Paris : E. Le-roux, 1892, s. 17 (412 s.) Dostupné na internete: <<http://gallica.bnf.fr/>>, s. 17.

⁷ Tamže, s. 18.

vedel získať dôveru burgundského vojvodu Filipa Dobrého, pretože už v roku 1423 bol poverený vojvodom vykonať dôvernú misiu. Bertrandon dostal za úlohu doručiť listy grófovi Jánovi z Foix a navarrskému kráľovi Karolovi III.,⁸ v ktorých ich burgundský vojvoda oboznámil o svojich mierových zámeroch, ako aj o súhlase usporiadať zhromaždenie, na ktorom by sa stretli burgundskí vyslanci s vyslancami francúzskeho kráľa Karola VII. z dynastie Valois (1422 – 1461).

O dva roky neskôr, v roku 1425, Bertrandon už vykonával funkciu hlavného stolníka burgundského vojvodu Filipa Dobrého. Navyše, aby ho vojvoda odmenil za jeho predchádzajúce služby a aby ho povzbudil do ďalších, nechal mu vyplácať rentu vo výške 1 600 frankov. Táto suma mu mala byť vyplácaná každý rok v dvoch termínoch, a to na Vianoce a na sviatok svätého Jána.⁹

V roku 1428 Filip Dobrý dal Bertrandonovi udeliť do trvalej držby hrad, mesto a kastelánstvo vo Vieilchasteli. Zároveň Bertrandona poveril, aby ho sprevádzal do Francúzska, pričom mu poskytol sumu 50 frankov na výstroj a výzbroj.¹⁰

Z účtov Jehana Abonnela sa tiež dozvedáme, že v priebehu roka 1431 Bertrandon de La Broquière v spolupráci s Pierrom de Vauldrey preukázal isté služby burgundskému vojvodovi, ktoré však boli prísne tajné.¹¹ Následne bol v roku 1432 Bertrandon povinný na výslovný príkaz Filipa Dobrého vykonať zámorskú cestu, pričom mu vojvoda opäť poskytol financie, tentoraz sumu 40 grošov, „aby mu pomohol so zaodiatím sa a aby išiel úctivejšie na istú tajnú ďalekú cestu“.¹² Tou cestou sa myslela vyzvedačská misia,¹³ ktorá viedla od Jeruzalema cez Konštantínopol až do Viedne. Bertrandon mal počas tejto cesty za úlohu doplniť informácie, ktoré o opevnených stredomorských prístavoch a o mameluckých zbraniach nazhromaždil a priniesol burgundskému vojvodovi Filipovi Dobrému už spomínaný burgundský rytier Guillebert de Lannoy. Tieto informácie bolo potrebné obnoviť, nakoľko od výzvednej výpravy, ktorej sa Guillebert zúčastnil, ubehlo už desať rokov.¹⁴

Len čo sa Bertrandon vrátil do Burgundska z ďalekej cesty, vojvoda ho poveril viesť sprievod z Vézelay do Mailly a odtiaľ do Gien, aby tam vyplatil hajtmanov a ľudí, ktorí sa tu na jeho práve získaných územiach usadili.

V januári roku 1435 Bertrandon odišiel na novú diplomatickú misiu, tentoraz k francúzskemu kráľovi¹⁵ a po návrate z tejto misie ho v septembri toho istého roku poverili chránením pohraničnej oblasti Marcygni-les-Nonnais. Zároveň mu vyplatili sumu vo výške 400 frankov a poverili ho správou prístavu Châteauneuf a Sainte-Marie-des-Bois.¹⁶

Bertrandon de La Broquière bol poverený burgundským vojvodom i vykonávaním zdvo-rilostných misií. Na jednu takú misiu bol vyslaný v roku 1436, a to k francúzskemu kráľovi

⁸ Počas storočnej vojny sa títo dvaja princovia pridali k spoločenstvu uzatvorenému v Amiens medzi vojvodom z Bedfordu a burgundským vojvodom. Tamže, s. 18.

⁹ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 19-20.

¹⁰ Tamže, s. 20.

¹¹ Tamže, s. 20.

¹² „pour luy aidier à soy habillier et aller plus honnestement en certain lointain voyage secret.“ Tamže, s. 21. Pozri tiež NEJEDLÝ, Martin. Na dobrodružných stezkách. Zvädové pozdného stredoveku (IV. časť). In *Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*, 2009, roč. 20, č. 11/12, s. 246. ISSN 1210-6097.

¹³ Bertrandon sa stal súčasťou skupiny pútnikov na čele s André de Toulougeon, ktorá bola vyslaná vojvodom Filipom Dobrým do Svätej Zeme. PAVIOT, Jacques. *Noblesse et croisade à la fin du Moyen Âge*. In *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, [online] 2006, 13, s. 82. [cit. 2014-03-03]. Dostupné na internete: <<http://crm.revues.org/>>.

¹⁴ LANNNOY, ref. 2, s. 117.

¹⁵ Bolo to v čase rokovaní, ktoré viedli k uzavretiu mieru v Arrase v roku 1436. EHLERS, Joachim – MÜLLER, Heribert – SCHNEIDMÜLLER, Bernd. *Francouzští králové v období středověku. Od Oda ke Karlu VIII. (888-1498)*. Praha: Argo, 2003, s. s. 310. ISBN 80-7203-465-0.

¹⁶ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 22.

Karolovi VII. Po uzatvorení mierovej zmluvy v Arrase sa vzťahy medzi francúzskym kráľom Karolom VII. a burgundským vojvodom Filipom Dobrým načas zlepšili. A keď kráľovná Mária z Anjou porodila dňa 4. februára 1436 syna Filipa, Karol VII. ešte v ten deň poslal burgundskému vojvodovi list, v ktorom vyslovil pranie, aby sa vojvoda stal krstným otcom jeho novonarodeného syna a „*aby vždy narastala a pokračovala láska medzi vami a nami, našim potomstvom a vašim*“.¹⁷ Reakciou Filipa Dobrého na list bolo vyslanie Bertranda ku kráľovi. Filip ho poveril, aby v jeho mene odovzdal kráľovnej zlatý obraz ozdobený drahými kamienkami a pre syna Filipa poslal zlatý kalamar vykladaný drahokamami. Okrem iného mal Bertrandon počas svojej misie rozdať „*dámam a slečnám, ktoré došli a starali sa o spomínané dieťa sumu 500 filipov*“.¹⁸

V nasledujúcom roku vzbudili pozornosť burgundského vojvodu Filipa Dobrého intrigy vojvodu Bourbonského, ktorý nimi hľadal spôsob ako si k sebe nakloniť dauphina, ako aj vysokých kráľovských úradníkov. Filip preto vyslal biskupa z Tournay, Jána Chevrotu ku kráľovi, aby sa mu posťažoval na správanie grófa de Ligny, ako aj francúzskych hajtmanov, ktorí neustále podnikali nájazdy na územia burgundského vojvodstva. Filipovi sa prostredníctvom vyslancov podarilo s kráľom uzavrieť dohodu o bezpečnosti burgundských hraníc. Následne sa v roku 1439 konalo zasadnutie generálnych stavov v Orléans, na ktorom sa zúčastnili i vyslanci vojvodu Filipa Dobrého, medzi nimi i Bertrandon de La Broquière.¹⁹

V roku 1442 burgundský vojvoda Filip nechal oženiť svojho hlavného stolníka Bertranda s jednou z najurodzenejších dedičiek provincie Artois, Katarínou, dcérou Jána z Berniculles. Pri príležitosti svadby mu Filip za jeho predchádzajúce služby udelil sumu 2 000 frankov.²⁰

Bertrandon sa tešil obľube u burgundského vojvodu aj v nasledujúcich rokoch. Po tom, čo sa v roku 1443 uvoľnil úrad hajtmána dôležitého hradu Rupelmonde, Filip sa rozhodol do tejto funkcie, ako aj do funkcie kapitána mesta Gouda, menovať práve svojho verného stolníka Bertranda de La Broquière.

Následne po udelení nových funkcií bol Bertrandon v ten istý rok vyslaný vojvodom z mesta Sluis ku dauphinovi „*pre isté tajné záležitosti*“.²¹

V roku 1444 bol Bertrandon spolu s ďalšími burgundskými poslami, ktorí ho sprevádzali, poverený usadiť sa na niekoľko mesiacov vo francúzskom meste Chinon, kde sa práve zdržiaval dvor kráľa Karola VII. Táto misia súvisela s obsadením Janova a Milána v prospech vojvodu Orleánskeho, ktorému burgundský vojvoda Filip Dobrý prisľúbil pomoc.

Po návrate z tejto misie sa Bertrandon rozhodol usadiť vo Flámsku a sústredil sa na územie severných provincií Filipa Dobrého.

Začiatkom päťdesiatych rokov 15. storočia vojny proti obyvateľom Gentu,²² ako aj

¹⁷ „*toujours mieux accroistre et continuer amour entre vous et nous, notre lignée et la vostre.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 23; BEAUCOURT, Gaston Du Fresne de. *Histoire de Charles VII.* Tome 3 [online]. Paris : A. Picard, 1885, s. 95. Dostupné na internete: <<http://gallica.bnf.fr/>>.

¹⁸ „*aux dames et damoiselles qui norrisoient et gouvernoient le dit enfant une somme de cinq cens philippus.*“ Philippe alebo philippus bol flámskou mincou z trinásť karátového zlata. MIGNÉ, Jacques-Paul. Dictionnaire de numismatique. In *Nouvelle encyclopédie théologique, ou nouvelle série de dictionnaires sur toutes les parties de la science religieuse.* Tome 32 [online]. Paris, 1852, s. 1077. Dostupné na internete: <<http://books.google.com/>>. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 23; BEAUCOURT, ref. 18,

¹⁹ Bertrandon sprevádzal na zhromaždenie v Orléans biskupa z Tournay, pána z Bremieu a pána z Courcy. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 25.

²⁰ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 28.

²¹ „*pour aucunes matieres secretes.*“ Tamže, ref. 7, s. 29.

²² Gent bol pripojený k burgundskému vojvodstvu sobášom Jána Smelého s dedičkou flámskeho grófa Margarétou v roku 1369. V rokoch 1449-1453 organizoval Filip Dobrý ťaženia proti obyvateľom Gentu, ktorí sa snažili o znovuzískanie autonómie mesta. Vzbúrené obyvateľstvo Gentu bolo napokon v roku 1453 porazené v bitke pri Gavere

organizovanie Bažantej slávnosti,²³ vyčerpali pokladnicu burgundského vojvodu. Ale Filip Dobrý napriek všetkému našiel aj vo finančnej tiesni prostriedky, aby mohol v roku 1455 bez omeškania vyplatiť Bertrandonu za vykonávanie úradu hajtmana na hrade Rupelmonde. Dokonca v tejto situácii udelil Bertrandonovi i významnú odmenu za jeho každodenné služby a „*pre určité dôvody, ktoré ho vedú k tomu*“.²⁴ Spomínanou odmenou bola suma v hodnote 168 libier, 12 sou a 1 parížsky denár.

Filip Dobrý v tomto roku vyzval svojho radcu a hlavného stolníka Bertrondona, aby napísal pamäti o okružnej zámorskej ceste, ktorú za svojho života podnikol. Bertrandon reagoval na vojvodu výzvú a rozvinul svoje stručné poznámky do strhujúceho prerozprávania svojich zážitkov a dobrodružstiev.²⁵ Napokon v roku 1457 preukázal poctu vojvodovi tým, že mu predstavil svoj cestopis, ktorému dal názov *Zámorská cesta*.²⁶

Bertrandon de La Broquière zomrel dňa 9. mája 1459 v Lille a nezanechal žiadne potomstvo.

Uhorsko v Bertrandovom cestopise *Zámorská cesta*

Už sme spomenuli, že Bertrandon de La Broquière bol jedným z najznámejších burgundských cestovateľov a zároveň bol aj jedným z najpozoruhodnejších cestovateľov svojej doby.²⁷ V roku 1432 sa zúčastnil zámorskej cesty do Svätej zeme. Burgundský vojvoda Filip Dobrý ho poveril funkciou špeha, pretože mal odtiaľ priniesť najaktuálnejšie a najčerstvejšie správy o dianí v týchto končinách. O tejto Bertrandovej výzvednej ceste sa dozvedáme vďaka jeho cestopisnému denníku, ktorý nesie názov *Zámorská cesta*.²⁸ Napísal ho na požiadanie vojvodu Filipa na konci svojho života.

V úvode cestopisu sa dozvedáme, že Bertrandon sledoval jeho vydaním, rovnako ako jeho scestovaní súčasníci, najmä didaktické a literárne ambície, čiže chcel zaujať a byť užitočný. Bertrandon uvádza svoje pamäti nasledovne: „*Rád by som poučil a rozptýlil vznešených mužov, ktorí budú chcieť poznať svet.*“²⁹

Po prečítaní cestopisného denníka je zrejmé, že išlo o veľkolepú okružnú cestu,³⁰ v rámci ktorej Bertrandon de La Broquière navštívil mnoho krajín, spoznal veľa zaujímavých miest a ľudí. Taktiež sa z jeho rozprávania dozvedáme, že v roku 1433 na spiatocnej ceste z Jeruzalemského kráľovstva do rodného Burgundska prechádzal aj územím Uhorského kráľovstva.

vojskom burgundského vojvodu. Gand In *Encyclopédie Larousse* [online]. [cit. 2014-03-20]. Dostupné na internete: <www.larousse.fr/encyclopedie>.

²³ Bola spoločenskou udalosťou burgundského dvora. Odohrala sa dňa 17. februára 1454 v Lille. Vývrcholením tejto slávnosti bola prisaha prítomnej nobility na účasť na križiackej výprave, ktorú zložili pri živom bažantovi. Pozri TUREK, Matouš. *Bažantí slavnost 17.2.1454: Příklad teatrality pozdněstředověkého dvora*. Bakalárska práca. [online]. Univerzita Karlova v Prahe, 2012, s. 6. [cit. 2014-03-20]. Dostupné na internete: <<http://www.academia.edu/2025397>>.

²⁴ „*pour aucunes considerations qui à ce le meuvent.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 37.

²⁵ LANNNOY, ref. 2, s. 117.

²⁶ *Voyage d'outre mer*, v doslovnom preklade cesta za more alebo voľnejšie *zámorská cesta*. Týmto termínom sa v 14. a 15. storočí označovala vo väčšine prípadov križiacka výprava alebo púť do Svätej zeme. Tamže, s. 108.

²⁷ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 15-16.

²⁸ Pozri poznámku pod čiarou č. 99.

²⁹ „*Pour induyre et attirare les cœurs des nobles hommes qui desirent veoir du monde...*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 86; LANNNOY, ref. 2, s. 119.

³⁰ CSUKOVITS, Enikő. Geográfusok, peregrinusok, tengerészek Válasz Szommer Gábor bírálatára. In *Századok*, 2011, roč. 145, č. 2, s. 491.

Do Uhorska prišiel smerom od srbského Belehradu, kde strávil veľkonočné sviatky. Za Belehradom prešiel rieku Dunaj, ktorý, ako píše „*v onú hodinu mal dobrých 10 míľ šírku a bolo mi povedané, že ešte nikdy kam až pamäť siaha, ho nevideli taký široký ani taký hlboký o jednu siahu výšky*“.³¹ Nakoľko Bertrandon nemohol pokračovať do Budína priamou cestou, prišiel do Pančeva (*Pensey*), ktoré bolo v tom čase vidieckym trhovým mestečkom. Odtiaľto pokračoval ďalej na koni a prechádzal, ako sám píše, „*najrovinatejším krajom, aký som kedy videl, nenašiel som ani kopec ani údolie*“.³² Následne sa preplavil s prievozníkom cez rieku Temeš a prišiel do mesta Beeskerek (*Beuxquerel*), ktoré v tom čase patrilo srbskému despotovi Jurajovi Brankovičovi. Tu sa preplavil cez ďalšie dve rieky a prešiel cez jeden most. A hoci Bertrandon de La Broquière neuvádza názvy týchto riek, dá sa zistiť, že prvou zo spomínaných riek bola rieka Bega, a tou druhou bolo rameno tejto rieky, ktoré v neskoršom období vyschlo.³³ Z Beeskereku sa Bertrandon následne dostal do mesta Vršac (*Verchet*), ktoré taktiež spadalo pod správu srbského despotu³⁴ a odtiaľ sa vydal cez rieku Tisu, „*veľmi širokú rieku a veľmi hlbokú,*“³⁵ na územie Uhorského kráľovstva do mesta Segedín nad Tisou (*Segading*).

Bertrandon de La Broquière si zapísal do svojho cestopisu, že počas celej tejto cesty do Segedína „*som sa nestretol so žiadnymi stromami, s výnimkou dvoch malých lesíkov, ktoré obmýval potok*“.³⁶

Bertrandon bol veľmi vnímavým cestovateľom, všimol si nielen územie, ktorým cestoval, ale aj jednotlivých ľudí, s ktorými sa stretol, ako aj život obyvateľov, ich zvyky a tradície na danom území. Počas cesty do Segedína napríklad postrehol i to, že obyvatelia tejto oblasti zakladali oheň iba zo slamy alebo trstiny, ktoré nazbierali na brehoch riek alebo dokonca v močariskách, ktoré sa tu pomerne hojne vyskytovali.³⁷

Bertrandona zaiste zaujal i spôsob obživy spomenutých obyvateľov, nakoľko nás vo svojom cestopisnom denníku oboznamuje s tým, že títo „*jedia namiesto chleba len tenké koláče, ktorých majú málo*“.³⁸

Následne Bertrandon prišiel do Segedína, ktorý leží na území Uhorského kráľovstva. Bertrandon ho vo svojom cestopisnom denníku opisuje ako „*veľké otvorené [čiže neopevnené] mesto ležiace na spomínanej rieke Tisa. Toto mesto, Segedín, pozostáva z jednej jedinej ulice, ktorá ako sa mi zdá môže mať dĺžku jednej lieue*“.³⁹ Bertrandon ďalej poznamenal, že toto mesto sa nachádza vo veľmi úrodnej oblasti, „*predovšetkým na ryby, najväčšie aké som kedy videl loviť na iných riekach*“.⁴⁰ Takisto dodal, že v tomto meste videl veľký trh, bohatý

³¹ „...à celle heure avoit bien X miles de large et me fut dit qu'il n'estoit de memoire d'homme que oncques on l'eust veue si large ne si parfonde à une toyse de hault.“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 317.

³² „...par le plus plat pays que je veisse oncques, sans trouver montée ne vallée...“ Tamže, s. 317.

³³ Pozri maďarský preklad Bertrandovho cestopisného denníka SZAMOTA, ref. 40, s. 91.

³⁴ V roku 1432 Juraj Brankovič na základe dohody prepustil uhorskému kráľovi Žigmundovi Luxemburskému pevnosť Belehrad za výmenu hradov Slankamen, Ó-Besce, Kulpin, Világoš ďalej za mestá Szatmár, Beeskerek, Debrecín, Tur, Vršac. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 297-298.

³⁵ „tresgrosse rivyere et moult parfonde.“ Tamže, s. 318.

³⁶ „je suis venu sans trouver nulz arbres que deux petis boys enclos de rivyere.“ Tamže, s. 318.

³⁷ Nemecký preklad Bertrandovho cestopisného denníka ponúka ENGEL, Johann Christian von. *Geschichte des Ungrischen Reichs*. Wien : In der Camesinanschen Buchhandlung, 1813, s. 375.

³⁸ „n'y mangeoit on pain que des gasteaux tendres et pou.“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 318.

³⁹ „...est une tresgrande ville champestre et est sur ladite rivyere de la Tisce. Cette ville de Segading n'a que une rue laquelle, il me samble, peut bien avoir une lieu de long...“ Lieue je starofrancúzska metrická jednotka, ktorej zodpovedala do roku 1674 vzdialenosť 10 000 stôp, čiže 3,248 km. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 318-319; Porovnaj s nemeckým prekladom Bertrandovho denníka ENGEL, ref. 38, s. 375 a s maďarským prekladom SZAMOTA, István. *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717*. Budapest 1891, 559 s. (s. 91.)

⁴⁰ „...par epecial de poissons, des plus grans que j'aye point veu prendre sur nulles autres rivyeres...“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 319. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 375.

na žeriavy a dropy, ktoré sa tu dajú bežne kúpiť, „*ale pripravujú a jedia ich tam veľmi nečistým spôsobom*“.⁴¹

Čo sa týkalo prenocovania v tomto meste, Bertrandon si zapísal do svojho cestopisného denníka, že je tu len málo postelí a tie, ktoré po väčšinu času videl, boli predovšetkým zlatistej farby, pretože sa spalo na slame a na plochých kožených vreciach, ktoré bolo potrebné najskôr nafúkať, a ktoré mali primeranú dĺžku človeka.⁴²

Okrem toho Bertrandon dáva do pozornosti svojim budúcim čitateľom i možnosť výhodnej kúpy cestovných koní, ktorých je v Segedíne prebytok. Bertrandon de La Broquière píše vo svojom cestopise „*v tomto meste je hojnosť koní na predaj a je to vskutku neobyčajný pohľad prizerať sa tomu ako ich krotia a udomáčuujú, pretože sú všetky divoké*“.⁴³ Následne Bertrandon uvádza „*povedali mi, že je tam možno z nich [takýchto koní] nájsť tri či štyri tisíc na predaj za málo peňazí, pretože za desať uhorských florénov by sme tam zohnali jedného veľmi pekného žrebca*“.⁴⁴

Bertrandon nám ďalej rozpráva o jednom veľmi peknom františkánskom kostole, ktorý sa nachádza v Segedíne. V cestopisnom denníku uvádza, že sa zúčastnil i jednej omše v tomto kostole, ktorá „*bola vedená trochu na uhorský spôsob*“.⁴⁵

A napokon sa Bertrandon počas pobytu v Segedíne dozvedel, že toto mesto cisár Žigmund Luxemburský daroval jednému biskupovi, ktorého dokonca sám videl počas svojej návštevy Segedína a ako píše, „*javil sa mi ako veľmi svedomitý muž*“.⁴⁶

Zo Segedína Bertrandon pokračoval v ceste a vybral sa do mesta, ktorého názov nezapísal. Je dosť možné, že si Bertrandon nevedel spomenúť po toľkých rokoch na jeho názov, preto zanechal vo svojom cestopise iba prázdne miesto. Domnievame sa však, že Bertrandon navštívil pravdepodobne mesto Kecskemét, ktoré sa nachádza v polovici cesty medzi mestami Segedínom a Pešťou.⁴⁷

Z tohto mesta pokračoval ďalej. Bertrandon opäť podáva v cestopise opis krajiny, ktorou cestoval zo Segedína. Rozpráva nám o úrodnej a rovinatej krajine, v ktorej sa stretol s množstvom žrebčínov. Videl, ako sa kone po celý čas samé pásli na rozľahlých poliach, rovnako ako divá zver. Zároveň si Bertrandon na základe odpozorovaných skutočností spätne uvedomil, prečo majú v Segedíne taký veľký trh s koňmi.⁴⁸

Bertrandon napokon prišiel do Pešti (*Paele*), mesta, ktoré vystupuje ponad ľavý breh rieky Dunaj, a ktoré sa nachádza priamo oproti Budínu, s ktorým bolo v tomto období spojené pontónovým mostom.

Následne sa burgundský rytier Bertrandon vybral z Pešti na pravý breh Dunaja, do Budína (*Boude*), ako sám napísal „*do najvýznamnejšieho mesta Uhorska*“,“⁴⁹ pričom sa tiež dozvedáme z cestopisu, že cesta z Belehradu do Budína trvala Bertrandovi sedem dní.⁵⁰

⁴¹ „*v ...mais on les y appointe et mengue ordement.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 319.

⁴² Tamže, s. 319.

⁴³ „*Il y a en ceste ville grant foison de chevaux a vendre et est estrange chose de les veoir donter et aprevoisier, car ilz sont tous saulvaiges.*“ Tamže, s. 319. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 375. Časť Bertrandovho cestopisného denníka týkajúceho sa Uhorského kráľovstva a predaja koní preložila i DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kôň a človek v stredoveku. K spolužití človeka a koňa v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice : Rak, 2007, s. 47. ISBN 978-80-85501-38-4.

⁴⁴ „*Et, me a on dit que on en y trouveroit III ou IIIIM à vendre et à tresgrant marchié, car pour X flourins de Honguerie, on auroit là ung tresbeau rouchin.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 319; ENGEL, ref. 38, s. 375; DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 47.

⁴⁵ „*le service, qu'ilz font ung peu sur le hongre.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 319.

⁴⁶ „*...me sambla homme de grosse conscience.*“ Tamže, s. 319; ENGEL, ref. 38, s. 375.

⁴⁷ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 319.

⁴⁸ Tamže, s. 319-320. Porovnaj s ENGEL, ref. 38, s. 376; DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 47.

⁴⁹ „*la millieure ville de Honguerie.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 320.

⁵⁰ Tamže, s. 325.

Budín bol v období 15. storočia najväčším mestom a zároveň hlavným mestom Uhorského kráľovstva.⁵¹ Burgundský rytier Bertrandon de La Broquière nám opäť zanechal svedectvo o tom, ako Budín vyzeral v čase jeho návštevy Uhorského kráľovstva. Vo svojom cestopisnom denníku napísal „*nachádza sa tam jeden veľmi pekný a veľký palác, ale nie je dokončený. A bolo mi povedané, že cisár Žigmund začal s jeho stavbou. Toto mesto Budín leží na vyvýšenine, ktorá nie je príliš vysoká a je oveľa dlhšia ako širšia. A z jednej zo strán, smerom k východu slnka, po celej dĺžke tam preteká Dunaj a smerom na západ sa rozprestiera údolie a na konci, okolo poludnia sa nachádza spomínaný palác, ktorý je krásny a opevnený a je pánom tejto mestskej brány.*“⁵² Z uvedenej citácie je celkom zrejmé, že burgundský rytier Bertrandon vo svojom cestopisnom denníku zvykol opisovať to, čo videl, aj pomocou rôznych obrazov, či obrazných pomenovaní.

Bertrandon ďalej uvádza, že v blízkosti spomínaného paláca, mimo hradieb mesta, sa nachádzajú i veľmi pekné teplé kúpele. Taktiež dáva čitateľom do pozornosti aj ďalšie kúpele, ktoré sa rozprestierajú z druhej strany Budína, a to medzi mestom a Dunajom. Tie, ako píše, však „*nie sú také pekné*“⁵³ a nedosahujú úroveň prvých spomínaných kúpeľov.

Bertrandon si počas pobytu v Budíne taktiež všimol, že toto mesto je významným obchodným strediskom, bohatým na všetok možný tovar a rôzne druhy potravín. Do cestopisu si zapísal „*majú tam viac bielych vín ako ostatného, ktoré sú trošku silnejšie. A hovorí sa, že je to zapríčinené tými teplými kúpeľmi, ktoré sú tam na okolí a ktoré prechádzajú sírovými územiami.*“⁵⁴

Okrem toho Bertrandon de La Broquière dáva svojim čitateľom do pozornosti i štruktúru obyvateľov mesta Budín. Z cestopisu sa dozvedáme, že mesto spravujú predovšetkým Nemci, ktorí majú zastúpenie vo všetkých smeroch. Vládnú nad justiciou, ako aj v obchodných záležitostiach, a majú významné zastúpenie i vo viacerých remeslách. Bertrandon dokonca i sám vymenováva remeslá, v ktorých majú Nemci výrazné zastúpenie, sú to krajčír, murár, tesár a zlatník.⁵⁵

Okrem Nemcov mali v tomto období v Budíne početné zastúpenie i Židia. Bertrandon v cestopisnom denníku uvádza, že títo hovoria veľmi dobre po francúzsky, pretože sú medzi nimi takí, ktorí boli vyhnaní z Francúzskeho kráľovstva.⁵⁶

Bertrandon sa počas návštevy Budína zoznámil aj s istým kupcom z Arrasu, Claysom Davionom. Priviedol si ho sem spolu s ďalšími remeselníkmi sám uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, keď bol na návšteve Francúzskeho kráľovstva. Clays v tom období pracoval v Uhorsku ako majster vyššieho rangu.⁵⁷

Bertrandon bol nielen vnímavým cestovateľom, ale aj pútnikom, preto sa počas svojho cestovania zaujímal aj o hroby svätých. Tieto miesta, kde boli pochované telá rôznych svätcov, zapísal i do cestopisu. Aj v časti venovanej Uhorskému kráľovstvu dáva čitateľom

⁵¹ KÓNYA, ref. 1, s. 178.

⁵² „*Il y a ung tresbeau palai et grant mais qu'il fut assonny. Et me fu dit que l'empereur Sigemond l'avoit encomencié. Cette ville de Boude est assise sur une montaigne non pas trop haulte et est beaucop plus longue que large. Et de l'un des costez, devers soleil levant y passe la Dunoe tout en long, et devers le ponant a une vallée et au bout, devers le midi, est ledit palais qui est bel et forte et est maistre de celle porte de la ville.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 320. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 376.

⁵³ „*non pas si beaulx.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 320.

⁵⁴ „*Et y croist plus de vins blancz que autres, lesquelz sont un pou ardans. Et dist on que ce vient à cause de ces baingz chaudz qui sont là autour, qui passent par lieux plains de soulfre.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 320. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 376.

⁵⁵ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 320-321.

⁵⁶ Tamže, s. 321.

⁵⁷ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 321; SZAMOTA, ref. 40, s. 93.

do pozornosti, že v okolí Budína, približne jednu lieu od mesta, leží telo svätého Pavla Pustovníka, ktoré sa zachovalo neporušené.⁵⁸

Po návšteve Budína sa Bertrandon vrátil späť do Pešti, kde ako píše, „*som našiel šesť alebo osem francúzskych rodín, ktoré sem cisár Žigmund poslal, aby na brehu Dunaja rovno oproti jeho palácu postavili jednu veľmi peknú a opevnenú vežu*“.⁵⁹

Bertrandon tiež uvádza zámer, ktorý sledoval uhorský panovník výstavbou tejto veže. Z cestopisu sa dozvedáme, že Žigmund Luxemburský chcel na vežu zavesiť reťaz, ktorou by uzatvoril riekú Dunaj. Bertrandon k tomu dodáva, že sa mu to javí ako „*zámer zle uskutočniteľný, pretože menovaná rieka je veľmi široká a môžeme sa domnievať, že si vzal príklad z burgundskej veže pred zámkom v Sluise. Nevieť, či tam bol niekedy, o koľko je spomínaná rieka širšia ako šírka od spomínaného zámku až po spomínanú vežu.*“⁶⁰ Bertrandon bol zvedavý, a preto si išiel obzrieť vežu, ktorú nechal v Pešti Žigmund postaviť. V denníku spomína „*bol som vo vnútri spomínanej veže v Pešti. Je hrubá a vysoká okolo troch oštepov a je tam nadbytok kamenných kvádrov, aby sa vždy mohla dostavať, ale bolo mi povedané, že murári, ktorí sú tam teraz nevedia pokračovať, pretože tí, ktorí ju začali už pomreli.*“⁶¹

Bertrandon si počas pobytu v Pešti všimol, že tam žije veľký počet obchodníkov s koňmi. V cestopise dáva do pozornosti, že ak by niekto zháňal koňa, v Pešti by našiel až dvetisíc dobrých koní na predaj. Taktiež uvádza, že sa tu kone predávajú po stajniach, pričom v každej stajni je po desať koní a cena jednej takejto stajne je dvesto florénov.⁶²

Bertrandon ďalej poznamenáva, že si pozrel viacero koní a našiel tu aj podstatne drahšie kone. Dokonca tu videl predávať len dva či tri kone za cenu jednej spomínanej stajne, z čoho Daniela Dvořáková usudzuje, že jeden koň mohol stáť od sedemdesiat do sto florénov.⁶³ Okrem toho Bertrandon dodáva, že väčšina koní, najmä tých drahších, ktoré predávajú v Pešti na konskom trhu, pochádza z hôr Sedmohradska, ktoré sa na východe pripájajú k Uhorsku a oddeľujú Uhorské kráľovstvo od Valašska.⁶⁴

Je všeobecne známe, že sedmohradské kone boli v období 15. storočia skutočne vychýrené a veľmi žiadané, preto nie je žiadnym prekvapením, že sa na konskom trhu v Pešti predávali za niekoľkonásobne vyššiu sumu ako ostatné kone.⁶⁵

Okrem sedmohradských koní bol v Uhorskom kráľovstve pomerne rozšírený i chov dovezených plemien koní, a to nielen zo západnej Európy, ale ujali sa tu i arabské (od 15. storočia známe ako turecké), kumánske a mongolské plemená. Arabské kone, ktoré boli známe svojou odolnosťou a vytrvalosťou, vlastnili v Uhorsku najmä panovníci a aristokrati. Bertrandon de La Broquière, obohatený novými poznatkami zo svojich ciest, ich v cestopise

⁵⁸ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 321.

⁵⁹ „*Et y treuway VI ou VIII mesnaiges de gens de France lesquelz l'empereur Sigemond y avoit envoyez; auxquels il fist encomencier une tresbelle tour et forte sur le bort de la Dunoe, à l'endroit de sondit palais...*“ Tamže, s. 321.

⁶⁰ „*...une chose mal faisable, car ladite rivyere est moult large, et peut sambler qu'il eust prins exemple à la tour de Bourgogne devant le chastel de l'Escluse. Je ne sçay s'il y fu oncques, combien que ladite rivyere est trop plus large que la largeur depuis ledit chasteau jusques à ladite tour.*“ Tamže, s. 321. Porovnaj s ENGEL, ref. 38, s. 377 a SZAMOTA, ref. 40, s. 93-94.

⁶¹ „*Je fus dedans ladite tour de Paele. Elle est bien espesse et de la haulteur de trois lances ou environ, et y a grant foison de pierres tailliez pour tousiours la faire, mais il me fu dit que les maçons qui y sont maintenant ne les sçavent metre en euvre : car ceulx qui la commencerent sont trespassés.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 9, s. 321-322. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 377.

⁶² LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322.

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003, s. 164 (528 s.) ISBN 80-85501-25-2.

⁶⁴ LA BROQUIÈRE, ref. 9, s. 322; DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 46.

⁶⁵ DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 66.

opísal nasledovne „[turecké] kone sú vynikajúce, nenáročné na potravu, dobre a dlho bežia; ale držia ich veľmi chudobne, a žrať im dovoľujú iba v noci, a hoci im dávajú päť alebo šesť hrstí jačmeňa a dvakrát tolko sečky: všetko toto majú v kapse, ktorú im zavesia za uši. Za svítania ich čistia, češú a nauzdia, ale napájajú ich až napoludnie, potom popoludní, vždy keď natrafia na vodu a večer; keď sa ubytujú alebo utáboria; pretože sa vždy utáboria skoro večer a ak je to možné pri rieke. Pri tejto príležitosti ich ponechajú ešte hodinu nauzdené ako mulice. Až potom príde chvíľa, kedy môžu slobodne jesť.“⁶⁶

Z rozprávania burgundského rytiera je zrejmé, že turecké rovnako ako uhorské kone boli nenáročné na potravu. Základ ich stravy tvorila predovšetkým pastva. A len zriedka ich kŕmili jadrovým krmivom, najčastejšie jačmeňom.⁶⁷

Z Bertrandovho cestopisného denníku sa tiež dozvedáme, že v spomínaných sedmohradských vrchoch sa nachádzajú bane na zlato a soľ, z ktorých „každá uhorskému kráľovi ročne vynesie sto tisíc florénov, ako mi bolo povedané“.⁶⁸ Bertrandon počas svojej návštevy Uhorského kráľovstva zistil, že uhorský kráľ Žigmund Luxemburský ponechal bane na zlato pruskému šľachticovi Pavlovi Bellizerovi z Rusdorfu⁶⁹ a grófovi Matúšovi z Dubovníka „za podmienky, že prvý menovaný ochráni hranice pred Turkami a druhý menovaný bude brániť Belehrad“.⁷⁰ Bertrandon sa taktiež dozvedel, že uhorská kráľovná si vymohla právo na príjmy zo soľných baní.⁷¹

Burgundský rytier Bertrandon nám v uvedenom cestopise zanechal i svedectvo o uhorskej soli. Zaznamenal, že soľ „je veľmi pekná a vyzereá ako kameň, a má tvar štvorhranného kameňa dlhého okolo jednej stopy, ktorý je na vrchu zaoblený a získava sa zo skaly. A kto ju vidí na vozíku, nazdáva sa, že sú to obyčajné kamene. Necháva sa rozdrviť v mažiari a mám dojem, že je najkrajšou a najlepšou a najjemnejšou soľou, akú som kedy videl a je celkom biela.“⁷²

Následne sa Bertrandon de La Broquière vracia vo svojom cestopisnom denníku k popisu krajiny a koní, ktoré videl v Uhorskom kráľovstve. Dokonca sám priznáva, že si jedného koňa v Pešti kúpil a opisuje ho ako vynikajúceho bežca⁷³, pričom dodáva, že zvyčajne väčšina z koní, ktoré sa dajú kúpiť v Pešti, sú „veľmi dobré tátoše“.⁷⁴

⁶⁶ „...chevaux sont bons, coûtent peu à nourrir, courent bien et long-temps; mais ils les tiennent très-maigres, et ne les laissent manger que la nuit, encore ne leur donnent-ils alors que cinq ou six jointées d'orge et le double de paille picade (hachée) : le tout mis dans une besace qu'ils leur pendent aux oreilles. Au point du jour, ils les brident, les nettoient, les étrillent; mais ils ne les font boire qu'à midi, puis l'après-dîner, toutes les fois qu'ils trouvent de l'eau, et le soir quand ils logent ou campent toujours de bonne heure, et près d'une rivière, s'ils le peuvent. Dans cette dernière circonstance ils les laissent bridés encore pendant une heure, comme les mules. Enfin vient un moment où chacun fait manger le sien.“ D'AUSSY, Legrand. *Voyage d'outremer et retour de Jérusalem en France par la voie de terre pendant le cours des années 1432 et 1433 par Bertrandon de La Broquière, conseiller et premier écuyer tranchant de Philippe-leBon, duc de Bourgogne*. In *Mémoires de l'Institut national des sciences et arts. Sciences morales et politiques*. [online] Paris, 1804, tome 5, 606 s. Dostupné na internete: <http://books.google.sk>.> LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 304; DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 49.

⁶⁷ DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 49.

⁶⁸ „...lesquelles valent tous les ans au roy de Honguerie chascune CM flourins, comme il me fu dit.“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322.

⁶⁹ Bol veľmajstom rádu nemeckých rytierov od roku 1422 až do roku 1441. Tamže, s. 322.

⁷⁰ „...unter der Bedingung: dafs der Erstere die Gränze gegen die Türken, und der Letztere Belgrad vertheidige.“ ENGEL, ref. 38, s. 378; LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322.

⁷¹ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322.

⁷² „...est moult beau et samble pierre, e test de la façon d'une pierre d'ung pié de long ou environ et de quatre quarres et aue dessus et se tire d'une roche. Et qui le voit sur un chariot, ce samble que ce soient pierres. On le fait mouldre en un mortier e tme samble le plus bel e tle millieur e tle plus deshyé sel que je veys oncques e test assés blanc.“ Tamže, s. 322; ENGEL, ref. 38, s. 378.

⁷³ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322; DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 46.

⁷⁴ „...tresbons coureurs...“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 322.

Bertrandon nám v cestopise zanechal i svedectvo o spôsobe prepravy na vozoch. Píše „na mojej ceste som stretol ľudí, ktorí sa viezli na vozoch, v niektorých bolo po šesť, sedem, v ďalšom po osem ľudí a všetky ťahal jediný kôň“.⁷⁵ Okrem toho Bertrandona zaujalo i to, že si cestujúci v Uhorskom kráľovstve nebrali jedného koňa len na kratšie trasy, ale dokonca ho zapriahli, aj keď sa vybrali na dlhšie cesty, čo nás privádza k tvrdeniu, že uhorské kone mali naozaj pevnú stavbu tela.⁷⁶

Bertrandon nám podáva aj celkom podrobný popis vozov, ktoré videl počas svojho pobytu v Uhorskom kráľovstve. Popisuje ich nasledovne „niektoré vozy sú kryté podľa zvyklostí krajiny veľmi peknými látkami a majú veľmi ľahké kolesá a všetko ostatné; a domnievam sa, že jeden muž by ho pokojne odniesol na pleciach, ak zapadol v blate, a zadné kolesá majú oveľa väčšie ako predné a je možné si v nich veľmi dobre pospať a oddýchnuť“.⁷⁷

Vozy, ktoré videl Bertrandon v Uhorskom kráľovstve, boli skutočne rýchle a ľahké a považujú sa v súčasnosti za predchodcu koča, ktorý bol pravdepodobne uhorským vynálezom.⁷⁸

Bertrandon upozorňuje čitateľov aj na rovinatý a jednotvárný terén krajiny, čo je veľmi výhodné pre cestovanie, ako aj pre kone, ktoré môžu všade pokojne a dobre cváľať. Burgundský rytier Bertrandon takisto ocenil túto rozľahlú uhorskú rovinu aj čo sa týka obrábania. Vo svojom cestopisnom denníku píše „keď obrábajú zem, robia veľmi dlhé brázdy, až je to niečo úžasné k videniu“.⁷⁹

Kvalita uhorských koní vo veľkej miere súvisela aj s vynikajúcimi pastvinami. Bertrandon v denníku spomína, že si všimol v Uhorskom kráľovstve množstvo trávnatých priestranstiev, kde sa mohli kone a kobyly pokojne napásť.⁸⁰

Bertrandon – ako sme si mohli všimnúť – naozaj oceňoval kvalitu a krásu uhorských koní, ale taktiež im prisúdil nejakú tú chybičku. Podľa neho pre miestne kone bola charakteristická istá vzdorovitosť či tvrdohlavosť, s čím súviselo i to, že sa len ťažko dali podkuť. Bertrandon si dokonca spomína na niekoľko okamihov, keď museli najskôr kone násilím zvaliť na zem a až potom ich mohli podkuť.⁸¹

Dnes je zrejme, že chyba nebola v koňoch, ale v používaných metódach Uhorského kráľovstva, najmä čo sa týkalo chovu koní. Ako sme sa dozvedeli z Bertrandovho cestopisného denníka, uhorské kone sa pásli voľne v stádach ako divá zver na trávnatých pastvinách. Neboli preto zvyknuté na bližší kontakt s ľuďmi a keď ich chceli podkúvať, bolo veľmi zložitá naučiť takéhoto koňa pokojne stáť, či prinútiť ho, aby si nechal manipulovať s nohami. Odporovalo to totiž jeho základnému inštinktu potrebnému na prežitie v prírode. Kone sa tak pri podkúvaní prejavovali vzdorovito, a preto sa museli mnohokrát používať násilné a surové metódy na jeho skrotenie. Tu môžeme spomenúť napríklad zatváranie koní do kliebok, používanie zverákov na pysky, zväzovanie nôh a podobne.⁸²

⁷⁵ „Je rencontray en mon chemin des gens qui aloient sur charios VI en aucuns, VII, VIII en ung autre ainsi que la chose la donne, qui n'ont que ung cheval qui les maine.“ Tamže, s. 322-323; ENGEL, ref. 38, s. 378.

⁷⁶ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323; ENGEL, ref. 38, s. 378. Pozri tiež DVORÁKOVÁ, ref. 64, s. 164.

⁷⁷ „Il y a d'aucuns charios couverts à la maniere du pays qui sont tresbeaulx et ont moult legieres roes et tout; et me samble que ung homme le porteroit bien à son col s'il estoit bien loyé, et sont les roes de derriere beaucoup plus haultes que celles de devant et se puelt on tresbien dormir et reposer dedans...“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323; DVORÁKOVÁ, ref. 64, s. 164.

⁷⁸ DVORÁKOVÁ, ref. 44, s. 146-148.

⁷⁹ „Et quant ilz labourent les terres, ilz font si treslongues royes que ce me fu une merveilleuse chose à veoir...“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323.

⁸⁰ Tamže, s. 323; DVORÁKOVÁ, ref. 64, s. 164.

⁸¹ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323; ENGEL, ref. 38, s. 377-378; SZAMOTA, ref. 40, s. 94.

⁸² DVORÁKOVÁ, ref. 44, s. 118.

Vo svojom cestopise nám Bertrandon prezrádza i to, že do Pešti prišiel sám, nemal so sebou žiadneho služobníka, a preto sa tu rozhodol jedného si zaobstarať. V Pešti si vybral jedného z tu žijúcich francúzskych murárov, ktorý, ako píše vo svojom cestopise, pochádzal z francúzskeho mesta Bray sur Somme, a tento ho mal sprevádzať na jeho ďalších cestách.⁸³

Napokon Bertrandon opäť opustil uhorské mesto Pešť, prepravil sa cez rieku Dunaj a vrátil sa do rezidencie uhorských kráľov, Budína. Tu ho čakal už vyslanec z Milána, ktorý ho zaviedol do paláca k uhorskému veľžupanovi a palatínovi Mikulášovi II. Gorjanskému.⁸⁴ Bertrandon de La Broquière nám vo svojom cestopisnom denníku zanechal aj svedectvo o tom, ako ho uhorský palatín, ktorý pôsobil i ako zástupca cisára, prijal v paláci. Uhorský palatín Mikuláš II. Gorjanský, ako píše burgundský rytier Bertrandon vo svojom cestopisnom denníku, „mi pri mojom príchode preukázal veľkú česť mysliac si, že som bol Osman. A keď sa tento dozvedel, že som kresťan, už viac tak neurobil. A bolo mi povedané, že je to muž krehkej viery, vôbec nedodržuje to čo povie a vo všeobecnosti tak koná i väčšina Uhrov, ktorých keď som rovnako navštívil, spoliehal som sa viac na sľub Osmana ako na Uhra.“⁸⁵

Zaujímavosťou je, že Bertrandon skutočne cestoval v prestrojení za Osmana, a to nielen po Uhorskom kráľovstve, ale napríklad prišiel odetý v tureckom oblečení i do Skadaru a vylodil sa tak i v Galate. V tom čase zaujal veľkú pozornosť Grékov, ktorí najskôr reagovali rovnako ako uhorský palatín Mikuláš II. Gorjanský, čiže prijali ho s neobyčajnou úctou, ale akonáhle zistili, že je kresťan, ich vzťahy k nemu výrazne ochladli.⁸⁶

Bertrandon vo svojom cestopise na uhorského palatína Mikuláša II. Gorjanského prezrádza i to, že palatín je už starším mužom, ktorý kedysi dal chytiť a uväzniť Žigmunda Luxemburského a napokon ho i sám z tohto väzenia prepustil.

Okrem iného mal Bertrandon počas pobytu na kráľovskom dvore v Budíne i možnosť zúčastniť sa niekoľkých rytierskych turnajov. V analyzovanom cestopisnom denníku spomína turnaj, ktorého priamym a aktívnym účastníkom bol syn uhorského palatína Mikuláša II. Gorjanského, Ladislav Gorjanský.⁸⁸ Ten, ako sa dozvedáme od Bertrandona, si len nedávno vzal za manželku „veľmi peknú uhorskú dámu“.⁸⁹ A hoci Bertrandon neuvádza jej meno, vieme, že tou spomínanou dámou bola Alexandra, dcéra vojvodu Boleslava Tešínskeho.

Pravdepodobne pri príležitosti spečatenia manželského zväzku sa v Budíne v roku 1433 konal i spomínaný rytiersky turnaj, v ktorom súperil aj novopečený ženich Ladislav Gorjanský. Bertrandon si do svojho cestopisu zapísal, že sa súperilo „v nízkych sedlách na malých koňoch podľa zvykov krajiny“.⁹⁰

⁸³ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323.

⁸⁴ Chorvátsky a slavónsky bán Mikuláš II. Gorjanský bol príslušníkom najpoprednejšieho magnátskeho rodu a pôsobil vo funkcií uhorského palatína 31 rokov (od roku 1402). Za vlády cisára Žigmunda Luxemburského mal prevládajúci vplyv nad verejnou správou Uhorského kráľovstva. SZAMOTA, ref. 40, s. 96; DVOŘÁKOVÁ, ref. 64, s. 81.

⁸⁵ „me fist tresgrant honneur de venue, pensant que je fusse Turc. Et quant il sceut que j'estoye Crestien, il ne m'en fist point tant. Et me fu dit qu'il est homme de petite foy et ne tenoit point bien ce qu'il disoit et ainsi le font la pluspart des Hongres en general, et autant que je les ay hantez, je me fieroys plus en la promesse d'ung Turc que je ne ferois d'ung Hongre.“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 323-324. Pozri tiež ENGEL, ref. 38, s. 379; SZAMOTA, ref. 40, s. 96.

⁸⁶ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 78.

⁸⁷ Tamže, s. 324; ENGEL, ref. 38, s. 379.

⁸⁸ Ladislav Gorjanský bol mačvianskym bánom. V období rokov 1449 až 1459 pôsobil vo funkcií uhorského palatína. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 324.

⁸⁹ „...une tresbelle dame du pays.“ Tamže s. 324.

⁹⁰ „...en basses selles sur petis chevaulx à la guise du pays...“ Tamže, s. 324. Prekladu nemeckého textu cestopisného denníku burgundského rytiera Bertrandona de La Broquière sa venoval i SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : MO SR vo Vyd. a inf. agentúre, 2004, s. 174. ISBN 80-88842-73-5; BRTÁŇOVÁ, Erika. *Úvod do kultúry stredoveku*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 45. ISBN 978-80-8082-596-6.

Tu je zaujímavé zistenie, že autori francúzskych stredovekých kroník pohrdali osobami, ktoré jazdili na nápadne nízkych koňoch. Vo francúzskej mienke sa tradovalo, že väčšinou išlo o nízko postavených ľudí či o negatívne osoby alebo nepriateľov, ktorí sedeli na takýchto malých koňoch. Navyše, pre francúzskeho rytiera to bolo nepredstaviteľné a utiekali sa k tomu iba v prípade, že museli utiecť v prezlečení za chudáka z nebezpečnej situácie. V Uhorskom kráľovstve, ako sme sa mali možnosť dozvedieť od burgundského rytiera Bertrandona, tomu však bolo naopak a malé a nízke kone sa dokonca používali aj v turnajoch na kráľovskom dvore. Okrem nich sa však v bojoch ako aj na rytierskych turnajoch používali i veľké silné a bojovné žrebce typu destriera, ktoré však boli finančne náročné.⁹¹

Burgundský rytier nám zanechal i podrobný opis spomínaného rytierskeho turnaja. Vo svojom cestopisnom denníku píše „*je to pekné predstavenie, spoznávame tých, ktorí sa vedia dobre udržať v sedle. Pretože keď súperia, zvyčajne dvaja alebo aspoň jeden musí spadnúť z koňa. Zápasia s pevnými a krátkymi kopijami a sú veľmi pekne a pôvabne oblečení.*“⁹² Zároveň Bertrandon opisuje i súperenie o zlatý palcát, ktoré videl počas tohto rytierskeho turnaja v Uhorskom kráľovstve. Dozvedáme sa preto, že „*keď súperia o zlatý palcát, berú si rovnaké sedlá a rovnako vysoké kone, ktoré si vylosovali a súperia vždy v pároch jeden proti jednému a ak sú viacerí, keď jeden spadne na zem, on a jeho spoločník sa dajú stranou a nesúperia viac.*“⁹³

Napokon Bertrandon de La Broquière musel opustiť Budín a vybral sa na spiatočnú cestu do Burgundska k vojvodovi Filipovi Dobrému. Pred odchodom z Budína sa ešte stretol so spomínaným Claysom Davionom z Arrasu.⁹⁴ Ten mu odovzdal nejaké listy a poprosil ho, aby ich odovzdal istému obchodníkovi, ktorý by sa mal podľa jeho informácií nachádzať v tej dobe vo Viedni.⁹⁵ Následne Bertrandon spolu so svojím služobníkom, ktorého si zaobstaral v Pešti, a navyše sprevádzaný vyslancom z Milána, pokračoval vo svojej ceste. Z Budína prišiel do Taty (*Thyate*), neopevneného mesta, kde „*sa rád zdržiaval kráľ, ako mi bolo povedané.*“⁹⁶ Odtiaľ pokračoval do Ráby (*Javir*), mesta, ktoré sa rozprestieralo na Dunaji. Ďalej prešiel okolo mesta, ktoré ako Bertrandon píše vo svojom denníku, sa nachádzalo na ostrove na rieke.⁹⁷ Bertrandon nám o tomto meste podáva aj informáciu, že ho cisár daroval jednému z ľudí z dvora burgundského vojvodu Filipa Dobrého a domnieva sa, že tým obdarovaným bol Rénier Pot.⁹⁸

⁹¹ DVOŘÁKOVÁ, ref. 44, s. 69.

⁹² „...*et belle chose à veoir et congnoist on bien ceulx qui se sçavent bien tenir sur la selle. Car, par cousume, quant ilz joustent, les deux ou l'un du moins fault cheoir en bas. Et joustent de fortes lances et courtes et sont tresbien et gentiment habillés.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 324; Pozri tiež DVOŘÁKOVÁ, ref. 64, s. 216 a porovnaj SEGEŠ, ref. 91, 175.

⁹³ „*Et quant ilz joustent à l'estrивie pour verges d'or, ilz prennent selles pareilles, parties aux lotz et chevaux d'une hauteur et ne joustent que ung contre ung et toujours per, et s'ilz sont pluseurs, quand l'un est cheu, luy et son compaignon se tirent à part et ne joustent plus.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 324. Porovnaj so slovenským prekladom maďarského textu Bertrandovho cestopisu DVOŘÁKOVÁ, ref. 64, s. 216. Pozri tiež slovenský preklad nemeckého textu Bertrandovho cestopisného denníka, v ktorom sa spomína namiesto zlatého palcátu, súperenie o zlatý bičik SEGEŠ, ref. 91, s. 175.

⁹⁴ Pozri str. 33 tejto diplomovej práce.

⁹⁵ LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 325.

⁹⁶ „...*où le roi se tient volontiers.*“ D'AUSSY, ref. 67, s. 624; ENGEL, ref. 38, s. 380, SZAMOTA, ref. 40, s. 97.

⁹⁷ Podľa Prof. PhDr. Jána Lukačku, CSc. by nepomenovaným mestom na riečnom ostrove mohol byť Altenburg (dnes Mosonymagyrovár).

⁹⁸ Rénier Pot (1362 – 1432) bol rytierom rádu Zlatého rúna a jedným z najvýznamnejších radcov burgundského dvora. Viedol armádu burgundského vojvodu Jána proti rodine Orleánskych a korunnému princovi Karolovi. V roku 1409 bol vyslaný do Uhorského kráľovstva. LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 333-334; ENGEL, ref. 38, s. 380.

Následne Bertrandon prešiel cez mesto Bruck (*Bruc*) ležiace na rieke Litava, ktoré v tom období oddeľovalo Uhorské kráľovstvo od Rakúskeho vojvodstva. Bertrandon de La Broquière vo svojom cestopisnom denníku vyjadril názor na hranice oddeľujúce tieto dve územia. Píše „*rieka tečie cez močiar, kde vybudovali dlhú a úzku hradskú cestu. Toto miesto je dôležitou hraničnou stanicou, som dokonca presvedčený, že by sa dala s málo ľuďmi ubrániť a z rakúskej strany by sa dala dokonca uzavrieť.*“⁹⁹

Bertrandon sa tu v tejto pohraničnej oblasti musel rozlúčiť s milánskym vyslancom, ktorý ho až sem z Budína sprevádzal. Ten sa rozhodol vrátiť k svojmu vojvodovi a Bertrandon tak pokračoval v ceste do Viedne sám iba so svojím služobníkom.

Bertrandon na základe poznatkov, ktoré nadobudol počas ciest, porovnával obyvateľov jednotlivých krajín, ktoré navštívil. V cestopise uviedol, že „*ľudia sú tu [vo Viedni] lepšie oblečení a čestnejší ako v Uhorsku, i keď všetci nosia veľkú a voľnú kamizolu a keď idú bojovať, majú na nej drôtenú košeľu a náprsný pancier a majú veľkú železnú prilbu a ďalšie brnenie podľa zvyku krajiny.*“¹⁰⁰

Z rozprávania burgundského rytiera sa taktiež dozvedáme, že v Rakúskom vojvodstve rovnako ako v Českom kráľovstve sa medzi pešiakmi nachádzal pomerne veľký počet strelcov z kuše. Naopak v Uhorskom kráľovstve to boli predovšetkým lukostrelci. Bertrandon nám opäť vo svojom cestopise zanechal písomné svedectvo o tom, ako vyzerali luky, ktoré sa používali v Uhorskom kráľovstve v období 15. storočia. Na ich adresu sa vyjadril nasledovne „*ich luky sú na spôsob tých tureckých, ale nie sú také dobré, ani také silné, ani ich neobsluhujú takí dobrí lukostrelci. Uhri ťahajú troma prstami a Turci palcom a prstenníkom.*“¹⁰¹

Okrem toho, že poznáme mestá, ktoré na území Uhorska navštívil, Bertrandon nám zanechal jedinečné svedectvo aj o tom, ako jednotlivé mestá v čase jeho príchodu vyzerali. Cennými sú určite informácie, ktoré Bertrandon zaznamenal o uhorských koňoch. Dozvedáme sa napríklad o rozšírenom obchode s koňmi na území Uhorska, ako aj o ich povahe, chove a krotení. Bertrandon bol veľmi vnímavým cestovateľom a k jeho dobrým vlastnostiam určite možno pripočítať aj zvedavosť, na základe ktorej sa dozvedel mnoho zaujímavých informácií o zvykoch a tradíciách Uhrov. Veľavravné sú v cestopise aj jeho prívlastky, ktoré prisudzoval jednotlivým opisovaným predmetom či javom. Z ich povahy možno usúdiť, že Bertrandon vo väčšine prípadov kladne hodnotil to, s čím sa na území Uhorského kráľovstva stretol. Ako príklad môžeme uviesť rýchle, ľahké a pohodlné vozy, ako aj uhorskú soľ, ktorá podľa jeho slov bola tou najjemnejšou, najchutnejšou a najbeľšou soľou, s akou sa kedy stretol. Naopak záporne hodnotil správanie Uhrov, ktorí podľa jeho mienky nedodržiavali sľuby.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že téma o Uhorsku z pohľadu cudzincov je na Slovensku pomerne nová. Hoci vyšlo niekoľko monografií či štúdií, ktoré uvádzajú zahraničné správy o Uhorskom kráľovstve, ide zväčša len o čiastkové a nesúvislé informácie. A tak vlastne doposiaľ absentuje práca, ktorá by sa výslovne venovala iba tejto problematike.

⁹⁹ „*Der Fluß läuft durch einen Morast, wo man eine lange und schmale Chaussee angelegt hat. Dieser Ort ist eine bedeutende Gränzstation; ich bin sogar überzeugt, dafs man ihn mit wenig Leuten vertheidigen und von Österreicherischer Seite her verchliesen könnte.*“ ENGEL, ref. 38, s. 380. Pozri tiež LA BROQUIÈRE, ref. 7, s. 334; SZAMOTA, ref. 40, s. 97.

¹⁰⁰ „*Les gens sont mieulx habilliés et plus honnestement qu'ilz ne sont en Honguerie, combien qu'ily portent tous gros pourpains et larges par dessous et bien fors, et ung bon haubergon dessus et ung glaçon quand ily vont à la guerre et ung grant chapeau de fer et autres harnois, selon la coustume du pays.*“ Tamže, s. 334-335. Pozri tiež SZAMOTA, ref. 40, s. 98.

¹⁰¹ „*....leurs arcz sont de la façon de ceulx des Turcz, mais ilz ne sont pas si bons ne si fors aussy, ne les peuples si bons archiers. Les Hongres tirent à III doigts et les Turcz au pouce et à l'anel.*“ LA BROQUIÈRE, ref. 9, s. 335.

A. HORÁKOVÁ: DAS MITELALTERLICHE KÖNIGREICH UNGARN IN DER REISEBESCHREIBUNG DES RITTERS BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE

Bertrandon de La Broquière (? – 1459) war zu seiner Zeit einer der bekanntesten und bedeutendsten Forschungsreisenden aus dem Burgund. Durch seine Tätigkeit war er mit dem Hof des Herzogs von Burgund, Philipp III. Burgund (Philipp der Gute, 1419 – 1467), verbunden, wo er die Ämter des Truchsess, herzoglich-burgundischen Rats und Kammerdieners inne hatte. Zu seiner Lebenszeit unternahm de La Broquière verschiedene Forschungs- und diplomatische Reisen, darunter auch die geheime Mission in das Heilige Land in den Jahren 1432 – 1433. Während der Rückkehr aus seiner Erkundungsreise weilte Bertrandon auch im Königreich Ungarn. Aus seinem Aufenthalt in Ungarn überlieferte er einige ausführliche und interessante Beobachtungen in Form von Reisetagebuch, das unter dem Titel *Die Überseereise* (*Le voyage d'outremer*) erschienen ist.

Bertrandon besuchte Königreich Ungarn im Jahre 1433. In seinem Reisebericht verzeichnete er Notizen zu jeder Stadt, in der er während seiner Reise weilte. Außer den Namen der Städte beschrieb er auch das Land, das er durchreiste, ebenso wie bedeutende Städte, die er aufsuchte, die örtlichen Einwohner, auf die er traf, und darüber hinaus verschiedene Traditionen und Bräuche, auf die er besonders während seines Besuchs im Königshof von König Sigmund von Luxemburg aufmerksam wurde. Dank seiner Aufzeichnungen erfahren wir Näheres und Interessantes über das zeitgenössische Buda (Ofen), Pest, und beispielsweise Szegedin an der Theiß. In diesem Zusammenhang ist es erwähnenswert, dass Bertrandon das nördlich der Donau liegende Gebiet, das heißt die heutige Slowakei, nicht besuchte. Darüber hinaus sind auch detaillierte Informationen betreffend ungarische Pferde zu nennen; dank den Notizen von Bertrandon erfahren wir z. B., dass der Pferdehandel in Königreich Ungarn ein durchaus verbreitetes Phänomen war. In seinem Reisebericht hinterließ er aufschlussreiche Auskunft über die Preise und den Charakter der Pferd, als auch über die Pferdezucht und die Zähmung der ungarischen Pferde. Des weiteren erfahren wir, dass Bertrandon während seines Aufenthalts Zeuge des Ritterturniers in Buda (Ofen) wurde, an dem u. a. der Sohn des ungarischen Palatins Nikolaus II. Garai, Ladislaus Garai, teilgenommen hat. Bertrandon empfand es als besonders interessant, dass die Ritterturniere im Sinne der ungarischen Tradition auf kleinen Pferden und im tiefen Sattel ausgetragen wurden. Viel sagend sind auch die Attribute, die Bertrandon verschiedenen Gegenständen, bzw. Erscheinungen gegeben hat. Aus der Tonart und dem Charakter dieser Attribute ist zu entnehmen, dass Bertrandons Bewertung und Empfindung der Phänomen in Königreich Ungarn überwiegend positiv ausgefallen ist. Als ein explizites Beispiel sind die schnellen und komfortablen Kutschen zu nennen, der ungarische Salz, der – laut Bertrandon – einer der feinsten, köstlichsten und weißesten, den er je kosten konnte. Andererseits wertete er das Nichteinhalten der Versprechen, mit dem er häufig zu tun hatte im Kontakt mit den Bewohnern Ungarns, sehr negativ.

Die Überseereise (*Le voyage d'outremer*) von Bertrandon de La Broquière liefert einen sehr interessanten Einblick eines Ausländers auf das damalige Königreich Ungarn.

OD HLAVNÉHO MESTSKÉHO KAPITÁNA PO POLICAJNÝ KAPITANÁT V KOŠICIACH

GABRIEL SZEGHY

SZEGHY, G.: From the Chief Captain to the Establishment and Development of the Police Captaincy in Košice. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 21-45, Bratislava.

On the basis of research, analysis and comparison of various contemporary documents (especially documents on the elections of county officials) from the Archive of the City of Košice as well as specialized scientific literature, the author aims at outlining and capturing the development of the defensive structure of the city of Košice with focus on the City Captain position. This is being dealt with not only in the period before the origin of the Chief City Captain function (end of the 18th century) but also following its consolidation which finally resulted in establishment of the Police Captaincy Office (second half of the 19th century). The work also provides basic apparatus of the defensive and general police structure of the city in the 17th century which is divided into management and executive body. The list of identified (chief, police) captains of the city of Košice is also included. The author points out to the fact that individual city functions were doubled and the defensive ones used to be only of honorary nature at first, i.e. without pay. Moreover, it is assumed that execution of a majority of functions responsible for safety in the city was only necessary in times of emergency (attack, fire, etc.).

Military History. Austria-Hungary. Slovakia – Košice. The Police Captaincy in Košice.

Mestské funkcie, ktoré mali na starosti bezpečnosť a obranu mesta v stredoveku a novoveku, sú na rozdiel od krajinských menej prebádané.¹ Tento stav sa zlepšuje až v novšom období našich dejín, aj keď ešte stále chýbajú parciálne dejiny jednotlivých miest.

Postavenie Košíc, ako mesta v severovýchodnej časti Uhorska, malo oddávna vďaka priaznivej polohe významnú úlohu medzi inými mestami v kráľovstve. Jeho metropolitné postavenie sa v danej časti krajiny zvýraznilo a posilnilo predovšetkým v rokoch 1342

¹ K mestským funkciám pozri: KAZIMÍR, Š. Vývin cien, miezd a platov v Trnave v r. 1532 – 1600. In *Historické štúdie*, roč. VII, 1961, s. 122-123. ULÍČNÝ, F. K vývinu správy šarišských a zemlinských miest a mestečiek v 14. – 16. storočí. In *Vývoj správy miest na Slovensku* (Zost. R. Marsina). Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1984, s. 119-132. LIPTÁKOVÁ, A. Mestskí vežovní trubači a ich pôsobenie v Košiciach. In *Historica carpatica*, roč. 20, 1989, s. 187-200. DANGL, V. – KOPČAN, V. *Vojenské dejiny Slovenska 1526-1711. II zväzok*. Bratislava : MO SR, 1995, s. 57. ISBN 809-671-13-0X. GRAUS, I. Das Alltagsleben von Neusohlo im Spiegel der städtischen Brandschutzstatuten im 16.-18. Jahrhundert. In *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (Zost. V. Čičaj a O. Pickl). Bratislava : AEP, 1998, s. 135-140. TIBENSKÝ, M. *Organizácia obrany mesta Trnava v stredoveku*. Dostupné na <http://gesellschaft-lichtenawers.eu/tsc/en/knowledge-base/history/59-organizacia-obrany-mesta-trnava-v-stredoveku.html>. [03.04.2010]. OSTROLUCKÁ, M. Správa mestského hospodárstva v Košiciach v 16. a 17. storočí. In *Dejiny a mesto*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 53-59.

a 1347, keď ho uhorskí panovníci z rodu Anjou právne vyzdvihli privilégiami. Tým sa dostalo na druhé miesto medzi ostatnými mestami v štáte, a to hneď po Budíne. Túto dominanciu si zachovalo počas stredoveku a takmer aj celého novoveku. Právnu silu a vedúce postavenie slobodného kráľovského mesta Košice vidieť aj v neskoršom období (1412 – 19. storočie), keď spolu s ostatnými hornouhorskými kráľovskými mestami (Prešov, Bardejov, Levoča a Sabinov) vytvorilo zväz piatich miest – Pentapolitanu. V danom čase, presnejšie z rokov 1515 až 1552, už máme zmienky aj o mestskom kapitánovi a dráboch v Prešove.² Z prvého známeho mestského štatútu z roku 1404 sa dozvedáme aj o funkcionároch mesta či mestskej rady.³ Funkciu kapitána však v Košiciach nevidujeme.⁴

Ani v knihách o mestských výdavkoch a príjmoch sa nenachádzajú správy o tom, žeby mesto platilo za služby kapitána ako hlavného vojenského veliteľa mesta.⁵ V danom období zrejme ešte takáto funkcia v Košiciach neexistovala samostatne, resp. bola súčasťou výkonu práce jedného zo zvolených senátorov mesta. Vtedy však už v Košiciach stáli na čele jednotlivých mestských štvrtí, do ktorých bolo jadro mesta rozdelené, príslušní štvrťovní majstri (*Virtel herrenn; Fertálljosok; Fertaly mester*)⁶, ktorí sa starali o poriadok a bezpečnosť v meste. Išlo teda o veliteľov týchto mestských častí. Správy o nich sa nám zachovali v knihách reštaurácií mestského magistrátu zo 16. storočia, resp. vo voľbách úradníkov mesta (*Electio Offitiorum Civitatis Cassoviensis; Tiszujitás; Renovatio*). Boli dôverníkmi mestskej rady, ktorí sa starali o poriadok, spisovali obyvateľov, ako aj ich majetky a príjmy.⁷ Napríklad z roku 1566 ich pre každú mestskú štvrť evidujeme dvoch, takže spolu na dodržiavanie poriadku v meste dozeralo 8 týchto veliteľov štvrtí.⁸ Tak tomu bolo aj v roku 1600 a aj na začiatku 17. storočia, presnejšie v rokoch 1602 a 1607.⁹ Domnievame sa, že všetky tieto funkcie boli sprvoti čestnými bez finančného odmeňovania¹⁰ a vykonávané boli popri inom riadnom zamestnaní (napr. cechmajster či majster v cechu).

² SZEGHYOVÁ, B. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí* (Dizertačná práca). Bratislava : Historický ústav SAV, 2003, s. 83. Za svoju prácu dostával 17 zlatých ročne. Archív mesta Košice (ďalej AMK), Tabularium metropolitanae in Superioribus Partibus regiae ac liberae civitatis Cassoviensis Tomus IV (ďalej Tabularium IV), Supplementum Halagianum (ďalej Supplementum H), III/3 dis 15. Spomína sa tu kat (henker) aj mestský sluha (bittel, bettel) a ich príjmy (r. 1583).

³ KRONES, F. X. *Zur ältesten Geschichte der Oberungarischen Freistadt Kaschau*. Wien 1864, s. 45-55. Kaschauer Rathsortnung von Jahre 1404.

⁴ Jedného kapitána Košic (Boruthd de llaw) sme našli na listine z 28. mája 1404. Ale najpravdepodobnejšie nejde o funkciu mestského kapitána v pravom slova zmysle. AMK, Tabularium II, Schwartzenbachiana nr. 36.

⁵ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/3 Rationes dispensatorum civitatis (ďalej dis) 6 (1543 – 45), III/3 dis 7 (1547), III/3 dis 8 (1552). Zmienka o mestskom katovi je napríklad v dis 6 na fol. 2, v dis 7 na fol. 3 a v dis 8 na fol. 33.

⁶ Z nemeckého der Viertel – štvrť. Taktiež boli niekedy označované ako kvartál. HALAGA, O. R. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košice*. Košice : MsNV vo Východoslovenskom vydavateľstve, 1967, s. 26. K organizácii ozbrojených a obranno-bezpečnostných síl v stredovekých mestách pozri SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2004, s. 154-158. Tamže aj termín štvrťový majster.

⁷ HALAGA, O. R. *Archív mesta Košic. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha : Archivní správa Ministerstva Vnitra, 1957, s. 17.

⁸ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 Liber restaurationum (ďalej re) I, fol. 6. Boli to Andrea Bek, Benedict Telkuer (štvrť I), Cirillus Zamstein, Boctel Apoteker (štvrť II), Sebastian Kirchner, Kilian Schneider (štvrť III) a Maternier Midnischer, Galle Rymer (štvrť IV).

⁹ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 3, fol. 4v, III/2 re 4, fol. 3v, III/2 re 5, fol. 5v.

¹⁰ Podobne o tom uvažujú aj v súvislosti s kapitánom mesta Kremnica. Ten ako jeden z radných pánov začal byť odmeňovaný za túto funkciu až v druhej polovici 18. storočia. LAMOŠ, T. *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva Vnútra, 1957, s. 106.

Základný aparát obrannej štruktúry mesta do 17. storočia:¹¹

I. Riadiace funkcie

- a) richtár (a mestská rada)
- b) tribún ľudu
- c) huštácki richtári

II. Výkonné funkcie

- d) trhový richtár
- e) páni štvrtí (velitelia)
- f) kapitáni štvrtí (štvrtníci)
- g) hlavní kapitáni (po roku 1680)
- h) jazdeckí kapitáni
- i) strážmajster
- j) desiatníci (plus členovia)
- k) pomocný personál (mestský sluhovia atď.)

Ďalšie funkcie¹² majúce na starosti bezpečnosť v meste sa do 17. storočia nespomínajú ani vo volebných a ani v daňových dokumentoch uchovaných v Archíve mesta Košice. Chýba nám tu napríklad funkcia nočného strážnika, známa z ostatných miest. Je však možné, že ju vykonával strážmajster. V prvej tretine 18. storočia už registrujeme viaceré zmeny.

Čo sa týka celoštátnej polície po organizačnej stránke, treba považovať za pokrok inštrukciu Márie Terézie z roku 1764. V nej veľkú pozornosť venovala policajnej kompetencii jednotlivých gubernií. Rozdelila ju na policajnú agendu v bežnom slova zmysle vtedajšej doby a na bezpečnostnú agendu.¹³ Neskôr sa začali zakladať aj policajné riaditeľstvá, čo slúžilo ako príklad pre miestne samosprávy. Samotný vznik úradu (hlavného) kapitána mesta riešilo až nariadenie Jozefa II. koncom 18. storočia, na základe ktorého začali v mestách postupne tieto úrady vznikať.

Z roku 1788 máme prvý písomný údaj o tom, že funkcia senátorov mesta (*Senatores*), ktorých bolo v danom čase v Košiciach osem, sa viaže s funkciou (hlavného) kapitána mesta. Vtedy obe tieto funkcie súčasne (*simul Capitaneus*) zastával Anton Svajczer (Schvajtzer). Na základe stručného zápisu pri každoročných voľbách na jednotlivé pozície do magistrátu mesta sa dozvedáme, že Svajczer nastúpil do funkcie kapitána až po smrti Jána Majora („... *per Mortem Dominis Joannis Major Civitatis hujus Capitanei et Senatoris Vacantia...*“), ktorý ju pravdepodobne zastával od roku 1787.¹⁴ Dalo by sa povedať, že v tomto môžeme vidieť položenie základu k postupnému vzniku úradu hlavného kapitána mesta Košice. Od roku 1793 sa už funkcia (hlavného) kapitána uvádza takmer pravidelne aj v nadpise (v poradí na treťom mieste) pri jednotlivých voľbách, kde dovtedy absentovala („*Restauratio Iudicis, Consulis, Capitanei, Senatus, ... Civitatis Cassoviensis, ...*“), ako aj pri mene konkrétneho senátora, v danom roku ešte stále Antona Svajczera, v tvare jeden (prvý, hlavný) kapitán

¹¹ Pozri SZE GHY, G. Mestské obranné a bezpečnostné zložky v Košiciach v 17. a 18. storočí. (Sonda do obrannej štruktúry Košičanov na základe písomnosti v AMK). Štúdia vyjde v pripravovanom zborníku k životnému jubileu prof. F. Uličného v Prešove v roku 2014. Tiež SZE GHY, G. *Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861 – 1922 (Inventár)*. Košice : Archív mesta Košice, 2013, s. 267.

¹² K funkciám na konci 17. storočia pozri aj WICK, B. *Kassa története és műemlékei*. Kassa, 1941, s. 234-235.

¹³ KAČÍK, E. *Polícia vo vývoji verejnej správy*. Bratislava : Akadémia Policajného zboru SR, 1996, s. 14-15. ISBN 8088751950.

¹⁴ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 108v, 115v.

(*una Capitaneus*).¹⁵ Jeho nástupcom sa od roku 1797 stal J. Rimanóczy, ktorého v roku 1800 vystriedal ďalší senátor J. Fülöp, pričom Rimanóczy sa ujal novej pozície kapitána štvrtej štvrti. Ďalším kapitánom sa stal Gy. Herke, ktorý nastúpil na danú pozíciu v roku 1804.¹⁶ Takto sa vo funkcii kapitána postupne striedali aj ďalší senátori mesta.

Ako sme uviedli vyššie, stávalo sa, že jednotlivé funkcie boli zdvojené. Treba si uvedomiť, že úrad kapitána a podkapitánov mesta bol vedľajším zamestnaním mestských funkcionárov a úradníkov, a to až do polovice 19. storočia.¹⁷ Avšak, čo sa týka odmeňovania kapitána, tak v druhej polovici 18. storočia zrejme dostával, okrem senátorského benefitu, ročný plat vo výške 50 zlatých.¹⁸

V prvej tretine 19. storočia nastali len menšie zmeny v obsadení jednotlivých funkcií zabezpečujúcich bezpečnosť a poriadok v meste. Naďalej tu existovala funkcia strážmajstra (*Vigiliarum Magister*), štyroch kapitánov štvrtí (*Quadrantum Capitanei; Város Negyed Kapitányok*), ôsmich až šestnástich podkapitánov štvrtí (*Quadrantum Vice Capitanei; Negyed Al Kapitányok*) a, samozrejme, (hlavného) kapitána mesta (*una Capitaneus; Kapitány*) z radov senátorov,¹⁹ čo tvorilo základ vtedajšieho bezpečnostného systému mesta. Istá zmena nastala až v roku 1827, keď úrad trhového richtára a oddiel strážmajstra splynuli a vytvoril sa takpovediac úrad mestskej polície (*Politiae Corporis Vigiliarum Magister*), ktorý bol výkonným orgánom mestskej správy.²⁰ Jeho predstaveným sa stal strážmajster F. Dolinay. V roku 1830 evidujeme aj ďalšiu funkciu, a to miestodržiteľa mestskej polície (*Politiae Civitatis Locumtenens*), ktorú stotožňujeme s neskoršou funkciou poručíka. Je to pravdepodobné, keďže v obidvoch prípadoch ju zastával ten istý človek – J. Zámbery.²¹ Je však zaujímavé, že aj potom trhový richtár vystupoval samostatne. O istom vývoji vznikajúceho mestského policajného úradu svedčí aj dochovaná kniha „postrkov“ z rokov 1830 – 1848, do ktorej sa zapisovali previnilí mešťania, ktorí boli vyhnaní (postrkovaní) z mesta.²²

Policajné oddelenie bolo v rámci magistrátu mesta zriadené jednak vďaka realizácii predošlých krokov, ktoré k tomu smerovali, ako aj prejavu celokrajinskej²³ a európskej tendencii v tomto smere, v roku 1846. Stalo sa tak pri reštaurácii košického magistrátu 17. februára, keď bolo okrem iných nových oddelení²⁴ zriadené a voľbou potvrdené aj toto policajné oddelenie (*Rendőrségi osztály; Officium capitaneatus*). Tvorilo ho päť pozícií. Do funkcie policajného kapitána (*Kapitány*) bol zvolený J. Papp, do funkcie mestského poručíka (*Város*

¹⁵ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 120v.

¹⁶ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 135v, 141r, 147r, 149v, 170r, 181v, 192r. Po Jurajovi Herkem bol (hlavným) kapitánom mesta Košice M. Fördör (r. 1812), J. Schram (r. 1816).

¹⁷ Porovnaj s HALAGA, Archív, ref. 7, s. 89.

¹⁸ LAMOŠ. T. *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava : Slovenská archívna správa Poverenictva Vnútra, 1957, s. 106.

¹⁹ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 192r, 194r, 199v, 201r, 205v, 207v, 213r. Strážmajstrom bol vtedy viacero rokov F. Dolnay. Po J. Schramovi bol (hlavným) kapitánom mesta ďalej A. Antalffy (r. 1820), F. Polinszky (r. 1823), J. Aranyossy (r. 1827).

²⁰ HALAGA, Archív, ref. 7, s. 89. AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 215r, 219r, 230r. V ďalších rokoch boli (hlavnými) kapitánmi S. Haske (r. 1830, 1835) a J. Goczigh (r. 1841).

²¹ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 221r.

²² AMK, Magistrát mesta Košice (ďalej MMK), Policajný kapitanát mesta Košice (PK), inv. č. 14, Kniha postrkov (Protocolum relegatorum) 1830 – 48.

²³ Napríklad v roku 1840 bola IX. zákonným článkom (A mezei rendőrségről) uzákonená poľná polícia (mezei rendőrség). Az 1840-dik évi Ország-gyűlésen alkotott VII. VIII. IX. X. és XXIX-dik törvényczikkelyek. Kassán, 1840, s. 8-17. Corpus Juris Hungarici 1836-68. Budapest : Franklin-Társulat 1896, s. 98-106, 1840: IX. t. cz. A mezei rendőrségről.

²⁴ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 253, 254.

hadnagy) J. Rétei Zámbery,²⁵ ako dozorca hraníc (*határ felügyelő*) J. Gönczy, za trhových richtárov /trhovníkov/ (*vásár bírák; Fori-Judices*) M. Dulházy a M. Wastsora, a ako dozorca verejnej čistoty (*tisztasági ügyelő; Munditiei Inspector*) O. Weitzenbreyer.²⁶ Podľa výkazu úradov a úradníkov mesta z roku 1846 bola k policajnému oddeleniu pridružená aj funkcia pisárov pri či na bránach (*Portarum scribae*), ktorí mohli zadržať podozrivý tovar a odovzdať ho trhovému richtárovi. Bolo ich šesť.²⁷ Naďalej však boli volení aj kapitáni a podkapitáni jednotlivých štvrtí mesta,²⁸ ako vyslanci mestského zastupiteľstva. Na danú dobu boli platy policajtov, označovaných ako „mestský policajní sluhovia či slúžiaci“ (*városi rendőri szolgák*), ale aj mestského poručíka (150 strieborných) dosť nízke. A keďže bola všeobecná drahota, žiadali o zvýšenie platu.²⁹ Okrem toho mestský kapitán žiadal aj o zvýšenie počtu mestských policajtov, lebo, okrem iného, chcel docieľiť, aby v jednotlivých mestských štvrtiach úplne vymizlo zločinnosť.³⁰ Preto malo byť od 1. novembra prijatých 8 mestských policajných sluhov, menovite: J. Guth, J. Bertsinszky, J. Tindira, A. Behun, J. Járossy, F. Vatssek, A. Mulik, J. Medvetz.³¹ Tí mali byť aj patričným spôsobom oblečení, preto pre nich, ako aj pre služobne starších mestských policajtov a hajdúchov (*városi rendőrök és hajdúk*), žiadal novú pracovnú obuv – čizmy.³²

Z daného policajného oddelenia, resp. úradu, sa nám zachoval zoznam jemu predostretých písomností vnútornou radou mesta Košice z rokov 1846 – 1851.³³

Kapitáni (hlavní) mesta Košice od roku 1787 do roku 1850:³⁴

1787; aj pred týmto rokom – Ján Major

1788; 1793 – Anton Svajczer (Schvajtzer)

1797 – József Rimanóczy

1800 – János Fülöp

1804 – György Herke

1812 – Mihály Fördör

1816 – József Schram (zároveň taktiež archivár)

1820 – András Antalffy

1823 – Ferencz Polinszky

1827 – János Aranyossy

1830; 1835 – Sándor Haske

1841 – József Goczigh

²⁵ Ako poručík polície (Rendőrség Hadnagya) sa spomína už v roku 1841. AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 233v.

²⁶ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 249v.

²⁷ KIRST, J. – POTEMRA, M. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945* (Tematická bibliografia I.). Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, s. 28. Výkaz uvádza na niektorých pozíciách iné mená, než kniha reštaurácií z toho istého roka.

²⁸ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 252r. Kapitáni mestských štvrtí: J. Kloczko, M. Tomka, L. Újházy, K. Aringer.

²⁹ AMK, Magistratus, Rada mesta Košíc (RMK), Protokol s indexom z roku 1846 (Nemes Szabad kir. Kassa Városa Választott Község Üléseinek Jegyzőkönyve), inv. č. 2320, bod č. 12, 76, 81. Tiež MMK, 1846 évi Irományok névsora, inv. č. 1723, heslo Rendőrök, č. spisu 604, 2392, 2899.

³⁰ AMK, Magistratus, RMK, r. 1846, číslo škatule (ďalej č. šk.) 12, č. spisu 5400.

³¹ Tamže, č. šk. 13, č. spisu 6164.

³² AMK, Magistratus, RMK, r. 1846, č. šk. 14, č. spisu 6300. To sa opakovalo aj v roku 1848.

AMK, MMK, PK, inv. č. 80, Kapitány Hivatalhoz te[kin]t[e]tes Beltanács által utasított Iroványok Jegyzéke 1846 – 51.

³⁴ Zostavené na základe údajov z Liber restaurationum ab Anno 1758. AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10.

1846 – József Papp
 1849 – Samu Török
 1850 – József Papp

Od roku 1848 sa hlavný kapitán stal v hodnostnom poradí tretím funkcionárom mesta.³⁵ V danom roku bol doslovne aj prvýkrát označený ako hlavný kapitán (*fő kapitány; Főkapitány*) mesta.³⁶ Zameriaval sa na udržiavanie poriadku a pokoja v meste. Spolu s richtárom a mešťanom predstavoval tzv. kolumnárne (stĺpové, nosné) funkcie mestskej správy.³⁷ Podľa zákona z roku 1848 boli mestu ako municípiu, ktoré riadi verejné záležitosti nezávisle, na vlastnom území z hľadiska policajno-trestného, podriadení všetci jednotlivci a majetky bez rozdielu.³⁸ Preto bol zároveň vykonávateľom donucovacích rozhodnutí mestského súdu a mestskej správy. V tomto roku vznikla aj snaha zo strany mestského vedenia uskutočniť istú reorganizáciu mestského úradu. To sa im podarilo, aj keď len čiastočne, keďže sa rozdelila na politicko-hospodársku radu na čele s mešťanom a šiestimi radcami vrátane s hlavným kapitánom mesta, a na súdnu radu pod predsedníctvom hlavného richtára a ďalších piatich radcov. Malo to prispieť hlavne k urýchleniu vybavovania súdnych záležitostí a celkovej racionalizácii mestskej správy.³⁹

V roku 1848 boli v novej voľbe magistrátu zvolení štyria kapitáni, každý pre jednu štvrť. Do prvej S. Török, do druhej J. Kloczkó, do tretej V. Polinszky a do poslednej štvrtej štvrť I. Szászy. Za komisárov dohliadajúcich na pokoj a poriadok v meste boli do každej štvrte mesta zvolení dvaja muži.⁴⁰

Za hlavného mestského policajného kapitána Košíc bol v roku 1849 zvolený Samu Török a za hlavného podkapitána János Krutsay.⁴¹ Rok predtým vyšlo ministerské nariadenie, podľa ktorého sa o vydržiavanie a plat mestských sluhov nemali starať iba Židia bývajúci v meste, ale rovnako aj ostatní obyvatelia mesta. Tým bolo vlastne determinované aj prijatie spomínaných ôsmich policajných sluhov z roku 1846.⁴²

Počas revolučných rokov pozíciu hlavného kapitána mesta zastával jeden z členov mestskej rady,⁴³ ako to bolo i dovtedy. Od roku 1851 však na vyše desať rokov namiesto rozdelenej/rozpustenej mestskej polície fungovala cisárska polícia.⁴⁴ Vzniklo Cisárske a kráľovské policajné riaditeľstvo v Košiciach (K. k. Polizei Direktion in Kaschau), ktoré malo jednu zo svojich pobočiek aj v Košiciach. Prevzalo do rúk nielen verejno-bezpečnostnú, ale hlavne politickú službu. Tieto policajné úrady boli podriadené miestodržiteľom jednotlivých krajín, avšak vo vyššej inštancii priamo Najvyššiemu policajnému úradu vo Viedni.⁴⁵

³⁵ Corpus Juris Hungarici 1836-68. Budapest : Franklin-Társulat, 1896, s. 247, 1848: XXIII. t. c. A sz. kir. városokról. Porovnaj s HALAGA, Archív, ref. 7, s. 89.

³⁶ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 253r, 256r.

³⁷ KIRST, POTESMRA, Mestská, ref. 27, s. 25.

³⁸ Corpus Juris Hungarici 1836-68. Budapest : Franklin-Társulat, 1896, s. 246-247, 1848: XXIII. t. cz. A sz. kir. városokról.

³⁹ KIRST, POTESMRA, Mestská, ref. 27, s. 37.

⁴⁰ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 255v.

⁴¹ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 259r.

⁴² AMK, Magistratus, RMK, r. 1848, č. šk. 9, č. spisu 3467. Pozri 1848 évi Irományok névsora, inv. č. 1728, heslo Rendőr. „...szaporitot rendőri Szolgák Költségeit nemegyedül a Zsidók de a többi lakosok is viseljének...“

⁴³ KIRST, POTESMRA, Mestská, ref. 27, s. 25.

⁴⁴ ERNYES, M. *A magyar rendőrség története I.* Budapest : Belügyminisztérium, 2002, s. 290. ISBN 963-9208-14-0.

⁴⁵ Najvyšší policajný úrad bol vedený policajným prezidentom, ktorý sa zúčastňoval na zasadnutiach vlády ako dôverník panovníka.

V knihe reštaurácií preto, pochopiteľne, nie sú žiadne záznamy o voľbách mestských úradníkov z daného obdobia. Avšak aj z tohto obdobia sa zachovala zápisnica o správaní sa policajtov v meste.⁴⁶ Policajným kapitánom sa stal József Papp,⁴⁷ ktorý túto funkciu zastával celé obdobie politicko-policajného režimu. Úradným jazykom v danej dobe bola, pochopiteľne, nemčina, v ktorej sú aj písané takmer všetky písomnosti úradu. Časť z nich sa zachovala v Archíve mesta Košice, ale nie sú komplexné.⁴⁸

Od začiatku šesťdesiatych rokov sa obnovili a rozširovali demokratické prvky správnej činnosti, a organizácia verejnej správy sa po zrušení krajov rozvinula do výslednej podoby typickej pre správny systém u nás. Medzi rokmi 1859 až 1867 existovalo inštitucionálne centrálné riadenie polície Policajným ministerstvom.⁴⁹ Bolo to citeľné aj v správe, resp. vnútornej organizácii mestskej (meštianskej, polgári) polície ako takej, keď v roku 1860 došlo k jej reorganizácii, s tým, že v platnosti zostalo aj nariadenie z roku 1850.⁵⁰ V roku 1861, presnejšie 24. januára, opätovne mestské spoločenstvo zvolilo za hlavného kapitána (*Fő Kapitány*) mesta Józsefa Pappa.⁵¹ S jeho menom sa stretávame aj pri Komisii pre dozor nad väznicou mesta, a spomínaný je aj ako jeden z dvoch členov dozerajúcich na cirkevnú hudbu v meste (*Egyházi zene*). V súvislosti s obranou a bezpečnosťou v Košiciach je však pre nás podstatné to, že sa uvádza aj v novovzniknutej Policajnej komisii (*Rendőri bizottság*) ako jej predseda (*Elnök*). Okrem neho táto komisia pozostávala aj z ďalších 13 členov. Radcom bol János Fekete, hlavným notárom György Karsa a Béla Gleviczky. Jeho predstavitel'ni, resp. členmi, boli Sándor Novelly, Antal Hauser, Ferencz Turmusz, András Tordássy, István Dávitkó, Ferencz Koczányi, Mihály Halykó, Ferencz Kuhlmann, János Bayer a József Lang.⁵² Mimo tejto komisie sa nám v danom roku objavujú aj ďalšie funkcie súvisiace s obranou mesta. Napríklad existoval úrad tzv. poľného kapitána, ktorý zastával Lipót Buday.⁵³

Mestský kapitán potreboval aj svojho zástupcu, čo bolo už aj dlhšie plánované. Avšak po neprijatí tohto návrhu na mestskom zhromaždení mu bol z kancelárie pridelený iba jeden pisár. O bezpečnosť a poriadok v meste sa vtedy staralo, okrem iných, 13 až 20 policajtov (*rendőr*), 20 hajdúchov (*hajdú*), 8 nočných strážnikov (*éjjeli őr*) a 6 strážcov veže (*toronyőr*).⁵⁴ Dňa 31. decembra toho istého roku sa uskutočnila ďalšia, nová voľba mestských úradníkov a funkcionárov, na ktorej bol za hlavného kapitána Košíc zvolený János Krieger.⁵⁵ Dalo by sa povedať, že obnovením uhorskej ústavy, samostatných inštitúcií a voľbou hlavného policajného kapitána mesta po období Bachovho absolutizmu vznikol v Košiciach v roku 1861 de facto nový policajný úrad tým, že bezpečnostné kompetencie prešli postupne do rúk miestnej samosprávy. O fungujúcom úrade svedčí aj vlastná registratúra, ktorá sa začala práve týmto rokom. Tieto pozície sa ešte viac upevnili v období tesne pred a hlavne po Rakúsko-uhorskom

⁴⁶ AMK, MMK, PK, inv. č. 4, Magánviseleti jegyző könyve 1850 – 87. KAČÍK, ref. 13, s. 16-17. Vyvrcholením trestnej legislatívy, v ktorej rezonuje aj policajná funkcia, je Trestný zákon o zločinoch a ťažkých policajných priestupkoch z roku 1803 vydaný ako patent č. 626/1803. Domnievame sa, že aj keď neskôr, ale predsa táto zápisnica vznikla na základe tohto zákona, ako aj z prirodzenej potreby daných okolností.

⁴⁷ KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 46

⁴⁸ AMK, Policajné riaditeľstvo 1852 – 1860. HALAGA, Archív, ref. 7, s. 91.

⁴⁹ KAČÍK, ref. 13, s. 22.

⁵⁰ AMK, MMK, PK, r. 1865, č. šk. 11, č. spisu 1669. Kópia (č. 40101) nariadenia Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady zo 16. mája 1865.

⁵¹ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 265r.

⁵² AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 270, 272v.

⁵³ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 266v.

⁵⁴ AMK, Magistratus, RMK, r. 1861, č. šk. 1350, č. spisu 487. Podľa návrhu sa pomocník kapitána mal vybrať z týchto úradníkov: M. Koleszár, J. Radványi, L. Sonna a S. Szmerekovszky.

⁵⁵ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 275r.

vyrovnaní v roku 1867. Poukazujú na to aj viaceré nariadenia panovníka a listy mestu Košice od cisárskych a kráľovských úradov. Začiatkom roka 1866 dostalo mesto nariadenie (z 19. januára), podľa ktorého mal zaniknúť (najneskôr do 31. marca) predchádzajúci, takpovediac štátny, centrálny riadený policajný úrad (*Kassai cs. kir. rendőrigazgatóság; Kassai cs. kir. biztosság*) a právomoc nad bezpečnosťou v meste mal definitívne prevziať magistrát mesta.⁵⁶ Avšak stalo sa tak až o niečo neskôr. Po početnej korešpondencii z rokov 1866 a 1867 ohľadne zrušenia predchádzajúceho policajného úradu⁵⁷ a prebratím všetkých bezpečnostných kompetencií novou miestnou políciou (*helyi rendőrség*) boli všetky právomoci (dozor nad tlačou a divadlom) odovzdané až začiatkom roka 1867. Do konca apríla mali byť odovzdané aj všetky písomnosti vzťahujúce sa na košickú mestskú políciu,⁵⁸ t. j. mala byť odovzdaná agenda predošlého úradu svojmu nástupcovi, aby tak mohol byť zabezpečený plynulý a riadny chod úradu. Samozrejme, o všetkých týchto záležitostiach bol pravidelne informovaný a zároveň ich aj riadil hlavný policajný kapitán mesta Ján Krieger.

Aj tieto nariadenia či smernice uhorského ministra vnútra len poukazovali na smerovanie uhorskej vlády pri skĺbení dvoch základných princípov verejnej správy v Uhorsku: princípu samosprávy v mestách a župách (municipia) a princípu centralizácie štátnej verejnej správy na čele s uhorskou vládou.⁵⁹ Municipiá boli samosprávne (autonómne) korporácie, ktoré zabezpečovali, okrem iného, politickú správu na danom území, pričom boli priamo podriadené uhorskému Ministerstvu vnútra. To všetko sa dialo na základe štátoprávnej zmeny (dualizmus) v roku 1867, čo spôsobilo nové rozdelenie všeobecných úradov politickej správy, teda aj policajnej. Polícia bola v municipiálnych mestách, akým boli aj Košice (Bratislava, Komárno, Banská Štiavnica), decentralizovaná.⁶⁰

6. mája roku 1867 sa uskutočnila nová voľba do mestského zastupiteľstva, na ktorej bol za hlavného kapitána mesta opätovne zvolený Ján Krieger.⁶¹ Jeho (kapitánskym) pisárom (*kapitányi tollnok*) sa stal János Lohorn. Poľným kapitánom (*mezei kapitány*) sa stal Lipót Buday, poručikom hajdúchov (*hajduk hadnagya*) Henrik Willnrotter a „poľnými jazdcami“ (*mezei lovagnokok*) István Dzubay a József Piláthy.⁶²

V roku 1870 sa po prvýkrát v zákonomnom článku vydanom uhorskou vládou ohľadne organizácie miestnej samosprávy uvádza pojem – policajný kapitán (*rendőr-kapitány*).⁶³ Mestskej polícii (policajný kapitanát), ako prvej zo zložiek mestskej správy, určoval kompetenciu organizačný štatút mesta. Kandidáta na policajného kapitána v mestských municipiách najprv len navrhoval (kandidáta následne zvolil mestský municipiálny výbor na 6 rokov)⁶⁴ a od roku 1886 aj doživotne menoval hlavný župan.⁶⁵ Práve toto menovanie hlavného policajného kapitána prispelo k upevneniu moci hlavného župana, ministra vnútra

⁵⁶ AMK, MMK, PK, r. 1866, č. šk. 13, č. spisu 470 (kópia č. 786).

⁵⁷ AMK, MMK, PK, r. 1867, č. šk. 16, č. spisu 1053; č. šk. 17, č. spisu 1102.

⁵⁸ AMK, MMK, PK, r. 1866, č. šk. 13, č. spisu 927, 1099.

⁵⁹ Porovnaj s KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 56.

⁶⁰ Do roku 1876 nimi boli aj Prešov, Bardejov, Sabinov, Kežmarok, Levoča a Gelnica. KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 60. KAČÍK, ref. 13, s. 37.

⁶¹ Jeho životopis pri príležitosti jeho úmrtia 14. januára 1874 sa nachádza v novinách Kaschauer Zeitung zo 17. januára 1874 na s. 3.

⁶² AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 281, 282v. Podľa KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 56, sa voľba do mestského zastupiteľstva uskutočnila 8. mája a voľba úradníkov 9. mája.

⁶³ Corpus Juris Hungarici 1869-71. Budapest: Franklin-Társulat, 1896, s. 216, 1870: XLII. t. c. A köztörvényhatóságok rendezéséről.

⁶⁴ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 40, bod 126.

⁶⁵ ERNYES, ref. 44, s. 250. KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 58,73.

a štátu v municípiách. Podobne to bolo aj s inými funkcionármi v meste. Pred samotným schválením mestského štatútu bol štatút pripomienkovaný Ministerstvom vnútra a následne prerokovaný mestským zastupiteľstvom na zasadnutí vo februári 1872. Ministerstvo v jednom zo svojich pripomienok trvalo aj na tom, aby jednotliví policajti pri výkone nepostupovali samostatne, ale v mene hlavného kapitána, a aby policajný úrad svoje rozhodnutia nenazýval rozsudkami, ale len uznesením, resp. výmerom.⁶⁶ Po pripomienkovaní oboch strán bol organizačný štatút mesta Košice nakoniec po dlhých diskusiách schválený a publikovaný v tom istom roku.⁶⁷

Funkcia policajného kapitána a aj jeho úrad bol dôležitý. Spolu s municipiálnym výborom, mešťanostom, radou a sirotskou stolicou bol jedným z orgánov zabezpečujúcim činnosť košického mestského municípiu. Z úradu mali v municipiálnom výbore hlasovacie právo mešťanosta, hlavný kapitán, radcovia, hlavný notár, archivár atď. Hlavný policajný kapitán spolu s ostatnými členmi tvoril radu, ktorá bola výkonným orgánom mestského municipiálneho výboru ako v oblasti štátnej, tak i v oblasti autonómnej správy. Súčasne bola aj samostatnou administratívnou vrchnosťou vo veciach zákonom stanovených.⁶⁸

Úrad kapitána mesta (*Kapitányi hivatal*), alebo inak Oddelenie miestnej polície (*Helyrendőrségi osztály*) ako samostatná časť municípiu, rozhodoval a súčasne zabezpečoval výkon svojich rozhodnutí vo veciach, ktoré mu boli nariadené zákonom, alebo jednoducho vyplývali zo štatútov.

Zároveň bol aj výkonným orgánom municípiu a bol povinný spolupracovať na požiadanie municipiálneho výboru, mešťanostu a rady vo všetkých obecných a administratívnych veciach. Na čele kapitanátu stál hlavný kapitán, ktorý bol v prvom rade za celú činnosť úradu zodpovedný. Vo veciach služobného charakteru mal dispozičnú a disciplinárnu právomoc nad celým kapitanátom.⁶⁹

Na základe štatútu vieme, že kapitanát bol vnútorne rozdelený na tri hlavné oddelenia pod vedením hlavného kapitána a následne prvého a druhého podkapitána.

Prvé oddelenie (I. Osztály) malo na starosti ochranu majetkových a osobných práv občanov. Šlo hlavne o vlámania, krádeže a iné trestné činy a priestupky. Podozrivých následne vyšetrovalo, zisťovalo páchatateľov a tých bezodkladne odovzdávalo súdu. Prirodzene, viedlo evidenciu osôb stíhaných, trestaných a utečených väzňov. Všeobecne dozeralo aj na dodržiavanie verejného poriadku. Udržiavalo poriadok na trhoviskách a dozeralo na dodržiavanie zdravotných predpisov. Taktiež malo dozor nad hostincami, hotelmi, kaviarňami, záhradnými podnikmi a krčmami. Konalo vo veciach stavebného poriadku, vrátane kontroly dodržiavania predpisov počas výstavby a kolaudácie. Dozeralo na cesty, chodníky, dláždenie a mosty. Do kompetencie prvého oddelenia patrili aj studne, ich udržiavanie v čistote a užívanie, o čom nájdeme viaceré zmienky i v spisovej agende policajného úradu.⁷⁰ Malo na starosti aj veci verejného osvetlenia. Spolupracovalo aj s finančnými orgánmi, ktorým poskytovalo svoju pomoc pri šetrení rôznych záležitostí. Bolo prvostupňovou inštanciou v policajných záležitostiach a priestupkoch vo veciach menších regálnych práv.⁷¹

⁶⁶ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 75.

⁶⁷ Na samotnom štatúte nie je vročenie, ale na základe viacerých uzáverov sa kladie do tohto roku. ERNYES, ref. 44, s. 290. KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 75. V tejto práci je uvedený tento, ako aj nasledujúce preklady spomínaných mestských štatútov.

⁶⁸ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 3, bod 10; s. 5 bod 18; s. 12, bod 36. KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 77-78 a 82.

⁶⁹ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 18, bod 56, 57, 58.

⁷⁰ AMK, MMK, PK, (napríklad) r. 1880, inv. č. 313, č. šk. 48, r. 1882, inv. č. 315, č. šk. 51.

⁷¹ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 18-19, spolu 11 bodov.

Druhé oddelenie (II. Osztály) malo v referáte zdravotno-policiajnú službu, evidenciu a disciplínu prostitútok. Z výkonu tejto činnosti sa zachovalo mnoho spisov, ale aj ich evidencie.⁷² K jeho kompetencii patrila aj policajná služba verejnej čistoty na cestách, uliciach, verejných priestoroch a na súkromných dvoroch. Zabezpečovalo a vykonávalo aj požiarno-policiajnú službu. Pod jeho výkon patrila aj evidencia majiteľov domov, nájomníkov, tovarišov, pomocníkov, učňov, robotníkov, slúžok a cudzincov. Dozeralo na rad ďalších rôznych činností, ako napríklad na riadne číslovanie domov, zaistenie žobrákov a tulákov, ich trestanie, umiestňovanie, prípadné vyhostovanie. Taktiež malo dozor nad podomovými obchodníkmi, agendou cestovných pasov, vystaňovaleckých povolení a vydávaním dobyťčích pasov.⁷³

Tretie oddelenie (III. Osztály) malo pod patronátom poľný (mezei) políciu, ktorá vykonávala službu nad poľnými a lesnými hraničnými časťami mesta podľa zákonného článku IX z roku 1840 a zákonného článku LIV z roku 1868. Ďalej dohliadalo na konanie v sporoch živnostenských spoločenstiev s jednotlivcami a majstrov s tovarišmi a učňami. Viedlo evidencie miestnych živnostníkov a obchodníkov, drožkárov (fiakristov) a nosičov. Vykonávalo dozor nad lesnými a žatevnými robotníkmi a takisto sa aj staralo o predvolávanie brancov. V náplni malo aj evidenciu a predvedenie vojakov na dovolenke, vymáhanie poplatkov na úhradu väzenských a nemocničných nákladov, nedoplatkov a iných splatných poplatkov, z ktorých sa zachovala bohatá spisová agenda (liečebné) v oddelení magistrátu mesta, ktoré sa zaoberalo štátnou príslušnosťou a vydávaním domovských listov.⁷⁴ Konalo okrem taxatívne vymenovaných činností vo všetkých vyššie nomenovaných činnostiach pridelených kapitanátu.⁷⁵

Po zrušení funkcie poľného kapitána⁷⁶ tvoril úrad kapitanátu hlavný kapitán (főkapitány), dvaja podkapitáni (alkapitány), dvaja pisári (tollnok), traja kancelárski pracovníci (irodai egyén) a päť pisárov pri mestských bránach (kapuirmok). Dobe nevyhovujúce funkcie vnútromestských kvartálnikov a huštáckych richtárov vystriedala inštitúcia poriadkových komisárov (rendbiztos). Pre vnútorné mesto boli určení dvaja a pre predmestské časti štyria. Čo sa týka mimomestskej policajnej a poľno-policiajnej služby, sa, namiesto doterajších poľných jazdcov, ustanovili traja vonkajší poriadkoví komisári. Pod ich kontrolu boli postavení mestskí a súkromní hájníci. Nevyhnutnosťou poriadkových komisárov bola znalosť troch jazykov používaných v meste Košice,⁷⁷ pričom museli mať stále bydlisko v ich služobnom okrsku. Do služby sa vyberali podľa možnosti z vyslúžilých poddôstojníkov. Municipiálny výbor schvaľoval aj ich služobný poriadok.⁷⁸

Strážna služba mestského kapitanátu pozostávala z policajného poručíka (rendörhadnagy), ktorý musel bývať v úradnom byte na mestskej radnici, aby aj v mimopracovnom čase bol k dispozícii ako úradný orgán, pričom mal dohliadať na čistotu a poriadok na radnici a na policajtov v kasárňach. Ďalej zo 47 policajtov a mestského bubeníka (városi dobos). Policajti sa podľa možnosti vyberali z bývalých gramotných vyslúžilých vojakov ovládajúcich tri reči.

⁷² AMK, MMK, PK, inv. č. 75, r. 1890, Bordélyházi kéjnök névmutatója. Z roku 1914 sa nám dochoval aj súpis prostitútok v meste. AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 178, č. spisu V.1263.

⁷³ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 19-20, spolu 9 bodov.

⁷⁴ AMK, Mestský notársky úrad, Štátne občianstvo a domovská príslušnosť 1909 – 1945.

⁷⁵ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 20-21, spolu 10 bodov. Porovnaj štatút s KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 84-85.

⁷⁶ Nebol zrušený len úrad poľného kapitánstva, ale aj inštitúcia hajdúchov, ktorá pozostávala z približne 25 členov. ERNYES, ref. 44, s. 290.

⁷⁷ Maďarčina, nemčina, slovenčina.

⁷⁸ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 21, bod 59 a 60.

Pri rovnakých schopnostiach sa uprednostnili rodení Košičania a tí, ktorí tu už slúžili. Boli vojensky organizovaní a umiestnení v kasárňach. Namiesto dovtedajšieho systému denných pochôdzok sa zriadili stále policajné stanice.⁷⁹

Pomocný aparát úradu tvorili namiesto dovtedajšieho trhového richtárstva a úradu overovania mier dvaja trhoví komisári (vásári biztos), ktorí dozerali na trhovú poriadok, na overovanie a používanie mier, vedenie trhovej štatistiky, trhové ceny a dovezený tovar.⁸⁰ V tom všetkom sa museli orientovať a poznať príslušné zákony a nariadenia.

Ak policajný kapitanát potreboval odbornú lekársku spoluprácu pri výkone povinností, mal mu ju poskytnúť mestský lekársky personál, hlavne však policajný lekár bol povinný urobiť pre to všetko.

Kapitanátu bol napokon podriadený a pri výkone jeho služby nápomocný aj väzenský strážnik a dozorca čistoty (tisztasági felügyelő), ktorým vydával inštrukcie. Tie následne odsúhlasoval aj municipiálny výbor.⁸¹

Koncom apríla a začiatkom mája roku 1872 sa uskutočnila nová voľba funkcionárov a úradníkov magistrátu mesta Košice. Policajným kapitánom sa stal Lajos Saád, podkapitánmi János Lohorn a István Szmerekovszky, poručíkom Henrich Willnrotter, kapitánskym pisárom Ferencz a János Sariscsák a László Varga (ten sa neskôr stal podkapitánom) a policajným lekárom József Skvarla. Ďalej, dozorcom čistoty sa stal Mihály Kuszka, a trhovými komisármi Ede Gerster a Károly Podhorszky.⁸² Za predmestských poriadkových komisárov boli zvolení Leopold Buday, István Dzubay, Jozef Piláthy a za vnútromestských Béla Demeter, József Angyal st., Jozef Angyal ml., Gábor Achác, György Zatorszky a Jakab Reichmann. Pisárov pri bránach bolo päť.⁸³ Podľa výkazu dennej mzdy úradníkov mesta Košice v jeho štatúte dostával hlavný kapitán 4 forinty, podkapitán 3 forinty, pisári, poriadkoví komisári, trhoví komisári a poručík rovnako 2 forinty a policajti 1 forint.⁸⁴ Z daného roka sa nám zachoval aj výkaz činnosti policajného kapitanátu za obdobie marec až december. Podľa neho vieme, že celý jeho výkon v rámci troch spomínaných oddelení sa delil na tzv. vnútorný okruh (*Belső munkakör*) a vonkajší okruh (*Külső munkakör*) jeho činnosti. Svoju prácu vykazoval podľa jednotlivých oddelení, podobne ako je to uvedené v štatúte. Dozvedáme sa z neho, že nanovo zriadený úrad začal riadne fungovať od 3. mája 1872 a že do decembra dostal 3 375 podaní, z ktorých vybavil 3 347, s tým, že ostatné sa preniesli do nasledujúceho roka. Z nich 2 200 boli rôzne občianske a vojenské dožiadania a 1 147 vzniklo zo samotnej činnosti úradu. Po jednotlivých oddeleniach to vyzeralo tak, že I. oddelenie spracovalo a vybavilo 1 527 podaní, II. 1244 a III. 574 (reálne spolu 3 345). Napríklad v roku 1874 to už činilo 5 943 podaní,⁸⁵ takže podávanie žiadostí a zrejme aj výkon samotného úradu mal vzrastajúcu tendenciu. Pre zaujímavosť tu uvedieme niekoľko zaujímavých príkladov, čoho sa týkali žiadosti – ústne sťažnosti (1220), vydanie cestovných pasov (80),

⁷⁹ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 22, bod 61. Porovnaj štatút s KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 85.

⁸⁰ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 22-23, bod 62.

⁸¹ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 23, bod 63, 64.

⁸² AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 285.

⁸³ Tamže, fol. 286.

⁸⁴ Organizačný štatút mesta Košice z roku 1872 (Kassa Sz. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezete), s. 44.

⁸⁵ AMK, MMK, PK, r. 1873, č. šk. 34, č. spisu 181, Výkaz činnosti polície za rok 1872.

vydanie povolení na zábavu (tanec) (52), vydanie vandrovných knižiek (25), evidencia prostitútok (30) a rôzne ďalšie evidencie hostí v hoteloch, divadelných predstavení, či sťažnosti pracujúcich v priemysle, či služobníctva.⁸⁶

Podľa výkazu z roku 1872 bol priamo na policajnú službu nasadený poručík, strážmajster, desiatnik a 45 policajtov. V noci strážil miestnosti radnice jeden poriadkový komisár a celé mesto 16. Cez deň túto službu vykonávalo 6 cirkulujúcich policajtov vo svojich príslušných obvodoch. Počas 24 hodín zase na železnicu dohliadal jeden poriadkový komisár a dvaja policajti. V rovnakom obsadení dohliadali aj na jednotlivé divadelné predstavenia. Čo sa týka požiarnej polície, tak podľa služobného rozkazu šiesti strážcovia veží mali v prípade požiaru signalizovať cez deň pre centrum bielou vlajkou a pre ostatné časti mesta červenou vlajkou, v noci rozsvietením lampy.⁸⁷

Každé policajné oddelenie viedlo svoje písomnosti na základe agendy vlastnej pôsobnosti. Prvé oddelenie evidovalo 30 kníh, druhé 20 a tretie oddelenie 13 hlavných a pomocných kníh.⁸⁸

Policajný kapitanát plnil taktiež aj funkciu Živnostenskej vrchnosti I. stupňa v Košiciach. Riadil, evidoval, vyzýval, povoľoval zriaďovanie živností a bol aj odvolávajúcou inštanciou pre košických živnostníkov. Táto jeho činnosť je v spisovej agende bohato zastúpená. Napríklad v roku 1873 viedol v evidencii 15 tovární s 356 robotníkmi, 273 remeselníkov s 575 tovarišmi a 226 učňami. Mal dohľad nad majiteľmi 38 dvojjáprahov, 23 jednojjáprahov, 20 ručných taligášov, ako aj nad 168 drevorubačmi a 22 nosičmi, na čo mal približne 40 strážnikov, dvoch strážmajstrov a jedného poručíka.⁸⁹

Koncom roka 1874 sa na Policajnom kapitanáte realizovali isté personálne zmeny. Bol zrušený úrad druhého podkapitána, takisto aj post dozorného stanice čistoty mesta, pričom boli personálne títo preradení na iné pozície v úrade. Naproti tomu zo služby k 1. januáru 1875 prepustili piatich policajtov. Tým sa početný stav policajného úradu znížil. Po spomínaných úpravách na mestskom kapitanáte pracovalo dovedna 63 ľudí, presnejšie: hlavný kapitán (1), podkapitán (1), koncipient (2; tollnok), praktikant (1; gyakornok), pisár (2; irmok), pisár pracujúci za odmenu (1; dijnok), komisár (8), vonkajší komisár dohliadajúci na poriadok (2), strážnici, policajti (40), desiatnici (2), bubeník (1), overovateľ mier (1) a žalárnik (foglár). To značí, že strážcovia veží (6) a poľní pochôdzkari (8) už v danom čase nespádali pod Policajný kapitanát.⁹⁰

Od roku 1874 policajný kapitanát v Košiciach viedol aj evidenciu páchatel'ov s ich fotografiou,⁹¹ čo do značnej miery napomáhalo kvalite vyšetrovania pri opakovaných priestupkoch dotýčnych obyvateľ'ov mesta.

Podľa listu mešťanostu z roku 1876, zaslaného hlavnému kapitánovi, mal Policajný kapitanát 13 pododdelení, v ktorých vybavovali jednotlivé záležitosti spadajúce do jeho okruhu kompetencií. Bolo to vlastné oddelenie kapitanátu, oddelenie čeladníckych vecí, vojenských evidencií, priemyselných vecí s dôrazom na učňov, policajných priestupkov a ich trestania, spoločenských vecí, vecí prostitútok, vyhnaní, hasičskej polície, medziľudských vzťahov,

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ Tamže.

⁸⁸ AMK, MMK, PK, r. 1873, č. šk. 34, č. spisu 181, Výkaz činnosti policajného kapitanátu za rok 1872.

⁸⁹ MIHÓKOVÁ, M. *Hospodársky život v Košiciach v rokoch 1848 – 1918* (Tematická bibliografia I.). Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, s. 368.

⁹⁰ AMK, MMK, PK, r. 1874, č. šk. 37, č. spisu 5722, Záznam o rozdelení úradnej agendy na Policajnom kapitanáte.

⁹¹ Kaschauer Zeitung zo 17. januára 1874, s. 2. O albume zločincov máme správu aj z roku 1877. Kaschauer Zeitung z 13. septembra 1877, s. 2. ERNYES, ref. 44, s. 290. Autor uvádza, že košická polícia túto evidenciu páchatel'ov s fotografiami zaviedla až od roku 1883.

žobrácckých záležitostí, prenajímateľov kočov, prepravcov, a napokon väzenských vecí.⁹² V danom roku vystavil úrad napríklad 2 020 čel'adníckych knižiek, v službe sa vystriedalo 4 271 čel'adníkov, viedol evidenciu 1 475 priemyselných pomocníkov a 663 učňov, evidenciu 1 312 utečených vojakov a 3 264 honvédov, evidenciu 1 200 cudzích hostí ubytovaných v košických hoteloch, evidenciu 38 prostitútok, pátral po 9 540 osobách, nariadil 580 vyhnaní, vydal 141 povolení na cestovanie, 252 povolení pre tanečné a hudobné programy, vydal 1 012 dobytých listov atď.⁹³

Už v danom čase, presnejšie v roku 1877, sa obyvatelia mesta sťažovali na nedostatočné personálne obsadenie policajného úradu (aj keď vtedy to ešte nebolo opodstatnené), čo pretrvávalo veľmi dlhú dobu, a s narastajúcim počtom obyvateľstva Košíc koncom 19. storočia sa situácia len pomaly zlepšovala. V strážnej službe mesta bolo 36 policajtov, plus ďalší 4 civilní policajti.⁹⁴

Hlavný policajný kapitán Lajos Saád sa vo svojom funkčnom období zaoberal aj dohľadom nad výchovou učňov, a stalo sa aj to, že v roku 1877 ich hromadne potrestal pre vynechávanie dochádzky v škole. Za tento akt sa dokonca proti nemu začalo aj disciplinárne konanie, ktoré však nakoniec bolo anulované.⁹⁵

V roku 1879 boli Ministerstvom vnútra schválené aj stanovy Svojpomocného spolku polície (A rendőr önségélyző egyesület) slobodného kráľovského mesta Košice.⁹⁶ Podľa tohto štatútu každý člen platil mesačne istú čiastku, ktorá potom následne putovala na spoločný policajný účet v banke. Peniaze z neho potom slúžili na spoločné akcie všetkých členov policajného spolku. Jeho majetok dosiahol sumu až 10 000 forintov. Funkciu riaditeľa vykonával niektorý mestský úradník, spravidla člen mestskej rady. Z pokladne spolku sa platila aj podpora pre jeho členov a pozostalých v týchto prípadoch: ak už policajt nebol schopný vykonávať službu, ak zomrel a zostali po ňom pozostalí (vdova a siroty). Takisto sa z nej platili pohrebné výdavky či poisťka. V Archíve mesta Košice sa dochovala z jeho hospodárenia aj jedna účtovná kniha z rokov 1882 – 1888.⁹⁷

V Uhorsku už od začiatku 19. storočia boli pokusy o vytvorenie polovojenských jednotiek, ktoré by dohliadali na vnútornú bezpečnosť v krajine. Nakoniec takýto žandársky (četnícky) zbor s celoštátnou pôsobnosťou zriadil cisár až v roku 1849, resp. 1850, avšak neskôr ho vyňali z kompetencií župných municípií a znovu zriadili až v roku 1881. Postavenie štátnej polície s akcentom na hlavné mesto krajiny bolo upravené zákonným článkom XXI z roku 1881. Celé územie Uhorska, vynímajúc Budapešť, sa rozdelilo na 6 rajónov a na taký istý počet veliteľstiev. V Prešporku (Bratislave) bol rajón dobudovaný až v roku 1884. Na území dnešného Slovenska boli dva rajóny – 4. rajón so sídlom veliteľstva v Košiciach, ktorý sa delil na 3 okrsky (doslova krídla, szárny) a rajón č. 5 so sídlom v Prešporku, ktorý sa členil na 2 okrsky (krídla).⁹⁸

Policajt aj žandár sa podľa zákona považovali za osoby, ktoré boli „vždy v službe“, a preto ich mal každý bez ohľadu na funkciu vždy poslúchať. Výpoveď policajného úradníka a orgánu pred súdom, potvrdená služobnou prisahou, sa považovala za plný dôkaz. Žandár

⁹³ AMK, MMK, PK, r. 1877, č. šk. 44, č. spisu 7740, Výkaz policajného kapitanátu o činnosti za rok 1876.

⁹⁴ KIRST, POTE MRA, Mestská II, ref. 94, s. 245.

⁹⁵ Kaschauer Zeitung z 31. marca 1877, s. 2.

⁹⁶ Kaschauer Zeitung z 31. júla 1879, s. 1. ERNYES, ref. 44, s. 290. Autor uvádza, že spolok vznikol v roku 1880.

⁹⁷ AMK, MMK, PK, inv. č. 574, Účtovná kniha Svojpomocného spolku polície 1882 – 1888. ERNYES, ref. 44, s. 290.

⁹⁸ KAČÍK, ref. 13, s. 39-42.

dostal zvláštnu odmenu nielen za odhalenie a zaistenie podozrivých, ale aj za výšku trestu vyneseného nad osobou, ktorá bola ním vypátraná a odsúdená.⁹⁹

Nová voľba do mestského zastupiteľstva sa uskutočnila znovu v roku 1887. Za hlavného kapitána bol opätovne zvolený Ľudovít Saád. V dodatočnej voľbe v roku 1885 bol za kapitánskeho koncipienta zvolený Béla Löderer, kapitánskeho stážiistu Gyula Fáy a za podkapitána Sándor Benigny (do roku 1890). Podobná voľba neobsadených alebo novovzniknutých pozícií sa uskutočnila aj v roku 1886, keď bol za policajného koncipienta zvolený neskorší podkapitán Béla Cselényi a v roku 1887 podobne za podkapitána Béla Mihalik.¹⁰⁰

V novom mestskom organizačnom štatúte, novelizovanom v roku 1887, sa už uplatnili a zohľadnili aj prvky z novoprijatých krajinských zákonov. Čo sa týka kompetencie policajného kapitanátu, do úvahy sa vzal živnostenský zákon z roku 1884, ktorý ho určoval ako živnostenskú vrchnosť I. stupňa.¹⁰¹ Tak bola posilnená jeho pozícia i v tejto oblasti mestskej správy a konkrétneho života miestnych fabrík a živnostníkov. Okrem toho tvorcovia mestského štatútu boli pri tvorbe niektorých paragrafov policajného úradu dozaista ovplyvnení aj nariadením ministra vnútra z roku 1882 ohľadne disciplinárnych postupov v polícii hlavného mesta Budapešť.¹⁰²

Podľa štatútu bol členom municipiálneho výboru, ktorý bol vykonávateľom mestských práv, i naďalej hlavný policajný kapitán. Takisto bol aj členom mestskej rady, a to hneď na druhej pozícii po mešťanostovi. Patril k najvýznamnejším funkciám mestskej samosprávy. Bol samostatným výkonným orgánom mestského municipia vo všetkých otázkach podľa jednotlivých zákonov a nariadení, čo sa odráža aj v jeho spisovej agende. Vo veciach rozhodoval uznesením, ktoré aj sám vykonával. Súčasne bol aj výkonným orgánom administratívnej komisie, mešťanostu, mestskej rady, ako aj ďalších mestských úradov, ktoré vyžadovali policajnú asistenciu. Podľa daného štatútu sa do jeho kompetencie dostala aj časť agendy vojenského oddelenia (evidencia; ubytovanie). Tiež aj agenda chudobných a sirôt (ošetrovanie; podpora), obecného richtára, nemocničného komisára a okrem toho vystavoval aj dobyčie pasy.¹⁰³ Hlavného kapitána, ktorý bol na čele policajného úradu doživotne, menoval hlavný župan, ako sme to už spomenuli vyššie. Podriadení mu boli opäť dvaja podkapitáni, traja koncipienti, jeden pomocný koncipient, traja pisári, traja diurnisti, dvaja vnútorní komisári dohliadajúci na poriadok, jeden žalárnik, jeden policajný strážmajster, domovník, desať policajných desiatnikov, 40 policajtov a štyria jazdeckí policajti.¹⁰⁴ Podľa toho došlo na policajnom úrade oproti rokom 1872 a 1874 k malému personálnemu nárastu. Nie vždy však boli všetky tieto pozície i obsadené, najpravdepodobnejšie z dôvodu šetrenia mestskej pokladnice.

Hlavní policajní kapitáni mesta Košíc od roku 1850:¹⁰⁵

1850 (okt.) – 1861 (dec.) József Papp

1861 (dec.) – 1872 (apr.) János Krieger

1872 (apr.) – 1894 (okt.) Lajos Saád

⁹⁹ KAČÍK, ref. 13, s. 38.

¹⁰⁰ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 289-290.

¹⁰¹ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 93.

¹⁰² Magyarországi Rendeletek Tára 1882, Budapest 1882, 84, s. 354.

¹⁰³ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 94, 96 a 98.

¹⁰⁴ Porovnaj s KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 99-100.

¹⁰⁵ Spracované na základe dobových písomností a KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 327 a 328.

1894 (júl) – 1902 (dec.) Béla Madarász

1903 (apr.) – 1919 (jan.) József Váczy

O patričnom oblečení a obuvi mestských zamestnancov starajúcich sa o bezpečnosť a poriadok v Košiciach vieme už z roku 1846, ako sme to uviedli vyššie. Policajné uniformy sa však spomínajú až v roku 1889. Odvtedy ich začali nosiť mestskí policajti. Až na mestský erb boli podobné budapeštianskym policajným uniformám.¹⁰⁶ Z neskoršieho mestského štatútu sa dozvedáme viaceré podrobnosti týkajúce sa týchto uniforiem. Okrem hlavného policajného kapitána boli všetci zamestnanci povinní nosiť mestskú uniformu a nikdy si ju počas služby nesmeli vyzliecť. Pisári ju celú nemuseli nosiť. Stačilo, keď mali iba čiapku a blúzu. Uniformu mohli nosiť aj po pracovnej dobe. Policajní úradníci si ju boli povinní zaobstaráť na vlastné náklady, ale policajtom vykonávajúcim službu túto uniformu a príslušenstvo zabezpečilo mesto. Podľa hodnotní a zaradenia v policajnom kapitanáte sa uniforma mestskej polície skladala z klobúka (čierny plstený s cínovým štítom/erb vpredu s modro-žltou šnúrou po celom obvode), čákova (súkenný tmavomodrý s koženým šiltom, gombíkmi a šnúrou; podobný vojenskému čákovu), blúzy (z tmavomodrého súkna podobná blúzke domobrany; na zimu sivá), dolománu (pre policajtov na koňoch namiesto blúzy (košeľe), z modrého súkna s modro-žltým šnurovaním), vesty (tmavosivá so zlatými gombíkmi), nohavíc (na leto i na zimu tmavosivé), plášťa (tmavosivý), rukavíc, „látky na krk“, čižiem, ostrôh (pre policajtov na koňoch), konkrétnej zbrane podľa zadelenia, pištole, signalizačnej píšťalky, služobnej tašky (z čiernej lesklej kože) a ďalšieho príslušenstva. Ak sa stretli, zdravili sa salutovaním ako vojaci.¹⁰⁷

Pre nedostatočné výsledky bežných mestských policajtov, ale takisto aj pre tých jedincov, ktorí mali záujem o poddôstojnícku šaržu, zorganizoval prvé poddôstojnícke skúšky v policajnej škole Béla Mihalik, ktorý ju aj zároveň viedol. Okrem toho v nej odznela aj prednáška o prvej pomoci od E. Wandracseka.¹⁰⁸ V nasledujúcich rokoch sa výučba mestských policajtov zintenzívnila, čo bolo prirodzené a zároveň potrebné pre vzrastajúce nároky doby.

Na prelome 80. a 90. rokov 19. storočia, no hlavne však v roku 1890, sa začali na magistráte ozývať hlasy, ktoré chceli reorganizovať vnútornú štruktúru oddelení a s tým súvisiace personálne obsadenie mestskej správy,¹⁰⁹ keďže dochádzalo k nárastu počtu obyvateľov mesta. Preto bol po viacerých pripomienkach nakoniec v roku 1892 prijatý nový organizačný štatút, ktorý upravoval viaceré mestské oddelenia a systematizoval aj nové miesta úradníkov.

Predtým sa však v roku 1890 konala nová mestská voľba, kde bol za hlavného kapitána opäť zvolený Lajos Saád (odstúpil v roku 1894). Podobne aj v roku 1891 sa konala voľba, kde bol za policajného koncipienta zvolený Kálmán Varga, za podkapitána, ktorý zastupoval hlavného kapitána, Béla Madarász a za pomocného koncipienta Lajos Kossuth.¹¹⁰

Podľa vyššie uvedeného nového mestského organizačného štatútu (1892) sa v rámci policajného kapitanátu vytvorilo miesto právne kvalifikovaného podkapitána s právomocou trestného sudcu v priestupkových záležitostiach. Taktiež sa pod kapitanát začlenili 8 hasiči, a to z praktických potrieb overených praxou. V agende policajného úradu sa naďalej ponechala aj funkcia vojenského ubytovateľa a prijala sa aj systematizácia nového miesta

¹⁰⁶ ERNYES, ref. 44, s. 290.

¹⁰⁷ KOSSUTHFALVI és UDVARDI KOSSUTH, L. Kassa Szab. Kir. Város Összes, Érvényben Lévo Szabályrendeletei. Kassa, 1898, s. 248-255.

¹⁰⁸ Kassai Szemle z 31 decembra 1885, s. 3.

¹⁰⁹ KIRST, POTEMLA, Mestská, ref. 27, s. 101.

¹¹⁰ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 290, 291.

policajného lekára.¹¹¹ Všetky tieto kroky mali napomôcť, aby tento úrad pracoval komplexnejšie, dôslednejšie a rýchlejšie. Hlavný kapitán i naďalej zostal v organizačnej štruktúre mesta po boku mestských radcov, ktorých mal mešťanosta stále k dispozícii.

Košický policajný kapitanát bol v danom čase vzorom pre budapeštiansku políciu, keď po patentovaní nového druhu policajných pút mestského podkapitána Mihalika ich schválili a používali aj v Budapešti.¹¹²

Nové zmeny a pravidlá týkajúce sa policajného kapitanátu, prijaté štatútom z roku 1892, sa začali preukazovať reálne až v nasledujúcom roku 1893. Reorganizácia úradu sa uskutočnila aj vďaka hlavnému kapitánovi Bélovi Madarászovi, ktorý videl potrebu zmeny už od roku 1891, keď bol vo funkcii podkapitána. Treba si uvedomiť, že vtedy bolo v meste približne 30 000 obyvateľov, a polícia bola „skorumpovaná“,¹¹³ práve preto boli isté zmeny nevyhnutné. V rámci kapitanátu sa vytvorili aj nové oddelenia, kde každé oddelenie malo na starosti inú agendu, čím došlo k novej manipulácii s písomnosťami úradu. Isté usporiadanie je viditeľné od roku 1892,¹¹⁴ ale definitívne bolo upravené koncom roku 1893 a platiť malo od januára roku 1894.¹¹⁵

Íšlo o týchto trinásť oddelení, pričom prvých desať bolo všeobecných a posledné tri boli špeciálne (priestupkové).¹¹⁶

- I. trestné záležitosti (Büntető ügyek)
- II. záležitosti čeláde (sluhov a slúžok; Cselédügy)
- III. stavebné a dopravné záležitosti (Építkezési és közlekedésiügyek)
- IV. záležitosti verejného zdravotníctva (Közegészségügy)
- V. živnostenské záležitosti (Iparügyek)
- VI. záležitosti „postrku“ (Toloncügy)
- VII. vojenská evidencia (Katonanyilvántartás)
- VIII. zverolekárske (veterinárne) záležitosti (Állategészségügy)
- IX. ministerské nariadenia (Ministeri rendeletek)
- X. rozličné záležitosti (Vegyesekek)
- XI. policajné priestupky (Rendőri kihágások)
- XII. živnostenské priestupky (Iparügyi kihágások)
- XIII. lesné priestupky (Erdei kihágások).

Ani tieto skupiny sa však vždy nerešpektovali a neskôr nastalo aj v rámci nich isté prerozdelenie či zlúčenie, resp. zmena a výmena ich číselného zadelenia. Viac-menej však takýto systém zostal platný až do zániku polície, resp. jej zoštátnenia.

Rok 1894 bol pre policajný kapitanát prelomový nielen pre vyššie uvedenú skutočnosť. Zachovali sa nám z neho aj viaceré spisy týkajúce sa rôznych záležitostí, ktoré dokresľujú celkovú situáciu tohto úradu. Do nových pozícií boli vymenovaní staronoví zamestnanci,

¹¹¹ KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 102.

¹¹² Kassai Szemle z 25. decembra 1892, s. 7.

¹¹³ ERNYES, ref. 44, s. 291.

¹¹⁴ HALAGA, Archív, ref. 7, s. 90.

¹¹⁵ AMK, MMK, PK, r. 1893, č. šk. 89, č. spisu 14055.

¹¹⁶ AMK, MMK, PK, r. 1893, č. šk. 89, č. spisu 14055. Porovnaj s HALAGA, Archív, ref. 7, s. 90.

a to: Béla Mihalik, Béla Cselényi, László Varga, Lajos Kossuth a Árpád Sárossy,¹¹⁷ boli obsadené aj ďalšie systematizované miesta.¹¹⁸ Napríklad policajti sa vzbúрили, keď 10. decembra strážmajster a ďalší prepustení desiatnici zvolali schôdzu, ktorej zámienkou bolo rozdelenie peňazí nachádzajúcich sa vo fonde Svojpomocného spolku polície. Odmietali sa podvoliť rozkazom hlavného policajného kapitána a rešpektovať jeho rozhodnutie ohľadom ich osudu. Táto situácia vyvrcholila tým, že mesto na zabezpečenie poriadku zavolalo žandárov (csendőrség), ktorým sa v priebehu 48 hodín podarilo nahradit' chýbajúce miesta a znovu zabezpečiť riadnu službu polície v meste. Celý prípad vyvrcholil až v nasledujúcom roku 1895, keď boli po riadnom súde prepustení aj ďalší policajti, ktorí sa dopustili priestupkov.¹¹⁹ Spolu šlo o 23 mestských policajtov. S výnimkou štyroch boli všetci odsúdení na 1-mesačné väzenie.¹²⁰ Okrem toho sa z daného roka, retrospektívne aj z predchádzajúcich rokov, zachoval výkaz materiálnych potrieb (ošatenia, zbraní) policajného kapitanátu, resp. jednotlivých mestských policajtov.¹²¹ V septembri toho istého roku bola napríklad zavedená aj 3-forintová odmena za nočnú policajnú službu.¹²²

V nasledujúcom roku 1895 sa na policajnom kapitanáte uskutočnili viaceré zmeny a zaviedli niektoré novinky. Prvýkrát padol návrh na poštátnenie mestskej polície¹²³ podľa budapeštianskeho vzoru. Pre stúpajúcu všeobecnú drahotu mestskí policajti stále častejšie požadovali zvýšenie ich miezd, lebo z nich reálne nevedeli uživiť svoje vlastné rodiny. Na druhej strane aj mešťania požadovali stále väčšiu bezpečnosť v meste, no na to bol potrebný zasa väčší počet policajných príslušníkov. To všetko šlo na ťarchu mestskej pokladnice, preto sa mesto, pochopiteľne, snažilo o zbavenie tejto finančnej záťaže. Tieto pokusy košického magistrátu trvali vlastne až do zániku monarchie, resp. do jej reálneho poštátnenia za prvej Československej republiky.

V roku 1895 bola zriadená aj tlačová kancelária policajného kapitanátu, za ktorú bol zodpovedný podkapitán pre trestné záležitosti. Ohľadne jej fungovania sa viedli v dobovej tlači časté diskusie i v neskoršom období.¹²⁴

Na výnimočné výdavky odsúhlasila rada mesta pre hlavného kapitána 100 forintov, ktoré mohol použiť na odmenu záchranárov či napríklad na cestovné náklady. Od roku 1895 mu bolo pridaných ďalších 300 forintov ročne, vyúčtovanie ktorých musel predostrieť priamo mešťanom.¹²⁵

Kompetencie policajného kapitanátu sa, aj keď stále po viac-menej potrebných dožiadaniach a prosbách, pomaly posilňovali a potvrdzovali. Policajný kapitanát bol už koncom 19. storočia samostatná súčasť magistrátu mesta so svojimi špecifickými povinnosťami, úlohami, ale aj právomocami. V rámci svojej širokej pôsobnosti zodpovedal nielen za poriadok a bezpečnosť v meste, ale aj napríklad za dobrý zdravotný stav prostitútok, čisté životné prostredie, až po dohľad nad priemyselným odvetvím v meste. Na čele policajného úradu stál a hlavnú zodpovednosť za všetky vyššie uvedené veci mal hlavný policajný kapitán.

¹¹⁷ AMK, MMK, PK, r. 1894, č. šk. 92, č. spisu X. 2918, X. 2565. Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 292. L. Varga bol zvolený za podkapitána 28. apríla 1894. Mihálik, Cselényi a Kossuth boli zvolení 26. septembra toho istého roka. Sárossyho zvolili za pomocného úradníka 6. novembra roku 1894.

¹¹⁸ AMK, MMK, PK, r. 1894, č. šk. 92, č. spisu X. 2787.

¹¹⁹ AMK, MMK, PK, r. 1894, č. šk. 91, č. spisu I. 947. ERNYES, ref. 44, s. 290.

¹²⁰ Kaschauer Zeitung zo 14. decembra 1895, s. 2.

¹²¹ AMK, MMK, PK, r. 1894, č. šk. 92, č. spisu X. 1810.

¹²² ERNYES, ref. 44, s. 290-291.

¹²³ KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 272.

¹²⁴ ERNYES, ref. 44, s. 290. KIRST, POTEMRA, Mestská, ref. 27, s. 297-299.

¹²⁵ ERNYES, ref. 44, s. 291.

Čo sa týka personálneho obsadenia úradu, tak koncom 19. storočia bolo nasledovné: 1 hlavný policajný kapitán (s ročným platom 1 700, plus 300 forintov na nájom), 1 podkapitán s právnickou kvalifikáciou ako zástupca hlavného kapitána, 1 druhý podkapitán, 2 policajní koncipienti a 1 pomocný koncipient, 2 mestskí zverolekári (z toho 1 pracujúci na bitúnku), 4 pisári (600 forintov), 5 úradníkov pracujúcich za dennú odmenu, 2 vnútorní komisári dohliadajúci na poriadok, 1 vonkajší poriadkový komisár, 1 žalárnik (300 forintov), 1 policajný strážmajster, 10 policajných dôstojníkov, 40 policajtov (300 forintov plus byt a šaty), 1 platený hasičský dôstojník, 7 platených hasičov, 4 strážcovia veží (240 forintov), 4 policajti na koňoch a 2 pomocní sluhovia.¹²⁶

Pretože nie všetci policajti mali úplné vzdelanie, policajný kapitanát v Košiciach poveril v roku 1898 V. Weisza, aby dal policajtom kurz písania a naučil ich krasopis. To všetko malo prispieť k modernizácii a profesionalizácii všetkých mestských policajtov. Z tých istých pohľadov vyšla aj prvá učebnica svojho druhu pre policajtov od miestneho policajného právnika Dr. N. Stéphánya.¹²⁷ O niekoľko rokov boli v Budapešti vydané aj ďalšie dve príručky pre policajtov.¹²⁸

V roku 1901 sa Rada mesta Košíc uzniesla o zavedení telefónu do budovy policajného úradu, čím sa do značnej miery uľahčilo a zrýchlilo vybavovanie záležitostí.¹²⁹

O fungovanie policajného kapitanátu v Košiciach, resp. ohľadne jeho štatútu, sa v roku 1902 zaujímali a informovali rôzne policajné úrady monarchie (Bratislava, Carei / Nagyvároly/). Vedenie úradu im na požiadanie zasielalo vytlačený štatút, ktorý im mal poslúžiť ako vzor pri zriaďovaní, resp. vylepšovaní ich policajných úradov.¹³⁰ Podobne tomu bolo aj s informáciami týkajúcimi sa jeho personálneho obsadenia, ako aj platu jednotlivých zamestnancov kapitanátu. Tak podľa výkazu z roku 1902 zasielaného na požiadanie do Veľkého Varadína (Oradea /Nagyvárad/) sa ročný plat hlavného kapitána pohyboval (v závislosti od dosiahnutého stupňa) od 3 600 až do 4 400 korún, pričom na nájomné dostával ďalších 600 korún a na ďalšie potrebné výdavky 800 korún. S menej významnejšou pozíciou klesal aj plat, a iba na porovnanie, rádový policajt dostával ročne iba 600 korún.¹³¹ To všetko nám naznačuje, že organizačná stránka košického policajného kapitanátu bola na vysokej úrovni, keďže ju do istej miery kopirovali aj ďalšie policajné úrady v krajine.

V tom istom roku sa zaviedli aj zvláštne príplatky za služby policajtov v nedeľu a cez sviatky alebo pri udalostiach, kde bol potrebný policajný dozor, ako napríklad divadelné alebo cirkusové predstavenia.¹³² Okrem toho mestská rada objednala pre doručovateľov polície štyri bicykle na výkon doručovania až 30 000 predvolaní ročne.¹³³

Od počiatku fungovania riadnej mestskej polície zápasila o svoje stále sídlo. Spočiatku boli bežní policajti ubytovávaní aj vo vojenských kasárňach, s tým, že vyššie postavení úradníci mali pridelované mestské byty, resp. magistrát im prispieval na bývanie. Prvé polemiky ohľadne riadnej budovy polície objavujeme v miestnej tlači z roku 1902.¹³⁴ Počas viacerých

¹²⁶ KOSSUTHFALVI és UDVARDI KOSSUTH, ref. 107, s. 22, § 57; 37-41.

¹²⁷ KIRST, POTESMRA, Mestská II, ref. 94, s. 269-270.

¹²⁸ LAKY, I. *Rendörközegek tankönyve. II. javított kiadás.* Budapest : Pátria, 1907, 540 s. KUN, B. – LÁDAY, I. *A fiatalokoriák kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon.* Budapest, 1905, 410 s.

¹²⁹ KIRST, POTESMRA, Mestská II, ref. 94, s. 254.

¹³⁰ AMK, MMK, PK, r. 1902, č. šk. 155, č. spisu X. 818, X. 1768. Okrem spomínaných policajných kapitanátov o mestský štatút žiadali aj policajné úrady z Miskolca, Targu Muresu (Marosvásárhelyu) a Spišskej Novej Vsi (Igló). AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 18.

¹³¹ AMK, MMK, PK, r. 1902, č. šk. 155, č. spisu X. 1458.

¹³² AMK, MMK, PK, r. 1902, č. šk. 155, č. spisu X. 1130.

¹³³ KIRST, POTESMRA, Mestská II, ref. 94, s. 258.

¹³⁴ Felsőmagyarország, z 27. februára 1902, s. 1-4.

rokov existovalo niekoľko plánov ako a kde premiestniť úrad mestskej polície, pričom „nový vietor“ do tejto problematiky vnieslo aj vymenovanie Józsefa Váczyho za hlavného policajného kapitána.¹³⁵ Jeden z plánov z roku 1904 hovoril o vyprázdnení kasárni na vtedajšom námestí Františka Jozefa (Námestie Maratónca Mieru) s tým, že by sa tam presťahovali nielen policajti, ale aj hasiči a celá mestská väznica. Mali tam byť ustajnené aj mestské kone. Padol aj návrh umiestniť časť polície, ako obvodný kapitanát, na námestie Sv. Alžbety (Námestie Osloboditeľov).¹³⁶ De facto sa však až do roku 1909 nič podstatné neudialo a úrad mestskej polície zostal naďalej súčasťou mestskej radnice.¹³⁷

Pre jednotnú organizáciu, spoločný postup a nové tendencie či praktiky polície v celej krajine, sa uskutočňovali aj kongresy polície, zväčša policajných kapitánov či policajných úradníkov. Okrem iného tu bola aj snaha vyriešiť neutušený stav vidieckej a mestskej polície. O potrebe uskutočnenia takéhoto kongresu sa diskutovalo v Košiciach aj v roku 1904. Jeho cieľom malo byť pripravované prerokovanie reorganizácie miest, poštátnenia polície a jej zorganizovanie podľa budapeštianskeho vzoru štátnej polície. Kongres Krajinského spolku policajných úradníkov Uhorska (*Magyarország Rendőrtisztviselők Országos Egyesület*) sa uskutočnil v roku 1907 v Budapešti,¹³⁸ ale aj v Košiciach 8. – 9. júna 1912 za predsedníctva hlavného policajného kapitána Košíc J. Váczyho. V rámci neho sa prerokovali tradičné otázky a problémy mestskej polície, ako aj jej možné a nutné poštátnenie. Program kongresu mal, pochopiteľne, aj kultúrny prvok.¹³⁹

V roku 1907 sa zaviedli aj služobné policajné preukazy s fotografiou, ktoré boli policajti povinní stále nosiť so sebou. Oprávňovali ich napríklad cestovať v prostriedkoch mestskej dopravy za polovičnú cenu cestovného lístka, avšak až po jeho predložení.¹⁴⁰

Z roku 1908 sa nám dochoval aj výkaz mestských zamestnancov, medzi nimi aj policajných úradníkov s ich ročnými platmi. Personálne obsadenie policajného kapitanátu sa delilo na tri zložky: policajných úradníkov, samotnú výkonnú a obrannú zložku a na úradníkov, ktorí boli mimo tohto oddelenie, aj keď ich služby využívala aj mestská polícia. Prvá bola obsadená 12 pozíciami na čele s hlavným kapitánom a dvoma podkapitánmi. Druhá 9 pozíciami (na čele s poriadkovým komisárom) s tým, že detektívov bolo 6, policajných kontrolórov 10, policajtov prvej triedy 40 a policajtov druhej triedy 23, t. j. spolu 84. Tretia zložka bola obsadená 7 pozíciami, presnejšie jedným hlavným lekárom (Dr. Jenő Vandracsek), dvoma ďalšími lekármi, zverolekárom, mestským hospodárom, dozorcom viníc a dozorcom cintorína.¹⁴¹

V daných rokoch bol dlhodobo zo strany obyvateľov kritizovaný celkový stav a nedostatky mestskej polície. Nová nádej svitla s prijatím nového organizačného štatútu mesta Košice v roku 1909. Aj napriek očakávaniam však boli zachované konzervatívne prvky policajného kapitanátu, ktorý predstavoval so svojimi kompetenciami najväčšiu časť mestského úradu.

¹³⁵ AMK, Tabularium IV, Supplementum H, III/2 re 10, fol. 294v.

¹³⁶ KIRST, POTEMLA, Mestská II, ref. 94, s. 254.

¹³⁷ Išlo o dolné miestnosti radnice, čo zapríčiňovalo jej neúnosné preplnenie.

¹³⁸ TISZA, M. *Magyarország rendőrségének története*. Második bővített kiadás. Pécs : „Haladás“ nyomda részvénytársaság, 1925, s. 208 a 217–218. Celokrajinské stretnutie sa konalo v Budapešti aj v rokoch 1886, 1893 a 1896. V spolku bolo zastúpených 67 miest kráľovstva, pričom zo súčasných slovenských miest to boli: Košice, Prešov, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Stará Ľubovňa, Lučenec, Komárno, Revúca, Bratislava, Kremnica, Dobšiná, Banská Štiavnica, Banská Belá, Trenčín a Krupina.

¹³⁹ KIRST, J. – POTEMLA, M. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945* (Tematická bibliografia II.). Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach 1984, s. 271.

¹⁴⁰ LAKY, ref. 128, s. 454.

¹⁴¹ Összehasonlító kimutatás Kassa Szab. Kir. Város tisztviselőinek és egyéb alkalmazottjainak jelenlegi (1908. évi január hó 1.) ... illetményeiről. Kassa (sine anno, sine paginae), i. č. 7147. V tom istom roku sa zaviedlo aj používanie obuškov.

Mestská polícia bola v zmysle platných zákonov a mestských štatútov policajným trestným súdom I. stupňa, zdravotníckou vrchnosťou I. stupňa, zverolekárskou vrchnosťou I. stupňa a živnostenskou vrchnosťou I. stupňa.¹⁴² Okrem toho plnila ďalšie úlohy v hospodárskom živote, pri rôznych administratívnych úlohách v súvislosti s evidenciou obyvateľstva, pri kontrole stavebného poriadku a, samozrejme, celkovo pri zachovávaní všetkých bezpečnostných predpisov na území mesta. Podľa štatútu mal pomerne veľký počet zamestnancov, samozrejme, primerane všetkým úlohám, ktoré musel vykonávať, pričom aj napriek tomu to veľakrát nepostačovalo. Jeho personál sa delil na úradnícku zložku a výkonnú. Na jeho čele stál hlavný policajný kapitán a 2 ďalší kapitáni, okrem nich 2 úradní zverolekári, pričom všetci mali k dispozícii pomocný služobnícky personál. Výkonnú zložku mestskej polície predstavovalo 5 policajných komisárov, 10 policajných kontrolórov, 56 policajtov I. triedy, 20 policajtov II. triedy, 8 detektívov, žalárnik a ďalší personál.¹⁴³ Novinkou bola novo systematizovaná pozícia policajného inšpektora, ktorý bol na čele výkonnej zložky polície.

Čo sa týka nedoriešenej otázky umiestnenia sídla mestskej polície, plány na jeho preimstenie či zjednotenie pokračovali aj v roku 1909. Niektorí predstavitelia mesta ho navrhli presťahovať na Mäsiarsku ulicu, kde by sa vybudovala pre ňu nová budova, s tým, že by sa spojila s detašovanou časťou polície na Hlavnej ulici č. 106. Ďalší videli zase riešenie v jeho umiestnení v novej radnici, ktorú taktiež chceli vybudovať.¹⁴⁴ Nakoniec sa v roku 1910 našlo riešenie, ktoré vyriešilo aj dlhodobý problém s mestskou väznicou, zvanou Miklušová.¹⁴⁵ 18. mája 1910 mestské zastupiteľstvo schválilo presun sídla mestskej polície, ako aj väznice do tzv. budovy Čierneho orla (Fekete Sas) na Hlavnej ulici č. 29. Budovu však bolo predtým potrebné stavebne upraviť, čo sa aj uskutočnilo, až na to, že neskôr sa objavili viaceré technické komplikácie.¹⁴⁶ Nebolo to veľmi šťastné riešenie, keďže budova bola pre taký veľký kolos, ako bol policajný kapitanát, príružka a ani existencia väzňov v úplnom centre mesta nebola vhodná. Takisto aj v nasledujúcich rokoch sa objavovali rôzne technické problémy, ktoré bolo potrebné riešiť.¹⁴⁷

Narastajúcim počtom obyvateľov mesta hrozilo aj väčšie nebezpečenstvo pre mestských policajtov, a práve z toho dôvodu došla na magistrát v roku 1911 ponuka na poistenie týchto policajtov. V prípade úmrtia alebo trvalého postihnutia mali byť všetci poistení za 1 korunu a 50 halierov ročne na 1 000 korunovú sumu. Výška poistenia sa, samozrejme, menila v závislosti od postu na kapitanáte.¹⁴⁸ Či sa však dali zamestnanci poistiť, alebo nie, nevieme.

Pre zvyšujúcu sa chudobu a drahotu v meste zamestnanci podobne, ako už aj niekoľkokrát predtým (1909, 1910), žiadali magistrát o zvýšenie mzdy, resp. o istý druh „drahotného“ príplatku. Mestské zastupiteľstvo v roku 1911 uznalo ich požiadavku a v tom istom roku im bola pridaná čiastka vo výške 10 % z ich minuloročného platu.¹⁴⁹

¹⁴² Kassa Szab. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezeti Szabályrendelete. Kassa, 1909, s. 31-37, § 79. Szabályrendelete Kassa Szab. Kir. Város Törvényhatóságának Szabályrendeletei. Kassa, 1913, s. 31-37, § 79. KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 111.

¹⁴³ Kassa Szab. Kir. Város Törvényhatóságának Szervezeti Szabályrendelete. Kassa, 1909, s. 37-38, § 81, 82. Kassa Szab. Kir. Város Törvényhatóságának Szabályrendeletei. Kassa, 1913, s. 37-38, § 81, 82.

¹⁴⁴ KIRST, POTE MRA, Mestská II, ref. 94, s. 254-255.

¹⁴⁵ Podmienky v Miklušovej väznici boli nevyhovujúce už dlhšiu dobu. Šíril sa odtiaľ smrad, choroby a potkany. V jednej väzenskej cele sa niekedy tlačilo až približne 40 ľudí. Väznica skôr slúžila ako záchytka a prechodná väzba pre menších previnilcov. Napríklad Felsőmagyarország, z 27. mája 1904, s. 2-3.

¹⁴⁶ GERGELY, L. *Verejná správa a život v Košiciach v období prvej svetovej vojny – komparácia s predvojnovým a povojnovým stavom* (Rukopis dizertačnej práce). Košice 2013, s. 18. Budova mala problém s kanalizáciou.

¹⁴⁷ AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 29, I. 55.

¹⁴⁸ AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 19.

¹⁴⁹ AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 11.

Aj keď vo všeobecnosti nebol veľmi priaznivý finančný stav magistrátu, mestský kapitanát si u budapeštianskej firmy objednal policajné rovnošaty, ktoré boli určené hlavne poddôstojníkom, ale aj bežným policajtom.¹⁵⁰ Kapitanát taktiež dostal aj ponuku na prezbrojenie svojich členov od zbrojníckej budapeštianskej firmy. Malo ísť o nové, na tú dobu moderné pištoly značky Frommer, pričom cena jednej bola 70 – 75 korún. Na ich preskúmanie bol delegovaný jeden zo zamestnancov policajného úradu, ktorý mal zhodnotiť, či sa kúpa opláti a či sú pre potreby kapitanátu vyhovujúce.¹⁵¹ Po svojom návrate jednoznačne odporučil ich nákup, avšak nevieme, či sa nakoniec samotná kúpa realizovala.

Ministerstvo vnútra v roku 1911 zaslalo košickému policajnému úradu správu o možnosti získať centrálny krajinský album zločincov aj s fotografiami po uhradení výdavkov (43 korún aj 50 halierov). Obsahoval viac ako 500 fotografií previnilcov. Táto informácia bola prísne tajná a po zakúpení sa album mohol uskladňovať iba pod zámkom. Na úrad bol zaslaný až v roku 1913.¹⁵²

Je evidentné, že sa mestská polícia snažila kráčať s dobou, aj na základe toho, že chcela do služby zaviesť používanie policajných psov. Na začiatku kúpila jedného vľčiaka,¹⁵³ ktorého bolo potrebné vycvičiť a, samozrejme, k nemu priradiť aj zamestnanca, ktorý by ho mal na starosti a bol za neho zodpovedný. Podobne policajný úrad začal v roku 1913 odoberať aj odborný časopis zaoberajúci sa trestnými záležitosťami a právom.¹⁵⁴ Okrem toho sa jeho zamestnanci zúčastňovali aj rôznych služobných ciest,¹⁵⁵ pri ktorých mali získavať nové informácie a skúsenosti, ktoré by vedeli využiť na košickom policajnom úrade. O jeho modernosti svedčí aj dochovaný výkaz z roku 1914 ohľadne jeho najaktívnejších príslušníkov pri ochrane zvierat.¹⁵⁶ Budova košického policajného úradu bola taktiež na tú dobu dostatočne vybavená základným nábytkom, ako aj menším príslušenstvom. O tom, čo všetko sa nachádzalo na jednotlivých poschodiach či v rámci oddelení, nás oboznamuje dochovaný výkaz inventára kapitanátu.¹⁵⁷

Po vypuknutí (prvej) svetovej vojny v roku 1914 sa čiastočne zmenila aj situácia na policajnom úrade. Existovala tu reálna možnosť pre mestských zamestnancov dostať povolávací rozkaz a narukovať na front, aj keď aj v meste bolo potrebné udržať poriadok a bezpečnosť. Pre prípad obsadenia mesta nepriateľským vojskom a padnutia policajtov do zajatia (tak, ako sa to stalo na viacerých miestach v Haliči), požiadal hlavný kapitán mestskej polície mešťanostu Košíc o vydanie zvláštnych preukazov pre príslušníkov policajného kapitanátu. Išlo o preukazy, podľa ktorých by v čase napadnutia neboli príslušníkmi polície, ale len čo by toto nebezpečenstvo pominulo, nastúpili by do riadnej služby a preukazy by prestali platiť.¹⁵⁸

Nakoniec však mestskí policajti boli povinní narukovať. Po celkovej mobilizácii bolo potrebné udržať v meste poriadok a zabezpečiť činnosť, ktorú vykonávali dovtedy zamestnanci kapitanátu. Preto ešte v tom istom roku vznikla občianska stráž (Polgárórség),¹⁵⁹ ktorá prevzala dozor nad verejným poriadkom. Po výzve predsedu ľudovej a vojenskej rady

¹⁵⁰ AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 2. Z roku 1912 poznáme aj výkaz úradníkov, ktorí mesačne dostávali pridel sviečok. AMK, MMK, PK, r. 1912, č. šk. 171, č. spisu XII. 659-665.

¹⁵¹ AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 159, č. spisu I. 21.

¹⁵² AMK, MMK, PK, r. 1911, č. šk. 164, č. spisu IX. 1065.

¹⁵³ AMK, MMK, PK, r. 1913, č. šk. 173, č. spisu IX. 247.

¹⁵⁴ AMK, MMK, PK, r. 1913, č. šk. 173, č. spisu IX. 254.

¹⁵⁵ AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 174, č. spisu I. 37.

¹⁵⁶ AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 174, č. spisu I. 45. Na druhej strane sa nám dochoval aj výkaz o priestupkoch mestských policajtov. AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 174, č. spisu I. 32.

¹⁵⁷ AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 174, č. spisu I. 55.

¹⁵⁸ AMK, MMK, PK, r. 1914, č. šk. 174, č. spisu I. 153.

¹⁵⁹ K vzniku občianskej stráže sa uvádzajú dva dátumy: 3. 08 a 4. 11 1914.

M. Molnára a tajomníka M. Szepessiho sa z organizovaných robotníkov prihlásilo 100 mužov a bežných mešťanov 58, väčšinou študentov, čo sa však nepovažovalo za dostatočné, keďže denná potreba bola približne 130 ľudí. Výcvik stráže sa neskôr konal v kasárňach na Mäsiarskej ulici. Viac-menej išlo o bezplatnú službu, avšak so zabezpečením celodennej stravy pre výkon služby. V roku 1918 bol kapitánom mestskej stráže Franze a poručikom Kozma. Na jej činnosť a fungovanie prispievali rôzni darcovia.¹⁶⁰

Časť mestskej polície (hlavne jej úradnícke krídlo) v meste i naďalej plnila svoje úlohy, ako aj starší policajti, ktorí neboli schopní narukovať. V roku 1915 zaznamenávame aj požiadavku na novú výstroj pre policajný kapitanát.¹⁶¹

Vo vnútornej štruktúre policajného úradu v Košiciach sa ani po roku 1916 neudiali výraznejšie zmeny.¹⁶² Post hlavného policajného kapitána mesta zastával i naďalej József Váczy. Z daného obdobia poznáme aj údaje o platoch jednotlivých úradníkov pracujúcich na kapitanáte. Hlavný policajný kapitán dostával ročný plat vo výške 6 000 korún, pričom na porovnanie, mešťanosta Košíc v danej dobe za výkon svojej funkcie dostával odmenu až vo výške 8 000 korún. Ďalší zamestnanci policajného úradu zarábali nasledovne – prvý kapitán (3) 4 400 korún, druhý (3) 3 200, policajný úradník 2 200, policajný komisár (5) 1 600, detektív (10) od 1 400 do 2 200, strážnik (2) od 1 300 do 1 700, policajný kontrolór (10) od 1 200 do 1 600, žalárnik (1) 1 500, policajt I. triedy (70) od 900 do 1 300 a policajt II. triedy (20) od 800 do 1 200 korún.¹⁶³ Nie vždy však boli všetky tieto pozície obsadené.

V roku ukončenia prvej svetovej vojny policajný kapitán opäť žiadal zvýšenie zamestnancov košického úradu, hlavne žiadal doplniť stavy nádenníkov, ktorí vykonávali pomocné práce v kancelárii (pisári).¹⁶⁴ Okrem toho, bola požiadavka aj na výstroj a výzbroj pre nových košických policajtov.¹⁶⁵ Vyskytli sa aj prípady zvýšenia platu niektorých zo zamestnancov košickej polície, aj keď išlo skôr o zriedkavý jav.¹⁶⁶ Ak tu spomíname rôzne žiadosti, nedá nám, aby sme nespomenuli aj požiadavku o prídela tabaku pre jednotlivých policajtov kapitanátu.¹⁶⁷

Niekoľko mesiacov pred koncom vojny sa spísal opäť vsetok majetok policajného kapitanátu v Košiciach, z čoho sa nám, rovnako ako z roku 1914, dochoval aj kompletný inventár. Vyratúva všetky veci po jednotlivých oddeleniach a v rámci nich aj po miestnostiach.¹⁶⁸ Predpokladáme, že sa nevyhotovil len z dôvodu končiacej sa vojny, ale aj pre viaceré krádeže, ktoré sa vyskytli niekoľko mesiacov pred jeho samotným vyhotovením. Zachytili sme prípad straty (krádeže) dvoch erbových pečatidiel policajného kapitanátu a taktiež krádež koberca priamo z policajného úradu.¹⁶⁹ Na základe výkazu si tak vieme predstaviť celkové vybavenie a aj rozmiestnenie a počet miestností prislúchajúcich konkrétnemu oddeleniu.

V lete roku 1918 sa ešte uskutočnilo v Budapešti aj krajinské zhromaždenie policajných komisárov, na ktorom sa prerokovávali rôzne záležitosti. Okrem toho tu bol do výkonného výboru za Košice zvolený aj komisár E. Szilágyi.

¹⁶⁰ KIRST, POTEIRA, Mestská II, ref. 94, s. 298-299.

¹⁶¹ AMK, MMK, PK, r. 1915, č. šk. 182, č. spisu I. 20.

¹⁶² Városi Szervezeti Szabályrendelet. Kassa, 1916, s. II 4, II 5.

¹⁶³ Városi Szervezeti Szabályrendelet. Kassa, 1916, s. II 34, II 35, II 41

¹⁶⁴ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu I. 1506. Policajný kapitán o takúto posilu žiadal v decembri roku 1917.

¹⁶⁵ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu I. 2390.

¹⁶⁶ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu I. 411, I. 14570.

¹⁶⁷ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu I. 10437.

¹⁶⁸ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu I. 10016.

¹⁶⁹ AMK, MMK, PK, r. 1918, č. šk. 200, č. spisu IX. 6054, IX. 2715.

O poštátnení košickej polície sa hovorilo už od konca 19. storočia. V roku 1914 sa dokonca uvažovalo o tom, že Košice budú jedným z centier poštátnenej polície v rámci monarchie na čele so svojim policajným kapitánom J. Vácym. V roku 1918 čoraz viac a čoraz silnejšie zaznievali hlasy po poštátnení všetkých mestských a vidieckych polícií. Policajti žiadali zachovanie všetkých nadobudnutých práv, ale mestá neboli ochotné prenechať budovy, v ktorých sídlila mestská polícia, štátu.¹⁷⁰

Po ukončení prvej svetovej vojny a následnom vzniku Československa na konci roka 1918 sa aj Košice stali jeho súčasťou. V prvých dňoch pripojenia Košíc k novovzniknutému štátu, keď fungovala ešte pôvodná košická maďarská mestská správa, mešťanosta Dr. Blanár vyzval 3. januára 1919 obyvateľov mesta, aby nepoškodzovali vyhlášky československých vojenských veliteľov. Takisto (avšak o jeden deň skôr) vyzval aj policajný hlavný kapitán všetkých občanov, aby odovzdali zbrane.¹⁷¹ Aj keď minister Dr. Šrobár v zmysle zákona č. 64 z roku 1918 suspendoval platnosť uhorských právnych noriem na Slovensku, policajná organizácia zostala dočasne tak, ako sa vytvorila v druhej polovici 19. storočia, a v platnosti zostali všetky uhorské zákony a nariadenia (v zmysle zákona č. 11 z roka 1918).¹⁷² Pri úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska bolo zriadené zvláštne oddelenie pre policajnú službu na čele s policajným prezidentom.¹⁷³ Na čelo policajných kapitanátov v Bratislave a Košiciach boli dosadení Česi. V Trnave sa založila škola pre výcvik príslušníkov polície, v ktorej sa v krátkom čase vyškolilo takmer 1 200 nových policajtov, a boli posielaní do tých miest, kde hrozilo vypuknutie nepokojov, ako aj do miest, kde mali byť zriadené policajné riaditeľstvá.¹⁷⁴

Mesto Košice si napriek všetkému spomínaným zákonom udržalo aj právne postavenie municipiálneho mesta spolu s Bratislavou, Komárnom a Banskou Štiavnicou. V úradníckej pozícii, resp. zamestnancom mesta (alebo v hocakej štátnej inštitúcii či úrade) mohol zostať iba ten, kto zložil sľub poslušnosti a vernosti mestu a novému štátu. To sa týkalo aj starých zamestnancov policajného kapitanátu v Košiciach. Po výmene osôb na poste mešťanostu, resp. starostu mesta Košice, sa realizovala výmena aj vo vedení policajného úradu. Koncom januára 1919 bol na príkaz ministra Dr. Šrobára odvolaný dlhoročný hlavný kapitán mesta Košice József Váczy, a do tejto funkcie bol vymenovaný český nadporučík Jozef V. Kohout, kým ostatní mestskí policajní kapitáni (Béla Cselényi, Árpád Sárossy a Mór Juhász), ako aj ďalšie úradníctvo a mužstvo zložilo sľub poslušnosti Československej republike.¹⁷⁵ Tí však i naďalej pokračovali vo svojej úradnej práci v maďarskej reči a podľa starého mestského organizačného štatútu i uhorského právneho poriadku s prihliadnutím na nové smernice. Následne v júli roku 1919 vydal hlavný policajný kapitán nové policajné smernice,¹⁷⁶ podľa ktorých sa malo postupovať na policajnom úrade. Hlavný mestský kapitán mal právo a povinnosť naďalej sa zúčastňovať rokovania mestskej rady, keďže bol jej členom.

6. júna 1919 vstúpila do Košíc Červená armáda novovzniknutej Maďarskej republiky rád, ktorú na hraniciach privítal maďarský mešťanosta Dr. Blanár spolu s ďalšími predstavi-

¹⁷⁰ K. KIRST, POTE MRA, *Mestská II*, ref. 94, s. 272 a 278-279.

¹⁷¹ KIRST, POTE MRA, *Mestská*, ref. 27, s. 138.

¹⁷² KAČÍK, ref. 13, s. 55 a 56.

¹⁷³ RUŽIČKA, L. *Policajné riaditeľstvo v Košiciach 1920 – 1938 (Inventár)*. Košice : Štátny archív v Košiciach, 1971, s. 3.

¹⁷⁴ MACEK, P. – UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva II. Československá republika (1918 – 1939)*. Praha : Police History, 1999, s. 22 a 25. ISBN 8090267009.

¹⁷⁵ KIRST, POTE MRA, *Mestská*, ref. 27, s. 142.

¹⁷⁶ AMK, MMK, PK, r. 1919, č. šk. 210, č. spisu I. 7625. Hlavný policajný kapitán Kohout písal úradné listy väčšinou v nemeckom jazyku.

teľmi mesta. Po prevzatí moci v meste sa na miesto mestskej polície zriadila Červená stráž, na čelo ktorej boli vymenovaní dvaja prívrženci daného režimu, a to Ferencz Szabó a Adolf Békefi.¹⁷⁷

Po príchode oddielu vojenskej polície na čele s hlavným mestským policajným kapitánom Kohoutom, ktorý prevzal velenie nad občianskou strážou, ako predvoj československých vojsk, bola na začiatku júla 1919 v Košiciach obnovená slovenská mestská správa.¹⁷⁸ V auguste toho istého roku mali opätovne zložiť sľub vernosti československému štátu všetci zamestnanci mesta. Tento sľub odmietli zložiť viacerí z nich, no policajného kapitána Józsefa Váczyho k tomu ani len nevyzvali.¹⁷⁹ Tí zo zamestnancov, ktorí sľub vernosti zložili, mohli naďalej vykonávať svoju funkciu na magistráte, až na to, že sa mali zúčastniť kurzu slovenského jazyka (od r. 1919) s absolvovaním záverečnej skúšky v roku 1920.¹⁸⁰ Kurz mali niekoľkokrát do týždňa s tým, že si zaň museli platiť. V jestvujúcom dotazníku sa mali vyjadriť, či chcú navštevovať tento kurz, a keď nie, tak prečo. Väčšina podpísaných sa vyjadrila kladne. Poniectorí, ktorí taktiež súhlasili, dopísali však, že ho nechcú navštevovať, lebo vedia po slovensky natiaľ, nakoľko to je potrebné vedieť v ich úrade. Iní zase, že zo svojho malého platu nebudú schopní tento kurz financovať.¹⁸¹ Pre nesplnenie tejto podmienky boli nakoniec niekoľkí úradníci aj prepustení.

Po skonsolidovaní pomerov v meste a upevnení československej, resp. slovenskej mestskej správy, sa pristúpilo k poštátňeniu viacerých mestských úradov a inštitúcií. Dôvodom poštátňenia košického policajného kapitanátu však už nebola ani tak jeho neutešená finančná situácia, ako tomu bolo v minulosti, lež skôr tá skutočnosť, že tunajšia polícia bola maďarského zmýšľania, čo bolo potrebné vyriešiť. Na túto skutočnosť upozornil generál Hennocque ešte v roku 1919 ministra Šrobára.¹⁸² Tento proces súvisel so zámerom zreorganizovať štátnu policajnú službu v celej republike.¹⁸³ Z tohto hľadiska správy boli komplikované iba dve mestá – Košice a Bratislava. Tu sa mali mestské policajné kapitanáty pretvoriť na policajné riaditeľstvá. V Bratislave sa tak stalo už 2. augusta 1920. Policajné riaditeľstvo v Košiciach bolo zriadené na základe vyhlášky ministra vnútra č. 646 z 18. decembra 1920.¹⁸⁴ Do platnosti vošla 25. decembra toho istého roku, keď riaditeľstvo prevzalo príslušnú agendu od mestského policajného kapitanátu.¹⁸⁵ Otvorenie policajného riaditeľstva sa uskutočnilo po reorganizácii policajných oddelení až 15. februára 1921.¹⁸⁶ Z budovy Čierneho orla bola štátna polícia pre veľkosťou nevyhovujúce priestory premiestnená do vojenských kasární na Hlavnej ulici č. 116,¹⁸⁷ čím sa definitívne pretvorila mestská polícia v Košiciach na štátnu.

¹⁷⁷ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 156 a 158.

¹⁷⁸ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 176.

¹⁷⁹ AMK, MMK, PK, r. 1919, č. šk. 210, č. spisu I. 1902.

¹⁸⁰ AMK, MMK, PK, r. 1920, č. šk. 217, č. spisu I. 8.

¹⁸¹ AMK, MMK, PK, r. 1919, č. šk. 217, č. spisu I. 673

¹⁸² KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 190.

¹⁸³ K poštátňeniu polície v českých zemiach pozri bližšie KAČÍK, ref. 13, s. 64. Slovensko bolo výnosom ministra s plnou mocou pre Slovensko z 11. augusta 1921 rozdelené podľa volebných krajov medzi Bratislavu a Košice. O poštátňení polície v Maďarsku hovorí ministerské nariadenie č. 5,047 z roku 1919. Magyarországi rendeletek tára 1919. Budapest, 1919, s. 752-768.

¹⁸⁴ Sbirka zákonů a nařízení státu československého 1920. V Praze 1920, s. 1603. Porovnaj s MACEK, UHLÍŘ, ref. 174, s. 24. RUŽIČKA, ref. 173, s. 3.

¹⁸⁵ AMK, MMK, PK, r. 1920, č. šk. 217, č. spisu I. 24063, II. 40. Poverenie za hlavného kapitána (J. Sládek).

¹⁸⁶ AMK, MMK, Prezidium, r. 1920, č. spisu XII. 1323. Inštančné pokračovanie policajného riaditeľstva upravila vyhláška Ministerstva vnútra č. 672 z roku 1920. Fond Policajného riaditeľstva v Košiciach sa nachádza v MV SR Štátnom archíve v Košiciach.

¹⁸⁷ KIRST, POTE MRA, Mestská, ref. 27, s. 192

G. SZEGHY: VOM STÄDTISCHEN HAUPTKAPITÄN ZUR ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DES POLIZEILICHEN KAPITANATS IN KASCHAU/KOŠICE

Der vorliegende Beitrag stellt einen Versuch dar, anhand der Forschung und Analyse der verschiedenen zeitgenössischen Schriftquellen (hauptsächlich Restaurationsbücher) des Archiv der Stadt Kaschau (Archív mesta Košice) und ihrem Vergleich mit anderen Quellen, als auch unter Einbeziehung der fachlichen Literatur die Entwicklung der Verteidigungsstruktur der Stadt Kaschau/ Košice zu skizzieren. Der Schwerpunkt liegt auf der Stellung des städtischen Kapitäns. Dieser, aus der Sicht der Verteidigung der Stadt und der Ordnung innerhalb der Stadt wichtiger Posten, wird sowohl vor der Errichtung des Amtes des städtischen Kapitäns (Ende des 18. Jahrhunderts) als auch nach der Stabilisierung dieses Amtes innerhalb des Verteidigungssystems der Stadt, die förmlich den Weg zur Errichtung des Amtes des polizeilichen Kapitanats (zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts) eingehend beschrieben. Daneben wird auch das Netzwerk der Verteidigungs- und Ordnungsstruktur der Stadt im 17. Jahrhundert, insbesondere seine Aufteilung in das Leitungs- und Exekutivapparat geschildert. Es wird die Liste der anhand der zur Verfügung stehenden Quellen identifizierten städtischen Kapitäne der Stadt Kaschau/ Košice aufgezählt. Der Autor des Beitrags weist insbesondere drauf hin, dass die jeweiligen Ämter in der Stadtverwaltung oft verdoppelt belegt wurden und die Ausführung der für die Verteidigung zuständigen Funktionen zunächst nicht honoriert wurde. Darüber hinaus wird von der Annahme ausgegangen, dass die Ausführung der Mehrheit der Ämter, die einen unmittelbaren Zusammenhang mit der Sicherheit und Einhaltung der Ordnung in der Stadt verantwortlich waren, nur in Krisen- und Ausnahmefällen, wie z. B. ein feindlicher Angriff, oder Großbrandt, notwendig war.

POMOC SLOVÁKOV POLSKEJ KURIÉRSKEJ SLUŽBE CEZ OKRES STARÁ ĽUBOVŇA V ROKOCH 1939 – 1944

EDUARD LAINCZ

LAINCZ, E.: Slovak Help to the Polish Courier Service via Stará Ľubovňa County in 1939 – 1944. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 46 - 61, Bratislava.

The author's ambition is to elucidate the activity of Polish couriers in the Polish-Slovak border section in the county of Stará Ľubovňa. At the beginning of the study, the author outlines organization of the illegal resistance network which was a part of the Polish foreign resistance. A significant amount of attention is paid to the illegal people smuggling by Polish couriers through the Polish-Slovak borders. It is pointed out that the beginnings of illegal activities in Stará Ľubovňa were connected with establishment of the CS military unit in Poland. Its mission was to help refugees, especially the Czech citizens fleeing through Slovakia to Poland. A lot of attention is also paid to the illegal activity of smuggling Polish refugees to Hungary, spreading after the defeat of Poland. In this connection, the author also analyses activity of the national power-repressive body in suppression of the resistance. The study also marks the activity connected with smuggling of Jews fleeing from Poland. *Military History. Slovakia. Slovak Help to the Polish Courier Service via Stará Ľubovňa County in 1939 – 1944.*

Slovensko-poľské vzťahy v prvej polovici 20. storočia boli vo veľkej miere negatívne poznačené hraničnými spormi a taktiež spoluúčasťou slovenskej armády pri útoku Nemecka na územie Poľska. Menej známou epizódou našej spoločnej histórie je však skutočnosť, že v rokoch 1939 – 1944 prebiehala na slovensko-poľskom pohraničí intenzívna vzájomná spolupráca medzi poľskou kuriérskou službou a slovenskými ilegálnymi pracovníkmi.

Otázke poľskej kuriérскеj služby a Slovenska v rokoch 1939 – 1944 sa v slovenskej odbornej literatúre venovalo doteraz len veľmi skromné miesto.¹ Táto téma je, naopak, veľmi pertraktovaná v poľskej historiografii, kde môžeme nájsť viacero monografií, odborných štúdií, prípadne článkov a výpovedí priamych pamätníkov.²

¹ MARUŠIAK, Juraj. Poľská kuriérská služba a Slovensko v rokoch 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 1996, č. 4, s. 644-647. ISSN 0018-2575.; TÓTH, Dezider. Ilegálne prechody antifasistov na južnom Slovensku v rokoch 1939-1941. In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Predsedníctvo SNR, 1991, s. 145-149.; RODÁK, Jozef. Spolupráca poľského hnutia odporu s protifasistickým odbojom na východnom Slovensku. In *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica : Datei, 1992, s. 145-151.

² WADOWIAK, Wojciech. *Wojna i okupacja w Piwnicznej i na Sądecczyźnie*. Piwniczna-Zródó: Towarzystwo Miłośników Piwnicznej, 2010, s. 103-178. ISBN 978-83-930215-2-9.; FILAR, Alfons. *U podnóża Tatr 1939-1945*. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1985, s. 62-73. ISBN 83-11-07228-0.; BIENIEK, Józef. *Przyjaciele z trudnych lat*. In *Rocznik Sądecki, 1974-1977*, t. XV/XVI, s. 257-258.; KOWALCZYK, Julian. Spisz

Naším cieľom je však priblížiť činnosť poľských kuriérov na hraničnom úseku v rámci okresu Stará Ľubovňa, a práve na základe výskumu takejto regionálnej histórie predstaviť jednu z etáp spoločnej slovensko-poľskej spolupráce v prvej polovici 20. storočia.

Dňa 1. septembra 1939 útokom Nemecka na Poľsko vypukla druhá svetová vojna. Moment prekvapenia znemožnil pôsobenie proti nemeckým vojskám ilegálnych diverzno-sabotážnych skupín, ktoré sa začali formovať na Podhalí už v máji 1939 z civilného obyvateľstva.³ K nemeckej agresii sa pripojil 17. septembra 1939 z východu aj Sovietsky zväz. Poľsko tak ostalo skoro v úplnom nepriateľskom obklúčení. Bezpečné hraničné úseky vhodné pre spojenie Poľska so svetom ostali len na hranici s Rumunskom a spoločnej hranici maďarsko-poľskej. Táto 180-kilometrová hranica sa vytvorila v marci 1939, keď Maďarsko obsadilo územie Karpatskej Ukrajiny. Maďarsko udržiavalo nadštandardné vzťahy s Poľskom počas celého medzivojnového obdobia, a preto sa ani nepripojilo k nemeckému útoku. Dokonca v prvotnej fáze odmietlo poskytnúť svoje železnice na transport nemeckých vojsk. Maďarská vláda túto nemeckú požiadavku odmietla s odôvodnením, že by sa to nezlučovalo s maďarskou národnou čťou. Aj keď maďarská vláda svoj postoj neskôr zmenila, nemecká strana už o transport cez maďarské územie nemala záujem.⁴

Na druhej strane otvorilo 17. septembra 1939 svoje hranice pre Poliakov, a tým umožnilo ich hromadnú evakuáciu na svoje územie.⁵ Vďaka tomu práve tam smerovalo veľké množstvo utečencov v septembri 1939. Príslušníkov armády evakovali v Miškovci, ostatné civilné osoby sa mohli usadiť kdekoľvek v krajine, alebo odísť do Francúzska. Tam sa formovali postupne poľské jednotky a exilové štátne štruktúry. Tieto úteky z Poľska mali masový charakter až do 28. septembra 1939, keď Hitler nariadil uzavrieť hranice.⁶ Dovedna sa podarilo na územie Maďarska dostať 60-tisíc poľských utečencov. Išlo o civilných utečencov, ale aj ozbrojených poľských vojakov.⁷

podczas II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. In Terra Scepusiensis. Levoča - Wrocław : Kłātorisko n. o., 2003, s. 916-919. ISBN 80-7114-457-6.; GNIAZDOWSKI, Mateusz. *Kontakty pilsudczyków ze Słowakami w latach 1939 – 1945*. In Niepodległość, 2005, t. 55 (35), s. 107-150.; GNIAZDOWSKI, Mateusz. K otázce přítomnosti poľských utečencov na obsadenom území južného Slovenska počas II. svetovej vojny. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava, 2003, s. 125-148. ISBN 80-8903464-0.; GNIAZDOWSKI, Mateusz. *Pogranicze polsko-słowackie w świetle materiałów Sekcji Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj*. In Terra Scepusiensis. Levoča - Wrocław : Kłātorisko n. o., 2003, s. 965. ISBN 80-7114-457-6.; BERGHAUZEN, Janusz. Stosunki polsko-słowackie (1938-1947). In *Przegląd Historyczny*, 1975, č. 3, s. 422-427.; GOETEL, Zygmunt. *Warunki i okoliczności polskiej akcji w kierunku południowym w latach 1939 – 1945 na Węgrzech i na Słowacji*. In Rocznik Sądecki, 1968, t. IX, s. 216-248.; BIENIEK, Józef. Między Warszawą a Budapesztem. In *Rocznik Sądecki*, 1968, t. IX, s. 249-346.

³ FILAR, Alfons. *Po stopách tatranských kuriérov*. Bratislava : Pravda, 1972, s. 84-85; MROZOWSKI, Krzysztof – BRON, Michał. *Działalność polskich grup sabotażowo-dywersyjnych na Podhalu w latach 1939-1941*. In *Podhale w czasie okupacji 1939-1945*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1977, s. 179-186.; KOWALSKI, Robert. *Współpraca Związku Górali Spisza i Orawy z Polskim wywiadem wojskowym w latach 1938-1939*. In *Związek Górali Spisza i Orawy. W służbie społeczeństwa, narodu i państwa 1931 – 1939*. Nowy Targ : Polskie Towarzystwo Historyczne, 2008, s. 53-82. ISBN 978-83-61674-00-9.

⁴ BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 155-156. ISBN 80-969375-1-0.; BATOWSKI, Henryk. *Agonia pokoju i początek wojny*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1979, s. 335-339.

⁵ PREWOŹNIK, Andrzej. *Polacy w królestwie Węgier 1939 – 1945*. Budapešť : Print Páros BT, 2006, s. 10-16. ISBN 963 86 671 4 1.; MARUŠIAK, ref. 1, s. 634.

⁶ FILAR, ref. 3, s. 22.; PREWOŹNIK, ref. 4, s. 5-9.

⁷ Približne 50-tisíc ďalších Poliakov utieklo do Rumunska a menšia časť do Litvy a Lotyšska. Pozri: GNIAZDOWSKI, ref. 2, s. 126-127.; PREWOŹNIK, ref. 4, s. 6.

Situácia v Poľsku bola kritická a po internovaní prezidenta Ignaca Moścického sa stal 30. septembra 1939 prezidentom Władysław Raczkiewicz. Následne v posledný septembrový deň sa vytvorila vo Francúzsku exilová vláda na čele s Władysławom Sikorským.⁸

Po vzniku poľskej exilovej vlády sa objavila snaha o vybudovanie činnosti medzi centrárou v Paríži a vzniknutými ilegálnymi organizáciami na území bývalého Poľska cez spriatelnené Maďarsko.⁹ Prvým takým centrom odporu bola Organizácia bieleho orla, ktorá bola založená už 20. septembra 1939 v Krakove. Tá po svojom vytvorení poslala ľudí na územia Sanoku, Nového Sączu a Zakopaného, aby vytvorili skupiny a kontaktovali ľudí na vytvorenie kuriérskej činnosti. V Novom Sączu takéto centrum vzniklo už v októbri zásluhou lesníka a bývalého vojaka poľskej armády Henryka Radosińskiego (krycie meno Herfurt). A práve Herfurt zorganizoval prvé prechody poľsko-slovenskej hranice cez Szczawnicu. No organizácia pre počiatočné chaotické vedenie, poznačená slepým patriotizmom, bola rozpustená v júni 1940 po viacerých zásahoch gestapa a popravách jej členov a hlavného vodcu. Založené boli aj ďalšie menšie organizácie (Związek Czynu Zbrojnego, Polska Organizacja Zbrojna), ktoré však ich postupne gestapo do roku 1942 zlikvidovalo.¹⁰

Najsilnejšie pozície v rámci poľského odboja si získala organizácia Služba víťazstva Poľska (Služba Zwycięstwa Polski). Tá bola založená ešte 27. septembra 1939. Neskôr 13. novembra 1939 bola premenovaná na Zväz ozbrojeného boja (ZWZ – Związek walki zbrojnej) a následne 14. februára 1942 prebudovaná na Armiu Krajowu.¹¹ Spojenie medzi centrami na trase Paríž – Budapešť udržiavali kuriéri poľskej a maďarskej diplomacie. Pre lepšie spojenie na trase Budapešť – Varšava – Budapešť bolo vytvorené v Budapešti dôležité stredisko poľského zahraničného odboja. Poľský konzulát v Budapešti hromadne vysielal vojakov do armády generála W. Sikorského cez Juhosláviu a Taliansko. Vystavoval utečencom pasy a získaval francúzske víza. Často zaplatil aj cestu železnicou na taliansko-francúzske hranice.¹² Vďaka priaznivým pomerom vznikli od decembra 1939 v Budapešti tri poľské základne. Odbočka W (Węgry) bola spravodajsko-prepravná základňa. Mala za úlohu informovať poľskú exilovú vládu o pohyboch nemeckých armád a vývoji v krajinách susediacich s Maďarskom. V Budapešti pôsobila aj spravodajsko-spojovacia základňa, ktorá mala krycí názov ROMEK. Jej činnosť bola zaradená pod hlavné velenie ZWZ v Paríži a neskôr v Londýne. Od leta 1943 podliehala pod velenie Armie Krajowej. Hlavnou úlohou základne ROMEK bolo udržiavať kontakt medzi exilovou vládou a ilegálnym poľským odbojom v Generálnom Gubernáte, prenášanie pošty, prevoz ľudí, prepravovanie peňazí na ilegálnu činnosť, prenášanie zbraní a výbušnín. Vybudovaná bola aj špeciálna bunka, ktorá vyrábala falošné doklady (nemecké preukazy totožnosti – kennkarty), pracovné povolenia a krstné listy. Roku 1943 niekoľko jej pracovníkov zatkla maďarská tajná polícia na nátlak gestapa. Preto sa zmenilo jej krycie meno na LISZT. Po okupácii Maďarska 19. marca 1944 Nemeckom a po hromadnom zatýkaní členov poľského odboja sa základňa reorganizovala a zmenila krycie meno na PESTKA. Pod týmto označením fungovala až do oslobodenia Budapešti v máji 1945. Spojenie poľskej exilovej vlády v Londýne a Delegatúry vlády

⁸ MARUŠIAK, ref. 1, s. 636.

⁹ FILAR, ref. 2, s. 62.

¹⁰ WDOVIK, ref. 2, s. 113-117.; BIENIEK, J. Między, ref. 2, s. 251-252.

¹¹ FILAR, ref. 2, s. 62.; DRYNKO, Romuald. Poľské hnutie odporu. In *SNP v pamäti národa*. Zost. D. Halaj. Bratislava : NVK International, 1994, s. 19. ISBN 80-8041-018-6.

¹² BATOWSKI, Henryk. *Walka dyplomacji hitlerowskiej przeciw Polsce 1939-1945*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1984, s. 55-56. ISBN 83-08-01217-5.

v Poľsku mala na starosti tretia základňa spravodajsko-politická s označením W. Jej prvým šéfom do roku 1944 bol Edmund Fietowicz-Fietz a neskôr Waclaw Felczak.¹³

Každá základňa mala svojich vlastných kuriérov. Organizovali sa prechody s poľskými civilnými osobami cez Slovensko do Maďarska. Naopak, do Poľska nosili zbrane, korešpondenciu, výbušniny, peniaze a komunikačné zariadenia pre potreby domáceho odboja. V neskoršom období sa pomocou kuriérov sprevádzali aj dôstojníci z Maďarska naspäť do vlasti, kde pomáhali budovať ozbrojené hnutie odporu.¹⁴ Kuriéri skladali prísahu, poberali určitý žold, ktorý potrebovali pri prechodoch cez hranice a vnútrozemie krajín. Financie na odboj zabezpečovala poľská emigračná rada. Väčšinu priniesli do Poľska práve kuriéri. Za kuriérov vyberali najmä mladých ľudí. Priemerne absolvovali cestu raz alebo dvakrát za mesiac. Výber bol vzhľadom na náročnosť práce veľmi prísny, dôraz sa kládol na pohotovosť, železné zdravie a dobré organizačné schopnosti. Budúci kuriéri museli byť dobrí vlastenci a poznať pohraničný terén. Regruťovalo sa najmä spomedzi miestnych gorálov¹⁵, ktorí poznali výborne terén na hranici. Kuriéri pri realizácii svojich úloh museli prejsť cez dve prísne strážené hraničné pásma – poľsko-slovenské a slovensko-maďarské. Tu im neustále hrozilo, že padnú do rúk gestapa alebo slovenských žandárov, resp. pohraničných jednotiek, ktoré zajatých Poliakov neraz vydávali do rúk gestapa v Generálnom Gubernáte. Nebezpečenstvo, samozrejme, číhalo aj v horskom teréne a svoj vplyv na kuriérsku činnosť malo aj nevyspytateľné počasie.¹⁶

Priebeh kuriérskej služby cez územie Slovenska je možné rozdeliť na päť období:

1. od septembra 1939 do začiatku roku 1940 – chaos a veľa ľudských strát,
2. prvých 5 mesiacov roku 1940 až do pádu Francúzska – v tomto období sa prevádzali ľudia cez Slovensko a Maďarsko do Francúzska, kde sa tvorila poľská armáda,
3. od pádu Francúzska do pádu Grécka a Juhoslávie v apríli 1941 – začala slabnúť kuriérska služba,
4. od mája 1941 do júla 1944 – najrozvinutejšie obdobie kuriérskej služby. Skončilo sa síce masové prepravovanie ľudí cez hranice, ale kuriérska služba pokračovala aj naďalej. Od marca 1944 zmenil sa jej smer, pretože Maďarsko bolo obsadené Nemcami.
5. Približne od augusta do konca vojny – situácia na východnom fronte podnietila zánik kuriérskej služby. Prechody boli už len výnimočné, a to len cez územie Oravy.¹⁷

Na území bývalého Poľska pri slovenskej hranici bolo vytvorených tiež niekoľko centier, ktoré podporovali činnosť poľských kuriérov a boli prepojené so základňami v Budapešti. Tieto centrá boli začlenené pod ZWZ. Kuriérske trasy boli vybudované na celom úseku hraníc Slovenska a Generálneho Gubernátu od Bieszczad po oblasť Żywiec. Číže od Medzilaboriec po dedinku Skalité na Kysuciach. Hranice boli rozdelené na štyri oblasti – oblasť Sanoka (krycie meno Bronisława), Jasła (Kazimierza), Nového Sączu (Sabina) a Nového Targu (Teresa). V intenzite a dôležitosti kuriérskeho prechodu Zakopanému konkuroval práve

¹³ FILAR, ref. 3, s. 25-27.; FILAR, ref. 2, s. 63-64.

¹⁴ BERGHAUZEN, ref. 2, s. 423-424.

¹⁵ Mnohí boli pred vojnou aktívni športovci a reprezentanti Poľska v lyžovaní alebo pôsobili ako horští vodcovia.

¹⁶ FILAR, ref. 3, s. 28, s. 135-136.

¹⁷ BERGHAUZEN, ref. 2, s. 423.

Nowy Sącz, kde bol organizátorom kuriérskej služby Konstanty Gucwa „Góral“, dôstojník poľskej armády a Jan Freisler „Sądecki“. Hlavné strediská, v ktorých sa sústreďovali záujemcovia o prekročenie hraníc, boli v Szczawnici a Piwnicznej.¹⁸

Úsek Nowy Sącz sa skladal z dvoch menších podsekcii: Poprad (popri rieke Poprad) a Lubań (popri rieke Dunajec). Cieľom nášho príspevku je predstaviť časť nosiacu krycie meno Poprad, ktorá prebiehala z Nového Sączu, cez Piwnicznú do Starej Ľubovne.

Počiatky ilegálnej činnosti v oblasti Starej Ľubovne sa spájali s činnosťou československej vojenskej skupiny v Poľsku. Po obsadení Čiech a Moravy Nemcami prichádzalo k hromadnému úteku českých obyvateľov cez Slovensko do Poľska, kde sa sústreďovali do neskoršej légie.¹⁹ A práve na pomoc týmto utečencom sa vytvorila v Starej Ľubovni skupina ilegálnych pracovníkov. Patrili do nej títo obyvatelia: Róbert Pavlovský, Zoltán Morgenbesser, Vojtech Nevrlý, Otto Černecký, Peter Lorek a Cyril Kopsa. Ich činnosť si čoraz viac všímalo Gestapo a miestne žandárstvo. No napokon doplatili na udanie neprajníkov.²⁰ Každodenný život na severe Slovenska v Starej Ľubovni tak narušila udalosť z 30. augusta 1939, keď bolo zadržaných viacero významných obyvateľov obce. Boli to napríklad gróf Jan Kanty Zamoyski (majiteľ Ľubovnianskeho hradu), Otto Černecký so svojou ženou (vládnym komisár obce Stará Ľubovňa), hostinský Róbert Pavlovský, klampiar Peter Lorek, kominársky majster Jozef Kohút a ďalší. Boli preventívne zadržaní pre podozrenie z propoľskej špiónážnej činnosti. Po uväznení v Levoči boli ešte v ten istý deň prevezení do zaisťovacieho tábora v Ilave.²¹ Po zásahoch slovenských politikov Pavla Čarnogurského, Jána Klinovského a napokon aj španielskeho vyslanectva voči zadržaniu J. Zamoyského bola celá skupina prepustená 18. októbra 1939.²² Toto zadržanie malo veľký vplyv na ďalšie smerovanie prepustených. Hneď po návrate domov mohli začať opätovne Róbert Pavlovský a Peter Lorek budovať ilegálny odboj a vytvárať podmienky pre pomoc tvoriacemu sa poľskému odboju.

V Starej Ľubovni sa tak vytvorila ilegálna skupina, ktorú viedol Róbert Pavlovský ako majiteľ krčmy na Mýte. Táto krčma ležala na okraji Starej Ľubovne smerom k hraniciam s bývalým Poľskom a mohla sa tak stať centrom ilegálnej skupiny. Vedľa krčmy bola aj veľká stodola, tzv. vozovňa, kde mohli prespať utečenci z Poľska. Róbert Pavlovský mal príbuzného Jana Reicherta v Piwnicznej, a ten ho prizval na spoluprácu s poľským odbojom. Pavlovský so svojou ženou Oľgou sa neskôr spojili s Petrom Lorekom²³ a jeho ženou Emíliou. Postupne sa skupina rozšírila o ďalších starých spolupracovníkov zo Starej Ľubovne ako Vojtech Nevrlý, Otto Černecký, Cyril Kopsa, Zoltán Morgenbesser, Ján Koval, Mária Lampartová, Maximilián Zavartkay²⁴ a Ján Zamoyski.²⁵ Utečencom z Poľska pomáhali aj iní obyvatelia Starej Ľubovne, ktorí ich ukrývali vo svojich bytoch, domoch a poskytovali im

¹⁸ FILAR, ref. 2, s. 70-71.; WADOWIAK, ref. 2, s.107.

¹⁹ FRIEDL, Jiří. Na jedné frontě. Vztahy česko-slovenské a polské armády (Polskie siły zbrojne) za druhé světové války. Praha : Ústav pro soubodě dějiny Akademie věd České republiky, 2005, s. 103-126. ISBN 80-7285-061-X.

²⁰ Štátny archív Levoča, pobočka Stará Ľubovňa (ŠAL Stará Ľubovňa), f. Zbierka kroník, Kronika mesta Stará Ľubovňa, rok 1945.

²¹ ŠAL Stará Ľubovňa, f. Okresný Úrad Stará Ľubovňa (OÚ) 1923-1945, šk. 11, č. 313/1940.; Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), šk. 850, č. 6, s. 25-26.

²² GNAZDOWSKI, Mateusz. *Spolupracovníci polské rozvědky před slovenskými státními v letech 1939 – 1945. In Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 - 1945.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 159. ISBN 978-80-89335-08-4.

²³ Bol rodákom z Krakova, ale v Starej Ľubovni žil v tom čase už 24 rokov.

²⁴ ŠAL Stará Ľubovňa, f. Zbierka kroník, Kronika mesta Stará Ľubovňa rok 1945.; BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 257-264.; BIENIEK, Między, ref. 2, s. 342.

²⁵ ROSZKOWSKI, J. M. *Władysław Zamoyski w Zakopanem. Kńnik – Zakopane: Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, r. 2013, s. 20.; NOWAK, Mariusz. Dzieje rodu hrabiów Zamoyskich (gałąź na Podzamczu i Maciejowicach) – zarys problemu. In Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego, Tom II, 2010, s. 70.*

obživu. Vytvorila sa tak veľká ilegálna skupina, ktorá bola prepojená s poľským odbojom v Nowom Sączu. A práve toto stredisko v Nowom Sączu a jeho kuriéri si vytvorili niekoľko trás, ktoré viedli cez Starú Lubovňu: Nowy Sącz – Piwniczna – Stará Lubovňa – Kežmarok – Spišská Nová Ves – Veľká Poloma – Rožňava – Budapešť a Nowy Sącz – Piwniczna – Stará Lubovňa – Budimír – Košice. V Nowom Sączu a v Košiciach boli vytvorené výbory – komitety, ktorých úlohou bolo organizovanie prechodov poľských utečencov. V Košiciach, ktoré v tom období boli súčasťou Maďarska, sa o nich postaral Poliak Karpiński alebo jeho švagor dôstojník Skupień z Podhalia. Pri týchto prechodoch pomáhali ilegálni pracovníci aj z okolitých dedín – Mniška nad Popradom, Kamienky, Podolínca, Lesnice, Ruskej Vole nad Popradom, Hraničného, Pilhova a Vyšných Ružbách. Pri presunoch ľudí sa obetavo angažovali bratia Pavol, Štefan a Viliam Kocúnovci, synovia horára Jána a Márie Kocúnovcov. Ich horárňou pod Vabcom prešlo niekoľko tisíc utečencov, ktorých bratia nasmerovali k Róbertovi Pavlovskému do Starej Lubovne. Okrem vyššie vymenovaných ľudí veľkú úlohu v rámci ilegálnej skupiny R. Pavlovského zohrala skupina taxikárov, ktorá odvážala utečencov cez územie Slovenska až na slovensko-maďarskú hranicu. Boli to najmä Michal Kohút, Ján Sýkora, Róbert Faltinovič²⁶, Ferdinand István, Henrich Traurig, Peter Szentiványi, Jozef Čupka a ďalší.²⁷ Títo slovenskí ilegálni pracovníci nadviazali spoluprácu predovšetkým s poľskými kuriérami, ktorí pochádzali z osád v údolí potoka Czercz pri Piwnicznej a Nowom Sączu. Kuriérsky chodník z Piwnicznej až do Maďarska zorganizoval Paweł Liber, ktorý sa narodil 6. januára 1898 v Mnišku nad Popradom. Tam aj vyrastal, ale neskôr žil a pracoval ako podlesník v okolí Piwnicznej. Vďaka znalosti jazyka a ľudí žijúcich v okrese Stará Lubovňa mohol vytvoriť kuriérsku trasu. Sám túto trasu v úlohe kuriéra prešiel medzi prvými. Vďaka nemu a činnosti jeho spolupracovníkov sa im podarilo cez hranice prepraviť okolo 1 200 osôb.²⁸ Boli to aj Klemens Gucwa, Jan Freisler, Jan Zioliczynski, Roman Stramka, Leopold Kwiatkowski, Zbigniew Rýs, Rudolf Lenc, Władysław Gardoń, Józef Jurczyński, Marcin Piwowar, Anna Turek, Bolesław Dagnan, Michał Łomnicki a Franciszek Musiał. Okrem toho, že dokonale poznali hraničný priestor, mali príbuzných a priateľov v obciach na slovenskej strane hranice v Mnišku nad Popradom, Jarabine, Litmanovej, Pilhove a Hraničnom. Kuriérska služba mohlo tak fungovať na slovensko-poľskej hranici, najmä, vďaka veľkej pomoci a spolupráci slovenských občanov.²⁹

Poľským kuriérom neustále hrozilo, že padnú do rúk gestapa alebo slovenských žandárov, resp. pohraničných jednotiek. Žandárskej stanici v Mnišku nad Popradom sa podarilo 23. januára 1940 zadržať dvoch poľských utečencov, ktorí sa chceli dostať do Maďarska. Po vypočúvaní a po niekoľkých dňoch strávených vo väzení boli vrátení naspäť do Poľska.³⁰

Koncom januára 1940 bol zaistený aj Vojtech Nevrlý zo Starej Lubovne, ktorý bol chytený pri kuriérskej službe. Sprevádzal 7 poľských vysokoškolákov cez Slovensko, a v mesiečku Lipany ho chytili slovenskí žandári a po neľudskom vyšetrowaní odovzdali Krajskému súdu v Prešove. Tu bol štyri týždne väznený. Hrozilo prezradenie celej konšpiračnej siete.

²⁶ Bol to obchodník so zeleninou a každý deň chodil s dodávkou do Prešova pre zeleninu. Mohol tak mnohokrát 5 – 6 utečencov previezť do Prešova, ktorých mu zveril R. Pavlovský.

²⁷ Štátny archív Levoča (ŠAL), f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900-1949 (ŠTZ), šk. 305, inv. č. 360, č. 257/1940.; WDOIWIAK, ref. 2, s. 122-124.; BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 257-258.; BIENIEK, Między Warszawą, ref. 2, s. 343.

²⁸ ŁOMNICKI, Mieczysław. *Szlakami kurierów przez zielone granice. Piwniczańscy kurierzy i przewodnicy*. Piwniczna 2010, s. 2.

²⁹ ŠAL Stará Lubovňa, f. Zbierka kronik, Kronika mesta Stará Lubovňa rok 1945.; FILAR, A. U podnóža Tatr..., s. 71; WDOIWIAK, ref. 2, s. 141-143.; ŁOMNICKI, ref. 27, s. 2-13.

³⁰ ŠAL Stará Lubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 10, č. 49/1940.

Bol vyšetrovaný pre podozrenie zo zločinu úkladov o republiku. Avšak pre nedostatok dôkaza a vďaka jeho šikovnosti ho nakoniec prepustili.³¹

Ústredňa štátnej bezpečnosti vydala 31. januára 1940 pokyny a opatrenia pri zadržení osôb z Protektorátu Čiech a Moravy, bývalého Poľska a slovenských štátnych občanov, ktorí sa chceli dostať do légií vo Francúzsku. Pri zadržení osôb z bývalého Poľska bolo potrebné viesť administratívne konanie, a po jeho skončení mali byť dopravení na poľské hranice a odovzdaní do rúk nemeckých pohraničných orgánov. O každej zaistenej osobe bolo potrebné vytvoriť evidenciu a podať správu s osobnými údajmi utečencov do Bratislavy.³²

Následne, 3. februára 1940, okresný náčelník nariadil žandárskym staniciam uskutočniť prísne bezpečnostné opatrenia a zároveň vydal smernice o postupe proti zadržaným poľským utečencom. Malo sa tak zamedziť činnosti týchto ilegálnych prechodov a činnosti ilegálneho odboja na slovensko-poľskom pohraničí.³³ Zvýšenú pozornosť poľskej kuriérskej službe venovalo veliteľstvo 3. divízie v Prešove, ktorému sa podarilo odhaliť a zaistiť pri úteku niekoľko kuriérov a poľských utečencov.

Po tomto nariadení vzniklo viacero hlásení žandárskych staníc z okresu, ktoré na okresný úrad posielali do evidencie zoznam osôb z územia bývalého Poľska, ktoré boli zadržané pre ilegálny prechod hraníc. Žandárska stanica Plavnica oznámila 7. februára 1940 zoznam 9 zadržaných utečencov z Poľska. V ten istý deň žandárska stanica Mníšek nad Popradom poslala zoznam s 2 chytenými Poliakmi. Neskôr, 15. februára, sa stanici podarilo chytiť ďalších 2 utečencov. Boli to podporuči z bývalej poľskej armády. Žandárska stanica Podolínec poslala 19. februára 1940 evidenciu 8 utečencov, ktorí boli väčšinou z okolia Nového Targu. Koncom februára sa podarilo chytiť 2 poľských utečencov aj žandárskej stanici v Starej Lubovni. Žandárske stanice v okolí Starej Lubovne zadržali od septembra 1939 do februára 1940 23 utečencov.³⁴

Náčelník veliteľstva 3. divízie v Prešove Ján Krnáč nariadil 20. mája 1940 prísnu kontrolu na hraničných prechodoch, intenzívnejšiu pochôdzkovú službu medzi prechodmi, stráženie železničných staníc, kontrolu autobusov, vlakov na linkách idúcich k pohraničnému územiu, kontrolu cudzincov a prísne trestanie ilegálnych prechodov hraníc.³⁵

V archívnych dokumentoch je známy aj prípad kuriéra z Piwnicznej Jana Podstawského, ktorý zabezpečoval spojenie cez slovenské územie medzi Poľskom a Maďarskom. Jeho dôverníkom na južných hraniciach v Bohdanovciach bol Stanislav Malankiewicz a na severných hraniciach Jozef Kormaník z Jarabiny, Albert Kováč z Vyšných Ružbách a z Podolínce Jozef Čupka a Ernest Herzog. Na vtedajšom území Maďarska, v Košiciach to bol zase Andrej Pancúrak. Toto spojenie odhalili po zadržení dvoch ilegálnych pracovníkov tejto siete v Nowom Sączu 3. mája 1940 príslušníci Sicherheitspolizei Grenzpolizeikommissariat, keď chceli zameniť 20 000 poľských zlotých za slovenskú menu. Po zámene peňazí nakúpili za ostatné poľské peniaze tovar a chceli ho prepašovať na Slovensko. Tento ich zámer bol odhalený nemeckým policajným úradom v Nowom Sączu. Po ich zaistení udali a odhalili ilegálnu prácu J. Čupku, A. Kováča a E. Herzoga. Na základe tohto udania previedli slovenské pohraničné orgány rozsiahle pátranie. Dodatočne bol do vyšetrovania zapojený aj Rudolf

³¹ STREŇK, Mikuláš. *Cesta k mohylám nezarastie*. Okresný výbor Slovenského Zväzu protifašistických bojovníkov : Stará Lubovňa, 2003-2004, s. 4-5.; ŠAL, f. ŠTZ, šk. 305, inv. č. 360, č. 257/1940.

³² ŠAL Stará Lubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 10, č. 88/40.

³³ ŠAL Stará Lubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 10, č. 8/1940.; ŠAL Stará Lubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 10, č. 82/1940.

³⁴ ŠAL Stará Lubovňa, f. OÚ SL 1923-1945, šk. 14, č. 8/40.

³⁵ MURCKO, Michal. *Okres Stará Lubovňa v rokoch 1938-1945*. Prešov : VOMA, 2001, s. 44. ISBN 80-968620-1-4.

Schlosser z Mníška nad Popradom. Nakoniec boli predbežne zadržaní vo väzbe 5. mája 1940 iba Jozef Čupka a Stanislav Malankiewicz, pretože Jozef Kormaník utiekol a Ján Podstawski sa zdržoval pravdepodobne na území Maďarska.³⁶ Vyšetrovanie prebiehalo v režii Krajského súdu v Prešove. O pár dní sa podarilo žandárskej stanici v Starej Ľubovni 23. mája 1940 zatknúť J. Kormaníka a podozrivý bol prevezený do väznice v Prešove. Jozef Čupka bol 1. júna 1940 po zaplatení kaucie 10 000 Ks prepustený na slobodu. Následne 4. júna štátne zastupiteľstvo v Prešove nariadilo vyšetrovanie proti J. Čupkovi a spol. pre zločin prípravy úkladov o republiku. Napriek tomu bol 13. júna 1940 prepustený aj Stanislav Malankiewicz. Ako posledný bol, po viacerých písomných prosbách jeho manželky, prepustený 12. júla 1940 aj Jozef Kormaník. Po niekoľkomesačnom vyšetrovaní bol prípad súdom ukončený pre nedostatok dôkazov a 12. septembra štátne zastupiteľstvo v Prešove upustilo od obžaloby, čím sa trestné pokračovanie zastavilo.³⁷ No napriek tomuto oslobodeniu počiatočná intenzívna činnosť ilegálneho odboja, ktorá prebiehala od októbra 1939, musela byť čiastočne obmedzená.

Veľkú aktivitu pri akciách proti poľským utečencom vyvíjali aj žandárske stanice v Ľubotíne, Plavnici a Mníšku nad Popradom. Napríklad 25. júna 1940 zastrelili príslušníci žandárskej stanice v Plavnici poľského utečenca z Nového Sącza pri jeho prenasledovaní. Takýchto prípadov bolo oveľa viac.³⁸ Na tieto zvýšené bezpečnostné opatrenia doplatil práve jeden z najaktívnejších ilegálnych pracovníkov zo Starej Ľubovne Vojtech Nevrlý. Keďže aj naďalej pokračoval v ilegálnej činnosti v roku 1941, bol opäť zatknutý a teraz už aj uväznený v Ilave.³⁹

Dňa 6. apríla 1941 o 3 h ráno prešli ilegálne poľsko-slovenské hranice dvaja Židia a dve Židovky. Na druhý deň boli títo utečenci zadržaní hliadkou žandárskej stanice z Plavnice pri ich ceste osobným autom zo Starej Ľubovne do Prešova. V aute sa našlo veľké množstvo ríšskych mariék a zlotých, preto utečenci po prešetrení na okresnom úrade boli odovzdaní finančnému riaditeľstvu v Liptovskom sv. Mikuláši. O tomto prípade informoval aj slovenský časopis *Slovenská politika* dňa 13. mája 1941.⁴⁰

Slovenské bezpečnostné orgány podnikli aj špeciálne opatrenia na zamedzenie poľského odboja. Prezídium ministerstva vnútra 30. apríla 1942 na základe žiadosti ÚŠB nariadilo okresným náčelníkom vytvoriť zoznam osôb poľskej národnosti. V okrese Stará Ľubovňa sa nachádzalo v tom čase 22 Poliakov.⁴¹ Napriek tomu, toto pozorovanie poľských osôb nemalo úspech, pretože poľský odboj mal spolupracovníkov skôr medzi miestnymi Slovákami.⁴²

Kuriéri alebo poľskí utečenci po zadržaní na Slovensku boli po niekoľkých mesiacoch väzby prepustení pre nedostatok dôkazov alebo po podplatení žandárov a finančnej stráže. Tou horšou možnosťou bolo ich vydanie do Generálneho Gubernátu a odovzdanie nemeckej pohraničnej strážii. Viacerí poľskí odbojármi boli po odovzdaní Nemcom mučení a zomreli ešte počas výsluchu alebo v koncentračných táboroch. Takým prípadom bolo aj zadržanie

³⁶ ŠAL, f. ŠTZ, šk. 305, inv. č. 360, č. 257/1940.; ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 14, č. 107/41.

³⁷ Odsúdený bol len J. Čupka za krádež sumy 41 000 zlotých z batoha Jána Podstawského, ktorý si u neho v hostinci odložil v apríli 1940 na 9 mesiacov väzenia a stratu úradu a volebného práva na tri roky. Nakoniec po odvolaní bol podmienčne prepustený. Pozri: ŠAL, f. ŠTZ, šk. 305, inv. č. 360, č. 257/1940.

³⁸ MURCKO, ref. 34, s. 44,

³⁹ STRENK, ref. 30, s. 4-5.; ŠAL, f. Žandárska Stanica (ŽS) Stará Ľubovňa, šk.1, inv. č. 2, Pamätník 1919-1947, s. 35.

⁴⁰ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 16, č. 405/41.

⁴¹ Boli to Poliáci zamestnaní u Vasila Strenka v Jarabine a ich rodinní príslušníci. Niekoľko Poliakov zo zoznamu žilo aj v Litmanovej, Starine, Plavnici, Malom Sulíne, Starej Ľubovni a Hniezdom.

⁴² SNA Bratislava, f. ÚŠB, šk. 291, č. 10, s. 59.; ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 22, č. 373/43.

žandárskou stanicou v Podolínci pre ilegálny prechod hraníc Andreja Konevala a Teodora Feczana. Obvinení boli chytení 20. júla 1942 a po troch dňoch vydaní nemeckej pohraničnej strážii v Piwnicznej.⁴³

Zaujímavý prípad sa stal 22. júla 1942, keď žandárska stanica v Podolínci chytila pri ilegálnom prekročení hranice Stanislava Pavlíka, Jána Gurku a Tomáša Skočena. Títo traja utečenci mali byť odovzdaní nemeckým pohraničným úradom, avšak 27. júla pri ich transporte na hranicu sa im podarilo utiecť v chotári obce Hraničné.⁴⁴

Okrem prechodov cez Mnišek nad Popradom a ďalej smerom do Starej Ľubovne si poľskí kuriéri vytvorili aj rôzne iné trasy. Tieto zahrňovali prechod práve cez ďalšie slovenské pohraničné dediny Jarabinu a Litmanovú: Nowy Sącz – Rytro – Eljaszówka – Stará Ľubovňa – Lipany – Prešov – Košice – Budapešť a Nowy Sącz – Kosarzyska – Eljaszówka – Jarabina – Kežmarok. V poľskej pohraničnej obci Kosarzyska sa z domu Michala Korala vybrali kuriéri na prekročenie slovenskej hranice alebo tam oddychovali pri návrate z Maďarska. Niekoľko kilometrov ďalej cez hranice bola dedinka Jarabina, v ktorej sa mohli kuriéri obrátiť na sympatizantov poľského ilegálneho odboja Jozefa Kormaníka a Michala Medvedckého. Tí vytvorili úzku ilegálnu skupinu, do ktorej patrili ich susedia a známi: Jozef Herko, Andrej Ciklamin, Ján Kredatus, gréckokatolícky kňaz Jozef Sirko, Jozef Chudík, Ivan Kindja, Ján Minčík, Peter Minčík a ďalší. Vo vedľajšej dedine Litmanová to boli bratia Mikuláš a Jozef Hlinkovci a Eugen Peško. Na tomto úseku pôsobili títo poľskí kuriéri: bratia Władysław a Kazimierz Świerczkowie, Franciszek Krzyżak, Paweł Liber, Franciszek Dziedzina, Leopold Kwiatkowski, Jan Freisler, Władysław Czernka, Tadeusz Sokołowski, Jan Szyszki, Piotr Moskal, Marcin Piwowar, Ludwik Porębka a Roman Stramka.⁴⁵

Ďalšia trasa viedla cez Krynicu, Rusku Voľu, Andrejovku, Lemešany a Obišovce. Na tejto trase pôsobil Michal (Marian) Rams z Reluchova, ktorý spolupracoval pri kuriérskej službe s Michalom Biroščikom z osady Andrejovka. Marian Rams prvýkrát prešiel hranice 14. novembra 1939, keď do Maďarska previedol troch poľských vojakov.⁴⁶

Poľských utečencov niekedy nasmerovali ku skupine R. Pavlovského v Starej Ľubovni, na železničnú stanicu v Podolínci alebo rovno zabezpečili taxikára, ktorý ich odviezol k maďarským hraniciam.

Podobne ako pri trase cez Mnišek nad Popradom aj v tejto oblasti na utečencov a kuriérov striehli žandárske stanice a oddelenia finančnej stráže. Jedným takým prípadom bola aktivita oddelenia finančnej stráže v Mnišku nad Popradom. Člen finančnej stráže Július Kováč 19. augusta 1941 pri pochôdzke u obce Jarabina natrafil na muža, ktorý bol na ceste od Starej Ľubovne do Poľska. Pri prenasledovaní ho Kováč strelil do ľavej nohy. Po zaistení bol prevezený do štátnej nemocnice v Kežmarku. Tento neznámy postrelený muž bol Michal Koral z poľskej pohraničnej obce Kosarzyska. Ako sme už vyššie spomínali, v jeho dome sa nachádzalo miesto odpočinku poľských kuriérov a on sám plnil miestami úlohu kuriéra.⁴⁷ Po postrelení finančnou strážou mu amputovali ľavú nohu. Po doliečení nezanevrel na poľský odboj, ale naďalej až do konca vojny pomáhal najprv kuriérom a potom aj partizánom na slovensko-poľskom pohraničí.⁴⁸

⁴³ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 19, č. 608/42.

⁴⁴ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 20, č. 614/42.

⁴⁵ BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 259-260.; WDOIWIAK, ref. 2, s. 122-125, 141-143.

⁴⁶ BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 259-260.; MURCKO, ref. 34, s. 44.; WDOIWIAK, ref. 2, s. 122-125, 137-138.

⁴⁷ ŠAL, f. ŽS Stará Ľubovňa, šk. 1, inv. č. 2, Pamätník 1919-1947, s. 36.

⁴⁸ BIENIEK, Między, ref. 2, s. 282.

S touto trasou je spojený aj prípad kuriéra Kazimierza Świerczeka, ktorého chytili žandári v Litmanovej a uväznili na stanici. Spolu s ním bol uväznený aj poľský emisár Jerzy Tabeau, ktorému sa podarilo utiecť z Osvienčima, a K. Świerczak ho mal prepraviť do Maďarska. Keďže slovenskí žandári zajatých Poliakov neraz vydávali do rúk gestapa v Generálnom Gubernáte, uväznení Poliáci sa pokúsili utiecť. Tento útek sa im podaril najmä vďaka pomoci inšpektora finančnej stráže v Litmanovej a ilegálneho pracovníka Eugena Peška. Aj tento prípad je dôkazom, že kuriérska služba mohla fungovať na slovensko-poľskej hranici najmä vďaka veľkej pomoci a spolupráci slovenských občanov.⁴⁹

Posledným zaznamenaným prípadom je postrelenie Poliaka Wojciecha Izvorského z Piwnicznej, ktorý ilegálne prekročil hranicu Generálneho Gubernátu. Ten bol zasiahnutý 12. augusta 1942 prednostom oddelenia finančnej stráže v Litmanovej Ondrejom Miškovičom, ktorý bol pri strete s utečencom na obchôdzke. Po tomto incidente bol V. Izvorský prevezený do štátnej nemocnice v Spišskej Soboti.⁵⁰

Okrem poľských civilistov smerujúcich do poľskej armády vo Francúzsku sa ilegálne prevádzali cez hranicu do Maďarska vo väčšom počte aj poľskí Židia. Pri tomto prevádzaní napomáhalo vo veľkej miere aj obyvateľstvo, na čo poukazujú aj pamätníci. Potvrďuje to aj skutočnosť, že od roku 1942 do marca 1944 nepretržite prebiehala v Poľsku akcia Żegota.⁵¹ Išlo pri nej práve o prevádzanie poľských Židov do Maďarska. Pre túto akciu zorganizoval sádeckú kuriérsku cestu cez Kosarzynska a Litmanovu do Jarabiny Franciszek Krzyżak. Ďalším poľským kuriérom, ktorý prevádzal Židov cez hranice, bol Jan Podstawski. Do jesene 1944 sa mu v úlohe kuriéra podarilo vďaka pomoci slovenských ilegálnych pracovníkov prejsť hranicu do Maďarska okolo 200-krát.⁵² Pri tomto prevádzaní napomáhalo vo veľkej miere aj obyvateľstvo Pilhova. Boli to napr. Wojtech Ščurka, Pavol Žifčák, Michal Imrich, Ján Gumulák, Jozef Baláž⁵³ a Michal Długoś.⁵⁴ Do ilegálnej činnosti bol zapojený aj okresný náčelník v Starej Ľubovni Filip Papík, ktorý zabezpečoval falošné doklady pre emigrantov.⁵⁵

Napriek tomu sa stávalo, že utečenci boli zadržaní. Napríklad 19. júla 1943 bola chytená pri ilegálnom prechode poľsko-slovenskej hranice skupina 13 poľských Židov, ktorí pochádzali z Varšavy. Po zadržaní bolo u nich nájdené väčšie množstvo dolárov. Po odpykaní si trestu vo väznici okresného úradu Stará Ľubovňa mali byť odovzdaní nemeckým pohraničným orgánom. Avšak Dôchodkový úrad v Starej Ľubovni poukázal na nedostatky pri vyšetrovaní ohľadom „*valutového priestupku*“. Zadržaní mali pri sebe väčšie množstvo dolárov, preto táto okolnosť mala byť ešte prešetrená dodatočne aj finančnými úradmi. Následne boli zadržaní 27. júla prevezení a odovzdaní Policajnému riaditeľstvu v Prešove. Zaujímavosťou tohto prípadu je, že zadržaní utečenci boli na príkaz Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave napokon dňa 29. júla 1943 odsunutí do Maďarska. O ich ďalšom osude na území Maďarska sa nám nezachovali ďalšie písomnosti.⁵⁶

Pri prechodoch poľských Židov boli nápomocní aj bratia Kocunovci, ktorí v lese pri Jarabine vytvorili špeciálny tajný bunker. V ňom ukrývali utekajúcich Židov pokým čakali

⁴⁹ FILAR, ref. 2, s. 72.

⁵⁰ ŠAL, f. ŽS Stará Ľubovňa, šk. I, inv. č. 2, Pamätník 1919-1947, s. 37.

⁵¹ KRASNOWOLSKI, Andrzej. „Żegota“ – *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w okupowanej Polsce w latach 1942-945*. In *Opracowania i materiały na 29. posiedzenie senatu vi kadencji 14, 15 i 16 marca 2007 r.* Warszawa : Kancelaria Senatu, 2007, s. 8-13. ISBN 978-83-86065-86-8.

⁵² WADOWIAK, ref. 2, s. 142-143.; BIENIEK, Między, ref. 2, s. 321.

⁵³ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 23, č. D1/682-1943.

⁵⁴ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 23, č. D1/611-1943.

⁵⁵ Okresný náčelník býval u Petra Loreka, takže sa ho podarilo zapojiť do ilegálnej činnosti. Pozri: BIENIEK, Przejaciele, ref. 2, s. 264.

⁵⁶ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 22, č. 559/43.

na ďalší prechod cez Slovensko do Maďarska. Často sa v bunkri tiesnilo aj 30 – 40 Židov, ktorí čakali na prechod do Starej Ľubovne. Týmito prepravami sa zaoberal špeciálny komitét pomoci Židom, ktorý podliehal pod medzinárodnú organizáciu JOINT v Kežmarku, Prešove, Krakove a iných miestach v blízkosti slovensko-poľského pohraničia.⁵⁷ Židom pri prechodoch cez územie okresu Stará Ľubovňa od roku 1943 napomáhala aj ilegálna skupina okolo Michala Medvedckého z Jarabiny, skupina okolo Róberta Pavlovského v Starej Ľubovni, ale i židovskí obyvatelia zo Starej Ľubovne, ako Zoltán Morgenbesser a Grossman. Taxikárov pre týchto židovských utečencov cez Slovenskú republiku až k maďarským hraniciam robili v tomto období hlavne Otto Ludvig z Kežmarku,⁵⁸ Ján Sýkora zo Starej Ľubovne⁵⁹ a Schwarz z Prešova.⁶⁰ Pri takýchto transportoch, ak by boli taxikári zadržaní, im hrozila pokuta, postavenie pod policajný dozor a zákaz vozenia židovských osôb. To bol práve prípad Jána Sýkora, ktorý bol chytený a dostal sa pod policajný dozor, čo úplne obmedzilo jeho činnosť autodopravcu.⁶¹ Vyskytli sa však aj prípady, že obyvateľ „árijského pôvodu“, ktorý poskytol pomoc Židovi, bol dodaný do Zaisťovacieho tábora v Ilave.⁶²

Viaceri obyvatelia Starej Ľubovne pomáhali židovským utečencom z Poľska a ukrývali ich vo svojich domoch alebo bytoch. Boli to napríklad Ernest Hönig, Eugen Kohn, Alexander Weiss, ale aj iní obyvatelia Starej Ľubovne.⁶³ Príkladom je aj ilegálny pracovník zo Starej Ľubovne Maximilián Zavartkay, ktorý ukrýval ešte vo februári 1944 vo svojom byte utečencov z Poľska. Jedného Poliaka asi trinásť mesiacov, a štyroch po dobu šiestich mesiacov.⁶⁴ Organizácia JOINT mala v Starej Ľubovni umiestnených dvoch židovských zástupcov. Jeden býval u Jána Kovaľa v malej izbičke vzađu a druhý u pani Vokálovej. Títo dvaja pracovníci JOINTU mali na starosti financovanie všetkého potrebného pri transportovaní Židov a Poliakov do Maďarska. Často sa stavalo, že utečenci nemali po príchode na Slovensko žiadne financie. Cestu a potrebné veci im tak uhradili pracovníci JOINTU.⁶⁵

Po okupácii Maďarska v marci 1944 sa základňa presunula z Budapešti do Bratislavy. V júli prišiel do Bratislavy Waclaw Felczak a zorganizoval politické stredisko W (krycie meno S). V ďalšom priebehu sa uskutočňovali už len ojedinelé prechody, hlavne cez Oravu naspäť do Poľska.⁶⁶

Ešte v júli 1944 Veliteľstvo divízejnej oblasti 2, spravodajské oddelenie v Prešove, informovalo, že Poliáci sa vracajú z Maďarska do Generálneho Gubernátu. Išlo hlavne o bývalých dôstojníkov poľskej armády, ktorí žili v Budapešti a po jej obsadení nemeckým vojskom sa vracali späť do vlasti. Z Maďarska na Slovensko prichádzali z rôznych smerov, pričom na územie bývalého Poľska prechádzali v priestore Pivnickej a okolia.⁶⁷

⁵⁷ BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 258.; LOREK, Peter. Práca odbojovej skupiny v Starej Ľubovni od roku 1939-45. Rkp., s. 5.

⁵⁸ BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 261.; ŠAL Stará Ľubovňa, f. Zbierka kroník, Kronika mesta Stará Ľubovňa rok 1945.

⁵⁹ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 23, č. D1/662 – 43.

⁶⁰ AMIR, G. Prešov – osud židovskej obce, jednej z mnohých. Bratislava : SNM – MŽK, 2004, s. 190-192. ISBN 80-8060-136-4.

⁶¹ ŠAL Stará Ľubovňa, f. OÚ 1923-1945, šk. 23, č. D1/662 – 43.

⁶² NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005, dokument číslo 205, s. 285. ISBN 80-969242-3-0.; FIAMOVÁ, Martina. Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942-1944. In *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938-1945*. Bratislava : ÚPN, 2012, s. 166-167. ISBN 978-80-89335-45-9.

⁶³ ŠAL Stará Ľubovňa, f. Zbierka kroník, Kronika mesta Stará Ľubovňa, rok 1945.

⁶⁴ ŠAL, f. Okresný ľudový súd (OLS) Stará Ľubovňa 1945-1947, šk. 2, T ľud 114/1946.

⁶⁵ LOREK, ref. 56, s. 2.

⁶⁶ MARUŠIAK, ref. 1, s. 647.; GNIAZDOWSKI, ref. 2, s. 143-147; BIENIEK, Przyjaciele, ref. 2, s. 269-265.

⁶⁷ ŠAL, f. Okresné žandárske veliteľstvo Kežmarok, šk. 1, č. 246/1944.

Od jari 1944 sa tak v oblasti Nowého Sacza a Podhalia začali rozvíjať partizánske oddiely, kde sa často angažovali aj kuriéri a ilegálni pracovníci z okresu Stará Ľubovňa. Tam práve mohli využiť svoje znalosti terénu a skúsenosti.⁶⁸

Kuriérska služba sa tak, až na výnimočné prípady v roku 1944, ukončila. Vďaka pomoci Slovákov sa podarilo dostať z bývalého územia Poľska až do Maďarska veľké množstvo utečencov. Nezachovali sa nám štatistiky, podľa ktorých by sme mohli odhadnúť presný počet takto prepravených osôb. Avšak máme dve zmienky, ktoré nám aspoň trochu priblížia počet utečencov. Prvou je zmienka, že od októbra 1939 do konca januára 1940 sa podarilo vďaka tejto slovensko-poľskej spolupráci prepraviť cez hranicu a do emigrácie asi 2 000 osôb.⁶⁹ Druhou zmienkou je, že ilegálna skupina pod vedením R. Pavlovského a P. Loreka od 16. októbra 1939 do polovice roku 1944 pomohla prepraviť na územie Maďarska 6 000 osôb.⁷⁰ Aj na základe týchto údajov môžeme usúdiť, že išlo o niekoľko tisíc poľských vojakov, civilistov a po roku 1942 predovšetkým Židov, ktorí utiekli pred nemeckým terorom s možnou smrťou.

Pomoc, ktorú poskytli Slováci predstaviteľom poľského odboja počas druhej svetovej vojny, svedčí o tom, že spolupráca medzi našimi národmi bola možná aj v tomto ťažkom čase. Nadviazali s nimi spoluprácu, napriek tomu, že slovensko-poľské vzťahy neboli v tej dobe veľmi priateľské. Treba oceniť najmä odvahu Slovákov, ktorí sa často nebáli nasadiť aj vlastný život pri záchrane cudzích ľudí. Napriek tomu, že túto činnosť nemuseli vyvíjať, vo viacerých prípadoch nezištne pomohli utečencom z Poľska. Právom si zaslúžia označenie, ktoré sa zaužívalo pre týchto ľudí najmä v Poľsku, Bohaterowie zielonych granic (Hrdinovia zelených hraníc).

Foto 1: Krčma a vozovňa na Mýte v Starej Ľubovni.

Archív Muzea Okręgowego w Nowym Sączu, zbierka fotografií, signatúra č. 72304-13/29

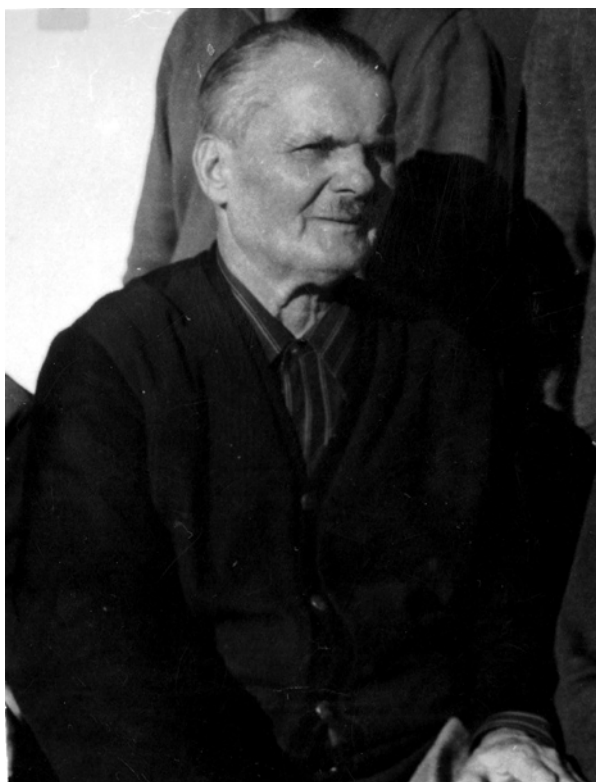
⁶⁸ FILAR, ref. 2, s. 192-913.; BIENIEK, J. Przyjaciele, ref. 2, s. 269-265.

⁶⁹ ŠAL Stará Ľubovňa, f. Zbierka kroník, Kronika mesta Stará Ľubovňa rok 1945.; FILAR, ref. 2, s. 71; WDOVIK, ref. 2, s.141-143.; ŁOMNICKI, ref. 27, s. 2-13.

⁷⁰ OKĘCKI, Stanisław – JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Nie dzielili ich Tatry*. Warszawa : MON, 1983, s. 73-74.

*Foto 2: Róbert Pavlovský a Vojtech Nevrlý – dvaja hlavní organizátori ilegálnej skupiny v Starej Lubovni - uprostred.
Súkromná zbierka autora*

*Foto 3: Peter Lorek – klampiar a jeden z hlavných predstaviteľov odboja.
Súkromná zbierka autora*

Foto 4: Dom P. Loreka – miesto úkrytu viacerých poľských utečencov.
Súkromná zbierka autora

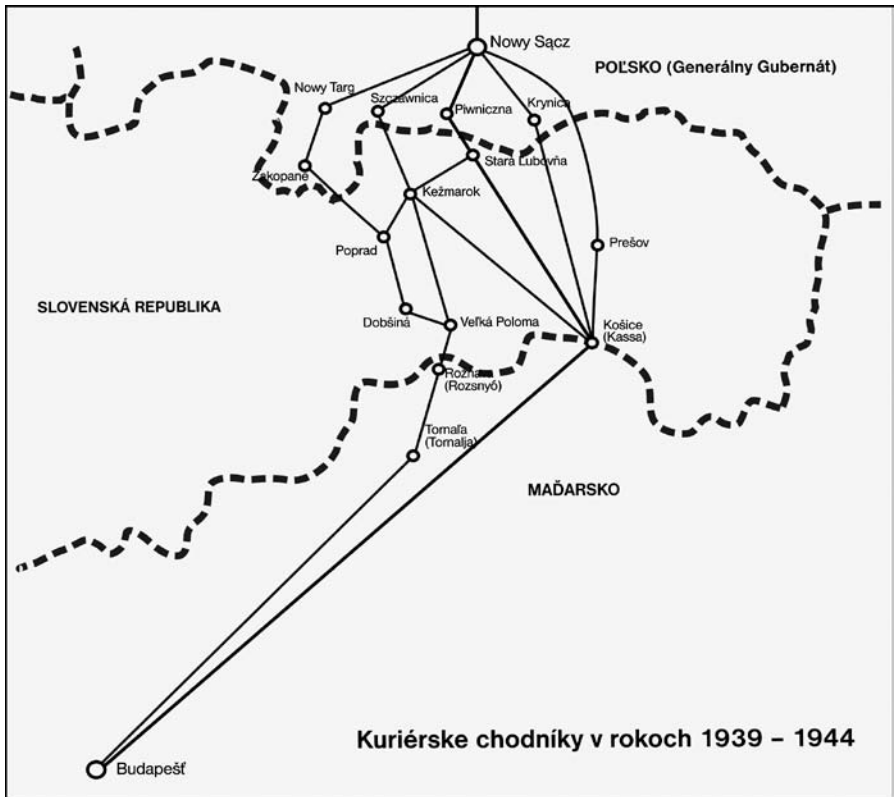

Foto 5: Mapa kuriérskych trás (chodníkov) v rokoch 1939-1944. Archív ľubovnianskej mediálnej spoločnosti, s.r.o. Spomienky na slovensko-poľské kuriérske chodníčky. (Turistická mapa). Stará Lubovňa: Mesto Stará Lubovňa, 2014.

E. LAINCZ: HILFE DER SLOWAKEN AN DEN POLNISCHEN KURIERDIENST IM BEZIRK STARÁ LUBOVŇA (ALTLUBLAU) IN DEN JAHREN 1939 – 1944

Im Vordergrund des vorliegenden Beitrags ist es, die Tätigkeit der polnischen Kurierinnen in den Jahren 1939 – 1944 im slowakisch-polnischen Grenzland zu erläutern. Ausgerechnet durch den Bezirk Stará Ľubovňa (dt. Altlublau) führten nach dem Ausbruch des Zweiten Weltkriegs, insbesondere unmittelbar nach dem deutschen Angriff auf Polen im September 1939, die Fluchtwege vieler polnischen Flüchtlinge nach Ungarn, die später den Militärdienst in der sich in Frankreich bildenden polnischen Armee im westlichen Exil angetreten sind. Beim Durchqueren der Grenze und ihrem weitem Weg nach Ungarn wurden sie maßgebend unterstützt von den polnischen Kurierinnen, die aus den Reihen der einheimischen Goralen stammten. Bei der Durchführung ihrer Aufgaben mussten die Kurierinnen zwei streng bewachte Grenzzonen – die polnisch-slowakische und die slowakisch-ungarische, überqueren. Eine der Voraussetzungen für die einigermaßen reibungslose Abwicklung der Aufgaben des polnischen Kurierdienstes an der polnisch-slowakischen Grenze war die Zusammenarbeit mit slowakischen Bürgern, die in vieler Hinsicht große Hilfe geleistet haben. Die Kontaktaufnahme und die Anfänge der Zusammenarbeit zwischen der polnischen Befreiungsbewegung und den slowakischen „illegalen“ Widerstandskämpfern im Bezirk Stará Ľubovňa (Altlublau) werden mit Oktober 1939 datiert. Die Angehörigen der Widerstandsgruppen und –bewegung aus diesem Bezirk waren den polnischen Soldaten und den Zivilflüchtlingen sehr behilflich bei ihrer Flucht. Eine der widerständischen Arbeitsgruppen unterhielt direkten Kontakt zur polnischen Widerstandsbewegung in Nowy Sącz, Szczawnica und Piwniczna. Viele Bewohner von Stará Ľubovňa (Altlublau) und Umgebung leisteten Hilfe, indem sie den Flüchtlingen Unterschlupf gewährten und Ernährung für sie beschafften, bis zu ihrer Weiterreise nach Ungarn. Bei ihrer Beförderung zur slowakisch-ungarischen Grenze war die Gruppe der örtlichen Taxifahrer engagiert, die sie bis in die Ortschaften Gemerská Poloma oder Bohdanovce gefahren hat, wo sie anschließend die Staatsgrenze zwischen der Slowakei und Ungarn überquerten. Vor dem eigentlichen Grenzübergang übernachteten die Flüchtlinge nicht selten in Wohnungen, Gasthäusern oder Scheunen der slowakischen illegalen Widerstandskämpfer, bzw. von diesen verwaltet wurden. Nach der Überquerung der Grenze gelangten die meisten nach Kaschau/Košice, das damals infolge der Wiener Schiedssprüche ein Teil Ungarns war. Hier wurden sie von polnischen Widerstandskämpfern aufgenommen, die hier eine ihrer Keimzellen aufgebaut haben. Außer den polnischen Zivilbevölkerung, überwiegend Männern, die später in Frankreich in die polnische Armee eingetreten sind, wurden vor allem Juden durch die slowakisch-ungarische Grenze nach Ungarn illegal befördert. Diese Tatsache wurde zum einen durch die Zeitzeugen bestätigt, und zum anderen verlief seit 1942 bis März 1944 die sog. Aktion „Żegota“, die hauptsächlich die Beförderung der polnischen Juden durch die „grüne Grenze“ zum Ziel hatte. Nach der deutschen Besetzung von Ungarn im März 1944 wurde die polnische Widerstandskampfzentrale aus Budapest nach Bratislava verlegt. Grenzüberführungen von gefährdeten Personen, hauptsächlich aus Orava nach Polen, wurden zu dieser Zeit nur vereinzelt durchgeführt. Seit Frühling 1944 formierten sich in der Umgebung von Nowy Sącz und in Podhale (dt. Karpathenvorland) zahlreiche Partisanengruppen, in denen in vielen Fällen auch die Kurierinnen und illegale Widerstandskämpfer und ihre Mithelfer aus dem Bezirk Stará Ľubovňa (Altlublau) mitgemacht haben. Gerade hier konnten sie ihre guten Kenntnisse der Landschaft, des Terrains und ihre

vorherigen Erfahrungen nutzen. Dank der von den Slowaken geleisteten Hilfe ist es gelungen, aus dem von Deutschland und der Sowjetunion okkupierten Polen einige Tausend von polnischen Bürgern zu ihrer Flucht zu verhelfen, die auf diese Weise vor dem deutschen Terror, und viele von ihnen vor einem möglichen Tod entkommen konnten.

ČS. ARMÁDA NA SLOVENSKU V KONTEXTE MEDZINÁRODNÉHO A VNÚTROPOLITICKÉHO VÝVOJA 1989 – 1992 (náčrt problematiky) (2. časť)*

JAN ŠTAIGL

ŠTAIGL, J.: CS Army in Slovakia within the Context of International and Internal Political Development 1989 – 1992 (Outline of the Topic) (Part 2). *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 62 - 88, Bratislava.

In Part 2 of the study published under the same title as in the previous issue, the author manages to masterfully capture the most important moments of the final chapter of the joint army of Czechs and Slovaks, with focus on Slovakia. With required level of detail, he outlines the most important decisions of the political and military representatives as well as specific impacts of these decisions on practical operation of the CS army from November 1989 until the last days of December 1992. Last but not least, the content also lets us “feel” the unrepeatabe atmosphere of revolutionary changes taking place in the CS army after overthrow of the single party and implementation of democratization principles aimed at providing for the complex system of army operation.

Military History. Czechoslovakia. CS Army in Slovakia in 1989 – 1992.

Zmena charakteru armády. Formovanie nového vzťahu armády a spoločnosti. Demokratizácia a humanizácia vojenskej služby

Prudký rozmach vln občianskych protikomunistických a protitotalitných aktivít v Československu v novembri 1989, ktoré sprevádzali radikálne požiadavky na systémové politické, sociálne a ekonomické zmeny, vedúce k demokratickému usporiadaniu spoločnosti, bol nielen vyvrcholením latentnej krízy komunistického režimu, ale aj počiatkom jeho kolapsu. Demokratickým silám verejnosti a formujúcej sa občianskej spoločnosti, reprezentovaných Občianskym fórom (OF) v Čechách a na Morave a Verejnosťou proti násiliu (VPN) na Slovensku, sa v konfrontácii s komunistickým establishmentom postupne darilo preberať iniciatívu, prinútiť ho akceptovať demokratizačné požiadavky a ustupovať zo svojich mocenských pozícií. Neskôr sa obidve reprezentácie, už ako najdôležitejšie spoločensko-politické sily v krajine, rozhodli podieľať sa aj na zákonodarnej a výkonnej moci a spolurozhodovať o transformácii systému, respektíve ju rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovať či riadiť. Medzi hlavné výsledky prvých týždňov „zamatovej“ revolúcie, ako bol neskôr nazvaný mocensko-politický prevrat v Československu, patrilo zrušenie článkov 4, 6 a 16 Ústavy ČSSR o vedúcej úlohe KSC v spoločnosti a Národnom fronte a o výchove v duchu marxizmu-

* Prvá časť štúdie bola publikovaná vo *Vojenskej histórii*, roč. 18, 2014, č. 1, s. 67-87.

leninizmu (29. 11. 1989), vznik vlády „národného porozumenia“ (10. 12. 1989), ktorej väčšinu členov tvorili zástupcovia OF, VPN a obnovených nekomunistických strán, zvolenie vedúceho predstaviteľa demokratickej opozície a „zamatovej“ revolúcie Václava Havla do funkcie prezidenta ČSSR (19. 12. 1989) a vedúcej osobnosti tzv. pražskej jari Alexandra Dubčeka za predsedu Federálneho zhromaždenia ČSSR (28. 12. 1989), zmena oficiálneho názvu štátu z Československej socialistickej republiky na Českú a Slovenskú Federatívnu republiku (23. 4. 1990) a uskutočnenie prvých slobodných volieb po viac ako 40 rokoch (8. – 9. 6. 1990).¹

Ešte pred 17. novembrom bolo zrejmé, že úspech demokratickej revolúcie bude vo veľkej miere závisieť od toho, ako sa zachová najpočetnejšia a najsilnejšia zložka ozbrojených síl, t. j. armáda. Z vlastných historických skúseností, ako aj skúseností iných demokratických štátov, vyplývalo, že pre úspech porážky totalitného režimu a jeho demokratickú transformáciu bude nutné: 1) získať armádu na stranu opozičných demokratických síl alebo ju neutralizovať, 2) po páde totalitného režimu za predpokladu neutrality či lojality armády udržať jej boj schopnosť, 3) čo najrýchlejšie uskutočniť základné personálne zmeny na kľúčových miestach ministerstva obrany a vo velení armády, 4) eliminovať pôsobenie politických strán v armáde, osobitne strán s nedemokratickým programom, 5) rozvinúť demokratický život v armáde a vytvoriť priestor pre rôzne iniciačné aktivity, pritom však nenarušiť veliteľskú právomoc veliteľov a náčelníkov, 6) podriaďiť armádu funkciám a pravidlám demokratického štátu, a to pri rešpektovaní jej špecifik vyplývajúcich z predurčenia pre boj a zabezpečenie mieru a bezpečnosti, t. j. podriaďiť armádu demokratickej kontrole a 7) integrovať armádu do spoločnosti, aby sa stala zárukou stability demokratického štátu a reprezentantom demokratickej spoločnosti.²

Napriek chýbajúcej analýze postojov príslušníkov armády k spoločenskému pohybu a politickým zmenám, možno konštatovať, že v priebehu novembrových udalostí a po nich sa armáda ako celok zachovala lojálne. Súčasne je pravdou, že vo vzťahu k prejavom odporu k totalitnému systému bola vnútorne značne diferencovaná. Niektorí príslušníci veliteľského zboru, najmä vo funkciách v najvyššom velení, pritom prejavovali aj ochotu tento systém brániť podľa pripravených plánov³, t. j. realizovať mimoriadne opatrenia v rámci akcie

¹ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin : reálné drama o 10 jednáních; autentické záznamy představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu v listopadu a prosinci 1989*. Praha : Galén 2006. ISBN 80-7262-426-1; SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce - Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (Od listopadu 1989 do června 1990)*. Český Těšín : Prostor, 2003. ISBN 80-7260-099-0; PEŠEK, Jan –SZOMOLÁNYI, Soňa (ed.). *November 1989 na Slovensku. Sívistosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1999. ISBN 80-89008-00-3; JEŽEK, Peter. *20. výročie nežnej revolúcie. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 11.-12. november 2009*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. ISBN 978-80-89335-29-9 a iné práce.

² RAŠEK, Antonín et al. *Polistopadový vývoj armády a bezpečnostní politiky České republiky ve vztahu k Evropské unii (studijní text)*. Praha : UK FSV CESES, 2004, s. 42. ISBN 80-7334-057-7.

³ Plány použitia armády na obranu komunistického režimu sa opierali o ustanovenie branného zákona č. 92/1949 Zb. v znení zákona č. 92/1958, že „Úkolem ozbrojených sil je...spolupůsobit při udržování veřejného klidu, pořádku a bezpečnosti státu.“ (citované podľa www.zakonypreludi.sk), z ktorého vychádzal aj rozkaz ministra národnej obrany na vyčlenenie síl a prostriedkov ČSLA „na zabezpečení klidu a porádku“ na území ČSSR č. j. 0053002/28-11-1971 z 28. apríla 1970. Na opatreniach mocenských zložiek voči „nebezpečenstvu“ prípadných aktivít opozičných síl a ich snáh o prevzatie politickej moci sa armáda mala podieľať v rámci troch akcií s kryciami názvami NORBERT (izolovanie nepohodných osôb, prípadne aj ich rodinných príslušníkov, v koncentračných táborech), VLNA (zabezpečenie komunikačných prostriedkov proti ich zneužitiu) a ZÁSAH (zastrešenie, prípadne aj likvidácia účastníkov verejného odporu proti režimu). Do akcie ZÁSAH sa celostátne plánovalo nasadiť 790 vojakov z povolania, 13 720 vojakov základnej služby, 756 nákladných vozidiel, 130 obrnených transportérov a 155 tankov (<http://svedectvi.host.sk/svedek/norbert.html>). Dňa 23. novembra 1989 bolo v rámci tejto akcie v pohotovosti okolo 9 500 vojakov, z toho asi 2 000 na Slovensku (<http://www.17november1989.sk/kalendarium>).

ZÁSAH.⁴ Väčšina vojenskej generality, podobne ako prevažná časť dôstojníkov a práporčíkov, sa však správala lojálne, a to napriek skutočnosti, že až 82 percent dôstojníkov a viac ako 51 percent práporčíkov bolo v tom čase členmi KSČ, respektíve jej územnej organizácie KSS.⁵ Vojaci základnej služby boli vo väčšine prívržencami demokratickej opozície, s požiadavkami ktorej sympatizovali aj mnohí mladí príslušníci veliteľského zboru.⁶ K neutralite armády výrazne prispel aj aktívny záujem demokratických síl, včítane V. Havla ako prezidenta, o túto zložku,⁷ spolu s postojmi a vyhláseniami lojálnych predstaviteľov jej velenia, najmä nového ministra národnej obrany generála Miroslava Vacka.⁸

Na posilňovaní dôvery novej spoločensko-politickej elity k veliteľskému zboru sa podieľalo tiež jeho dopĺňovanie rehabilitovanými a reaktivovanými vojakmi z povolania, ktorí boli prepustení z armády v priebehu politických čistiek v rokoch 1948 – 1989, predovšetkým ale po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Legislatívne a organizačné podmienky pre politickú a služobnú rehabilitáciu vojakov, ako aj občianskych pracovníkov vojenskej správy a pracovníkov v pôsobnosti Federálneho MNO (FMNO), vytvoril rozkaz ministra národnej obrany č. 7 z 10. januára 1990 rozpracovaný v následne vydaných smerniciach.

Rozkaz ministra národnej obrany č. 7 na podmienky VVO konkretizoval rozkaz veliteľa VVO č. 2 z 23. marca 1990, ktorým boli zriadené rehabilitačné komisie pri krajských vojenských správach v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach, a pri Mestskej vojenskej správe v Bratislave. Predsedami komisií sa stali náčelníci týchto správ, a za ich členov boli okrem pracovníkov príslušných vojenských orgánov vymenovaní aj zástupcovia Združenia vojenská obroda.¹⁰ Komisie začali pracovať 1. apríla 1990 a k 20. novembru tohto roka mali evidovaných už dovedna 1 360 žiadostí, z ktorých posúdili 1 019, z toho 792 s pozitívnym záverom.¹¹ Na základe uznesenia kolégia ministra obrany ČSFR zo 16. januára 1991

⁴ MASKALÍK, Alex. Správa komisie prezidenta ČSFR na prešetrenie činnosti ČSĽA v novembri 1989. In *Vojenská história*, roč. 17, 2013, č. 2, s. 146-170. ISSN 1335-3314.

⁵ RAŠEK, Antonín. *Patnáct let polistopadové armády*. In www.listy.cz/archiv.php?cislo=051&clanek=010505.

⁶ RAŠEK et al. *Polistopadový vývoj*, ref. 2, s. 44-45.

⁷ Bližšie VACEK, Miroslav. *Proč bych měl mlčet...Praha*: NADAS, 1991, s. 35-68. ISBN 80-7030-150-3. Prezident V. Havel navštívil aj veliteľstvo VVO v Trenčíne a niektoré útvary v slovenských posádkach. Pozri Prezident ČSFR na veliteľstve VVO „...nedovolím, aby poriadok robila armáda.“ In *Dukla*, 39, č. 8, 8. apríla 1991, s. 1 a Prezident republiky navštívil delostrelcov. In *Dukla*, 39, č. 19, 9. septembra 1991, s. 1.

⁸ Generálplukovník (od 3. 5. 1990 armádny generál) Ing. Miroslav Vacek bol do funkcie ministra národnej obrany vymenovaný 3. decembra 1989 a 3. októbra 1990 z nej bol odvolaný. Odvolaniu predchádzala intenzívna niekoľkotýždňová kritika jeho osoby a armády všeobecne zo strany masovokomunikačných prostriedkov a niektorých poslancov Federálneho zhromaždenia o zapojení armády do príprav na vyhlásenie mimoriadnych bezpečnostných opatrení na potlačenie novembrových udalostí. Bezprostredným impulzom potom bolo oboznámenie sa V. Havla so závermi komisie na prešetrenie činnosti ČSĽA v novembri 1989, ako aj tlak na Vackov „odchod“, sprevádzaný varovaním „demokratických“ poslancov pred verejným riešením tejto otázky na schôdzi oboch snemovní parlamentu.

⁹ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 2 z 23. marca 1990 a Rehabilitace v Čs. lidové armádě. In *Obrana lidu*, 27. januára 1990, s. 2.

¹⁰ Združenie Vojenská obroda predstavovalo „dobrovoľnou spoločenskou organizáciu fyzických osôb a jejich pozůstalých, které byly nebo jsou ve služebním poměru vojáků z povolání nebo v pracovním poměru k vojenské správě, popř. ke státnímu podniku v podřízenosti FMO, a které byly v letech 1948 – 1989 z politických důvodů postiženy nebo pronásledovány.“ Stanovy Sdružení vojenská obroda, hlava I, čl. 1. In *Zpravodaj ÚV Sdružení vojenská obroda*, č. 16 (leden 1991), s. 11. Ustanovujúce zhromaždenie členov organizácie sa uskutočnilo 16. decembra 1989 v sále kina Kyjev v Prahe za účasti ministra M. Vacka. Pôvodný názov organizácie bol Vojenská sekcia klubu Obroda (pozri *Čtělí jsme vždy pravdu!* Usnesení ze shromáždění bývalých vojáků z povolání a občanských zaměstnanců vojenské správy sdružených v OBČANSKÉM FÓRU. In *Obrana lidu*, 6. 1. 1990, s. 2), zmenený bol na konci tohto roka pred predloženími žiadostí o registráciu. ZVO sa považovalo za „neoddeliteľnú súčasť Občianskeho fóra a na Slovensku Verejnosti proti násiliu“. Chceme pomôcť, nie škodiť armáde. *Dukla*, 38, č. 8, 23. apríla 1990, s. 6.

¹¹ *Zpravodaj Sdružení vojenská obroda*, 1990, č. 10, s. 36-37. Základnými podkladmi pre rozhodovanie komisií

bola činnosť krajských (mestských) komisií dňom 31. marca tohto roka skončená. Počas existencie komisie na Slovensku posúdili okolo 1 800 žiadostí o rehabilitáciu, z toho viac ako 1 300 s kladným výsledkom.¹² Proces rehabilitácií ďalej pokračoval v pôsobnosti okruhovej rehabilitačnej komisie, ktorá bola vytvorená rozkazom veliteľa VVO č. 3 z 22. marca 1991.¹³ Obsahové zameranie rehabilitácií v tom čase rozšíril zákon č. 81/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách, ktorý Federálne zhromaždenie schválilo 21. februára 1991. Predmetom zákona bolo, okrem otázok majetkových reštitúcií, zmiernenie niektorých škôd v oblasti trestno-právnych, správno-právnych, pracovno-právnych a sociálno-právnych vzťahov, ktoré boli občanom spôsobené v dôsledku politickej perzekúcie.

Istý personálny „protipól“ rehabilitácií predstavovali tzv. atestácie vojakov z povolania, ktorých cieľom bolo preveriť ich lojalitu voči nastupujúcej demokratickej moci. Uskutočňovali sa na základe rozkazu ministra národnej obrany č. 11 zo 16. februára 1990. V jednotkách, útvaroch a vojenských zariadeniach VVO mali prebiehať v dvoch etapách: od 1. júna do 30. septembra 1990 na veliteľstve VVO a od 1. októbra do 31. decembra 1990 na nižších stupňoch.¹⁴ Zloženie atestačných komisií, v ktorých dominovali predovšetkým velitelia a príslušníci štábov z nadriadených stupňov, však predurčovalo v podstate formálny charakter ich činnosti.¹⁵ Rozkazom nového ministra obrany ČSFR Luboša Dobrovského¹⁶ č. 12 z 25. októbra 1990 preto boli atestácie zastavené, respektíve prerušené. Nasledujúcim rozkazom č. 13 z 26. októbra 1990 minister obrany vyhlásil nové previerky príslušníkov veliteľského zboru, tzv. reatestácie. Na ich vykonanie boli ustanovené nové komisie, ktorých členmi sa stali najmä poslanci branných a bezpečnostných výborov Federálneho zhromaždenia, reaktivovaní dôstojníci, príslušníci Združenia vojenská obroda a volení zástupcovia vojenskej verejnosti.

V priebehu atestácií či reatestácií sa skúmalo funkčné zaradenie jednotlivých osôb, a to predovšetkým z hľadiska jeho politického charakteru alebo možností politického angažovania sa preverovaných (išlo najmä o výkon funkcií v stranícko-politickom aparáte, kádrových orgánoch a vojenskej kontrarozviedke) a „hodnotili“ sa aj ich osobné záznamy. Na základe záverov komisií boli preverovaní vojaci z povolania potvrdení vo funkcii alebo preložený do inej funkcie, prípadne, ak išlo o najviac skompromitované osoby, prepustení z armády. Súčasne mohli odísť aj tí, ktorí nechceli slúžiť v nových spoločensko-politických podmienkach. Dovedna bolo v tom čase prepustených viac ako 70 generálov, vyše 4 000 dôstojníkov a niekoľko tisíc praporčíkov.¹⁷

Časti veliteľského zboru sa dotýkali aj lustrácie, ktoré sa uskutočňovali na základe zákona č. 451 zo 4. októbra 1991. Zákon zakazoval osobám registrovaným v materiáloch Štátnej

boli údaje, ktoré žiadatelia uviedli v dotazníkoch dostupných na krajských vojenských správach. Pozri Dotazník k rehabilitácii. *Obrana ľudu*, 17. februára 1990, s. 2.

¹² Ukončili svoju činnosť. Rehabilitačné komisie splnili svoje poslanie. *Dukla*, 40, č. 8, 14. apríla 1992, s. 3.

¹³ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 3 z 2. marca 1991.

¹⁴ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 019 z 3. júla 1990.

¹⁵ Pozri napr. STODŮLKA, Luděk. Reforma armády: mohlo byť jinak. In *Listy*. Dvuměsíčník pro kulturu a dialog, 2005, č. 5. Dostupné na file:///C:/Documents and Settings/prac/Desktop/Armáda a společnost 1989-1992/archiv.php.htm.

¹⁶ Luboš Dobrovský – absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy. V rokoch 1967-1968 pôsobil ako dopisovateľ v Moskve, následne pracoval ako skladník, umývač okien a kurič. Po novembri 1989 sa stal námestníkom ministra zahraničia, od októbra 1990 do leta 1992 bol ministrom obrany a potom vedúcim kancelárie prezidenta ČSFR.

¹⁷ RAŠEK, Patnáct let, ref. 5.

bezpečnosti ako jej spolupracovníci výkon niektorých funkcií. Lustračné osvedčenie vydávalo Federálne ministerstvo vnútra.¹⁸

Uvedené vplyvy a súvislosti sa postupne prejavovali v zmenách politickej orientácie vojakov z povolania. Ukázali to výsledky výskumov preferencií politických strán a hnutí, ktoré pred voľbami v rokoch 1990 a 1992 uskutočnil Ústav sociálnych výskumov. Naznačovali, že postoje príslušníkov veliteľského zboru sa začínajú približovať preferenciám občianskej spoločnosti.¹⁹

Za začiatok depolitizácie armády možno považovať rozkaz ministra národnej obrany č. 32 z 18. decembra 1989, ktorý definoval rozhodujúce úlohy ČSLA „v súčasnom složitom spoločenskom vývoji“. V nadväznosti na spomenuté zmeny v Ústave ČSSR podčiarkoval potrebu ich premietnutia do podmienok ČSLA s tým, že treba „K tomu dňom 2. ledna 1990 zrušiť štruktúry politického aparátu. Ke stejnému termínu organizovaně ukončit činnost stranických organizací v armádě, ČSLA a její velitelský sbor budovat na principech demokratismu a otevřenosti pro všechny občany ČSSR, bez účasti politických stran, hnutí a církví v její struktuře.“²⁰

Tézu o rušení politického aparátu ďalej rozvíjal a konkretizoval rozkaz ministra č. 022 z 29. decembra 1989 o organizačných zmenách v ČSLA. Namiesto rušených politických orgánov zriaďoval orgány výchovy a kultúry FMNO. Ich základnú organizačnú štruktúru v rámci VVO tvorili: oddelenie výchovy a kultúry veliteľstva VVO, oddelenia výchovy a kultúry 13. a 14. td a vojenských škôl v Bratislave, Novom Meste nad Váhom, Nitre, Žiline, Liptovskom Mikuláši, Banskej Bystrici, Prešove a Košiciach, ďalej to boli skupiny pre výchovu a kultúru veliteľstiev plukov, brigád plukovného typu a samostatných práporov v rámci vzázkov, funkcie dôstojníkov pre výchovu a kultúru na veliteľstvách práporov, oddielov, samostatných rôt, školských rôt žiakov 1. a 2. ročníka vo vojenských stredných odborných školách, ako aj školských rôt vojenského gymnázia a funkcie starších dôstojníkov pre výchovu a kultúru na zostávajúcich veliteľských stupňoch a zariadeniach ČSLA.²¹ Ako orgány veliteľov príslušných stupňov zodpovedali za rozpracovanie a realizáciu vojenskej, vlasteneckej, sociálno-psychologickej a právnej výchovy a kultúrno-výchovnej činnosti „v duchu Ústavy ČSSR, vojenské přísahy, rozkazů a nařízení, za rozvíjení práce s novodobými národními a bojovými tradicemi“, ako aj za „obsahovou náplň volna vojáků...kulturního zabezpečení vojáků z povolání, občanských pracovníků vojenské správy a jejich rodinných příslušníků...“²² Rozkaz ministra národnej obrany vymedzoval aj tematiku vojenskej a vlasteneckej výchovy, ktorá bola zavedená namiesto politického školenia mužstva (PŠM) a marxisticko-leninskej prípravy (MLP) vojakov z povolania, na výcvikový rok 1989 – 1990 (február až október 1990).²³ Riešil tiež otázku organizovania a obsahu spoločensko-politickej výchovy a vzdelávania žiakov a poslucháčov vojenských škôl. V organizačnej štruktúre škôl rušil existujúce

¹⁸ Zákon, ktorým sa ustanovujú niektoré ďalšie predpoklady na výkon niektorých funkcií v štátnych orgánoch a organizáciách Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky a Slovenskej republiky. www.zbierka.sk. Pozri aj BEŽÁK, Tomáš. *Posttranzičná spravodlivosť v regióne stredovýchodnej Európy. Analýza lustrácií a ústavov pamäti národa*. In Pracovné zošity katedry politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, I, 2010, č. 5, s. 15-16. ISSN 1338-1784.

¹⁹ RAŠEK, Antonín. Zamyšlení nad transformací naší armády. In *Vojenské rozhledy*, 18 (50), 2009, č. 4, s. 32. ISSN 1210-3292 a RAŠEK, Antonín. Armáda a volby. *Obrana lidu*, 16. mája 1992, s. 3.

²⁰ Vojenský ústřední archiv – Správní archiv Ministerstva obrany (VÚA-SAMO) Praha, Rozkaz ministra národní obrany ČSSR č. 32 z 18. prosince 1989 a Rozkaz v hávu fám. *Obrana lidu*, 13. januára 1990, s. 2.

²¹ VÚA-SAMO Praha, Rozkaz ministra národní obrany ČSSR č. 022 z 29. prosince 1989

²² VÚA-SAMO Praha, f. FMNO/SVK 1990, čj. 0100-35 Působnost Správy výchovy a kultury FMNO.

²³ Pre vojakov z povolania a absolventov VKVŠ boli určené témy: 1) Demokracia a naša spoločnosť, 2) Nové

katedry marxizmu-leninizmu, katedry straníckopolitickej práce, vojenskej psychológie a pedagogiky, ako aj katedry alebo skupiny straníckopolitickej práce. Namiesto nich zriaďoval katedry spoločenských vied na vojenských vysokých školách a skupiny spoločenských vied na stredných vojenských školách.

V kontexte s uvedenými opatreniami bola rozkazom prezidenta ČSFR dňom 2. januára 1990 zrušená Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda (VPA KG) v Bratislave, ktorá pripravovala kádre pre výkon základných a vyšších funkcií v politickom aparáte. Pre prípravu pracovníkov orgánov výchovy a kultúry, ako aj učiteľov spoločenských vied na vojenských školách, bola tým istým dňom v priestoroch bývalej VPA KG zriadená Vysoká vojenská pedagogická škola (VVPŠ) v Bratislave.²⁴ Študenti bývalej VPA KG mohli podľa vlastného rozhodnutia dokončiť štúdium na VVPŠ, alebo odísť bez povinnosti zaplatiť finančnú náhradu. Túto možnosť využilo 92 študentov.²⁵

K 1. januáru 1991 sa orgány výchovy a kultúry reorganizovali na orgány sociálneho riadenia v celoarmádnej pôsobnosti zástupcu ministra obrany pre sociálne a humanitárne veci. Hlavným dôvodom tejto zmeny bolo vytvorenie relatívne uzavretého logického celku zahŕňajúceho „výběr, školní přípravu, další vzdělávání a výchovu příslušníků armády včetně společenskovejdných a právních služeb, sociálního rozvoje a péče o sociální atraktivitu vojenského povolání, konečně pak zahrnujícího sociální reciproční vztahy armády a jejího společenského okolí, s odpovědností za danou oblast v celém komplexu“.²⁶ Medzi novoformulované úlohy orgánov sociálneho riadenia patrilo: 1) prehlbovať identifikáciu príslušníkov armády s jej cieľmi a úlohami, ako aj úroveň sociálnej súdržnosti a sociálnej klímy vojenských kolektívov, 2) zvýšiť úroveň sociálneho riadenia posilnením jeho demokratických, humanistických a sociálne psychologických aspektov, 3) prehlbovať jednotu výchovno-vzdelávacieho pôsobenia s vojensko-občianskym, všeobecno-kultúrnym, duchovným a mravným rozmerom v kontexte revolučných premien spoločnosti, európskeho a svetového myslenia a kultúry, 4) podporovať rozvoj kultúrnych aktivít príslušníkov armády a 5) trvale skvalitňovať starostlivosť o príslušníkov armády všetkých kategórií.²⁷

Dňom 2. januára 1990 sa začal realizovať aj proces rušenia organizácií KSČ v armáde. Vojaci z povolania a v základnej službe, členovia KSČ, odovzdávali členské legitímácie

zákony – záruka občianskych práv, 3) Poslanie a charakter ČSĽA, 4) Aktuálne otázky vojenskej etiky, pedagogiky a psychológie – mravná výchova, 5) Humanizmus – základná všeľudská hodnota, 6) Nové zákony ČSSR a 7) Úloha veliteľského zboru vo vlasteneckej výchove vojakov. Pre vojakov základnej služby boli stanovené témy: Demokracia a naša spoločnosť, 2) Nové zákony – záruka občianskych práv, 3) Utvárať pracovné a mravné rysy budovateľa a obrancu vlasti, 4) Úloha bojového kolektívu v jednotke, 5) Proces formovania bojového kolektívu jednotky, 6) Účinne bojovať proti narušovaniu vzťahov medzi staršími a mladšími vojakmi v základnej službe, 7) Poslanie a charakter ČSĽA, 8) Vysoká bojová pohotovosť a pripravenosť – rozhodujúca úloha ČSĽA, 9) Základné tendencie a aktuálne otázky vývoja vojensko-politickej situácie v Európe a vo svete, 10) Úloha Varšavskej zmluvy v svetle prebiehajúcich zmien v Európe a vo svete, 11) ČSĽA – pevná súčasť bojového zväzku armád členských štátov Varšavskej zmluvy, 12) Rozvíjať bojové tradície útvaru a zväzku a 13) Humanizmus – základná všeľudová hodnota. VÚA-SAMO Praha, Rozkaz ministra národnej obrany ČSSR č. 022 z 29. prosince 1989, príloha 8.

²⁴ Rozkaz prezidenta ČSSR z 29. decembra 1989 Zmeny vo vojenskom školstve. Dostupné na www.zbierka.sk.

VVPŠ bola zriadená ako vysoká vojenská škola humanitného charakteru. Pri formovaní jej profilu sa predpokladala aj tomu viac zodpovedajúca zmena názvu na Vojenská univerzita M. R. Štefánika. Pozri Armáda potrebuje univerzitu. Rozhovor s rektorom Vysokej vojenskej pedagogickej školy. *Národná obroda*, 19. februára 1991, s. 6.

²⁵ BARTÁK, Peter. *Vysoká vojenská pedagogická škola v Bratislave: zrodzenie, zadržiavaný rozlet a priskoré ukončenie*. In: Vysoká vojenská pedagogická škola v Bratislave v rokoch 1990 – 1993. Bratislava : VVPŠ 1993, s. 11-12.

²⁶ VÚA-SAMO Praha, f. FMNO/SVK 1990, čj. 0400-36 Vytvoření subsystemu – úseku FMO pro sociální a humanitární věci včetně orgánů sociálního řízení.

²⁷ Tamže.

miestne príslušným výborom komunistickej strany alebo výborom základných a útvarových organizácií, ktoré ich prostredníctvom nadriadených stranických orgánov posielali obvodným, mestským či okresným výborom KSČ. Samotné členstvo v KSČ príslušníkom armády však nezankalo, ale bolo prerušené, respektíve pozastavené. Legislatívnu oporu tento proces našiel v zákone č. 72 zo 14. marca 1990, ktorým sa menil a dopĺňal platný branný zákon č. 92/1949 Zb. v znení úprav z roku 1958. Odsek 3 paragrafu 9 zákona stanovil, že „*Vojakom v činnnej službe s výnimkou vojakov povolaných na vojenské cvičenie sa po dobu výkonu tejto služby prerušuje členstvo a činnosť v politických stranách a v politických hnutiach.*“²⁸ Následne bolo toto ustanovenie zakotvené aj v zákone č. 424/1991 Zb. z 2. októbra 1991 O združovaní v politických stranách a v politických hnutiach. Odsek 3 paragrafu 5 zákona jasne deklaroval, že „*Nie je povolená činnosť strán a hnutí v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch.*“²⁹

Výrazom spretrhania zväzkov armády s komunistickým režimom malo byť tiež nové znenie vojenskej prisahy, ktoré schválilo Federálne zhromaždenie 14. marca 1990³⁰ a prehodnotenie „revolučných a bojových“ tradícií armády nadväzujúce na zobjektívnenie výkladu dejín českého a slovenského národa. Inštitucionálne to mala zabezpečovať novo vytvorená skupina vojenskej histórie Správy rozvoja velenia a vedy Generálneho štábu spolu s Vojenským historickým ústavom (VHÚ) ČSLA v Prahe a Oddelením vojenských dejín Slovenska v Bratislave ako organickou súčasťou VHÚ. Výsledkom činnosti pracovníkov týchto inštitúcií boli, okrem iného, rozkazy prezidenta republiky a ministra obrany ČSFR o odobratí, respektíve prepožičaní čestných a historických názvov zväzkom a útvarom.³¹ S cieľom „*vytvoriť predpoklady pre prehĺbenie výchovy príslušníkov VVO na tradíciách okruhu a hrdosti na príslušnosť k Československej armáde*“ bola rozkazom veliteľa VVO dňom 1. augusta 1990 súčasne vytvorená komisia pre štúdium histórie. Komisia mala „*Zabezpečovať koordináciu štúdia bojových tradícií jednotiek, útvarov, zariadení a podielu jednotlivých osobností z teritória vojenského okruhu, ich popularizáciu a využívanie pri výchove príslušníkov okruhu.*“³² Rozkaz veliteľa VVO odporúčal zriadiť podobné komisie aj v pôsobnosti podriadených zväzkov, útvarov a posádkach.

²⁸ Zákon č. 72 zo 14. marca 1990, ktorý sa mení a dopĺňa branný zákon. Dostupné na www.zbierka.sk.

Poznámka: Uznesením 21. spoločnej schôdze Snemovne ľudu a Snemovne národov Federálneho zhromaždenia ČSSR, konanej v dňoch 3. – 13. marca 1992, bol paragraf o prerušení členstva vojakov v činnnej službe v politických stranách a hnutiach z branného zákona vypustený. Dôvodom bolo označenie jeho zaradenia do branného zákona ako „nesystémové“, pričom sa predpokladalo riešenie tejto otázky v pripravovanej novele zákona č. 76/1959 Zb. o niektorých služobných pomeroch vojakov v znení neskorších úprav. Pozri stenografické záznamy z rokovania uvedenej schôdze dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/021schuz/index.htm>.

²⁹ Zákon č. 424/1991 Zb. z 2. októbra 1991 O združovaní v politických stranách a v politických hnutiach. Dostupné na www.zbierka.sk

³⁰ „Ja, vojak Československej armády, vedomý si svojich občianskych a vlasteneckých povinností, slávnostne prehlasujem, že budem verný Českej a Slovenskej Federatívnej republike. Budem vojakom statočným a disciplinovaným a budem plniť ustanovenia vojenských poriadkov. Svedomite sa bude učiť ovládať vojenskú techniku a zbrane a pripravovať sa na ochranu slobody a nezávislosti Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Pre ochranu vlasti som pripravený nasadiť i svoj život. Tak prisahám.“

³¹ Zväzkov a útvarov na Slovensku sa týkali: 1) rozkaz prezidenta ČSFR č. 25 z 5. mája 1990 o odňatí čestného názvu „Útvar 25. februára“ 64. tankovému pluku v Leviciach a prepožičaní čestného názvu „M. R. Štefánika“ 3. školskému pluku v Piešťanoch, 2) rozkaz prezidenta ČSFR č. 15 zo 16. mája 1991 o odňatí čestného názvu „Zväzok Československo-sovietskeho priateľstva“ 13. tankovej divízií VVO, 3) rozkaz prezidenta ČSFR č. 35 z 28. októbra 1991 o odňatí historického názvu „Kyjevský, Dukelský, Ostravský zväzok“ 13. tankovej divízií VVO a prepožičaní historického názvu „Dukelská, Ostravská“ tejto divízií, ako aj prepožičaní čestného názvu „Slovenského národného povstania“ 81. samostatnej stíhacej letke Zvolen a 4) rozkaz ministra obrany ČSFR č. 43 z 15. októbra 1992 o prepožičaní historického názvu „Ružomerská“ 3. spojovacej brigáde v Ružomberku.

³² VA-CR Trnava, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVV, Rozkaz veliteľa VVO č. 023 z 21. augusta 1990.

Proces transformácie armády z nástroja totalitného režimu v ozbrojenú zložku ako garanta bezpečnosti a suverenity demokratického štátu nemohol byť dlhodobo založený len na depolitizácii armády a lojalite jej príslušníkov. Cieľovo bolo potrebné dosiahnuť stav, keď všetky funkcie armády budú v súlade s demokratickým vývojom spoločnosti. V tomto zmysle demokratizácia armády predstavovala „*revoluční rekonstrukci armády, která při respektování specifiky řízení vojenského systému jako ozbrojené organizace podřizuje armádu důsledně společenské kontrole, zejména parlamentní, staví působnost i postavení jejich příslušníků na občanský základ, s plným respektováním občanských práv a povinností, lidské důstojnosti vojáků a humanitních vztahů a podmínek výkonu vojenské služby*“.³³ Z tohto hľadiska bola demokratizácia čs. armády v roku 1990 orientovaná predovšetkým na zásadné zmeny týchto jej funkcií: 1) vonkajšej funkcie v súvislosti s globálnymi svetovými a európskymi vývojovými politickými, ekonomickými, kultúrnymi a civilizáčnymi trendmi, 2) vnútro politickej funkcie v kontexte s úlohou armády v demokratickom rozvoji spoločnosti, vo vzťahu k politickým stranám, občianskym iniciatívam a hnutiam, cirkvám, ekonomickým a kultúrnym aktivitám a 3) funkčné a štrukturálne zmeny vnútorného usporiadania, činností, vzťahov v rámci samotnej armády ako štátnej inštitúcie, ako ozbrojenej organizácie aj ako špecifického sociálneho subsystému celej spoločnosti.³⁴

Vyššie naznačené opatrenia a vývojové procesy armády, predovšetkým jej reorganizácia a redislókácia, depolitizácia a zmeny vo výchove vojakov, mali priamy súvis, respektíve boli súčasťou demokratizačných zmien tejto zložky tak vo vonkajšej, ako vnútornej rovine jej funkcií. Pre predstaviteľov nového spoločensko-politického systému a ich zahraničnopolitickú orientáciu, v ktorej sa vo vojensko-politickej oblasti zoslabovala predstava o neutralite alebo budovaní tzv. kolektívnej bezpečnosti a silného smerovanie do NATO, pritom nadobúdala stále viac na význame vonkajšia forma prezentácie týchto zmien. Jej konkrétnym vyjadrením sa stala účasť protichemickeho práporu čs. armády na operáciách Púštny štít a Púštna búrka v Perzskom zálive od decembra 1990 do júna 1991. Prápor s počtom osôb 208, z toho asi 50 slovenských vojakov, sa podieľal na oslobodzovaní Kuvajtu a demonštroval začlenenie sa Československa do protirackej koalície 28 krajín sveta.³⁵ Prejavom nového smerovania ČSFR bolo tiež následné vyslanie pešieho práporu do ochranných síl OSN pre bývalú Juhosláviu (UNPROFOR) na základe rozhodnutia Federálneho zhromaždenia z 23. novembra 1991 a uznesenia federálnej vlády č. 27 zo 16. januára 1992.³⁶ Prápor zložený z 500 dobrovoľníkov – vojakov z povolania a v dobrovoľnej činnej službe, z ktorých bolo viac ako 110 slovenskej národnosti – od apríla 1992 pôsobil na území dnešného Chorvátska, v oblasti tzv. Republiky Srbská krajina.³⁷ Ďalšie aktivity čs. armády v mierových silách OSN predstavovala účasť 20 dôstojníkov vo funkciách vojenských pozorovateľov v rámci mierovej misie UNTAG v Namíbií v rokoch 1989 – 1990, vyslanie šiestich vojenských pozorova-

³³ RAŠEK, ref. 6, s. 50.

³⁴ Tamže.

³⁵ Napr. KMENTA, Jaroslav – VALO, Ján – ŽELINSKÝ, Peter. *Pouštní horečka*, Praha : Želinský, 1999. ISBN 80-238-3453-3; KURUCZ, Ján. *Vojna v Perzskom zálive. Československý protichemický prápor*. Liptovský Mikuláš : Vojenská akadémia, 2000. ISBN 80-804-0119-5; PURDEK, Imrich. Československý protichemický prápor vo vojne v Perzskom zálive 1990 – 1991. In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 4, s. 139-164. ISSN 1335-3314 a Československý protichemický prápor v Perzskom zálive. http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ceskoslovensk%C3%BD_protichemick%C3%BD_prapor_v_Persk%C3%A9m_z%C3%A1livu_1990-1991.

³⁶ VÚA-SAMO Praha, Rozkaz ministra obrany ČSFR č. 8 z 13. marca 1992. Vyslání praporu mírových sil OSN Československé armády do Jugoslávie.

³⁷ Napr. MAREK, Jindřich. Čeští vojáci a jejich zahraniční partneři v Sektoru JIH mírové mise UNPROFOR 1992-1995. In *Historie a vojenství*, roč. LXI, 2012, č. 1, s. 67-84. ISSN 0018-2583 a Najvyšší príkaz: nestrieľať. Naša jednotka mierových síl OSN pred cestou do bývalej Juhoslávie. *Národná obroda*, 11. marca 1992, s. 9.

vateľov do mierovej misie UNAWEM v Angole od roku 1989 a vyslanie skupiny pozorovateľov do Iraku na sledovanie situácie súvisiacej s problematikou Kurdov v roku 1991.

Na začiatku demokratizačného procesu v armáde existovala u nových spoločensko-politických elít snaha definovať úlohy pre túto zložku inými cestami, ako prostredníctvom existujúcich vojenských štruktúr. V polovici decembra 1989 sa najsilnejšou organizáciou ovplyvňujúcou činnosť armády stalo spomenuté Združenie vojenská obroda (ZVO). Malo celoštátnu organizačnú štruktúru na čele s výkonným výborom, od mája 1991 ústrednou radou. Základnou organizačnou jednotkou ZVO boli miestne organizácie, respektíve miestne kluby. Ich činnosť riadili okresné a krajské výbory ZVO, ktoré pracovali pri krajských a okresných vojenských správach.³⁸ V januári 1990 potom vznikla Vojenská komisia Koordinačného centra Občianskeho fóra (VKKCOF). Jej členmi boli generáli a dôstojníci z radov ZVO, ako aj študenti a mladí dôstojníci v aktívnej službe. Vplyv ZVO však postupne slabol. Dôvodom bola sčasti vnútorná politická nesúdržnosť, ale predovšetkým prístup predstaviteľov novej spoločensko-politickej garnitúry, ktorí sa pri riešení bezpečnostných otázok orientovali skôr na využitie vojenských predstaviteľov „prednovembrovej“ armády, ako na bývalých vojakov z povolania zo 60. a 70. rokov.³⁹

Veľký význam sa pripisoval zabezpečeniu civilného riadenia armády a jej kontroly ako jedného z kľúčových znakov demokratického smerovania spoločnosti.⁴⁰ Medzi najdôležitejšie opatrenia v tejto oblasti patrilo spomenuté vymenovanie prvého civilného ministra obrany L. Dobrovského v októbri 1990, reorganizácia vedenia rezortu obrany spojená s vytvorením civilno-správneho úseku⁴¹ a posilňovaním civilného prvku v personálnom obsadení funkcií, ako aj prerokovávanie a schvaľovanie rozpočtu armády a najdôležitejších otázok jej vývoja v parlamente a v činnosti branného a bezpečnostného výboru. K prehĺbeniu civilnej kontroly armády mala prispieť aj funkcia civilného generálneho inšpektora, ktorú zriadilo Federálne zhromaždenie prijatím zákona č. 540/1990 Zb. zo 6. decembra 1990. Pre nedosiahnutie zhody politických strán v otázke jeho pôsobnosti, ale predovšetkým vo výbere vhodného kandidáta⁴², však bola táto funkcia neskôr zrušená.

Podstatným prejavom demokratizácie armády a jednou z foriem jej civilnej kontroly bolo postupné otváranie sa tejto zložky verejnosti, sprevádzané rozvojom civilno-vojenských vzťahov. Na základe rozkazu ministra národnej obrany č. 34 z 18. júna 1990 bola rozkazom veliteľa okruhu č. 8 z 24. júla tohto roka zriadená Rada veliteľa VVO pre spoluprácu s verejnosťou (RPSV). Za jej predsedu bol vymenovaný náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa VVO genmjr. Ing. Jozef Tuchyňa.⁴³ Podobné RPSV vznikali aj v jednotlivých posádkach. Ich členmi, okrem vojenských osôb, boli aj predstavitelia orgánov štátnej a verejnej správy,

³⁸ VA-CR Trnava, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVV, Rozkaz veliteľa VVO č. 021 z 3. augusta 1990, čl. 2. Zvolenie okresných výborov Združenia vojenská obroda; Sdružení Vojenská obroda informuje. In *Obrana lidu*, 13. januára 1990, s. 2 a Složení orgánů SVO. In *Zpravodaj ÚV Sdružení vojenská obroda*, 1990, č. 9, s. 24-32.

³⁹ TŮMA, Miroslav – JANOŠEC, Josef – PROCHÁZKA, Josef. *Obranná politika Československé a České republiky (1989 – 2009)*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum MO, 2009, s. 21. ISBN 978-80-7278-522-3 a RAŠEK, Zamyšlení, ref. 19, s. 34.

⁴⁰ Základným zmyslom a funkciou civilnej kontroly armády je, „aby ozbrojené sily sloužily obraně suverenity samostatného státu a nebyly zneužity pro individuální a skupinové cíle“, respektíve „zamezit samostatnému politickému rozhodování vojenských elit nebo jejich nátlaku na politické instituce a subjekty“. RAŠEK, Antonín. Význam civilní kontroly armády (Její historie a budoucnost). In *Vojenské rozhledy*, 42, 2001, č. 4, s. 50 a 53. ISSN 1210-3292.

⁴¹ TŮMA, JANOŠEC, PROCHÁZKA, Obranná, ref.39

⁴² Pozri napr. Stanovisko ministra obrany. *Obrana lidu* 26. októbra 1991, s. 2 a stenografické záznamy z rokovania 21. spoločnej schôdza Snemovne ľudu a Snemovne národov Federálneho zhromaždenia ČSSR, konanej v dňoch 3. – 13. marca 1992, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/021schuz/index.htm>.

⁴³ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 8 z 24. júla 1990.

kultúrnych inštitúcií a priemyselných a iných podnikov. Činnosť RPSV bola zameraná na prehĺbenie informovanosti o stave, vývoji a činnosti armády a jej zložiek, a to tak v celoštátnom ako v regionálnom a miestnom meradle.⁴⁴ Metodickú pomoc RPSV poskytovalo oddelenie pre styk s verejnosťou na veliteľstve VVO, ktoré vzniklo 1. januára 1991. Okrem toho vykonávalo analýzu prebiehajúcich spoločensko-politických procesov a ich vplyv na realizáciu vojenskej politiky v podmienkach okruhu, zabezpečovalo tvorbu koncepcie cieľavedomého pôsobenia armády na verejnosť, vytváralo programy na posilnenie dôvery verejnosti voči armáde, koordinovalo pôsobenie velenia VVO a hromadných oznamovacích prostriedkov na teritóriu VVO a vykonávalo služby informačného strediska pre styk s verejnosťou.⁴⁵ Podobné orgány vznikli aj na stupni zväzok, v rámci útvarov, a na ich úroveň postavených vojenských zariadeniach bola vytvorená funkcia dôstojníka pre styk s verejnosťou. Významné opatrenie predstavovalo sprístupnenie vojenských priestorov a objektov členom branno-bezpečnostných výborov všetkých troch parlamentov (Federálneho zhromaždenia, Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady, od 1. októbra 1992 Národnej rady Slovenskej republiky) a pracovníkom masovokomunikačných prostriedkov.⁴⁶ Vyjadrením nových vzťahov medzi armádou a verejnosťou boli aj dohody o spolupráci veliteľstva VVO s civilnými organizáciami a združeniami, ako napr. s Maticou slovenskou, so Združením miest a obcí na Slovensku a pod.⁴⁷

Spoločenský pohyb a otvárajúci sa priestor pre politické a občianske aktivity sa premietol do vzniku rôznych spoločenských, stavovských a iných organizácií príslušníkov armády. Podľa charakteru a zamerania činnosti mali celoarmádu alebo teritoriálnu, respektíve národnú pôsobnosť.⁴⁸ Medzi najdôležitejšie organizácie s federálnou pôsobnosťou patrili Zväz vojakov z povolania (ZVzP), ktorého vznik sa predpokladal už v spomenutom rozkaze ministra národnej obrany č. 32 z 18. decembra 1989. ZVzP bol ustanovený na valnom zhromaždení 700 zástupcov tejto kategórie príslušníkov armády z celej ČSSR dňa 19. januára 1990 v Prahe a následne bol tento akt potvrdený na prvej riadnej celoarmádnej konferencii 24. marca tohto roka vo Vyškove. Zväz bol „nezávislou, dobrovoľnou, záujmovou, spoločenskou organizáciou s celoštátnou pôsobnosťou. Združuje vojakov z povolania a v ďalšej službe i vojenských dôchodcov bez ohľadu na ich politickú príslušnosť, náboženské

Jozef TUCHYŇA – vojak z povolania, od 1. 10. 1988 generálmajor, od 1. 11. 1990 generálporučík, od 26. 9. 1989 do 31. 12. 1991 náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa VVO, od 2. 11. 1991 do júna 1992 veliteľ VVO, resp. VVV, následne minister vnútra SR (od 30. 9. 1992 ako generálporučík v zálohe).

⁴⁴ Pozri napr. Obnoviť dôveru voči armáde. Zasadala rada veliteľa posádky v Poprade pre styk s verejnosťou. *Dukla*, 39, č. 11, 20. mája 1991, s. 6 a Rada v nemocnici. *Dukla*, 40, č. 4, 17. februára 1992, s. 4.

⁴⁵ Armáda sa otvára informovanosti. *Obrana ľudu*, 12. apríla 1990, s. 1 a 3; Cieľ – posilniť dôveru voči našej armáde. *Dukla*, 39, č. 3, 28. januára 1991, s. 2 a Riešia aj nepríjemné a zložité problémy. *Dukla*, 39, č. 25-26, 16. decembra 1991, s. 3.

⁴⁶ Od 1. apríla 1991 mohli osoby s platným novinárskym preukazom vstúpiť do hociktorého vojenského objektu. Armáda sa otvára verejnosti. *Národná obroda*, 9. apríla 1991, s. 6.

⁴⁷ Dohoda o spolupráci medzi veliteľstvom VVO a Slovenským združením telesnej kultúry. *Dukla*, 39, č. 10, 6. mája 1991, s. 3; VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 17 zo 6. augusta 1991. Dohoda o spolupráci medzi veliteľstvom VVO a Maticou Slovenskou (pozri tiež Matica a armáda. *Dukla*, 39, č. 14, 1. júla 1991, s. 2); VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č. 28 zo 17. decembra 1991. Dohoda o spolupráci medzi veliteľstvom VVO a Združením miest a obcí na Slovensku (pozri tiež *Dukla*, 40, č. 1, 6. januára 1992, s. 3.)

⁴⁸ Ako príklad je možné uviesť tzv. Vojenské fóra, ktoré vznikali vo vojenských posádkach v Čechách a na Morave už v novembri a decembri 1989. Ich volené orgány sa obracali na KCOF a jeho Vojenské komisie, respektíve sa snažili o nadviazanie pracovných kontaktov. (STODŮLKA, ref. 15). Na Slovensku takáto forma spolupráce vojakov s OF, respektíve VPN, neexistovala.

vyznanie, vojenskú hodnosť a funkčné zaradenie. “ Za svoju úlohu považoval „presadzovať a hájiť sociálne, právne, ekonomické, pracovné, kultúrne a ďalšie oprávnené záujmy členov zväzu a to vnútri ČSLA i vo vzťahu k spoločnosti ako celku. Usilovať sa o humanizáciu výkonu vojenskej služby. “⁴⁹ Základnú organizačnú bázu ZVzP tvorila sieť klubov, ktorých členmi sa stala takmer polovica vojakov z povolania VVO. K 31. augustu 1990 existovalo na teritóriu okruhu 229 klubov s 5 201 členmi.⁵⁰ Činnosť klubov riadili ich volené rady a činnosť celého zväzu Ústredná rada ZVzP. Vojakov z povolania z útvarov dislokovaných na Slovensku v nej zastupoval plk. Ján Hadač vo funkcii prvého podpredsedu. ZVzP sa stal členom EUROMILu, ktorý združoval organizácie vojakov z povolania európskych armád.⁵¹

Podobný charakter mal aj Zväz vojenskej mládeže (ZVM), ktorý vznikol na základe záverov zhromaždenia zástupcov útvarov, škôl a zariadení 20. januára 1990 v Prahe. Predstavoval „mládežnícku organizáciu dobrovoľnú, nepolitickú, otvorenú pre všetkých mladých ľudí pôsobiacich v rezorte FMNO. Jej hlavnou úlohou nech je vyjadrovanie a obhajovanie oprávnených sociálnych, duchovných, právnych a materiálových potrieb mladých ľudí a uspokojovanie ich osobných záujmov vo voľnom čase....vytvárať priestor pre aktivitu príslušníkov ČSLA smerujúcu k humanizácii vnútorného života armády v súlade s celospoločenským demokratizačným procesom. “⁵² Činnosť ZVM opäť riadila celoštátna ústredná rada. Opierala sa o spoluprácu s hovorcami útvarových organizácií a vo vzťahu k ich štruktúre na Slovensku o Parlament ZVM Východného vojenského okruhu. Jeho členmi boli hovorcovia „slovenských“ organizácií, ktorí tiež zastupovali ich členov pri rokovaní s príslušnými veliteľmi útvarov alebo vojenských zariadení. Zasadnutia Parlamentu ZVM VVO sa uskutočňovali raz za mesiac v Trenčíne za účasti veliteľa okruhu.⁵³

Podstatne odlišná bola orientácia a činnosť Asociácie slovenských vojakov (ASV). Vznikla ako občianske záujmové združenie „všetkých slovenských vojakov bez rozdielu zaradenia, funkcie, hodnosti, odbornosti a vierovyznania, ktorí sa nikdy nekompromitovali činnosťou odporujúcou zásadám európskej morálky, mravnosti, etiky a cti a tých občanov Slovenska, ktorí majú aktívny vzťah k armáde“. Pod pojmom slovenský vojak pritom pochopila „každého občana, ktorého domovina je Slovensko, alebo kto k nemu cíti domovský vzťah, teda občanov všetkých národov a národností“. ⁵⁴ Členmi ASV tak mohli byť vojaci v činnnej službe, v zálohe, ako aj priaznivci armády s uvedeným vzťahom k Slovensku. Ustanovujúci zjazd ASV sa konal 13. apríla 1991 v Žiline a jej prvým predsedom sa stal pplk. PharmDr. Peter Rastislav Socha. Akýmsi „duchovným otcom“ ASV však bol kpt. (neskôr major) Ing. Peter Švec, príslušník 3. školského leteckého pluku z Piešťan.⁵⁵ ASV, na rozdiel od organizácií a klubov Združenia vojenská obroda a Zväzu vojakov z povolania, nepôsobila „na pôde“ vojenských objektov, ale vo verejných priestoroch.

Cieľom ASV bola výchova k slovenskému vlastenectvu ako predpokladu „odvodeného federálneho vlastenectva“ a obrana „národných práv slovenských vojakov v súlade s našimi

⁴⁹ Založili Zväz vojakov z povolania. *Dukla*, 38, č. 4, 26. februára 1990, s. 4 a Pro všetky slušné. Minulou sobotu vznikl Svaz vojáků z povolání. *Obrana lidu*, 31. marca 1990, s. 2.

⁵⁰ Už nehrajú len druhé husle. *Dukla*, 38, č. 22, 5. novembra 1990, s. 10.

⁵¹ EUROMIL (European Organisation of Military Associations) - Európska organizácia vojenských zväzov, vznikla v roku 1972. Zväz vojakov z povolania Československej armády bol do EUROMILu prijatý na zasadnutí členských štátov, ktoré sa uskutočnilo 20. – 22. februára 1991 v Prahe. *Zpravodaj Svazu vojáků z povolání Československé armády*, 1991, č. 3, s. 1.

⁵² Aký budeš ZVM? *Dukla*, 12. februára 1990, s. 8.

⁵³ Pred nami iba Fínsko. *Dukla*, 38, č. 22, 5. novembra 1990, s. 10-11 a ZVM sa stavia na nohy. Tamže, s. 11.

⁵⁴ Za práva slovenských vojakov. *Slovenský národ*, 8. februára 1991, s. 12.

⁵⁵ Pozri Historický čin roka. Slovenský národ 19. apríla 1991, s. 1 a 12 a Senzácia nebola... *Obrana lidu*, 27. apríla 1991, s. 2.

aj medzinárodnými zákonmi a dokumentmi“.⁵⁶ Vychádzal z presvedčenia, respektíve poznania o národnej diskriminácii slovenských vojakov v rámci federálnej armády, v ktorej mal prevládať „centralizmus a duch čechoslovakizmu“.⁵⁷ Cieľovým smerovaním činnosti ASV preto malo byť vytvorenie takých podmienok v ozbrojených silách, ktoré by boli predpokladom: 1) odstránenia akejkoľvek možnosti diskriminácie v súvislosti s príslušnosťou k národu, 2) prejavov národnej hrdosti a slovenského vlastenectva, 3) odstránenia všetkých predpokladov odnáródňovania Slovákov v súvislosti so službou v armáde, 4) dostupnosti informácií vo vlasteneckom (t. j. národnom) jazyku a 5) výkonu služby slovenských vojakov na území Slovenska.⁵⁸ Neskôr, v kontexte decentralizačných tendencií štátoprávneho vývoja federácie a v nadväznosti na posilňovanie sebaurčovacích ambícií a aktivít slovenských národných orgánov, sa ciele ASV posunuli do vyššieho „levela“. Po kritike nedostatočného rozsahu a pomalého priebehu redislokácie útvarov z Čiech na Slovensko vyústili do požiadavky samostatnej vojenskej politiky a vojenskej doktríny Slovenskej republiky ako jedného z východísk „koaličnej“ vojenskej doktríny ČSFR a do požiadavky slovenskej národnej armády.⁵⁹ V parlamentných voľbách v júni 1992 niektorí členovia ASV, ktorí kandidovali za Slovenskú národnú stranu, boli zvolení do Slovenskej národnej rady.

Národnostne orientované ciele smerom k armáde a celkovej brannosti slovenského národa mali aj členovia Štefánikových légii (tiež Légia gen. Milana Rastislava Štefánika). Ako nepolitické spoločenské združenie vznikli 24. apríla 1991. Ich činnosť bola, v porovnaní s ASV, podstatne menej prezentovaná, a tým aj monitorovaná. Združenie úzko spolupracovalo s organizáciou podobného zamerania, ktorá pôsobila v časti armády dislokovanej v Českej republike pod názvom Svobodná legie (tiež Svobodné legie).⁶⁰

Výrazne sa menili právne, sociálne, kultúrne a iné podmienky vojenskej služby. Prvé zmeny boli ohlásené už niekoľkokrát spomenutým rozkazom ministra národnej obrany č. 32 z 18. decembra 1989: „Organizačně připravit zkrácení průběhu základní služby na 18 měsíců s účinností od 2. ledna 1990 a délku základní služby AVKVS (absolventov vojenských katedrií vysokých škôl – pozn. J. Š.) na 9 měsíců. Rozsah vojenské přípravy na vojenských katedrách vysokých škôl upraviť v součinnosti s MŠMT (ministerstvo školstva, mládeže a telovýchovy – pozn. J. Š.) ČSR a SSR.“⁶¹

⁵⁶ Vyhlásenie ASV. *Slovenský národ*, 15. februára 1991, s. 1.

Poznámka: Časový nesúlad zverejnenia vyhlásenia s dátumom ustanovujúceho zjazdu ASV je daný skutočnosťou, že združenie bolo na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky riadne zaregistrované 17. januára 1991.

⁵⁷ Pozri napr. Armáda je semeniskom čechoslovakizmu. *Slovenský národ*, 1. septembra 1990, s. 1 a 6; V zajatí centralizmu. K rovnoprávnosti našej armády. *Slovenský národ*, 22. decembra 1990, s. 5; Armáda a Slováci. *Slovenský národ*, 22. decembra 1991, s. 5; Otvorený list ASV. *Slovenský národ*, 24. marca 1992, s. 11;

⁵⁸ Odpoveď na kritiku z pražského časopisu A-Report. *Slovenský národ*, 1. decembra 1990, s. 6-7 a Za práva slovenských vojakov. *Slovenský národ*, 8. februára 1991, s. 12.

⁵⁹ „Základnou podmienkou vojenskej politiky slovenských orgánov musí byť dosiahnutie stavu, aby slovenskou časťou ozbrojených síl ČaSFR disponovala vláda SR a SNR. Vojenská politika zvrchovaného národa má svoje vyjadrenie vo vojenskej doktríne...vojensko-politická časť spoločnej koaličnej doktríny ČaSFR musí jednoznačne vychádzať s národných doktrín Slovenskej republiky a Českej republiky. O vojensko-technickej časti doktríny si potom bude rozhodovať každá republika sama, aj si sama svoje ozbrojené sily financovať. Jedine vtedy bude možné hovoriť o spravodlivosti...“ Národná armáda – podmienka zvrchovanosti. *Slovenský národ*, 1. februára 1991, s. 12. Pozri aj *Slovensko, problematika armády a obrany (zborník vybraných dokumentov)*. Bratislava: Asociácia slovenských vojakov 1992 a Ďalšia porcia „bludov“? *Obrana ľudu*, 6. apríla 1991, s. 6.

⁶⁰ Aj vojak je občanom. Légie budú spolupracovať. *Národná obroda*, 21. februára 1991, s. 3, O situácii v armáde. Z rokovania výboru FZ. *Národná obroda*, 14. marca 1991, s. 1 a Nezakazovať, hľadať konsens. Podpredseda branno-bezpečnostného výboru SNR na margo ASV a Štefánikových légii. *Obrana ľudu*, 25. mája 1991, s. 3. Poznámka: Činnosť Svobodné legie bola rozkazom ministra obrany L. Dobrovského pozastavená. Dôvodom bolo podozrenie z porušovania zákona niektorými jej členmi.

⁶¹ VÚA – SAMO Praha, Rozkaz ministra národnej obrany ČSSR č. 32 z 18. prosince 1989.

Zmeny v dĺžke vojenskej služby sa začali realizovať uznesením vlády ČSSR č. 17 zo 17. januára 1990, ktoré ich však riešilo pomerne zložitým spôsobom: 1) na deväť mesiacov bola stanovená dĺžka vojenskej služby absolventov vysokých škôl, zaradených do vojenskej prípravy, absolventov vysokých škôl v cudzine a absolventov bohosloveckých fakúlt, ďalej žien, ktoré do armády vstúpili dobrovoľne a vojakov, ktorí sa zaviazali na ďalšiu službu; 2) osemnásť mesiacov mala trvať dĺžka vojenskej služby ženatých vojakov, vojakov s podstatne zníženou zdravotnou klasifikáciou a vojakov so závažnými sociálnymi alebo rodinnými dôvodmi; 3) po 22 mesiacoch mali byť prepustení vojaci, ktorí nastúpili na základnú službu v roku 1988 a 4) po 20 mesiacoch mohli byť prepustení vojaci nastúpení v roku 1989. Uznesenie vlády bolo do praxe aplikované nariadením náčelníka Generálneho štábu ČSLA č. 1 z 18. januára 1990, a to dňom 29. januára tohto roka.⁶²

Zákonom č. 72 zo 14. marca 1990, ktorým sa menil a dopĺňal platný branný zákon č. 92/1949 v znení neskorších úprav, bola dĺžka základnej vojenskej služby stanovená na 18 mesiacov. Následne, uznesením č. 230 z 11. júna 1990, vláda ČSFR svoje uznesenie z januára tohto roka zmenila a doplnila. Dňom 1. júla 1990 dĺžku základnej vojenskej služby, vo všeobecnosti skrátenú na 18 mesiacov, spresnila takto: 1) deväť mesiacov pre vojakov, ktorí sa zaviazali k ďalšej službe a pre ženy, ktoré dobrovoľne vstúpili do armády, 2) jedenásť mesiacov pre absolventov vysokých škôl zaradených do vojenskej prípravy zakončenej záverečnými skúškami a 3) dvanásť mesiacov pre absolventov vysokých škôl po štátnej skúške.⁶³ Nasledujúca novela branného zákona z 15. mája 1991 potom predĺžila vekovú hranicu pri povolani odkladov základnej a náhradnej služby z 22 na 25 rokov a u študentov vysokých škôl z 28 na 30 rokov.

Predmetná novela upravila aj dĺžku cvičení vojakov v zálohe tým, že ju skrátila o štyri týždne. Podľa nej boli: 1) vojaci, slobodníci a poddôstojníci v zálohe povinní vojenskými cvičeniami v úhrnnom čase 12 týždňov; 2) vojaci v zálohe, ktorí konali základnú (náhradnú) službu kratšiu ako tri štvrtiny tejto služby, povinní vojenskými cvičeniami v úhrnnom čase 16 týždňov a 3) generáli, dôstojníci a príporčíci v zálohe povinní vojenskými cvičeniami v úhrnnom čase 16 týždňov, pričom sa im do tohto času započítavali vojenské cvičenia, ktoré vykonali ako príslušníci mužstva alebo poddôstojníci. Novela branného zákona súčasne stanovila, že „*Vláda Českej a Slovenskej Federatívnej republiky ustanoví nariadením počet vojenských cvičení, pričom určí za akých podmienok môže Federálne ministerstvo obrany ustanoviť dĺžku a dobu konania jednotlivých cvičení a odpustiť konanie vojenského cvičenia alebo jeho časti a ustanoviť, v ktorých prípadoch možno vykonanú mimoriadnu alebo zvláštnu službu započítať ako vojenské cvičenie.*“⁶⁴

V nadväznosti na zmeny v brannom zákone bola dĺžka riadnej dovolenky vojakov základnej služby stanovená na 15 dní za každých 9 mesiacov služby, s tým, že si jej adekvátnu časť mohli vyberať už po troch mesiacoch od nástupu do armády.⁶⁵ V septembri 1990 a následne, na základe uznesenia spoločnej schôdze branno-bezpečnostných výborov Snemovne ľudu a Snemovne národov Federálneho zhromaždenia v dňoch 14. – 16. decembra 1990, vláda upravila výšku mesačného služného vojakov v základnej a náhradnej službe a vojakov

⁶² TOMEK, Prokop. Možnosti odpirání, vyhýbání se základní vojenské službě a vojenská práce v letech 1969 – 1992. In *Historie a vojenství*, roč. LXII, 2013, č. 2, s. 16. ISSN 0018-2583.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Zákon č. 227/1991 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 92/1949 Zb. branný zákon v znení neskorších predpisov. www.zakonypreludi.sk. Pozri tiež Vojenských cvičení méně a kratší. *Hospodářské noviny*, 18. apríla 1991, s. 3.

⁶⁵ Pozri napr. Změny, na které se čekalo. *Obrana lidu*, 24. marca 1990, s. 2 a Vitaj nový vojak! *Dukla*, 9. apríla 1990, s. 2.

v zálohe povolaných na cvičenie. Nové finančné náležitosti týchto kategórií vojakov boli stanovené takto: vojak 190,- Kčs, slobodník 250,- Kčs, desiatnik 320,- Kčs, čatár 380,- Kčs, rotný 400,- Kčs, rotmajster 450,- Kčs, nadrotmajster 800,- Kčs, podpráporčík 550,- Kčs, práporčík 600,- Kčs, nadpráporčík 650,- Kčs, podporučík 500,- Kčs, poručík 600,- Kčs, nadporučík 700,- Kčs, kapitán 800,- Kčs, major 900,- Kčs, podplukovník 1 000,- Kčs a plukovník 1 100,- Kčs.⁶⁶ Zmeny vo finančnom a materiálnom zabezpečení vojakov, ako aj s tým súvisiace opatrenia, boli legislatívne ošetrené prijatím zákona č. 480 z 2. októbra 1992 o hmotnom zabezpečení vojakov a žiakov ozbrojených síl a ich zodpovednosti za škodu.

Spomenutým zákonom č. 72 zo 14. marca 1990 bol znížený a obmedzený tiež rozsah využívania vojakov na rôznu výpomoc v národnom hospodárstve, bolo deklarované, že výkon ústavou zaručených slobôd môže byť vojakom v činnnej službe obmedzený len na základe zákona, bola im zaručená sloboda prejavu náboženského vyznania vrátane účasti na náboženských obradoch a duchovným štátom uznaných cirkví bol umožnený vstup do vojenských objektov.⁶⁷ Rušila sa aj povinnosť občanov žiadať orgány vojenskej správy o povolenie, respektíve súhlas pri cestovaní a vysťahovaní do cudziny, a úplne novým spôsobom sa riešili otázky povolávania na vojenské cvičenia poslancov, odborových funkcionárov a funkcionárov politických strán a hnutí počas poslaneckého obdobia, štrajku alebo volebnej kampane.

Novela branného zákona zo 14. marca 1990 uzákonila tiež možnosť civilnej služby, ktorá bola konkretizovaná zákonom č. 73 schválenom toho istého dňa. Civilná služba v ňom bola definovaná ako „verejnoprospešná služba občana, ktorou je ...povinný, ak mu náboženské vyznanie alebo morálne presvedčenie bráni vo výkone vojenskej činnnej služby“. Mala sa vykonávať „formou pomocných činností v organizáciách nezainteresovaných na zisku, a to v oblasti zdravotníctva, sociálnej oblasti, v oblasti ochrany životného prostredia, pri likvidácii následkov živelných pohrôm a v iných všeobecneprospešných činnostiach, ktoré ustanoví vláda...“⁶⁸ Zákon stanovil, že doba civilnej služby je o polovicu dlhšia ako „vojenská činnná služba, namiesto ktorej sa vykonáva“. Mechanizmus „výmeny“ vojenskej činnnej služby za civilnú bol veľmi jednoduchý. Záujemcovi stačilo odmietnuť vojenskú činnnú službu písomným vyhlásením s uvedením dôvodu a zaslať ho na príslušnú okresnú vojenskú správu (OVS), nestanovil však lehotu na jej podanie. OVS potom vyhlásenie postúpila príslušnému národnému výboru v mieste, kde mal žiadateľ trvalý pobyt. Národný výbor následne občanovi vydal povolávací rozkaz na nástup civilnej služby. Mohol mu tiež povoliť odklad alebo prerušenie výkonu civilnej služby, respektíve ho zbaviť tejto povinnosti, ak sa stal trvale neschopný na jej vykonávanie. Konkrétny administratívny postup pri realizácii zákona usmerňovala smernica náčelníka generálneho štábu č. 11 z 12. apríla 1990.⁶⁹

Benevolencia podmienok nástupu na civilnú službu spôsobovala od začiatku rad problémov a ťažkostí. Vysoký počet žiadateľov viedol k nedostatku nováčikov, a tým negatívne

⁶⁶ Vojákum více. *Hospodárské noviny*, 25. apríla 1991, s. 2.

⁶⁷ S obnovou náboženskej slobody vojakov úzko súviselo obnovenie a postupné prehlbovanie vzťahov medzi vojenskými a cirkevnými orgánmi. Príkladom toho bolo aj členstvo Msgr. Jána Sokola, metropolitu Slovenska, v Rade veliteľa VVO pre spoluprácu s verejnosťou (Prehlbovať spoluprácu cirkvi a armády. *Dukla*, 4. novembra 1991, s. 5). V armáde začali pracovať prví poradcovia pre spoluprácu s cirkvami a pre duchovnú starostlivosť o vojakov, a skúsenosti pre túto oblasť sa preberali aj z iných armád, predovšetkým armád členských štátov NATO. Pozri LAŇKA, Jiří. *Fenomén náboženství v ozbrojených složkách. Možnosti kaplanství u PČR na základe reflexe zkušeností DS AČR* (Diplomová práce). České Budějovice, Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, Katedra praktické teologie 2010, s. 16-18. (dostupné na theses.cz/id/eikUwf/?lang=cs;furl=%2FeikUuf%2F).

⁶⁸ Zákon č. 73 zo 14. marca 1990 o civilnej službe. www.zakonypreludi.sk.

⁶⁹ Ref. 62.

ovplyvňoval možnosti zabezpečiť obsadenie stanovených funkcií v jednotkách⁷⁰ a zvyšoval požiadavky na rozsah výcvikových a iných úloh vojakov v činnej službe, čím obmedzoval aj ich osobné voľno. Súčasne sa ukázala nepripravenosť civilného sektora na vytvorenie vhodných pracovných miest na výkon civilnej služby. Výsledkom bola narastajúca kritika zákona č. 73/1990 Zb.⁷¹ Na jej základe parlament ČSFR prijal 12. decembra 1991 nový zákon o civilnej službe, ktorý legislatívne zakotvil povinnosť občana podliehajúceho vojenskej odvodnej povinnosti túto službu vykonať, ak z dôvodu výhrady svedomia alebo náboženského vyznania odmietne nastúpiť na vojenskú základnú (náhradnú) službu či vojenské cvičenie. Dĺžku civilnej služby zákon nemenil. Dôležité však bolo ustanovenie o časovej lehote podania prehlásenia o odopretí vojenskej činnej služby, ktorú zákon stanovil na 30 dní pre odvedenca od skončenia odvodového konania, na 5 dní pre odvedenca, ktorému bol povolený odklad a skončil dôvod odkladu a termín do 31. januára kalendárneho roka pre vojaka v zálohe.⁷²

Demokratizačný vývoj vnútroarmádneho organizmu, spojený so zavádzaním prvkov humanizácie, ovplyvnil rozkaz ministra národnej obrany č. 27 z februára 1990 o opatreniach na demokratizáciu života príslušníkov armády. Na podmienky VVO ich rozvádzal rozkaz veliteľa okruhu č. 02 zo 16. marca toho roka. V úvode zdôrazňoval, že demokratizačný proces sa uskutočňuje v podmienkach nedeliteľnej veliteľskej právomoci a prisneho vojenského režimu, ktoré sú predpokladom úspešného plnenia úloh a nemôžu byť narušené. V tomto zmysle nariadil veliteľom a náčelníkom všetkých stupňov velenia „trvalo v riadiacej a výchovnej práci presadzovať požiadavky zákonnosti, morálky a právnej výchovy u podriadených. Účinne bojovať proti všetkým prejavom protispoločenského jednania, ktoré narušuje normy spoločenských, demokratických i ľudských vzťahov medzi príslušníkmi jednotiek a veliteľského zboru. Rozhodne vystupovať proti všetkým prejavom jednania, ktoré sú v rozpore s ustanovením služobných predpisov.“⁷³ Dôraz kládol najmä na zvýšenie úlohy nižších veliteľov, osobitne poddôstojníkov základnej služby a absolventov VKVŠ. Pre posilnenie ich postavenia vo vojenských kolektívoch a vytvorenie lepších podmienok pre ich činnosť ukladal zabezpečiť oddelené ubytovanie absolventov VKVŠ a poddôstojníkov od mužstva, stravovanie absolventov VKVŠ a poddôstojníkov, ktorí vykonávajú dôstojnícke alebo praporečiecké funkcie, poskytovať v jedálňach vojakov z povolania a diferencovať výstroj absolventov VKVŠ podľa zastávanej funkcie. V ďalšom konkretizoval podmienky zabezpečenia náboženských slobôd vojakov, ako aj podmienky zabezpečenia časového priestoru pre osobné voľno vojakov základnej služby a žiakov vojenských škôl. Zamestnanie výcvikového dňa v jednotkách sa malo končiť vyhlásením rozkazu a bojového rozdelenia. Nasledujúce osobné voľno vojakov nemalo byť narušované a účasť na výchovných, kultúrnych a športových akciách, ktoré by organizovali velitelia, náčelníci a výchovní či kultúrni pracovníci, mala byť založená na zásade dobrovoľnosti. Rozkaz veliteľa okruhu „vylepšoval“ tiež podmienky udeľovania vychádzok absolventom VKVŠ a poddôstojníkom, na ktoré mohli odchádzať v civilnom odevu.

Pomerne malý rozsah a pomalé tempo realizácie uvedených opatrení sa stali terčom

⁷⁰ Pre nedostatok nováčikov bolo v útvaroch Východného vojenského okruhu okrem iného vážne ohrozené splnenie smerných čísel prípravy špecialistov, predovšetkým vodičov BVP a tankov. VA-CR Trnava, f. 855, šk. Zasadnutie Vojenskej rady veliteľa VVO 29. júna 1990 – Splnenie úloh výchovy a výcviku za prvé dva mesiace letného výcvikového obdobia výcvikového roku 1989/1990.

⁷¹ Ref. 62, s. 18-19.

⁷² Zákon č. 18/1992 Zb. z 12. decembra 1991 o civilnej službe. www.zakonypreludi.sk a ref. 62, s. 19.

⁷³ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č.082 zo 16. marca 1990.

kritiky tak z radov vojakov, ako prívržencov radikálnejších zmien v civilnom sektore. V dôsledku toho minister národnej obrany rozkazom č. 16 z 28. marca 1990 uložil vykonať opatrenia na ďalšie prehlbovanie demokratizačného procesu v armáde. Na jeho základe veliteľ VVO genmjr. Ing. Imrich Andrejčák⁷⁴ svojím rozkazom č. 010 z 11. apríla 1990 zriadil pracovnú komisiu s úlohou riadiť a koordinovať demokratizačný proces vo vojskách. Za predsedu komisie vymenoval genmjr. J. Tuchyňu a za členov komisie pracovníkov jednotlivých oddelení veliteľstva a štábu okruhu. Na činnosti komisie sa okrem toho mali podieľať aj predseda ZVzP veliteľstva VVO plk. Ing. Ján Repašský a zástupcovia Odborového zväzu pracovníkov ČSA a Ústrednej rady SVM.⁷⁵

Opatrenia na demokratizáciu a humanizáciu vojenskej služby zhŕňal a ďalej rozvíjal rozkaz ministra národnej obrany č. 27 z mája 1990. Hlavným dôvodom jeho vydania bola skutočnosť, že demokratizačné a humanizačné opatrenia neboli v súlade s platnými základnými poriadkami a predpismi. So súhlasom prezidenta ČSFR preto minister svojím rozkazom stanovil výnimky, respektíve úpravy týchto poriadkov a vnútorných vojenských predpisov, a to s účinnosťou od 1. júna 1990. Okrem už uvedených opatrení rozkaz ďalej ukladal: 1) zrušiť udeľovanie vychádzok podľa poradia; vojaci a poddôstojníci nezaradení do celodennej zmeny a bojového rozdelenia mohli po skončení zamestnania odísť na vychádzku, 2) povoliť vyplácanie peňažitej náhrady za neodobranú stravu pri udelení vychádzky, 3) zaviesť pohyblivú dobu zamestnania pre vojakov z povolania a v ďalšej službe, 4) vojakom z povolania a v ďalšej službe nezaradených do bojovej pohotovosti povoliť opustenie posádky bez súhlasu nadriadeného, 5) vojakom základnej služby skrátiť dobu ranného cvičenia na 20 minút a zrušiť ranné cvičenie v dňoch pracovného pokoja, zrušiť povinnú účasť dôstojníkov a praporčíkov – poslucháčov vojenských škôl na rannom cvičení a večerných previerkach, 6) talentovaným poslucháčom umožniť štúdium podľa individuálnych plánov a účasť na konkurzných konaniach na priame zaradenie do pedagogických funkcií alebo do vedeckej prípravy a 7) v posádkach podľa konkrétnych podmienok organizovať psychologickú a právno-poradenskú službu.⁷⁶

Dočasná úprava základných poriadkov platila do konca mája 1992. Dňom 1. júna uvedeného roka začal platiť nový Základný poriadok ozbrojených síl Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky s označením Zákl-1. Nahrádzal doterajšie základné poriadky a stanovil zásady právneho pomeru vojakov v činnnej službe, včítane disciplinárneho práva, ako aj pravidiel výkonu a režimu vojenskej služby a života vojakov zodpovedajúce novým spoločenským pomero.⁷⁷

Demokratizačné procesy, samozrejme, ovplyvnili aj oblasť vojenského školstva. Okrem podstatnej redukcie školských zariadení, ktorá súvisela s novými personálnymi podmienkami vývoja armády, ako aj už spomenutých celoarmádnych demokratizačných a humanizačných opatrení, zásadným posunom bolo ich „scivilňovanie“. Netýkalo sa to len otázky uvoľnenia vojenského režimu. Predovšetkým išlo o užšie prepojenie vojenských škôl s civilným sektorom a navodenie stavu ich konkurencie s civilnými školami. Významné miesto z tohto

⁷⁴ Imrich ANDREJČÁK – vojak z povolania, od 1. 5. 1982 generálmajor, od 1. 5. 1990 generálporučík, od septembra 1989 do októbra 1990 veliteľ VVO, od novembra 1990 námestník ministra obrany ČSFR, od 2. júla 1992 minister obrany ČSFR (týmto dňom sa skončil aj služobný pomer vojaka z povolania a bol prepustený do zálohy).

⁷⁵ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č.010 z 11. apríla 1990.

⁷⁶ Opatření k demokratizaci a humanizaci služby v čs. armáde. Rozkaz ministra národní obrany ČSFR číslo 27. *Obrana lidu*, 19. mája 1990, s. 2.

⁷⁷ Základní řád ozbrojených sil České a Slovenské Federativní Republiky. Praha : MO ČSFR 1992. Pozri tiež Bez urážek a ponižování. *Obrana lidu*, 23. mája 1992, s. 6.

hľadiska malo prijatie zákona č. 120/1990 o vysokých školách, na základe ktorého boli na vojenských vysokých školách v Bratislave, Žiline, Liptovskom Mikuláši a Košiciach⁷⁸ zvolené prvé akademické orgány a zvolení, respektíve vymenovaní, prví akademickí funkcionári. Boli zavedené nové študijné odbory, prijaté nové študijné, konkurzné, skúšobné a iné poriadky a uskutočnila sa reorganizácia katedier a ďalších školských štruktúr. Mimoriadny význam potom mala ponuka rezortu obrany Ministerstvu školstva, mládeže a športu SR na prípravu civilných študentov na vojenských stredných a vysokých školách a následné uzatvorenie príslušnej dohody v máji 1991. Prví civilní študenti využili túto možnosť už od septembra 1991. Po skončení štúdia, počas ktorého sa na nich nevzťahovali vojenské poriadky, mali získať absolventský doklad rovnocenný s dokladmi civilných škôl. Napríklad absolventi VVPŠ v Bratislave diplom absolventa filozofickej fakulty. Na druhej strane sa však absolventom – letcom VVLŠ v Košiciach, vojakom z povolania, vydával aj civilný pilotný diplom.⁷⁹

V dynamických a často dramatických podmienkach spoločenského a armádneho vývoja sa ukázalo ako veľmi prínosné organizovanie psychologických a právno-poradenských služieb, spomenuté v rozkaze ministra obrany z mája 1990. Nadväzovalo na nariadenie náčelníka generálneho štábu č. 6 z 26. marca 1990, ktoré ukladalo: „*Na jednotlivých stupňoch velenia (do pluku vrátane) vytvárať poradné, konzultatívne skupiny pre sociálnu psychológiu a právnu výchovu a postupne rozvíjať ich činnosť. Vo veľkých posádkach zriaďovať linky dôvery so stálou službou...*“⁸⁰ Poslaním tejto služby bolo pomôcť jednotlivcom a kolektívom, ktoré sa dostali do osobných, vzťahových a psychických problémov, ale aj problémov súvisiacich s výkonom vojenskej služby. Výkonom poradenskej služby boli poverovaní odborne a metodicky pripravení pracovníci výchovy a kultúry (sociálneho riadenia) a ďalej psychológovia, sociológovia, právnici a lekári. V rámci VVO bola poradenská služba zriadená v posádkach Bratislava, Trenčín, Martin, Prešov, Košice, Liptovský Mikuláš, Nitra, Topoľčany, Poprad, Žilina, Banská Bystrica, Nové Mesto nad Váhom, Kežmarok, Michalovce, Humenné, Trebišov, Sereď a Levice.⁸¹ V prípade potreby členovia vojenskej poradenskej služby spolupracovali s civilnými poradnými službami a linkami dôvery, ktoré boli vytvorené v každom krajskom a okresnom meste.

Tienistou stránkou prebiehajúcich demokratizačných a humanizačných zmien v spoločnosti bolo časté narušanie občianskeho spolunažívania a páchanie trestnej činnosti niektorými jednotlivcami aj skupinami. Tieto negatívne javy, ktoré vyplývali najmä z nesprávneho pochopenia „uvolňovania“ atmosféry spoločenského vývoja, neobišli ani armádu. Jej prejavmi bola predovšetkým tendencia narastania počtu prípadov porušovania vojenskej disciplíny a vojenských trestných činov. Situáciu v jednotkách a útvaroch VVO názorne dokumentuje napríklad stav za obdobie od novembra 1991 do januára 1992, keď u 2 855 kontrolovaných vojakov na verejnosti kontrolné orgány zistili 858 nedostatkov, z toho 619 prípadov (72, 14 percenta) porušenia ustrojovacej disciplíny. Ďalším vážnym problémom boli straty a krádeže. Najčastejšie išlo o výstrojný a osvetový (televízory, magnetofóny) materiál, kde bolo zaznamenaných 15 prípadov so súhrnnou škodou cca 120 000,-Kčs, pohonné hmoty

⁷⁸ Vysoká vojenská pedagogická škola v Bratislave, Vojenská fakulta Vysokej školy dopravy a spojov v Žiline, Vysoká vojenská technická škola v Liptovskom Mikuláši a Vysoká vojenská letecká škola v Košiciach.

⁷⁹ Civilní študenti na vojenské školy, *Národná obroda*, 17. mája 1991, s. 3; Ponuka civilným študentom. Možnosť štúdia na Vysokej vojenskej pedagogickej škole. *Národná obroda*, 18. júna 1991, s. 6; S civilným pilotným diplomom. Redukcia vojenského leteckého školstva, *Národná obroda*, 25. mája 1992, s. 13 a Dosiahnuť kontinuitu školstva. Aby sa absolventi vojenských škôl uplatnili aj v civile. *Dukla*, 3. júna 1991, s. 1-2.

⁸⁰ Citované podľa Máte osobný, vzťahový, psychický...PROBLÉM? *Dukla*, 13. augusta 1990, s. 14.

⁸¹ VA-CR Trnava, f. 855/5, Zbierka rozkazov a nariadení veliteľa VVO, Rozkaz veliteľa VVO č.023 z 21. augusta 1990

(PHM) – 8 prípadov so škodou cca 7 000,-Kčs a stavebno-ubytovací materiál. Z hľadiska spoločenského nebezpečenstva boli osobitne závažné straty a krádeže zbraní, trhavín a munície. V predmetnom období došlo v pôsobnosti veliteľstva VVO, respektíve Vojenského veliteľstva Východ, k trom takýmto prípadom. Okrem iného to bola krádež dvoch tankových guľometov z tankov na strelnici 64. tankového pluku v Leviciach. Pokračovala tak „reťaz“ mimoriadnych udalostí z predchádzajúcich mesiacov. Za rok 1991 boli zo strážených alebo inak zabezpečených objektov a útvarov VVO odcudzené štyri pištole vz. 52, tri signálne pištole, dva samopaly vz. 58, dva samopaly vz. 61 (Škorpión), dva ručné granáty RG-4 a 200 granátov F-1. Z tohto „arzenálu“ sa podarilo nájsť všetky signálne pištole, samopaly vz. 58 a jednu pištoľ vz. 52.⁸²

Samostatnú kapitolu predstavovali zbehnutia alebo svojvoľné odlúčenia vojakov od útvarov, ktorých len v novembri a decembri 1991 bolo sedem. Počas vianočných sviatkov bolo okrem toho zistených 70 prípadov oneskoreného návratu vojakov k jednotke z riadnej dovolenky, voľna k opusteniu posádky (VOP) alebo vychádzky.⁸³ U viacerých útvarov nastali prípady šikanovania „mladších“ vojakov zo strany poddôstojníkov a vojakov starších nástupných termínov.

Od roku 1990 sa v spojitosti s armádou začalo hovoriť o jej profesionalizácii. Bol spracovaný návrh komplexného programu profesionalizácie, ktorý mal byť na začiatku roka 1992 predložený Rade obrany štátu (ROŠ). Ak v roku 1991 mala čs. armáda okolo 162 000 mužov, z toho asi 53 900 vojakov z povolania, tak uvedený návrh počítal s tým, že do roku 1993 pri poklese celkových počtov armády na 140 000 mužov bude približne 60 000, t. j. takmer 43 percent, profesionálov. Do roku 1995 sa potom úroveň profesionalizácie armády mala zvýšiť na 60 – 65 percent.⁸⁴

Delenie federálnej armády

Spríevodným javom spoločenského a politického vývoja po novembri 1989 bolo narastajúce napätie v česko-slovenských vzťahoch. Vychádzalo z rozdielneho prístupu českej a slovenskej politickej reprezentácie k ekonomickej transformácii a budúcemu fungovaniu štátu, pričom k „hnacím motorom“ patrila aj vlna národno-emancipačných a štátotvorných ambícií Slovákov, doplnená niektorými prejavmi nacionalizmu v oboch národných republikách. Dôsledkom bol vznik krízou hroziacich situácií alebo ich náznakov, ako tomu bolo v súvislosti s voľbou prezidenta republiky v decembri 1989, tzv. pomlčkovou vojnou v sporoch o názov spoločného štátu na jar 1990 a rokovaním o kompetenčnom zákone či o návrhu štátnej zmluvy medzi ČR a SR v priebehu tohto a nasledujúceho roka. Po parlamentných voľbách v júni 1992 miera tolerancie na oboch stranách dosiahla nulovú úroveň. Rozdielne predstavy nových hlavných politických subjektov v oboch republikách, t. j. Občianskej demokratickej strany a Kresťanskodemokratickej strany v ČR a Hnutia za demokratické Slovensko v SR, o ďalšom modeli federácie nasmerovali krivku vývoja spoločného štátu Čechov a Slovákov prudko dole. Po vyhlásení Deklarácie SNR o zvrchovanosti Slovenskej republiky 17. júla 1992 už bolo zrejmé, že jedinou cestou riešenia danej situácie

⁸² V Krádež pozerá vojakom až do kuchyne. Namiesto disciplíny lajdáctvo? *Národná obroda*, 17. januára 1991, s. 13; O stave vojenskej disciplíny. *Dukla*, 3. februára 1992, s. 7 a Keď pohár pretečie. *Dukla*, 17. februára 1992, s. 1-2.

⁸³ O stave vojenskej disciplíny. *Dukla*, 3. februára 1992, s. 7.

⁸⁴ Postupná profesionalizace armády. *Hospodářské noviny*, 7. novembra 1991, s. 3 a BROUSIL, Zdeněk. Před 15 lety proběhlo rozdělení československé armády. In *Atm*, XXXIX, 2008, č. 1, s. 15. ISSN 1802-4823.

môže byť rozdelenie ČSFR na dva samostatné štáty. Dňa 1. septembra 1992 SNR prijala Ústavu SR, ktorá bola ďalším krokom k nezávislej SR. Po schválení nového kompetenčného zákona (ústavný zákon č. 493/1992 Zb.), ktorý odobral federálnym úradom posledné zvyšky kompetencií, bol 13. novembra prijatý zákon o rozdelení majetku federácie (ústavný zákon č. 541/1992 Zb.) a 18. novembra tohto roka aj zákon o jej zániku. Ako ústavný zákon č. 542/1992 Zb. deklaroval, dňom 31. decembra 1992 o 24,00 hod. Česká a Slovenská Federatívna Republika zanikli a vznikli dva nové samostatné a suverénne štáty – Česká republika a Slovenská republika.⁸⁵

V súvislosti s možnosťou rozpadu federácie po parlamentných voľbách sa, samozrejme, uvažovalo aj nad problematikou prípadného delenia armády. Istú „predvídavosť“ v tomto zmysle prejavil najmä nový predseda vlády SR Vladimír Mečiar. Pri formovaní federálnej vlády do funkcie ministra obrany presadil už spomenutého I. Andrejčáka ako odborníka, ktorý „v prípade, že nastane rozpad štátu – zaručí kvalifikované a pomerne rozdelenie federálnej armády“.⁸⁶ Zvažovali sa, najmä na českej strane, aj možné dôsledky delenia federácie a jej armády, ktoré vyúsťovali zväčša do negatívnych záverov, a to v piatich základných kategóriách: geopoliticko-strategickej, vojensko-politickej, organizačno-riadiacej, technicko-materiálnej a ekonomickej.⁸⁷ K tomu pristupovali obavy z dopadu delenia na ľudský faktor v armáde.⁸⁸ Samostatnú oblasť potom tvorili úvahy o variantoch delenia federálnej armády a ďalších perspektívach. Okrem iného sa diskutovalo aj o možnosti tzv. „mini NATO“, t. j. existencie dvoch národných armád so spoločným velením, či o predpokladanej časovej dĺžke procesu delenia, kde sa nevyučovalo ani to, že môže ísť dlhodobú, niekoľkoročnú záležitosť.⁸⁹

O rozdelení federálnej armády sa začalo hovoriť už na konci leta 1992 a na zasadnutí Rady obrany štátu 28. septembra tohto roka boli schválené zásady a princípy delenia. Hnuteľný majetok, t. j. všetkých druhov bojovej a inej techniky, ručných zbraní, munície, technického a tylového materiálu a pod. sa mal deliť v pomere 2 : 1⁹⁰ (výnimkou boli lietadlá MiG-29, pre ktoré bol stanovený pomer delenia 1 : 1 a lietadlá MiG-23, ktoré si všetky ponechala česká strana) podľa počtu obyvateľov oboch republík. V prípadoch, keď ho nebolo možné použiť, sa mal prepočítavať koeficient finančnej a bojovej hodnoty zbraní a techniky podľa typov, modifikácií, opotrebovania a pod. Pri delení majetku sa malo prihliadať na jeho funkčnosť, a to predovšetkým pri zbraňových systémoch protivzdušnej obrany a letectva,

⁸⁵ V RYCHLÍK, Jan. *Rozdělení Česko-Slovenska 1989 – 1992*. Praha : Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-296-5; VODIČKA, Karel (eds.). *Dělení Československa: 10 let poté...* Praha : Volvox Globator, 2003. ISBN 80-7207-479-2; SRB, Vladimír – VESELÝ, Tomáš. *Rozdělení Československa*. Bratislava : Karpaty-infopress 2004. ISBN 80-968-533-35x a HAKAUF, Maerin. *Dělení Československa aneb vztahy mezi Čechy a Slováky v letech 1989 až 1992*. <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/583-deleni-ceskoslovenska-aneb-vztahy-mez-cechy-a-slovak-1989-1992.htm>.

⁸⁶ Minister obrany Ing. Imrich Andrejčák hovorí: Neverím v rozdelenie, no podriadiam sa mu. *Obrana lidu*, 25. júla 1992, s. 6.

⁸⁷ JANDA, Jaroslav. Co vojáky čeká, když dojde k dělení. *Obrana lidu*, 18. júla 1992, s. 6.

⁸⁸ Nejen tanky a letadla. *Obrana lidu*, 18. júla 1992, s. 3; „Strach“ z diletantismu. *Obrana lidu*, 3. októbra 1992, s. 6 a Co zdědí národní armády? *Obrana lidu*, 14. novembra 1992, s. 6.

⁸⁹ Společné velení? Ano, ale...*Obrana lidu*, 3. októbra 1992, s. 3 a ŽIAK, Jozef. Ako sa rodila Armáda SR (rozhovor s prvým veliteľom Armády SR genmjr. v. v. Júliusom Humajom). In *Atm*, XXXIX, 2008, č. 2, s. 90-91. ISSN 1802-4823.

⁹⁰ Posudzovali sa aj iné varianty. Z českej strany sa objavovali návrhy na delenie v pomere 3 : 1 alebo 2,5 : 1, zo slovenskej strany zasa nároky na finančnú kompenzáciu vo výške až 60 miliárd Kčs za výraznejšie väčšiu časť vojenských nehnuteľností v západnej časti federácie. Pozri napr. ŽIAK, ref. 90; Problém dělení knedlíko-haluškového majetku. *Obrana lidu*, 17. októbra 1992, s. 3 a JANCURA, Vladimír. Niet brata tam, kde ide o majetok. Dostupné na <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/251868-niet-brata-tam-kde-ide-o-majetok/>

kde bolo dôležité zachovať ich funkčné celky.⁹¹ Náklady na rozdelenie armády sa hradili z vojenského rozpočtu. Na nehnuteľný majetok, t. j. kasárenské objekty, vojenské letiská, sklady, cvičiská a pod., sa podľa ústavného zákona o delení majetku vzťahoval územný princíp, a preto nepodliehal deleniu.

Vláda ČSFR súčasne uložila ministerstvu obrany, aby do 30. októbra spracovalo harmonogram vyrovnaní a presunov techniky a materiálu medzi Českou republikou a Slovenskou republikou, ktorý by sa začal plniť už od 1. novembra. V prípadoch, keď by to bolo možné a výhodné, sa mali presuny začať okamžite. Rozdelenie hlavných druhov materiálu sa malo skončiť do 31. decembra. Ak by to bolo nevyhnutné (napr. pokiaľ si Slovenská republika nevytvorí podmienky pre uloženie špeciálnej techniky), časť materiálu mohla byť podľa zmluvných podmienok uložená a ošetrovaná v pôvodných priestoroch. Vláda ČSFR ďalej uložila ministerstvu obrany, aby do 30. októbra odovzdalo jednotlivým republikám návrhy rozpočtov za oblasť obrany, a podľa stanoveného pomeru 2 : 1 rozdelila zvyšok finančných fondov a iných zdrojov na obranu. Podľa rovnakého kľúča malo ministerstvo rozdeliť aj zmluvné práva a povinnosti, ktoré vyplývali z dovtedajších platných zmlúv, pohľadávok a dlhov federálnej armády.

Na zabezpečenie realizácie uvedených úloh bolo 26. októbra 1992 vydané Nariadenie náčelníka Generálneho štábu k vyrovnaní a presunom výzbroje, techniky a materiálu Československej armády medzi Českú a Slovenskú republiku. Do času vzniku republikových vojenských ústredných orgánov proces delenia armády riadilo federálne ministerstvo obrany a generálny štáb v rozsahu ich existujúcich pôsobností. Pre objektívny dohľad nad dodržiavaním princípov a zásad delenia boli vytvorené funkcie zmocnencov vlád Českej republiky a Slovenskej republiky pre delenie čs. armády. Zmocnencom vlády SR sa stal Ján Smilka. Okrem uvedenej úlohy mal zabezpečiť aj organizačnú prípravu vojenských orgánov SR, tak, aby dňom rozdelenia federácie boli schopné prevziať velenie nad národnou armádou. Išlo najmä o posilnenie organizačných štruktúr Vojenského veliteľstva Východ o tie, u ktorých sa zásadným spôsobom zmení rozsah pôsobnosti. V spolupráci so zmocnencom vlády ČR PhDr. Jiřím Pospíšilom⁹² mal tiež pripraviť zmluvu medzi ministerstvom obrany SR a mi-nisterstvom obrany ČR.

23. novembra 1992 boli v Bratislave na medzivládnej úrovni podpísané tri dohody o ďalšej spolupráci medzi SR a ČR vo vojenskej oblasti. Prvá dohoda bola o spôsobe usporiadania vzťahov vyplývajúcich z rozdelenia Česko-slovenskej armády a o prevode majetku, práv, záväzkov a ďalšej spolupráce. Obsahovala ustanovenia, ktoré sa týkali zabezpečenia deleného majetku proti škodám, či zničenia a riešila tiež niektoré otázky delenia. Okrem iného stanovila, že výsledky technického rozvoja dosiahnutého pri vyzbrojovaní a inom materiálno-technickom zabezpečovaní armády, môžu obe zmluvné strany používať v rovnakom rozsahu. Využívanie výskumných výsledkov a vývojových úloh mali konkretizovať nasledujúce zmluvy medzi národnými rezortmi obrany. Druhá dohoda sa týkala oblasti obrany. Deklarovala, že dňom zániku ČSA vznikne armáda Českej republiky a armáda Slovenskej republiky, pričom obe budú budované ako sily obranného charakteru v rozsahu nevyhnutnom na obranu suverenity a nezávislosti republík. V nadväznosti na záväzky ČSFR vyplývajúce zo zmluvy o konvenčných silách a dodržaní hornej hranice počtu osôb a bojovej techniky spresňovala, že v prípade armády ČR pôjde o hranicu 93 333 vojakov a v prípade armády SR 46 667 vojakov. Zmluva riešila aj otázku činnosti vojakov ČSA vo vojenských kontingentoch,

⁹¹ Ako príklad možno uviesť delenie protiletadlových raketových systémov, keď pre budúcu Armádu ČR pripadol systém ďalekého dosahu S-200 Vega a pre budúcu Armádu SR systém stredného dosahu S-300PMU.

⁹² Jeho funkcia mala názov „zmocnenec vlády ČR pri FMO na delimitáciu a pre výstavbu Českej armády“.

pozorovateľských a humanitných misiách OSN a monitorovacích misiách KBSE. Po prijatí oboch národných republík do OSN tieto mali v uvedených medzinárodných záväzkoch pokračovať takto: 1) ČR v dozornej komisii neutrálnych štátov v Kórei, v pozorovateľskej misii v Juhoslávii a v humanitnej akcii INGCI v Iraku a 2) SR v pozorovateľskej misii v Somálsku a Angole a v monitorovacej komisii KBSE v Juhoslávii. Zmluva sa dotýkala aj oblasti vojenského školstva. Obe zmluvné strany sa zaviazali zabezpečiť štúdium žiakov, študentov a poslucháčov vojenských škôl, ktoré zostali na teritóriu tej-ktorej republiky, v školskom roku 1992/1993 na zmluvnom základe formou poskytnutých služieb za úhradu. V prípade, že by sa ČR a SR do 30. apríla 1993 nedohodli na pokračovaní spolupráce v tejto oblasti, študijné fondy, učebné a výcvikové pomôcky sa mali rozdeliť v pomere 2 : 1 v prospech armády ČR. Tretia dohoda riešila otázku delenia archívnych a spisovných fondov ČSA. Podľa nej sa delili archívne fondy ČSA uložené vo Vojenskom historickom archíve v Prahe a spisové fondy Archívu Československej armády v Olomouci. Na spôsobe sa mali dohodnúť odborné komisie oboch strán. Prvé dve dohody boli uzatvorené na 15 rokov a tretia na dobu neurčitú.⁹³

V polovici októbra 1992 minister obrany ČSFR I. Andrejčák oznámil, že celkový objem presunov deliteľného majetku bude väčší ako 100 000 ton a presuny smerom na Slovensko sa začnú 2. novembra a v niektorých prípadoch potrvajú až do roku 2004. Následne, na základe žiadosti slovenských orgánov, však bolo prijaté rozhodnutie o urýchlení presunov, a to tak, aby sa premiestnenie hlavných druhov techniky a materiálu dokončilo do polovice decembra 1992.⁹⁴ Rozsah a objem presunov dokumentuje skutočnosť, že od 1. novembra do 20. decembra 1992 sa uskutočnilo 2 324 vojenských železničných transportov a 117 cestných vojenských prevozov (v jednej kolóne bolo až 30 vozidiel). Na územie Slovenska bolo presunutých 163 lietadiel (spolu 229 kusov leteckej techniky), 164 tankov, 59 bojových vozidiel pechoty a obrnených transportérov, 2 032 ks automobilovej techniky, 347 delostreleckých a zbraňových systémov, 137 414 ks ručných zbraní, 1 028 ton munície, 12 536 ton technického a 30 ton tylového materiálu (dovedna vyše 50-tisíc ton rôzneho materiálu), ako aj 13,5-tisíc kubických metrov pohonných hmôt. Naopak, zo Slovenska do Čiech a na Moravu bolo presunutých 42 lietadiel (31 cvičných, 7 vrtuľníkov a 4 dopravné), 39 kusov automobilovej techniky, 691 ks ostatnej techniky, 224 delostreleckých a zbraňových systémov, 81 535 kusov ručných zbraní, 1 028 ton munície, 12 536 ton technického a 30 ton tylového materiálu.⁹⁵

Kvalifikovanými odhadmi materiálových hospodárov bola hodnota majetku čs. armády k 1. októbru 1992 stanovená na 426,0975 mld. Kčs (bez železničného vojska), z toho hnuiteľného majetku 287,7546 mld. Kčs, nehnuteľného majetku 136,8453 mld. Kčs a pohľadávok a záväzkov 1,4976 mld. Kčs. Po následnom objektivizovaní a spresnení bola hodnota

⁹³ Vojenské zmluvy dvojjazyčne. *Slovenský národ*, 22. decembra 1992, s. 3.

⁹⁴ RAŠEK, Antonín. Před patnácti lety se dělila i Československá armáda. <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=082&clanek=020810>.

⁹⁵ ŽIAK, ref. 89, s. 91.

Poznámka: Príprave na proces delenia bojovej techniky federálnej armády predchádzalo sústreďovanie nadpočetnej techniky podľa zmluvy KBSE o obmedzení konvenčných zbraní v Európe. Zberná základňa techniky v pôsobnosti VVO bola vytvorená vo Vojenskom výcvikovom priestore Lešt', kde sa predpokladalo umiestniť okolo 1 500 ks tankov, obrnených transportérov, raketometov a hűfníc. Druhá zberná základňa vznikla v Moldave nad Bodvou a patrila do pôsobnosti Federálneho ministerstva obrany. Sústreďovanie techniky prebiehalo od marca do augusta 1991. Následne bola odsunutá do miest likvidácie alebo v prípade jej dobrého technického stavu, určená na predaj do zahraničia. Na Slovensku sa technika likvidovala vo VOZ Trenčín (kolesové obrnené transportéry), VOZ Moldava (delostrelecké systémy), VOZ Nováky (raketová munícia) a v niektorých civilných podnikoch, ako napr. Kovošrot Bratislava.

hnuteľného majetku k 30. decembru 1992 určená na 254,4818 mld. Kčs, z čoho pre Armádu SR (ASR) na základe stanoveného kľúča pripadol majetok v hodnote 87,772 mld. Kčs.⁹⁶ Ku dňu svojho vzniku, t. j. k 1. januáru 1993, z tohto majetku ASR mala, okrem iného, 478 tankov, 476 bojových vozidiel pechoty, 770 obrnených transportérov, 782 delostreleckých zbraní, 236 protitankových prostriedkov, 8 odpaľovacích zariadení operačno-taktických a taktických rakiet, 435 protiletadlových odpaľovacích zariadení PVO, 229 lietadiel a vrtuľníkov a 10 738 automobilov.⁹⁷ Uspokojivým spôsobom bola vyriešená väčšina otázok v oblasti nehnuteľného majetku čs. armády⁹⁸, ako aj v oblasti systémov velenia, stálej vojenskej spojovacej siete a špeciálneho spojenia, šifrovej služby, vojenského spravodajstva, vojenských úradov v zahraničí, vojenskej polície, vnútorného riadenia vojsk, ubytovacieho a stavebného zariadenia, v oblasti výrobného-hospodárskych organizácií, rôznych druhov služieb atď.

Delenie federálnej armády malo aj nemenej dôležitý a zložitý personálny aspekt, ktorého uzlovým bodom bol exterritoriálny princíp jej doterajšej personálnej výstavby. Jeho dôsledkom boli národnostne zmiešané celky veliteľského zboru i mužstva v oboch častiach federácie, pričom väčšina vojakov z povolania a základnej služby slovenskej národnosti vykonávala službu v českých a moravských posádkach. Situácia v kategórii vojakov základnej služby sa zásadne zmenila po októbrovom nástupnom termíne v roku 1992, keď sa dopĺňovanie armády odvedencami už realizovalo na základe územného princípu.

Vo veliteľskom zbore bol vývoj odlišný. K 1. septembru 1992 v Čechách a na Morave pôsobilo 8 685 vojakov z povolania slovenskej národnosti a na Slovensku 2 580 vojakov z povolania českej národnosti.⁹⁹ Na začiatku októbra 1992, v súvislosti s prebiehajúcimi politickými rokovaniami o rozdelení federácie, sa uskutočnili s vojakmi z povolania personálne pohovory s cieľom oboznámiť ich s možnosťou „*svobodně se rozhodnout o státním občanství, setrvání ve služebním poměru vojáka z povolání a výkonu služby v armádě České nebo Slovenské republiky...*“¹⁰⁰ Išlo aj o akýsi sociologický výskum, ktorý naznačil, že o územnej zmene pôsobiska uvažuje cca 10 – 15 percent vojakov z povolania a súčasne, že až 85 percent vojakov z povolania slovenskej národnosti by chcelo slúžiť v budúcej Armáde ČR (AČR).¹⁰¹ Na základe týchto výsledkov orgány vojenskej správy očakávali, že do Armády SR (ASR) môže prejsť okolo 30 percent dôstojníkov a praporčíkov slovenskej národnosti vykonávajúcich službu v českých a moravských posádkach.¹⁰²

⁹⁶ Protokol o rozdelení Československej armády. Praha : FMO, 1992, s. 61.

⁹⁷ SMILKA, Ján. K deleniu Československej armády. In *Vojenské obzory*, roč. 1, 1994, č. 1, s. 86. Reg. číslo: 969/94.

⁹⁸ Nedoriešené zostali otázky v celkovej hodnote 885 mil. Kčs. Išlo najmä o: 1) kompenzáciu disproporcií pri delení majetku, ktorý bol súčasťou výbavy budov a kde bol rozdiel v prospech Armády ČR asi 315 mil. Kčs; 2) kompenzáciu zdravotníckeho materiálu v stálych zdravotníckych zariadeniach vo výške asi 38 mil. Kčs a 3) kompenzáciu materiálu stálej spojovacej siete vo výške 190 mil. Kčs. Doriešenie týchto otázok bolo úlohou likvidačnej komisie, ktorú po 1. januári 1993 vymenovali ministri obrany ČR a SR. Komisie pracovali pod vedením genpor. Ing. Rudolfa Ducháčka (od apríla 1993 genmjr. Ing. Josefa Šíbu) za českú stranu a genmjr. Ing. Mariána Horského za slovenskú stranu. Sídlo komisie bolo v Bratislave. Delenie majetku sa v podstate skončilo k 31. októbru 1993.

⁹⁹ Žiak, ref. 89.

Poznámka: Z týchto počtov asi 62 percent vojakov z povolania slovenskej národnosti, ktorí vykonávali službu v Čechách, malo českú manželku a naopak 75 percent českých dôstojníkov v posádkach na Slovensku sa oženilo so Slovenskami. TOMEK, Prokop. Rozdelení čs. armády na prelomu let 1992/1993 proběhlo nebyvale hladce. <http://www.vhu.cz/rozdeleni-čs-armady-na-prelomu-let-19921993-probehlo-nebyvale-hladce>.

¹⁰⁰ VÚA – SAMO Praha, FMO/PS, č.j. 82897 Směrnice náčelníka personální správy FMO k provedení pohovorů s vojáky z povolání Čs. armády ve dnech 1. – 9. 10. 1992.

Vznik ASR bol oficiálne deklarovaný zákonom Národnej rady Slovenskej republiky zo 16. decembra 1992, ktorý nadobudol účinnosť dňom 1. januára 1993 (zákon č. 3/1993 Z.z.) a vznik AČR zákonom Českej národnej rady z 21. decembra 1992 s rovnakou účinnosťou (zákon č. 15/1993 Sb. z.). Ku dňu účinnosti oboch zákonov slúžilo v Armáde ČR (AČR) 6 912 vojakov z povolania slovenskej národnosti (18 percent celkového stavu), z ktorých do ASR prešlo 778, t. j. 11,25 percenta. V ASR, naopak, slúžilo 2 224 českých vojakov z povolania (15 percent), z toho ich do AČR prešlo 217, t. j. 9,76 percenta.¹⁰³ Z celkového počtu dôstojníckeho zboru v personálnej pôsobnosti FMO ČSFR k 31. decembru 1992, ktorý predstavoval 38 262 osôb, ich bolo do AČR a civilných orgánov ČR prevzatých 27 316 (71,4 percenta) a do ASR a civilných orgánov v SR 10 946 (28,6 percenta). Z hľadiska hodnostných skupín dôstojníkov ASR prevzala 15 zo 64 generálov (23,4 percenta)¹⁰⁴, 556 z 2 559 plukovníkov (21,7 percenta), 2 995 z 10 367 podplukovníkov (28,9 percenta) a 2 793 z 9 176 majorov (30,4 percenta). Znamenalo to, že z generálov a dôstojníkov vyššej hodnostnej kategórie ich prevzala 6 359 z 22 166, čo predstavovalo 28,7 percenta. Z dôstojníkov nižšej hodnostnej kategórie (do hodnosti kapitána včítane) ich do ASR prešlo 4 587 zo 16 096, t. j. 28,5 percenta.¹⁰⁵ Početný stav vojakov z povolania, t. j. generálov, dôstojníkov a praporčikov, spolu s vojakmi v ďalšej službe v ČSA k 31. decembru 1992 činil 63 585 osôb. Z toho bolo do AČR prevedených 39 674 (74,0 percenta) a civilných orgánov ČR 190 (0,4 percenta) osôb, do ASR 13 618 (25,6 percenta) a civilných orgánov SR 103 (0,2 percenta) osoby.¹⁰⁶ Časť príslušníkov veliteľského zboru oboch armád pokračovala, v súlade so zmluvami z 23. novembra 1992, v štúdiu na vojenských školách. V školách AČR študovalo 363 vojakov z povolania a 75 vojakov v ďalšej službe, ktorí boli občanmi SR. Vo vojenských školách ASR potom študovalo 517 vojakov z povolania a 62 vojakov v ďalšej službe, občanov ČR.

Súčasťou personálnych presunov bolo aj premiestnenie časti vojakov základnej (náhradnej) služby. Uskutočnilo sa v decembri 1992, pričom išlo o 3 137 vojakov z Českej republiky do Slovenskej republiky a 444 vojakov zo Slovenskej republiky do Českej republiky. O dokončení služby v útvaroch dislokovaných v republike, ktorí nie sú štátnymi občanmi, malo záujem v ČR 184 a v SR 50 vojakov. Tito vojaci sa v súlade s platnými zákonmi rozhodli požiadať o štátne občianstvo príslušnej republiky.¹⁰⁸

¹⁰¹ Ref. 94.

¹⁰² Nemáme konkrétneho nepriateľa. Z vystúpenia ministra obrany I. Andrejčáka na veliteľskom zhromaždení ASR v Trenčíne 23. marca 1993. *Pravda*, 24. marca 1993, s. 1.

¹⁰³ BROUSIL, ref. 84, s. 17.

¹⁰⁴ Z tohto počtu boli dvaja generáli českej národnosti. Z 18 generálov slovenskej národnosti, ktorí vykonávali službu v ČR, prešlo do ASR 5 generálov.

¹⁰⁵ PERNICA, Bohuslav. Štruktúra vojenských hodností v letech 1989 – 2009: Příliš mnoho důstojníků? (20 let transformace hodnostní struktury). In *Vojenské rozhledy*, roč. 18 (50), 2009, č. 4, s. 114-123. ISSN 1210-3292, MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica : HWSK 2012, s. 63. ISBN 978-80-970941-0-2 a Vstup do NATO neaktuálny. *Pravda*, 14. apríla 1993, s. 3.

Poznámka: Uvedené údaje o dôstojníckom zbore sa podstatne líšia od tých, ktoré uvádza bývalý zmocnenec vlády SR pre delenie čs. armády. Podľa neho k 1. januáru 1993 v Armáde SR, ktorej celkový počet činil 43 664 osôb, bolo 8 827 generálov a dôstojníkov, ďalej 2 642 praporčikov, 26 579 vojakov a poddôstojníkov a zvyšok tvorili žiaci a poslucháči vojenských škôl (SMILKA, ref. 97). Išlo o asi 75-percentnú naplnenosť plánovaných počtov osôb ASR.

¹⁰⁶ Ref. 96, s. 51.

¹⁰⁷ BROUSIL, ref. 84, s. 17.

¹⁰⁸ Ref. 96, s. 13.

Na tlačovej konferencii 29. decembra 1992 v Prahe I. Andrejčák oznámil, že sa čs. armádu podarilo rozdeliť, a to bez narušenia vzťahov medzi budúcimi samostatnými republikami. V ten istý deň zahlásil predsedovi vlády ČSFR Janu Stráskému ukončenie delenia armády, ako aj svojho pôsobenia vo funkcii federálneho ministra obrany. Nasledujúci deň, 30. decembra 1992, zmocnenci vlád ČR a SR M. Pospíšil a J. Smilka podpísali Protokol o rozdelení česko-slovenskej armády, ktorý bol definitívnym koncom existencie tejto ozbrojenej zložky „zomierajúcej“ federácie. Jej zánik sa uskutočnil v súlade s ústavným zákonom č. 542/1992 Zb. z 25. novembra 1992 a bol vyhlásený rozkazom ministra obrany ČSFR č. 57 z 21. decembra 1992. Rozkaz deklaroval, že „Podľa ústavného zákona č. 542/1992 Zb. o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, uplynutím dňa 31. decembra 1992 zaniká Česko-slovenská armáda ako právny subjekt. Týmto dňom sa završuje v rezorte obrany historická etapa spoločných ozbrojených síl a vznikajú dve samostatné a suverénne republikové armády.“¹⁰⁹

Príloha č. 1

Skutočné počty osôb Československej armády k 1. 12. 1992 a ich zaradenie v jednotkách, útvaroch a vojenských zariadeniach v Českej republike a Slovenskej republike / % naplnenosti plánovaných počtov

Súčasť		VzP	Abs. VS	VzS	Poslucháči voj. škôl	Spolu
Čs. armáda dovedna		48 502 74,8	3 185 164,7	74 033 87,0	2 604 44,8	128 324 81,4
z t o h o	Česká republika	36 818 81,4	2 038 184,4	50 190 88,1	1 160 36,7	90 206 84,7
	Slovenská republika	11 684 59,7	1 147 138,7	23 843 84,7	1 444 54,4	38 118 74,5
Mimo počty Čs. armády - dovedna		3 042 70,9	214 2 140,0	10 930 81,5	209 52,2	14 394 79,5
z t o h o	Česká republika	2 128 76,7	138 1 380,0	6 831 76,0	0 0	9 097 76,5
	Slovenská republika	914 60,4	76 0	4 099 92,8	209 72,1	5 298 85,1
Rezort MO ČSFR dovedna		51 544 74,6	3 399 124,8	84 963 86,3	2 813 45,6	142 719 81,2
z t o h o	Česká republika	38 946 81,1	2 176 195,2	57 021 86,5	1 160 35,5	99 303 83,9
	Slovenská republika	12 598 59,8	1 223 147,5	27 942 85,8	1 653 56,1	43 416 75,6

Zdroj: *Protokol o rozdelení Československé armády. Praha: FMO ČSFR 1992.*

¹⁰⁹ VÚA-SAMO Praha, Rozkaz ministra obrany ČSFR č. 57 z 21. decembra 1992.

Rozdelenie osôb a hlavných druhov bojovej techniky čs. armády

Osoby, druh techniky	Počty					
	ČSA		AČR		ASR	
	Podľa ZKOS ¹⁾	k 17.7.1992	Podľa ZKOS ¹⁾	k 1. 1. 1993	Podľa ZKOS ¹⁾	k 1. 1. 1993
Osoby*						
-plánované	140 000	146 234 ²⁾	93 333	105 522 ²⁾	46 667	53 037 ²⁾
-skutočné		163 922 ^{3) 4)} 165 015 ⁵⁾		120 394 ³⁾ 106 679 ⁶⁾		58 346 ³⁾ 43 664
Bojové tanky	1 435	3 208	957	1 435	478	995
Bojové obrnené vozidlá	2 050	4 487	1 367	2 788	683	1 370
Delostrelecké prostriedky nad 100 mm	1 150	3 404	767	2 035	383	1 058
Bojové lietadlá	345	440	230	285	115	146
Úderné vrtuľníky	75	56	50	36	25	19

* Údaje o plánovaných a skutočných počtoch osôb v archívnych dokumentoch a iných zdrojoch sa podstatne líšia podľa použitej metodiky výpočtu. Z tohto dôvodu je verifikovanie „správnych“ údajov veľmi ťažké. Nami uvádzané údaje boli konzultované s vojenskými odborníkmi v Českej republike a Slovenskej republike a považujeme ich za najpravdepodobnejšie.

- Poznámky: 1) Limit podľa Zmluvy o konvenčných ozbrojených silách v Európe.
 2) Bez započítania železničného vojska, útvarov a štábov Civilnej obrany, strážnych jednotiek objektov osobitnej dôležitosti, mierových síl OSN a iných útvarov „mimo počtov armády“.
 3) Celkové počty vojakov v rezorte MO ČSFR, MO ČR a MO SR.
 4) Plánované počty vojakov ČSA sú k 31. 10. 1992.
 5) Skutočné počty ozbrojených síl ČSFR k 31. 12. 1992
 6) Skutočné počty AČR k 1. 1. 1993 bez zakrytej časti Vojenského spravodajstva.

Spracované podľa:

- Protokol o rozdelení Československé armády. Praha : FMO ČSFR 1992.
 Základní fakta o československé armádě. Praha : FMO ČSFR 1992.
 Armádní ročenka 1993. Praha : MO ČR 1994.
 Armáda Slovenskej republiky 1999. Bratislava : MO SR 2000.
 Armáda Slovenskej republiky 2000. Bratislava : MO SR 2001.
 SMILKA, Ján. K deleniu Československej armády. In *Vojenské obzory*, 1, 1994, č. 1.
 Vývoj skutočných počtů osob v rezortu MO ČR v letech 1993 – 2013.
 Dostupné na <http://www.mocr.army.cz/scripts/detail.php?id=51566>.

J. ŠTAIGL: DIE TSCHECHOSLOWAKISCHE ARMEE IN DER SLOWAKEI IM KONTEXT DER INTERNATIONALEN UND INNENPOLITISCHEN ENTWICKLUNG 1989 – 1992 (Einführung) (Teil 2)

Mit dem plötzlichen Aufschwung der bürgerlichen antikommunistischen und antitotalitären Aktivitäten in der Tschechoslowakei in November 1989 gipfelte die latente Krise des kommunistischen Regimes. Gleichzeitig wurde dadurch der Kollaps des Regimes und Systems eingeleitet. Den demokratischen Kräften der Öffentlichkeit und der sich langsam gestaltenden bürgerlichen Gesellschaft gelang es, in der Auseinandersetzung mit dem kommunistischen Establishment die Oberhand zu gewinnen; die kommunistische Staatsmacht wurde gezwungen, die demokratischen Forderungen zu akzeptieren und ihre totalitäre machtpolitische Position zu räumen. Die Armee spielte eine besonders wichtige Rolle in diesem Prozess. Der Erfolg der „samtenen Revolution“ hing zum großen Teil von der Haltung der Armee ab. Das Endziel war es, alle Komponente und Funktionen der Armee in Einklang mit der demokratischen Entwicklung der gesellschafts-politischen Systems zu bringen. In der Praxis bedeutete es vor allem die Notwendigkeit, die Entpolitisierung durchzuführen und Demokratisierungs- und Humanisierungselemente einzuleiten. Die Organisationen der Kommunistischen Partei und die politischen Organe in der Armee wurden aufgelöst. Ein System der zivilen Leitung der Armee und ihrer Kontrolle wurde eingeführt, der eng verbunden war mit der Entwicklung der zivil-militärischen Beziehungen. Der neue Charakter der tschechoslowakischen Armee äußerte sich auch in dem Wortlaut des Soldateneids. Die gesellschaftlichen Umwälzungsprozesse und der sich öffnende Raum für politische und bürgerliche Aktivitäten fand seinen Ausdruck in der Gründung verschiedener gesellschaftlicher, berufsständischer und anderer Organisationen und Verbände der Armeeingehörigen, wie z. B. des Verbandes der Berufssoldaten, Verbandes der militärischen Jugend, Assoziation slowakischer Soldaten u. a. Die rechtlichen, sozialen und kulturellen Rahmenbedingungen des Militärdienstes haben sich grundsätzlich geändert. Die Möglichkeit der Wahl zwischen dem Militärdienst und dem Zivildienst wurde gesetzlich verankert. Eine der Schattenseite der laufenden Demokratisierungs- und Humanisierungsveränderungen in der Gesellschaft und in der Armee war der relativ hohe Anstieg der Straftätigkeit, ausgeübt durch Einzeltäter oder organisierte Verbrechergruppen. Unter den Begleiterscheinungen der gesellschaftspolitischen Entwicklung in der Tschechoslowakei nach November 1989 ist auch die steigende Spannung in den tschechisch-slowakischen Beziehungen zu nennen. Unterschiedliche Vorstellungen zum Thema der staatsrechtlichen Regelung des weiteren „Zusammenlebens“ der beiden Nationen in der Tschecho-Slowakei mündeten in Beschluss der tschechischen und slowakischen politischen Elite über die Auflösung des gemeinsamen föderativen Staates, und die Gründung zweier selbstständigen, souveränen Nachfolgestaaten – der Tschechischen Republik und der Slowakischen Republik. Gleichzeitig wurde die Entscheidung getroffen, die föderative Armee samt der Rüstung und des Eigentums, zu teilen und auf die beiden neuentstandenen Armeen, die tschechische und slowakische, zu überführen. Es ging dabei insbesondere um: a) die Teilung des Mobiliarvermögens, das heißt um alle Arten der Kampftechnik und der sonstigen technischen Ausrüstung, Handwaffen, Munition, des technischen Materials und der im Rückengelände gelagerte Ausrüstung u. a., und zwar in einem Verhältnis von 2 : 1, dass festgelegt wurde anhand der Einwohnerzahl beider Republiken, und b) Immobilienvermögen anhand des territorialen Prinzips. Mit der Teilung der föderativen Armee war zusätzlich ein weiterer, nicht minder

wichtiger persönlicher Aspekt verbunden, der aus dem exterritorialen Prinzip der Kaderpolitik erfolgte. Außer der Durchführung von umfangreichen Verschiebungen der Truppen und des Militärmaterials, die hauptsächlich aus den tschechischen Ländern in die Slowakei durchgeführt wurden, wurde auch ein Teil der Armeeangehörigen verlegt – Berufssoldaten und Soldaten des Grundwehrdienstes. Das Grundkriterium für ihren weiteren Militärdienst, bzw. Armeekarriere war ihre eigene, freiwillige und persönliche Entscheidung, entweder in der Armee der Tschechischen Republik oder in der Armee der Slowakischen Republik dienen zu wollen.

METODOLOGICKÉ A TERMINOLOGICKÉ PROBLÉMY VÝSKUMU VOJENSKEJ SYMBOLIKY Z ASPEKTU HERALDIKY, FALERISTIKY A VEXILOLOGIE

IMRICH PURDEK

PURDEK, I.: Methodological and Terminological Issues of the Military Symbols Re-search in terms of Heraldry, Faleristics and Vexillology. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 89 - 100, Bratislava.

The author's goal has been to clarify the basic methodological and terminological issues of the research of military symbols in terms of the three auxiliary sciences of history, in particular heraldry, faleristics and vexillology. These sciences are complementary therefore having a decisive role in the research of military symbols of rating insignia – distinctions, combat arms and service branches marking, rating badges as well as other elements. The author points out that the definition of basic types or classes of symbols is also enabled by certain continuity, analogy in creation and usage of different symbols.

The study also deals in detail with the issues of source basis and methodological background playing the key role in the research of the military symbol diversity. Therefore, three types of sources are crucial for the research in question – written, iconographic (image) and material ones. In terms of meaning, plausibility and richness of information, the study provides characteristics of individual sources and methodological background in the research of military symbols and classification into three groups: flags and signs; uniforms and grades; military honours).

Military symbols. Slovakia. Methodology and Terminology of Military Symbols.

Úvod

Ľudskú spoločnosť od jej zrodu až po dnešnú dobu sprevádzajú rozmanité symboly. Spravidla išlo o symboly grafického či výtvarného charakteru a ich význam spočíval v tom, aby sa ich prostredníctvom identifikovali alebo odlišovali jedinci, korporácie, rády, cechy, spolky a iné rôzne združenia či spoločenské celky a postupne aj vyššie pospolitosti, ako napríklad národy a štáty. Osobitné a veľmi významné postavenie v tomto smere má vojenská symbolika.

Vojenská symbolika sa čo do tvorby a rozvíjania opiera predovšetkým o všeobecné pravidlá pomocných vied historických, najmä heraldiky, faleristiky a vexilológie. Zároveň však v širšej miere predstavuje aj osobitú a zvláštnu časť symboliky s vlastnými špecifickými zásadami a pravidlami. Osobité a významné postavenie vojenskej symboliky vyplýva z toho, že jej pôvodná funkcia spočívala v praktickej vojenskej účelovosti.

Vojenská symbolika sa spočiatku vyvíjala živeľne, postupom času sa v jej tvorbe uplatňoval odborný prístup, ktorého východiskom a základom sa stalo rešpektovanie a uplatňovanie

základných zásad a pravidiel najmä heraldiky, faleristiky a vexilológie. To znamená, že forma, ale najmä obsah vznikajúcich vojenských symbolov, a to vojenských zástav a znakov, vojenských rovnošiat (uniforiem) a označení, ako aj vyznamenani je pomerne prepracovaná a vyjadruje predovšetkým aj moderné prvky a momenty doby. Je prirodzené, že základom pri vzniku a tvorbe, ako aj rozvíjaní vojenskej symboliky a pri všetkých používaných symboloch zohrávajú rozhodujúcu úlohu spomínané tri pomocné vedy historické, čiže heraldika, faleristika a vexilológia. Len stručne treba spomenúť, že heraldika¹ sa zaoberá štúdiom súhrnu pravidiel a zvykov, podľa ktorých znaky tvoríme, popisujeme, určujeme a kreslíme. Faleristika² sa zaoberá viditeľnými nosenými vyznamenaniami, to znamená radmi, dekoráciami – krížmi, medailami a odznakmi, ktoré sa udeľujú za zásluhy akéhokoľvek druhu. Predmetom vexilológie³ je skúmanie, tvorba a popis zástav, vlajok, štandard a praporov, ich história, vývoja, symbolika a vzájomná odlišnosť. Tieto tri vedné disciplíny sa navzájom komplementárne dopĺňajú, takže pri riešení výskumu v oblasti vojenských symbolov – hodnotných označení (dištinkcií), označovania druhov vojsk, zbraní a služieb, odznakov funkčného zaradenia, ako aj ďalších prvkov, heraldika mala a má veľmi úzky vzťah k faleristike, a to tým, že je nápomocná niektorými vlastnými pravidlami, ktoré je nevyhnutné používať. Táto metóda sa využíva aj opačne, takže pri výskume vojenských vyznamenani – radov – vojenského charakteru a dekorácií, pri ich opisovaní je nevyhnutné uplatňovať mnohé pravidlá a zásady heraldiky. Heraldika je aj najbližšou príbuznou vedou vexilológie. Pri jej opisovaní sa používajú niektoré heraldické pravidlá a taktiež sa využíva heraldický aj vexilologický pojmový aparát.

Metodologické problémy výskumu vojenskej symboliky

Pri metodologických a terminologických riešeniach problémov výskumu vojenskej symboliky, ktorá má veľkú rôznorodosť a širokú rozmanitosť, sa pri zbieraní materiálov pracuje s rozsiahlym materiálom, s veľkým množstvom názvosloví a terminológie. Preto je nepochybne veľmi dôležité vymedzenie a rozčlenenie vojenskej symboliky do skupín. Pri jej klasifikácii, pomenovaní, názvoch a rozčlenení do skupín je nevyhnutné vychádzať zo spoločných znakov, prvkov a znamení, ktoré sú predmetom heraldiky, faleristiky a vexilológie. Vymedzenie základných typov, respektíve druhov symboliky, umožňuje aj ich určitá nadväznosť, príbuznosť pri tvorbe a používaní rôznych ďalších symbolov. V prípade vojenskej symboliky ide teda prvorado o vojenské hodnotni-dištinkcie, druhy vojsk, zbraní a služieb, označovanie funkčného zaradenia, rukávové znaky, odznaky, vojenské zástavy, vojenské vyznamenania, ako aj ďalšie. Na základe uvedeného, by v prvej skupine mali byť zástavy a znaky; v druhej vojenské rovnošaty a označenia a napokon tretiu skupinu by mali tvoriť vyznamenania.

V procese samotného výskumu vojenskej symboliky zásadnú úlohu zohrávajú otázky pramennej základne a metodologických východísk. Pretože ide o symboliku, ktorá má veľkú rôznorodosť a širokú rozmanitosť, pri zbieraní podkladov sa pracuje s rozsiahlym materiálom, s veľkým množstvom názvosloví a terminológie, ako aj s nespočetne rôznymi zbierkovými predmetmi a inými ďalšími možnými artefaktmi. Preto pre daný výskum majú kľúčový význam tri druhy prameňov – písomné, ikonografické (obrazové) a hmotné.

¹ VRTEL, L. *Heraldická terminológia*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2009, s. 14, 15, 16, 22, 24. ISBN 978-80-970196-0-0.

² GRAUS, I. Vznik a vývoj vyznamenani. Minulosť oceňovania zásluh. In *História*. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 10, č. 5-6, 2010, s. 2-3. ISSN 1335-8316.

³ VRTEL, L. Symboly vo vetre vejúce. In *Historická revue*, roč. III., č. 1, 2000, s. 25. ISSN 1335-6550.

Písomné pramene sú veľmi dôležitým, obsahovo mimoriadne hodnotným a informačne bohatým zdrojom údajov pre bádanie akýchkoľvek druhov vojenskej symboliky z pohľadu heraldiky, faleristiky a vexilológie. Majú mimoriadne významnú, bohatú výpovednú hodnotu a patria medzi ne predovšetkým archívne dokumenty uložené vo fondoch jednotlivých historických období, v archívnych a špeciálnych zbierkach.

Z tlačенých dokumentov sú jedným z najdôležitejších zdrojov informácií legislatívno-právne normy, medzi ktoré patria zákony, zákonné opatrenia, vládne nariadenia, vestníky MNO, smernice, vojenské predpisy, rozkazy a nariadenia veliteľov, stanovy a listiny. Postupne sem začali pribúdať aj doklady a zápisnice týkajúce sa rozhodovacích procesov rôznych inštitúcií a orgánov vrátane štátnych, územných a miestnych, taktiež spolkov a združení, ako aj ďalšia dokumentácia a korešpondencia. Zo sekundárnych prameňov medzi najvýznamnejšie patria rôzne oznamy v úradných vestníkoch, almanachoch, ktoré obsahovali samostatné alebo veľmi príbuzné state o vojenskej symbolike. Ďalej sa medzi ne zaraďujú aj rôzne príručky, schematizmy, grafické návrhy, odborná literatúra, memoárová literatúra, zberateľské príručky, predajné katalógy, ako aj iné zdroje podobného charakteru.

Zriaďovanie a zavádzanie akýchkoľvek druhov vojenskej symboliky, či už išlo o zástavy a znaky, rovnošaty a označenia, ako aj vyznamenania boli nevyhnutne sprevádzané písomnými záznamami. Už v štádiu príprav na ich zriadenie vznikala rozsiahla písomná agenda, ktorá sa vzťahovala na tento akt. Táto písomná agenda, ktorá súvisela so zriaďovaním a zavádzaním vojenských symbolov, bola dopĺňaná aj obrazovou a grafickou zložkou, ako aj s ňou súvisiacou ďalšou dokumentáciou úradnej povahy. Išlo o rôznu písomnú agendu s obrazovými a grafickými prílohami rôznych orgánov vrátane štátnych, územných a miestnych inštitúcií, spolkov a združení.

Pre výskum vojenskej symboliky majú významný podiel aj archívne písomné záznamy, respektíve celá písomná agenda tzv. krojovej komisie,⁴ v ktorej sa nachádzajú rôzne textové a obrazové dokumenty.

Pre výskum vojenských zástav, vojenských rovnošiat, vojenských hodnostných označení, označenia rôznych druhov vojsk, zbraní a rôznych odznakov triednych špecialistov, ako aj vojenských vyznamenaní majú najzásadnejší význam pramene, ktorými sú zákony, zverejňované v zbierkach zákonov, vestníky MNO, rozkazy a nariadenia MNO, rozkazy a nariadenia veliteľov a náčelníkov⁵. Ide o písomné pramene primárneho charakteru, ktorými sú zriaďované uvedené symboly. Tieto pramene obsahujú nielen písomné ustanovenie o zriadení symbolu a jeho verbálny popis, respektíve opisanie, ale aj obrazové vzory jednotlivých symbolov.

Veľmi významným písomným dokumentom pre výskum vojenských zástav je dekrét, ktorý je jedinečnou listinou obsahujúcou základné hodnoverné informácie. V povojnovom období, respektíve v druhej polovici 20. storočia, sa základný písomný dokument – dekrét – stáva súčasťou tzv. kmeňovej knihy zástavy. Postupom času sa obsah kmeňovej knihy vo forme písomných dokumentov rozširoval o ďalšie dôležité súčasti. Popri dekréte a rozkaze o udelení, zapožičaní alebo darovacej listiny zástavy táto kniha obsahuje písomné záznamy o vojenskom útvere, zmenách jeho číslovania, zmenách vojenského názvu alebo zmene

⁴ Jej názov bol rôzny. V jednotlivých obdobiach sa nazývala Krojová komisia, Heraldická komisia, Komisia pre vojenskú symboliku, Rada pre vojenskú symboliku. Určený odborný orgán, spravdla na MNO (v niektorých obdobiach to bol poradný odborný orgán ministra obrany pre uvedenú oblasť), ktorý mal kompetencie odborne posudzovať výtvarné, grafické návrhy na zriaďovanie vojenských symbolov, napr. zástav; vojenských vyznamenaní; vojenských rovnošiat; rôznych odznakov a znakov na označenie vojenských hodností, druhov vojsk a zbraní, príslušnosť k jednotlivým jednotkám, ako aj iné.

⁵ Legislatívno-právne normy – zákony; interné normatívne akty – vecné vestníky (rozказы a nariadenia MNO); vnútorné akty – rozказы a nariadenia.

charakteru útvaru. Z obsahového hľadiska sú veľmi dôležité záznamy o dôvodoch vyvesenia či vynášania zástavy, názvy vojenských ceremoniálov (vojenské prisahy, významné výročia a podobne), záznamy o veliteľoch a strážnych, zástavy, ako aj iné podobné záznamy.

Pre výskum vojenských vyznamenaní majú zásadný význam špecifické pramene, ktorými sú stanovy. Ide o písomné pramene primárneho charakteru, ktoré majú charakter listín so všetkými alebo takmer všetkými formálnymi znakmi. Aj keď postupne dochádzalo k zjednodušeniu ich obsahu, vždy sa v nich uvádzali dôvody založenia alebo zriadenia vyznamenania, popis a charakteristika vyznamenania, a stanovovali sa podmienky jeho získania. Časom však dochádzalo k zjednodušovaniu a rozšíreniu ich publikovania, ktoré sa na určitom stupni spoločenského vývoja realizovalo prostredníctvom zbierok právnych noriem. Stanovy vojenských vyznamenaní vzhľadom na ich výpovednú hodnotu predstavujú prioritný prameň pre výskum vyznamenaní. Práve ich význam bol dôvodom na ich zverejňovanie v tlači, a to predovšetkým v edíciách prameňov právneho charakteru, v súčasnosti najmä v zbierkach zákonov a vo vestníkoch.

Osobitný význam pre vojenskú symboliku majú ikonografické (obrazové) pramene, ikonografický primárny materiál, periodické či neperiodické pramene obrazového charakteru. Pri výskume vojenskej symboliky sa sústreďuje pozornosť na hľadanie informácií v ikonografických primárnych prameňoch. Medzi najvýznamnejšie ikonografické pramene zaraďujeme vyobrazenia jednotlivých symbolov, ktoré vznikali v súvislosti s ich zriaďovaním alebo zavádzaním. Na takomto materiáli, pri ktorom išlo o celé série viac či menej prepracovaných a detailne kreslených návrhov, bolo možné pozorovať nielen genézu fyzickej podoby konkrétneho symbolu, ale aj myšlienky a filozofiu ďalších možných námetov a návrhov.

Ikonografický (obrazový) materiál, kde sa nachádzajú obrazové ilustrácie jednotlivých druhov vojenských symbolov, je súčasťou primárneho materiálu v skupine písomných prameňov vo forme príloh. Ide o legislatívno-právne dokumenty, čiže zákony, vyhlášky, výnosy a smernice, ako aj ďalšie normatívne dokumenty. Tieto obrazové ilustrácie vizuálne dopĺňajú písomný materiál, charakteristiku každého symbolu zverejňovaného v právnom predpise alebo v inom normatívnom akte.

Nemenej významnú úlohu vo výskume vojenskej symboliky majú ikonografické pramene sekundárneho charakteru. Obsahujú pramene, ktoré sú nevyhnutnou doplňujúcou bázou informácií. Sú to informácie, ktorých obsah bol výsledkom vedeckého poznania. Takéto informácie sú obsiahnuté najmä v prameňoch, akými sú periodické vojenské časopisy edované vojenskými orgánmi alebo inštitúciami, najmä pre oblasť vojenského vzdelávania, výchovy a kultúry.⁶ Pri získavaní prameňov sa ako doplňujúci zdroj informácií sústreďuje pozornosť na výskum vojenskej symboliky aj z neperiodických prameňov a zdrojov. Ide o príležitostné tlače, kalendáre, nástenné tabule a podobne.

Do poslednej skupiny prameňov vo výskume vojenskej symboliky patria hmotné, trojrozmerné predmety. Táto skupina prameňov poskytuje obzvlášť hodnoverné a závažné informácie, ktoré nám spresňujú údaje o obsahu, ako aj forme rôznych artefaktov vojenskej symboliky. Hmotné, trojrozmerné predmety sú sústredené v zbierkach uložených v depozitoch múzeí a galérií. V jednotlivých zbierkach sa nachádzajú zástavy rôznych typov⁷,

⁶ Periodické vojenské časopisy, napríklad v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945, Slovenský vojak; v ČSĽA do roku 1989 Obrana ľudu, Lidová armáda, Letectví a kozmonautika, História a vojenství, i ďalšie; v Armáde SR, neskôr v Ozbrojených silách SR – SAMO, spoločnosť, armáda, obrana – štvrťročné periodikum, časopis; OBRANA – dvojmesačník, časopis Ministerstva obrany SR; Vojenská osвета, časopis pre spoločenskovednú prípravu profesionálnych vojakov – polročné periodikum; Vojenská história, časopis pre vojenskú históriu, vojenské múzejníctvo a archívniectvo Vojenského historického ústavu MO SR – štvrťročník, ako aj ďalšie.

⁷ Vo Vojenskom historickom múzeu (VHM) Piešťany je uložená Zbierka číslo XVI. – Bojové zástavy, štandardy,

vojenské uniformy (rovnošaty)⁸ a znaky, označenie vojenských hodností (dištinkcie), označenie druhov zbraní, vojsk a služieb, označenie vojenských odborností, špecialistov, vojenské vyznamenania,⁹ ďalšie odznaky a znaky, ako aj ďalšie artefakty vojenskej symboliky.

V skupine hmotných, trojrozmerných predmetov sa nachádza veľké množstvo jednotlivých symbolov, čo si vyžaduje enormné úsilie pri ich zatriedovaní do skupín. V jednotlivých múzejných zbierkach – napríklad pri zástavách – ide o desiatky až stovky rôznych typov historických vlajok, praporecov, koruhiev, gonfanonov, štandárd. Ďalšie zhromažďovanie, respektíve sústreďovanie informácií umožňujú repliky zbierkových predmetov, ktoré sú súčasťou zbierok. Takýmto spôsobom sa aj z ďalších zbierok vojenskej symboliky získavajú a zhromažďujú informácie potrebné pre výskum.

Terminologické problémy výskumu vojenskej symboliky

Každá vedecká disciplína vrátane pomocných vied historických si vytvára vlastnú odbornú terminológiu. Tu treba poznamenať, že ten istý termín môže mať a neraz aj má iný obsah. Vojenská symbolika je špecifickou disciplínou, ktorá doposiaľ nemá celkom ustálenú odbornú terminológiu. Charakteristickou črtou vojenskej symboliky je napríklad to, že má priamy prienik prinajmenšom do troch pomocných vied historických, a to heraldiky, faleristiky a vexilológie. To znamená, že aj tvorba termínov vychádza z terminológie týchto troch pomocných vied historických.

Ústrednými a základnými pojmami česko-slovenskej vojenskej symboliky z heraldického hľadiska na začiatku prvej svetovej vojny sa stali symboly, čiže predovšetkým erby, krajinské znaky Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska, ktoré symbolizovali najmä svornosť a nerozlučnosť Čechov, Slovákov, Moravanov a Slezanov. Kombináciou týchto štyroch samostatných štítov, nesúcich uvedené symboly, podložených ratolesťami, najčastejšie s lipovými listami, postupne vznikol aj tzv. združený odbojový znak. Charakteristickou črtou znaku bola jeho výrazná zovretá forma štyroch štítov, v ktorých heraldické figúry boli bez koruniek, čím bol vyjadrený zmysel odboja revolúcie proti monarchizmu Rakúsko-Uhorska.¹⁰ Najvýraznejšou oficiálnou formou tohto združeného znaku sa stal legionársky odznak maliara Louisa Strimpla, ktorý návrh vyhotovil, a sochára Eugena Purghardta, ktorý vyrobil jeho plastický odliatok.¹¹ „*Tento symbol pozostával zo štyroch samostatných štítov (nad erbom Čiech erb Slovenska, po stranách erby Moravy a Sliezska), ktoré spájali do jedného celku veniec z lipového lístia. Znak československého odboja bol v čase prvej svetovej vojny najrozšírenejší a najpoužívanejší symbol vyjadrujúci myšlienku budúceho Československa.*“¹² Používal sa aj vo forme odznaku na všetkých pokrývkach hlavy príslušníkov československých légii a rovnako aj ako znak, symbol na vznikajúcich zástavách.

⁸ Napríklad vo VHM Piešťany je uložená v depozite: Zbierka číslo XIV. – Výstrojný materiál obsahuje ústroj, rovnošaty, a rovnošatové doplnky, výstroj, opasky, batohy prilby a pod.

⁹ Vo VHM Piešťany je uložená Zbierka číslo XV. – Rady, vyznamenania a medaily obsahuje zbierkové predmety – rady, vyznamenania, medaily, odznaky, plakety, hodnostné označenia, znaky útvarov, rozlišovacie znaky, dekréty, ktoré sú súčasťou medailí a pod.

¹⁰ Československé legie. In Nezávislý kulturno politický magazín. V/2002.

¹¹ SVOBODA, Z. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální Ministerstvo obrany, s. 27-28. ISBN 80-85469-03-0. E. Purghardt a L. Strimpl boli Česi žijúci v Paríži; veľmi aktívne sa podieľali na propagácii boja za slobodu českého a slovenského národa.

¹² NOVÁK, Jozef. *Státní znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava : Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo odborov na Slovensku, 1990, s. 33-34.

Symbody predstavujúce účasť Slovákov a ich územie v tomto zahraničnom odboji mali na niektorých zástavách alebo koruhvách československých jednotiek trojvršie zelenej farby, tak ako to bolo v erbe Uhorského kráľovstva, poprípade mali i dvojkríž vyrastajúci zo zlatej koruny.¹³ Na niektorých zástavách pri stváňovaní erbu Slovenska, ktorý má vo väčšine starších prameňoch rozšírené ukončenie ramien, sa nie vždy rešpektovala historická podoba.¹⁴ V roku 1918 sa postupne začalo na listoch zástav objavovať trojvršie modrej farby, čo súviselo so zapojením amerických Slovákov do odboja. Dvojramenný kríž sa už v 13. storočí stal teritoriálnym znakom Horného Uhorska, čiže v podstate územia dnešného Slovenska. Nepriamo na to poukazuje aj skutočnosť, že v tomto období sa dostal do symboliky viacerých slovenských miest. Táto skutočnosť má logické historické zdôvodnenie, ktoré jednoznačne potvrdzuje, že: „... *dvojramenný kríž mal na území Slovenska tradíciu*“.¹⁵ Po stáročia sa spájal s územím Veľkomoravskej ríše, konkrétne do Nitrianska ho údajne priniesli v roku 863 vierozvestovia Konštantín a Metod.

Aj keď dvojramenný kríž, neskôr zobrazený v štíte so zeleným trojvrším, patril medzi pôvodný a najstarší symbol Uhorského kráľovstva, v období národného obrodenia ho štúrovci vyčlenili z tohto erbu, zmenili farbu trojvršia na modrú a vyhlásili za symbol Slovenska.¹⁶ Táto rozdielnosť v uplatňovaní farby trojvršia bola spôsobená na jednej strane snahou o zvýraznenie boja Slovákov za odtrhnutie Hornej zeme, Horných Uhier – Slovenska od Uhorska, na druhej strane určitou neznalosťou štúrovského znaku s modrými kopcami, používaného od roku 1861, ako hlavného symbolu Slovenska a Slovákov.

Medzi ďalšie skúmané problémy vedeckého poznania vzniku a vývoja vojenskej symboliky patrila a patrí vojenská rovnošata (uniforma). Z pohľadu vymedzenia každého skúmaného historického obdobia jej vznik súvisel z vynútených zmien, ktoré sa prejavovali pri vzniku, tvorbe, ako aj postupne sa vyvíjajúcom systéme označovania vojenských hodností (dištinkcií) a funkčnom zaradení, označovaní druhov zbraní, vojsk a služieb, rukávových znakov, odznakov a ďalších doplnujúcich symbolov.¹⁷

Vojenská rovnošata, vojenská uniforma, predstavujú dve pomenovania, ktoré sú významovo rovnaké, vyjadrujú jednotný odev. Jeho nosenie stanovujú spravidla predpisy pre všetkých príslušníkov pravidelných armád. Termín vojenská rovnošata je pojmom vojenskej odbornej terminológie. Slovo uniforma pochádza z francúzskeho slova *uniforme*, ktoré sa spravidla

¹³ Dvojkríž v slovenskom znaku, ktorý vyrastá zo zlatej koruny, sa po prvý raz objavuje na koruhvi československej výzvednej rotý v III. talianskej armáde.

PURDEK, Imrich. *Československá vojenská symbolika v rokoch 1914 – 1939*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 13. ISBN 978-80-89523-23-8.

¹⁴ NOVÁK, Štátne znaky, ref. 12, s. 44.

¹⁵ NOVÁK, Jozef. Heraldika na Slovensku. In *Heraldika na Slovensku*. Zborník z rovnomeného sympózia Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou pomocných vied historických a archívnictva Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Trenčianskym múzeom v Trenčíne v dňoch 5. – 7. 9. 1996 v Trenčíne. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1997, s. 9. ISBN 80-967709-4-2.

¹⁶ Nahradenie zelenej farby trojvršia modrou farbou bolo výsledkom snahy štúrovcov odlišiť slovenské symboly od maďarských. Zároveň ale zachovaním historickej uhorskej symboliky chceli vyjadriť i našu príslušnosť k širšiemu slovanskému spoločenstvu. Počas septembrovej výpravy slovenského dobrovoľníckeho zboru v roku 1848 sa tento znak používal už vo farbe s modrým trojvrším. V grafickom čierno-bielom vyhotovení sa objavil v roku 1848 na dokumentoch a pečatiach Slovenskej národnej rady, politicko-vojenskej organizátorky revolučných výprav slovenských dobrovoľníkov v rokoch 1848 – 1849. V Memorande slovenského národa z júna 1861 bol slovenský znak po prvýkrát opísaný s trojvrším v modrej farbe a jeho prvé farebné vyobrazenie bolo uchované na doskách Matice slovenskej z roku 1863. Oficiálne bola potvrdená modrá farba trojvršia v slovenskom znaku slovenskou stranou až po vzniku Československej republiky v liste Dr. I. Markoviča, vládneho tajomníka z 1. novembra 1918.

¹⁷ KUTLÍKOVÁ, D. K problematice stejnokrožů česko-slovenské jednotky v Rusku v letech 1914 – 1917. In *Historie a vojenství*, 2001, č. 4, s. 796. ISSN 0018-2583.

prekladá vo význame *jednotvárný* a slovo *mundúr* je odvodené od latinského slova *mundus*, v preklade znamená *odev, šaty*. Vojenská rovnošata či vojenská uniforma sú súčasťou širšieho pojmu vojenský odev, ktorý kompletne zahŕňa všetky odevné súčasti vojakov.¹⁸

Z pohľadu riešenia ďalších terminologických problémov pri výskume vojenskej symboliky sú základnými artefaktmi odznaky a znaky. Ide o kovové odznaky a textilné znaky, ktoré obohacovali vojenskú rovnošatu. Odznaky a znaky sa používali na označovanie vojenských hodností (dištinkcií)¹⁹, rozlišujúce označenie druhov vojsk, zbraní a služieb,²⁰ rukávových znakov a golierových odznakov.

Pod odznaky sa zaraďujú také artefakty, ktoré nepatria do skupiny vyznamenaní. Ide o malé kovové, viditeľne nositeľné symboly, zriadené pre viditeľné označenie príslušnosti k istému celku, verejnú prezentáciu dosiahnutého vzdelania, postavenia a podobne. Ide o odznaky absolventov škôl, kurzov, služobné, členské či stavovské. V praxi to napríklad boli odznaky ako rozlišovacie znaky druhov vojsk a služieb; odznaky ako jednotlivé časti hodnostného označenia; odznaky špecialistov letectva – pilotov, letovodov-letajúcich, letovodov-nelietajúcich, technikov letectva, a podobne.²¹

Znak je symbol, ktorý predstavuje farebné znamenie na štíte vytvorené podľa heraldických pravidiel. Služí na identifikáciu jeho nositeľa. Z pohľadu heraldiky skúma a hodnotí znaky (erby) ako historické pramene, umenie ich tvoriť podľa heraldických zásad.²²

Medzi ďalšie terminologické problémy výskumu vojenskej symboliky patria vojenské vyznamenania. Mnohokrát práve neznalosť zásad a pravidiel ich tvorby umožňuje zriaďovanie neštandardných vyznamenaní v rozpore so stáročnými tradíciami faleristiky. „*Vo všeobecnosti sa za vyznamenania z pohľadu faleristiky počítajú tie, ktoré sú nositeľné a neprenosné druhy vyznamenaní, patriace do sféry záujmu pomocnej historickej vedy faleristiky. Tieto sa členia sa na dve základné skupiny – na rady a na dekorácie.*“²³

¹⁸ PURDEK, Imrich – ZELIZŇÁK, Peter a kol. *Vojenská symbolika Slovenskej republiky. Vojenské zástavy, rovnošaty, hodnosti, vyznamenania, znaky a odznaky*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2006, s. 38-39. ISBN 80-89169-09-0.

Aj podľa ods. 1 § 177 zákona č. 346/2005 Z. z. o štátnej službe profesionálnych vojakov Ozbrojených síl Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov je charakterizovaná vojenská rovnošata ako vojenský odev, ktorý má špeciálne znaky vyjadrujúce príslušnosť profesionálneho vojaka k ozbrojeným silám.

¹⁹ Vojenská hodnosť, dištinkcia je vojenský titul určený príslušníkovi armády, respektíve ozbrojených síl, ktorým je zaradený na pozíciu jednotlivca v hierarchii a ktorý zároveň vymedzuje jeho oprávnenia a povinnosti. Označenie vojenskej hodnosti predstavuje systém viditeľných odznakov, znakov a prvkov symboliky (kovových, farebných textilných materiálov) umiestnených (vyšíť, napichované) na vojenskej rovnošate (náplečník, golier, čiapka, rukáv) a usporiadaných do predpísaného tvaru, ktorý vizuálne označuje vojenskú hodnosť.

PURDEK, ref. 13, s. 8.

²⁰ Označovanie druhov vojsk, zbraní a služieb je ustanovený systém viditeľných odznakov, znakov a prvkov symboliky (kovových, farebných textilných materiálov) umiestnených na vojenskej rovnošate (golier, náplečník, rukáv), ktorý vizuálne označuje zaradenie k druhu zbraní, druhu vojska, ako aj príslušnosť k službe. PURDEK, ref. 13, s. 8.

²¹ GRAUS, I. Nomina sunt substantia rerum alebo niekoľko poznámok k terminológii súčasných slovenských vojenských vyznamenaní. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 1, s. 118. ISSN 1335-3314.

²² VRTEJ, Heraldická, ref. 1, s. 12-14.

²³ Termínom vyznamenanie sa vo všeobecnosti označuje všetko, čo sa môže považovať za akékoľvek vyznamenanie. Ide o široké spektrum najrôznejších podôb vyznamenaní od ich nehmotných foriem cez rôzne konkrétne hmotné odmeny až po odmeny vyjadrené zástupnými symbolmi. Môžu to byť napríklad slovné pochvaly, najrôznejšie práva, pridelenie úradu, pôdy, peňazí, udelenie výsad, šľachtictva, erbu, titulu, čestného občianstva, diplomu, čestného uznania, čestného listu, hodnosti, mimoriadneho povýšenia, preloženia k elitnej jednotke, čestného pomenovania, členstva, zbrane, zástavy či iného ľubovôleho predmetu vrátane reálnych vyznamenaní vo faleristickom ponímaní. Vyznamenanie vo faleristickom ponímaní je teda špecifický hmotný symbol s vlastnosťou vyznamenania s jednotnou morfológiou (fyzickou stavbou), ktorý je nositeľný a neprenosný. GRAUS, Nomina, ref. 21, s. 118.

Radmi sa pomenúvajú spoločensko-politicky najprestížnejšie a umelecko-remeselne najhodnotnejšie vyznamenania. Vzhľadom na svoju morálnu hodnotu zvyčajne patria do kategórie štátnych vyznamenaní.

Dekorácie členíme na záslužné a pamätné; v porovnaní s radmi ide o spoločensky menej hodnotné vyznamenania, ktoré netvorí súčasť štruktúry radov, ale predstavujú samostatné vyznamenania. Tento odborný termín jediným výrazom pomenúva celú veľkú skupinu vyznamenaní, ktoré nie sú radmi a vytvára tak protistranu termínu rad. Samotné dekorácie sa v závislosti od ich charakteru členia na pamätné a záslužné, čestné, korunovačné, svadobné, služobné, jubilejné, za statočnosť, za záchranu života a mnohé iné, ktoré vychádzajú iba z ich historického pomenovania. Takéto detailné členenie však nemá prakticky žiaden zmysel, pretože všetky dekorácie majú buď záslužný charakter (ak sa udeľujú za vykonané zásluhy) alebo pamätný charakter (ak sa udeľujú pri určitých pamätných príležitostiach).²⁴

Dekorácie sa môžu členiť na jednotlivé stupne, čo je vyjadrením miery vykonaných zásluh. Rady sa členia na triedy a všetky používajú jednotnú farebnú kombináciu stuhy, ktorá sa odlišuje len šírkou a spôsobom nosenia. Jednotlivé stupne dekorácií sú odlišené celkovou zmenou farebnosti stuhy alebo postupným pridávaním rozlišujúcich prvkov k pôvodnému farebnému základu stuhy. V závislosti od ich tvaru sa členia na tri základné skupiny – na medaily, kríže a odznaky.²⁵

Hmotným symbolom radu je insígnia, ktorá sa z morfológického hľadiska skladá zo závesu a klenotu. Záves môže byť textilný (stuha) alebo kovový (kolana, rám s napnutou stuhou, skrutkovacia matica, kovová stuha). Kolana je ozdobná reťaz, ktorá slúži ako záves klenotu najvyššej triedy radu a výnimočne je samostatnou insígniou bez zaveseného klenotu.²⁶

Klenot má najčastejšie podobu kríža, hviezdy, medaily alebo medailónu, výnimočne má aj iné špecifické tvary. Súčasťou insígnie niektorých tried radu je hviezda. Je to špecifický typ klenotu v tvare hviezdy alebo medailónu, ktorý sa nosí na hrudi zásadne bez stuhy. Krížová hviezda má tvar kríža, ale plní funkciu hviezdy a nosí sa rovnakým spôsobom.²⁷

S prvými terminologickými problémami v oblasti československých vojenských vyznamenaní sa stretávame už v období formovania a činnosti československého zahraničného vojska (légii) od roku 1914 do vzniku Československej republiky 28. októbra 1918. V uvedenom období nebolo zriadené oficiálne žiadne československé vojenské vyznamenanie, ale až po vzniku Československej republiky, keď boli vytvorené najmä legislatívno-právne podmienky na zriaďovanie, respektíve na zakladanie vojenských vyznamenaní.

Dekorácie majú rovnakú morfológiu ako rady, preto sa pri opise používa jednotná terminológia. Dekorácie z hľadiska tvaru a skladby sú jednoduchšie, preto sa namiesto pojmu klenot používa osobitný termín, ktorý ho odkazuje na jeho základný tvar.

Vojenská symbolika sa aj v oblasti zástav v jednotlivých historických obdobiach postupne vyvíjala a dodnes dotvára. Zvláštne symboly zhotovené z textilu a určené na označovanie svojho nositeľa sú predmetom skúmania vexilológie. Vexilológia si ako každá vedná disciplína či veda vytvorila svoju vlastnú odbornú terminológiu, základné pojmy.²⁸ Nie náhodou

²⁴ GRAUS, Igor. *Vznik, formovanie a vývoj nositeľných a neprenosných vyznamenaní vo faleristickom ponímaní. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie do roku 1815*. Dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta. 2011, s. 71.

²⁵ Tamže, s. 71.

²⁶ Tamže, s. 72.

²⁷ Tamže, s. 72.

²⁸ Základné pojmy: roh – vo všeobecnosti vrchol vlajky pri žrdi; cíp – vlajúci vrchol vlajky; okraj – hrana vlajky; kantón – časť pri hornom rohu vlajky (napr. hviezdy na vlajke USA sú umiestnené v kantóne vlajky); žrd' – tyč, na ktorej je vlajka uchytená; žrd'ová časť – časť vlajky, ktorá je najbližšie k žrdi; vlajúca časť – náprotivok žrd'ovej časti, časť vlajky, ktorá vlaje (pozn.: je možné povedať, že žrd'ová časť je „ľavá“ a vlajúca „pravá“ polovica vlajky);

medzi prvé vojenské symboly pri formovaní a činnosti československého zahraničného vojska v Rusku, vo Francúzsku a v Taliansku 1914 – 1918, Československej brannej moci v rokoch 1918 – 1939, československých zahraničných jednotiek na východe a západe v rokoch 1939 – 1945 a jednotiek slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945 patrili zástavy, vlajky, praporce (menšie zástavy), koruhvy, gonfanony, štandardy, ako aj ďalšie im podobné symboly – vexilá.

Zástava (fr. *enseigne*, *drapeau*, nem. *Fahne*, angl. *banner*) je ľanová alebo hodvábná látka, ktorá sa nazýva listom určitých farieb (inokedy aj so znakom), je pevne pripevnená na žrd'. Dĺžka a šírka zástavy presahovala 1 m.²⁹

Vlajku predstavuje obdĺžnikový pruh látky s pevne stanoveným tvarom, pomerom strán a farebným vzorom, ktorý symbolizuje alebo označuje príslušnosť ku skupine, k organizácii, územnej jednotke alebo štátu alebo slúži na signalizáciu. Vlajka sa pripevňuje na vlajkovú žrd' alebo vlajkový stožiar pomocou očiek a lanka tak, aby viala vo vetre vodorovne, a aby ju bolo možné vztyčovať (vyťahovať) a spúšťať. Vlajka má predpísaný pomer strán a používa sa aj vo zvislej polohe.³⁰

Práporc (český dobový názov praporec), je typ vexily, čiže zástavy menších rozmerov, pričom jeden z rozmerov, šírky alebo výšky nemal viac ako 1 m.³¹

Koruhva (fr. *bannière*, nem. *Fahne*, *Baner*, angl. *flag*, *banner*) bola pôvodne látka s maľovaným znakom pribitá na kopiju, neskôr to bola zástava pripevnená na žrd'. Spočiatku bola koruhva dlhšia ako vyššia a mávala pri hornom okraji dlhý úzky cípovitý pruh (občas aj dva). Pokiaľ boli na koruhvách heraldické figúry, vždy hľadeli smerom k žrdi. Nebola však určená na viať, používala sa na miestach, kde neveje vietor, napríklad v uzatvorených nádvoříach či sálach. Často sa používala ako stolová koruhva.³²

Gonfanon (fr. *gonfanon*) bol jednou z najstarších a najrozšírenejších foriem zástav v období raného feudalizmu. Mal tvar pretiahnutého obdĺžnika, ktorý bol vo vlajúcej časti rozdelený na niekoľko cípov na konci zaoblených alebo hranatých. Pôvodne bol pripevnený klinčekmi na krížové rahno, neskôr priamo na ratište. Bežne sa používal v dobe križiackych výprav.³³

Štandarda³⁴ (fr. *étandard*) je typ vexily, zástavy pôvodne tvaru koruhvy. Je to nevelká, spravidla štvorcová zástava alebo vlajka, nie väčších rozmerov ako 1 m, spravidla s ozdobnými okrajmi. Môže byť aj vystužená.

Spočiatku boli vojenské zástavy čo do formy i obsahu rôznorodé a pestré. Základnými farbami listu českej a česko-slovenskej zástavy sa stala biela a červená farba a neskôr aj modrá, do ktorých boli vhodne umiestňované znaky alebo erby. Tieto symboly v kombinácii s ratolestami a lipovým listami, svätováclavskou korunou, husitskými palcátmi (budzogáňmi), kalichmi, cepmi, sudlicami, respektíve bojovými kosami³⁵ a bijakmi na reťazi³⁶, ako

pole (list) – základná plocha alebo základná farba ako pozadie vlajky; emblém – akýkoľvek znak umiestnený na liste alebo v poli.

²⁹ BUBEN, M. *Encyklopedie heraldiky*. Praha : Nakladatelství Libri, 2003, s. 370. ISBN 80-7277-135-3.

³⁰ Tamže.

³¹ *Česká státní a vojenská symbolika. Czech State and Military symbols*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, IMPULS, s. 3. ISBN 80-85469-90-1.

³² BUBEN, ref. 29, s. 240-241.

³³ Tamže, s. 154.

³⁴ Tamže, s. 431.

³⁵ Bojová kosa (sudlica) bola jednoduchá stará historická sečná a bodná zbraň, ktorá vznikla z roľníckeho pracovného nástroja kosa, a to otočením o 90 stupňov železnej časti a jej upevnením v osi kosiska. PURDEK, ref. 13.

³⁶ Bijak na reťazi bol stredovekou udierajúcou zbraňou, pozostávajúcou z drevenej rukováti, ku ktorej bola

aj iné pôvodne roľnícke pracovné nástroje, ktoré sa v stredoveku používali aj ako zbrane a neskôr sa stali aj symbolmi. Často sa vyskytovala aj sokolská symbolika (letiaci sokol na hrote žrdí zástav alebo rôzne heslá. Veľmi často sa používala napodobnenina erbu Českého kráľovstva v renesančnej³⁷, ranogotickej,³⁸ ako aj neskorogotickej³⁹ forme alebo dvojhvostého leva bez štítu v štandardnom heraldickom zobrazení. Rovnako tak aj erby či znaky Moravy a Sliezska boli zobrazované v renesančnom, ranogotickom alebo neskorogotickom tvare štítu. Moravská orlica bola na modrom štíte v červeno-zlatom, ako aj červeno-striebornom šachovaní a sliezska čierna orlica bola v zlatom štíte s perizoniom.⁴⁰ Obe orlice sa vtedy zobrazovali tzv. revolučným spôsobom, čo znamenalo, že boli bez koruniek.

Záver

Poznatky získané zo skúmania jednotlivých javov a procesov z vývoja a tvorby vojenskej symboliky nám ukazujú, že skutočne ide o špecifickú oblasť, osobitý druh symbolov – zástavy a znaky, vojenské uniformy a označenia a vyznamenania, ktoré sú spojené so zvláštnou ľudskou činnosťou – s bojovaním a vojenčením, a teda s vojenstvom, armádou. Objasnenie metodologických a terminologických problémov vojenskej symboliky je východiskom, ktoré nám napomáha kvalifikovane riešiť jednotlivé súčasti vojenskej symboliky, a to na základe kľúčových písomných, ikonografických (obrazových) a hmotných prameňov.

pripevnená kovová reťaz na konci so železnou guľou s hrotmi.

Tamže, s. 11.

³⁷ Renesančný štít (patrí medzi heraldické štíty) je tvarovo pokračovaním turnajového štítu, pričom niekdajší výrez na založenie kopije nadobudol už iba dekoratívny význam a bol po oboch stranách štítu. Používal sa najmä v 16. – 17. storočí, slúžiaci už len na to, aby niesol erbové znamenia.

VRTERL, L. *Heraldický katechizmus*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 2012, s. 49. ISBN 978-80-224-1254-4.

³⁸ Ranogotický štít, nazýva sa tiež trojuhlý štít (patrí medzi heraldické štíty) je dolu zahrotený a má vypuklé bočné strany. Vznikol zrezaním horného okraja normanského štítu. Jeho bočné steny nezvierajú s horným okrajom pravý uhol. Rozšírený bol najmä v 13. – 14. storočí.

VRTERL, *Heraldický katechizmus*, ref. 37, s. 18 a 47.

³⁹ Neskorogotický štít, nazývaný tiež polokruhly (patrí medzi heraldické štíty) je v dolnej časti ukončený polkruhom, má bočné okraje, ktoré zvierajú s horným okrajom pravý uhol. Bol typickým najmä pre 15. storočie. VRTERL, *Heraldický katechizmus*, ref. 37, s. 48.

⁴⁰ Perizonium je odborné pomenovanie pre zvláštny, najčastejšie polmesiacovitý predmet, ktorým je preložená hrud' orla. Môže ísť o položený polmesiac, ale aj jednoduchý prehnutý pruh, zriedkavejšie o lomený pruh, prípadne len pruh, ktorý je celkom rovný. Tento polmesiac či pruh býva pomerne často na koncoch ukončený d'atelinkami alebo inými útvarmi, niekedy aj zo stredu jeho horného okraja môže vyrastať krížik, ako je to napríklad v najznámejšom erbe Sliezska.

VRTEL, *Heraldická terminológia*, ref. 1, s. 287.

I. PURDEK: METHODOLOGISCHE UND TERMINOLOGISCHE FRAGEN DER MILITÄR-SYMBOLIK-FORSCHUNG AUS DER SICHT DER HERALDIK, FALLERISTIK UND VEXIKOLOGIE (FAHNENKUNDE)

Das Ziel der vorliegenden Studie liegt hauptsächlich in der Klärung grundlegender methodologischer und terminologischer Fragen aus der Sicht der drei historischen Hilfswissenschaften, und zwar der Heraldik, Falleristik und Vexikologie (Fahnenkunde). Bei der Aufklärung der Fragen, die mit der Erforschung der Militärsymbolik verbunden sind, wird deutlich, dass man es zum einen mit einer Unzahl von Fachausdrücken und einer breit gefächerten Terminologie, und zum anderen mit typologisch und inhaltlich unterschiedlichen Quellen bei der Sammlung des Forschungsmaterials zu tun hat. Bei der Klassifizierung, den Bezeichnungen und Fachwörtern und ihrer Einteilung in Gruppen ist es notwendig, ihre gemeinsamen Zeichen, Merkmale und Bedeutungen zu beachten, die durch die drei genannten historischen Hilfswissenschaften systematisiert werden. Bei der Heraldik, Falleristik und Vexikologie (Fahnenkunde) handelt es sich um Forschungsdisziplinen, die sich komplementär ergänzen. Daraus ergibt sich, dass ihnen bei der Erforschung der Militärsymbole, der Rangbezeichnungen und –Distinktionen, bei diesen historischen Hilfswissenschaften bei der Bezeichnung einzelner Arten von Truppen, Waffen und Dienste, der Abzeichen und anderer Merkmale eine zentrale Bedeutung zukommt.

Bei der Einteilung der einzelnen Typen und Arten der militärischen Symbolik sind auch ihre innere Anbindung und die Gemeinsamkeiten bei ihrer Gestaltung und der Verwendung weiterer Symbole sehr hilfreich. Im Falle der militärischen Symbolik handelt es sich also in erster Reihe um die Rangbezeichnungen und –Distinktionen, einzelne Arten von Truppen, Waffen und Dienste, die Bezeichnung der Diensteteilung, die Ärmelabzeichen, der Heeresfahnen, der Militärabzeichen u. a. Anhand der aufgeführten Begründungen, die alle Bedingungen berücksichtigen, als auch angesichts anderer Kriterien und Klassifizierungen, werden die einzelnen Arten der Militärsymbolik in drei Gruppen geteilt: zu ersten Gruppe gehören Fahnen und Zeichen, zur zweiten die Militäruniformen und –abzeichnungen und in die dritte Gruppe werden die militärischen Auszeichnungen eingeordnet. Angesichts der Entwicklung der militärischen Symbolik kommt der Autor der vorliegenden Studie zum Schluss, dass sich diese zunächst sehr spontan gestaltete, jedoch mit der Zeit wurden bei ihrer Formung immer mehr die fachlichen Gesichtspunkte beachtet, die die allgemeinen Grundsätze und Regeln der Heraldik, Falleristik und Vexikologie (Fahnenkunde) grundsätzlich berücksichtigt haben.

Im Beitrag werden die Fragen der Quellenbasis und die methodologischen Grundlagen ausführlich behandelt, die eine tragende Rolle im Prozess der Erforschung der Vielfalt der militärischen Symbolik spielen. Aus diesem Gesichtspunkt sind drei Arten der Quellen zu nennen: die schriftlichen, ikonografischen und materiellen Quellen. Gemäß der Glaubwürdigkeit und der informativen Vielfalt wurden diese Quellen im Kontext der Erforschung der militärischen Symbolik dargestellt.

Darüber hinaus befasst sich der Beitrag auch mit terminologischen Fragen. Man kann feststellen, dass jeder Wissenschaftsbereich, d. h. auch die historischen Hilfswissenschaften, über ein brei-

tes Inventar an besonderen Fachausdrücken verfügt und diese auch benutzt. Die Charakteristik der Terminologie, die bei der Erforschung der militä-rischen Symbolik zur Geltung kommen, hat ihren Ursprung im fachlichen Wortschatz der Heraldik, Falleristik und Vexikologie (Fahnenkunde).

Anhand der typologischen Einordnung und der Erkenntnisse, die bei der Erforschung der einzelnen Phänomene und Prozesse der Gestaltung der militärischen Symbolik gewonnen werden konnten, lässt sich feststellen, dass es sich um einen Sonderbereich handelt – hiermit sind die besondere Symbolarten gemeint, wie z. B. die Fahnen und Zeichen, Militäruniformen und Auszeichnungen, die mit einer besonderen Art der menschlichen Tätigkeit verbunden sind, nämlich mit dem Militärwesen und der Armee. Die Einordnung der militärischen Symbolik in die drei oben genannten Gruppen ermöglicht eine übersichtlichere und systematischere Sammlung des in Frage kommenden Materials, eine gezieltere Verwendung der fachlichen Terminologie und vor allem Schlussfolgerungen bei der Erforschung der militärischen Symbolik zu ziehen.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

LETECKÁ HAVÁRIA NA ZADNOM GERLACHU V HLÁSENIACH LETECKÉHO NÁHRADNÉHO PLUKU 4

PETER ŠUMICHRASŤ

ŠUMICHRASŤ, P.: Aircraft Accident at Zadný Gerlach. Reports of the 4th Replacement Aviation Regiment. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp 101 - 125, Bratislava.

Author presents the hitherto unpublished file of archival documents deposited in the Military Historical Archive Bratislava regarding one of the most tragic aircraft accidents occurring in the Slovak territory during the World War II. The aircraft accident of the Soviet Douglas airliner occurred on October 9 1944 in High Tatras, resulting in more than twenty Soviet and Czechoslovak soldiers dead. On the autumn day, during the night flight under difficult weather conditions, the Soviet airliner crashed into the rocks of Zadný Gerlach. The aircrew should have provided air transfer for a 16-member skydiver group – members of the 2nd CS independent parachute troops – to the Tri Duby insurgent airport. Names of these heroes were included in the long list of victims of the most destructive war in the human history. However, they reached the place of their final rest as late as on July 8 1946, when their remains carried down from the majesty of Slovak mountains were buried with full military honours in the cemetery of the Gerlachov municipality.

Military History. Slovakia. World War II. Aircraft Accident of the Soviet Douglas Airliner in High Tatras.

Problematika leteckej podpory Slovenskému národnému povstaniu zo strany Spojencov a ZSSR patrí v československej, resp. českej a slovenskej historiografii aj v roku jeho sedemdesiateho výročia k neuzavretým kapitolám našej spoločnej vojenskej histórie. Doposiaľ sa v nej nachádzajú tzv. biele miesta, ktoré nám neumožňujú dať uspokojivé odpovede na celý rad odborných otázok.

Napriek tomu môžeme konštatovať, že dlhoročným výskumom relevantných dokumentov, získaných predovšetkým v českých a slovenských archívoch, v menšej miere v sovietskych, resp. ruských špecializovaných archívoch, sa podarilo profesionálnym historikom, pamätníkom, ale aj amatérskym nadšencom leteckej histórie priblížiť širokej verejnosti nielen základné informácie o tejto zaujímavej problematike, ale tiež aspoň čiastočne „vrátiť“ zabudnuté mená a tváre mnohým neznámym letcom a vojakom, ktorí v letných a jesenných mesiacoch vojnového roku 1944 plnili neľahké úlohy spojené s presunom vojenského personálu, výzbroje, munície, výstroje, ako aj ostatného materiálu na územie Slovenska, ktoré bolo ovládané povstalcami, resp. sa chystali zapojiť do boja proti fašistom a ich domácim prisluhovačom na území obnoveného Československa.¹

¹ Problematika sovietskeho leteckého, resp. vzdušného mosta bola rozpracovaná aj v týchto prácach: ŠÁDA, Miroslav –

Vzhľadom na obsah prezentovaného historického dokumentu, sa v úvodnom slove nevenujem anglo-americkéj leteckej pomoci Slovenskému národnému povstaniu, ako ani presunom vojenského personálu, výzbroje, munície, výstroje či ostatného materiálu na územie ovládané slovenskými povstalcami, ktoré zabezpečovalo sovietske letectvo ďalekého doletu. Svoju pozornosť som položil na „letecký most“, ktorý „postavili“ za účelom leteckého presunu 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády² leteckej jednotky 5. leteckého „Orelského“ zboru ďalekého doletu³ genpor. let. Ivana Vasilieviča Georgijeva. Do bojovej zostavy tohto leteckého zboru patrili 53. letecká „Stalingradská“ divízia ďalekého doletu genmjr. let. Vasilija Ivanoviča Labudeva, s 1. gardovým leteckým „Brjanskym“ plukom ďalekého doletu gard. pplk. let. Vasilija Petroviča Filina, 23. gardovým leteckým „Belgorodským“ plukom ďalekého doletu gard. mjr. Grigorija Aleksejeviča Šamrajeva a 336. leteckým plukom ďalekého doletu pplk. let. Davida Michajloviča Ravičova a 54. letecká „Orelská“ divízia ďalekého doletu genmjr. let. Vasilija Antonoviča Ščelkina, pod ktorého velenie patrili 7. gardový letecký „Gatčinskij“ pluk ďalekého doletu gard. pplk. let. Borisa Grigorjeviča Jezerského, 29. gardový letecký „Krasnoseľskij“ pluk ďalekého doletu pplk. let. Nikolaja Grigorieviča Afonina a 340. letecký pluk ďalekého doletu pplk. let. Fjodora Fjodoroviča Stepanova.⁴

Tieto sovietske letecké jednotky mali vo svojom leteckom parku nielen dvojmotorové lietadlá typu Lisunov Li-2, ale aj dvojmotorové Douglassy C-47, ktoré počas presunu 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády na Slovensko pilotovalo 127 vybraných najskúsenejších leteckých posádok. Podľa dochovaných dobových dokumentov, predovšetkým rozkazu veliteľa 5. leteckého „Orelského“ zboru ďalekého doletu č. 20, je zrejme, že presun a vysadenie 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády s osobnými zbraňami, guľometmi, mínometmi kalibra 50, 80 a 120 mm, delami kalibra 45 a 76 mm, protitankovými puškami, protilietadlovými delami a terénnymi automobilmi Willys na letisko Tri Duby sa mal realizovať v období od 16. do 22. septembra 1944. V tomto rozkaze veliteľ zboru určil aj maximálne zaťaženie pre jedno lietadlo typu Lisunov Li-2, ktoré činilo 18 vojakov s osobnými zbraňami, resp. 1 500 – 1 700 kg nákladu. Letecký prevoz automobilovej techniky a ťažkých zbraní 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády sa mal uskutočniť výhradne dvojmotorovými lietadlami typu Douglas C-47. O tom, že velenie 5. leteckého „Orelského“ zboru ďalekého doletu tejto úlohe venovalo patričnú pozornosť, svedčí aj skutočnosť, že veliteľ zboru poveril plk. let. B. F. Čirskova úlohou hlavného organizátora sovietskeho leteckého mosta na povstaleckom letisku Tri Duby, zodpovedného za bezpečné pristátie a vysadenie 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády aj s výzbrojou, výstrojom a ostatným materiálom, vrátane organizovania nočných štartov sovietskych „furmanov“ z letiska Tri Duby.⁵

KRÁTKY, Karel – BERÁNEK, Jan. *Za svobodu Československa / Sv. 2, Kapitoly z dějin československé jednotky v SSSR za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko, 1961; SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969; STANISLAV, Ján – RAJNINEC, Juraj. *Povstalecké a spojenecké letectvo v SNP*. Bratislava : ÚRSZP, 1989; STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944-1945*. 3. diel. Bratislava : Magnet Press, 2004. ISBN-80-89169-00-7; GOLOVANOV, Aleksander, Jevgenjevič. *Dal'naja bombardovočnaja...* Del'ta NB, 2004. In http://militera.lib.ru/memo/russian/golovanov_ae/index.html; SERGEJENKO, Anatolij Michajlovič. *Kurs – aerodrom „Tri duba“*. Belgorod : Konstanta, 2010. In http://militera.lib.ru/research/sergienko_am05/index.html; STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav. *Povstalecké nebo. Insurgent Ský*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea Slovenského národného povstania, 2013. ISBN 978-80-89514-22-9.

² K histórii vzniku a činnosti 2. čs. samostatnej paradessantnej brigády v ZSSR pozri napr.: *Vojenské dejiny Československa. IV. díl (1939-1945)*. Kol. aut. Praha : Naše vojsko, 1988; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské dejiny Slovenska. V. zväzok (1939-1945)*. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom Bratislava, 2008. ISBN 978-80-89169-16-0.

³ Čestný názov „Orelský“ obdržal na základe rozkazu ľudového komisára obrany č. 0137 z 27. mája 1944.

⁵ STANISLAV, KLABNÍK, Slovenské letectvo, ref. 1, s. 176.

V súvislosti s plánovaným termínom presunu 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády na Slovensko a dátumom jeho konečnej realizácie treba zdôrazniť, že sa neuskutočnil podľa pôvodného plánu, a to z niekoľkých podstatných dôvodov: reorganizácia, doplnenie a oddych príslušníkov brigády po nasadení v ťažkých bojoch na Karpatoch, návšteva čs. vládnej delegácie v Krošcienu spojená s vyznamenaním príslušníkov brigády, zhoršenie poveternostných podmienok na letovej trase a v mieste pristátia lietadiel.

Z vyššie uvedených dôvodov sa „otvorenie“ leteckého mosta za účelom presunu príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády a ich výzbroje, výstroje a materiálu uskutočnilo až v noci z 25. na 26. septembra 1944, keď z letiska Krosno vyštartovalo 50 lietadiel Lisunov Li-2 z 23. gardového leteckého „Belgorodského“ pluku ďalekého doletu a 336. leteckého pluku ďalekého doletu 5. leteckého „Orelského“ zboru ďalekého doletu. Na palubách dvojmotorových sovietskych lietadiel sa presúvala prvá časť brigády tvorená 95 príslušníkmi zabezpečovacích jednotiek, ktoré mali za úlohu zabezpečiť činnosť veliteľa brigády a jeho štábu pred príchodom bojových útvarov. Z počtu 50 lietadiel, ktoré vzlietli cez vyššie uvedenú noc z krosnianskeho letiska, len 13 z nich pristálo na Slovensku a 37 sa muselo vrátiť pre veľmi zlú viditeľnosť nad letiskom Tri Duby na materskú leteckú základňu.⁶

Nepriaznivé počasie s hustými hmlami, ktoré prevládlo koncom septembra a začiatkom októbra 1944 na letovej trase a v cieľovom priestore sovietskych furmanov, prerušilo nádejne sa rozbiehajúci letecký presun až do 6. októbra 1944, keď pluky 5. leteckého „Orelského“ zboru ďalekého doletu opäť obnovili letecký most.⁷ Presun príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády sa teda neúmerne pretiahol a prakticky sa skončil až 19. októbra 1944.

Podľa sovietskych prameňov možno konštatovať, že 5. letecký „Orelský“ zbor ďalekého doletu vykonal od 17. septembra – 24. októbra 1944 dovedna 567 letov, z ktorých až 349 bolo hodnotených ako úspešných. Pri nich dopravili na letisko Tri Duby 2 074 osôb a 351 000 kg materiálu. Naopak, zo Slovenska letecky presunuli 818 osôb, z toho 698 ranených.⁸

V súvislosti s úspešnosťou leteckého mosta treba zdôrazniť, že počas septembra a októbra 1944 došlo aj k viacerým leteckým haváriám sovietskych lietadiel, ktorých dôvodom bolo dlhodobé pretrvávajúce nepriaznivé počasie, obmedzené manévrovacie možnosti leteckých posádok v úzkom venci stredoslovenských horstiev v cieľovom priestore povstaleckého letiska Tri Duby, živá operačná činnosť nemeckých nočných stíhačov v priestore príchodových a odletových trás sovietskych lietadiel, ako aj sporadické nočné bombardovacie nálety nepriateľského letectva na letisko Tri Duby.⁹ V neposlednej miere aj strata orientácie posádok pri vynútených zmenách letových kurzov, resp. ich úsilie i za ťažkých meteorologických podmienok pristáť a vyložiť potrebný vojenský materiál či presunúť živú silu – príslušníkov 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády na miesto ich určenia. Uvedené faktory sa podieľali na pomerne značných ľudských a materiálových stratách sovietskeho letectva ďalekého doletu a 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády, a to aj zranených povstaleckých bojovníkov odsúvaných na liečenie do sovietskych vojenských nemocníc nachádzajúcich sa v zázemí.¹⁰

⁶ Podľa českého historika V. Kameníka pristálo na povstaleckom letisku Tri Duby pri prvom lete s príslušníkmi 2. čs. paradesantnej brigády až 14 sovietskych lietadiel. Pozri: KAMENÍK, Václav. Lety čs. parabrígy na pomoc Slovenskému národnému povstaniu. In <http://www.historickykaleidoskop.cz/3-2010/lety-cs.-parabrígy-na-pomoc-slovenskemu-narodnemu-povstani.html>.

⁷ STANISLAV, RAJNINEC, Povstalecké, ref. 1, s. 79.

⁸ KAMENÍK, ref. 6.

⁹ Pozri: „Letové trasy..“, ref. 1, s. 312.

¹⁰ Zoznamy strát sovietskych lietadiel, ktoré sa zúčastnili na „vybudovaní“ leteckého mosta na pomoc Slovenskému národnému povstaniu nájdeme v prácach československých, českých a slovenských autorov. Jedným z posledných je „Záznam strát sovietskych letcov a 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády pri leteckej preprave (od 27. 9. do 24. 10. 1944)“, ktorý spracoval český historik Václav Kameník, a to na základe výsledkov dlhoročného výskumu

* * *

V bratislavskom Vojenskom historickom archíve sa vo fonde 1489 – Vysoká vojenská technická škola Liptovský Mikuláš nachádza kópia doposiaľ nepublikovaného dobového dokumentu z 3. septembra 1946, ktorého obsah nám približuje okolnosti tragickej havárie sovietskeho lietadla na Zadnom Gerlachu.¹¹

Pplk. let. Karol Sojček, veliteľ leteckého náhradného pluku 4, v tomto spise predkladá brig. gen. Vladimírovi Prikrylovi, v tom čase veliteľovi výcvikového strediska čs. brannej moci v Miloviciach a bývalému veliteľovi 2. čs. samostatnej paradasantnej brigády, informáciu o vyšetrení, znesení a pochovaní obetí leteckej havárie sovietskeho vojenského lietadla.

Prepis dochovaného dobového dokumentu uverejňujeme v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

Dokument č. 1

Letecký náhradný pluk 4
veliteľstvo

Čj.: 1147 Dôv. 1946

Vec: Havária lietadla Douglas¹²
vo V. Tatrách, relácia –
predloženie.

Prílohy: 7 + 36 foto.

Poprad 3. september 1946.

Dôverné!

Pán
brig. gen. Vladimír Prikryl¹³,
veliteľ výcvik. strediska,¹⁴

M i l o v i c e u P r a h y .

známeho slovenského leteckého nadšenca Stanislava Bursu. Z vykazovaných sedemnástich stratených lietadiel boli štyri zostrelené nemeckými nočnými stíhačmi, päť havarovalo následkom poškodení spôsobených nepriateľskými stíhačmi a jeden po zásahu nepriateľskej protiletadlovej obrany. Ďalšie tri sovietske lietadla havarovali po strate orientácie, tri pri pristáti a jedno pre poruchu výškomeru. Pozri: KAMENÍK, ref. 6.; tiež SERGEJENKO, ref. 1, s. 441-442.

¹¹ VHA Bratislava, f. 1489, VVTŠ Liptovský Mikuláš, šk. 1.

¹² Douglas C-47. Americké dvojmotorové transportné lietadlo bolo do ZSSR dodávané USA na základe tzv. amerického zákona o pôžičke a prenájme z 11. marca 1941. Do ZSSR bolo na základe Lend-Lease, ktorý pre neho platil od novembra 1941, dodaných 34 miliónov vojenských uniforiem, 15 miliónov párov topánok, 350 000 ton výbušnín, 3 milióny ton nafty, 4,5 miliónov ton potravín, 12 000 železničných vagonov, 1 860 lokomotív, 375 000 nákladných automobilov, 50 000 džípov, 18 000 stíhacích a bombardovacích lietadiel a 15 000 leteckých motorov. Pozri napr.: CROWLEY, Leo T. „Lend-Lease“ in *Yust, Walter, ed. 10 Eventful Years*. Chicago: E.B. Inc, 1947, s. 858-860; NOLAN, C. J. *The Concise Encyclopedia of World War II*. Two Volumes. Greenwood, Santa Barbara, 2010, s. 666-667.

¹³ PŘIKRYL, Vladimír, nar. 3. 8. 1895 Horní Studynky, okr. Zábřeh, zomrel 13. 4. 1968 v Plzni. PŘIKRYL, Vladimír. *Pokračujte v horách*. Praha 1947; BROD, Toman – ČEJKA, Eduard. *Na západní frontě*. Praha 1965; *Dejiny Slovenského národného povstania*. Encyklopédia odboj a SNP. Kol. aut. 5 zv.,

¹⁴ Správne „Veliteľstvo výcvikového tábora Milovice“.

Podľa Vášho ústneho rozkazu predkladám reláciu o vyšetrení, snesení a pochovaní 24 obetí havárie lietadla Douglas, ktorá sa stala v jeseni 1944 na západnej strane Zadného Gerlachu vo výške 2 630 m.¹⁵

Relácia obsahuje:

- a/ Súhrnnú zprávu.
- b/ Zprávu o leteckej nehode / : k č. 849 /dôv.1945-NT4LO:/.
- c/ Identifikáciu mŕtvol - “ -
- d/ Lekársky nález - “ -
- e/ Situačný náčrt havárie - “ -
- f/ Pohreb obetí - smernice / : č.602/ pos. 1946-PV Poprad:/.
- g/ Zvláštny posádkový rozkaz č. 1 zo dňa 27/7 1946-PV Poprad.

Prikladám ďalej: 20 fotografií 9 x 1 2 a
16 fotografií 6 x 9.

Hlásim, že písomnú zprávu mám zpracovanú už dávno, avšak v jej odoslaní mi bránila skutočnosť, že som nemohol včas dostať potrebné fotografie. Neskorú predlohu zavinilo konečne aj moje ochorenie vyčerpanosťou, dôsledok čoho bola moja trojtýždňová dovolenka. Prosím o láskavé prepáčenie.

Důvěrné

Velitel' leteckého náhradného puku 4

pplk. let. Karol Sojček¹⁶
(vlastnoručný podpis)

Velitelství výcvikového tábora Milovice
Došlo dne. 6. září 19 46
Č.j. 1720/dův. příl. 7+36 foto

Dokument č. 2

Letecký náhradný pluk 4
veliteľstvo

K čj.: 1090 Dôv. 1946

Důvěrné!

S Ú H R N N Á Z P R Á V A

¹⁵ Podľa českého historika V. Kameníka sa letecká havária sovietskeho Douglasa C-47 na Zadnom Gerlachu mala odohrať 9. októbra 1944. Slovenský letecký historik Ján Stanislav vo svojich prácach, naopak, uvádza, že táto tragická letecká havária sa odohrala v noci zo 7. na 8. októbra 1944, resp. z 15. na 16. októbra 1944, keď lietadlo Douglas C-47 č. 18408 pre poruchu výškomera pri prelete Vysokých Tatier havarovalo na Zadnom Gerlachu. Porovnaj: KAMENÍK, ref. 6.; STANISLAV, KLABNÍK, Slovenské letectvo, ref. 1, s. 182-183.

¹⁶ SOJČEK, Karol (11. 11. 1902 Budapešť, Maďarsko – dátum a miesto úmrtia neznáme). Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1921-1939, 1945-1946, 1947-1948 a slovenskej brannej moci v rokoch 1939-1945. K osudom K. Sojčeka pozri napr.: ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. Bratislava 2000. ISBN 80-89169-00-7; ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006. ISBN 80-86808-29-7; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejin Slovenska 1939-1945*.

o vyšetrení havárie lietadla Douglass na Zadnom Gerlachu 2 630m z jasene¹⁷ 1944, o identifikácii, o snesení a pochovaní 24 obetí.

Ú v o d :

Za slovenského národného povstania r. 1944 boli príslušníci 2.čs. paradasantnej brigády v SSSR prelietávaní na Slovensko sovietskymi lietadlami Douglas. Jedno z týchto lietadiel presne nezisteného dňa v septembri xxxx až novembri 1944 za letu v noci lebo za hmly havarovalo na Zadnom Gerlachu 2 630m vo Vysokých Tatrách, pričom zahynulo 24 členov posádky.¹⁸

O havárii sa dozvedelo PV Poprad dňa 31. augusta 1945, ktorému to ohlásili zamestnanci firmy Svit, ktorí na výlete náhodou prišli na miesto nehody.

I. Vyšetrenie havárie a identifikácia obetí.

Vyšetrenie havárie vykonala 6členná komisia pod predsedníctvom pplk. let. S o j č e k Karola vo dňoch 10.-12.septembra 1945 za vedenia dvoch horolezeckých vodcov a za sprievodu 8 dobrovoľne sa prihlásivších vojakov Let. náhrad. pluku 4 z Popradu.

O tom prikladám odpis "Zprávy o let. nehode"

"Identifikácie mŕtvol"

"Lekárskeho nálezu" a

"Náčrtok nehody lietadla", všetko k čj.849/Dôv.

1945 vel. NT-4-LO.

II. Pokus o snesenie obetí v r. 1945.

Na základe vyšetrovacích spisov po složitých osobných a materiálnych prípravách bola zorganizovaná starostlivosťou Let.náhrad.pluku 4 v Poprade záchranná výprava, ktorá pod vedením kpt.šerm. A r t i m Vojtecha, VO 4 , za spolupráce členov Sboru tatranských horolezcov "James" a za účasti vojakov-dobrovoľníkov odobrala sa dňa 3. októbra 1945 na Slezsky dom 1678m vo Veličskej doline východne Gerlachu, aby sniesla¹⁹ obeť havárie. Tejto záchrannej výprave po márných pokusoch dňa 4. a 5. októbra 1945 nepodarilo sa vykonať úlohu pre vysoký stav snehu a búrlivé počasie. V dôsledku toho snesenie obetí odložené bolo na letný čas r. 1946.

Zimného obdobia 1945/1946 bolo využité na zistenie príbuzných obetí havárie rozhlasonom a novinovými výzvami.

Bratislava : *Vojenský historický ústav Bratislava*, 2013. s. 219-220. ISBN 978-80-89523-20-7; ŠUMICHRAS, Peter. „Takmer koniec vojenskej kariéry“ mjr. let. Karola Sojčeka. In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, čís. 3. s. 110-135. ISSN 1335-3314.

¹⁷ Správne „jesene“.

¹⁸ Posádku havarovaného Douglasa C-47 tvorili nasledovní príslušníci sovietskeho vojenského letectva ďalekého doletu: por. let. Sergej Vasilijevič Jegorov – veliteľ lietadla, ppor. let. Ivan Filipovič Gladkij – 2. pilot, por. let. Georgij Vasilijevič Solodov – navigátor, por. let. Stepan Dmitrijevč Borodynja – palubný mechanik, serž. Viktor Trifimovič Petrov – radiista - strelec a voj. Vladimír Petrovič Gorlov – letecký strelec. Pozri: In <http://www.webnoviny.sk/slovensko/neznamy-vojaci-dostali-po-66-rokoch-men/197196-clanok.html>; <http://www.oslobodenie.wbl.sk/Vznik-novych-jednotiek.html>.

¹⁹ Správne „zniesla“.

Dovolím si konštatovať, že hoci som na podzim²⁰ 1945 predložil niekoľko návrhov na uspokojenie rodičov a príbuzných obetí, pokiaľ ide o ich nároky na podporu či náhradu, nič nebolo uskutočnené. Predložil som ďalej návrh na odhalenie pamätnej dosky zahynulých obetí na Symbolickom cintoríne pod Ostervou pri Popradskom plese. Ani s tým nebolo hnuté. - Chápem, že sa tu narážalo jednak na finančné ťažkosti, jednak na okolnosť, že obeť neboli snesené a pochované, a teda nemohol byť tu k dispozícii úradný doklad, akým je "úmrtný list", ktorý k žiadosti o podporu je podľa predpisu nevyhnutelný. - Predsa však bolo tu treba veľkorysosti, aspoň v odhalení pamätnej dosky na Symbolickom cintoríne, lebo voj. správa bola už novinársky napádaná z nestarostlivosti o snesenie obetí a tiež príbuzní mne, predsedovi vyšetrujúcej komisie. – v naznačenom smere však bezmocnému orgánovi voj. správy – podráž-

- 2 -

dene písali, že chcú svojho syna previezť domov, že chcú náhradu a pod. Iste to bolo tým, že vojenskou správou ani len psychologicky neboli príbuzní uspokojení, keď už to finančne nešlo.

III. Snesenie obetí vo dňoch 18. – 22. júla 1946.

Na môj návrh vel. 4. oblasti nariadilo snesenie obetí v dňoch 18.- 22. júla 1946. – Organizovaním výpravy záchranej na snesenie obetí poverilo pplk. let. S o j č e k Karola, ktorý vo vedomí ťažkostí úlohy a potreby snesenia obetí a ich pochovania výpravu zorganizoval z odborníkov horolezcov. Záchr. výprava složená z troch príslušníkov vojska pod vedením kpt.šerm. Artim Vojtecha, 10 príslušníkov NB pod vedením škpt.NB Buchstabierer Ladislava, oblast. veliteľa NB v Levoči, z 3 príslušníkov fin. stráže, za spolupráce 6 členov Sboru záchr. služby na horách a Sboru tatr. horolezcov "James", pod vedením ústred. predsedu KSTL a náčelníka záchr. služby na horách Gustava Nedobrého, predsedu "Jamesu" škol. inšpektora Jozefa Šimku, a náčelníka Tatranskej záchr. služby pošt. taj. Oktaviána Krejčího, - súc zaistená proviantným, zdravotníckym a iným materiálom, dodaným voj. správou, ďalej za pomoci 22-člennej čaty vojska a za zdrav. dozoru dvoch lekárov – horolezcov MUDr. Anny Pivkovej a MUDr. Bercu (!) Okoličányho, vykonala túto úlohu takto:

Dňa 19. júla 1946 o 04.00 hod. odišla záchr. výprava v počte 26 osôb z Sliezkeho domu Velickou dolinou k Dlhému plesu – 1955m – odkiaľ po východ. svahu Gerlachovky horolezeckým výstupom dorazila o 10.30 hod. na Zad. Gerlach 2630m na miesto nehody. Ihneď započala s odpratávacími prácami ako balením pozostatkov obetí do celtovin a do vriec k tomu účelu pripravených. Ukladanie obetí do vriec bolo vykonané podľa príkazov pplk. Sojčeka, ktorý už r. 1945 očísloval obeť bľachovými číslami a teraz podľa identifikačného náčrtku zhotoveného r. 1945, prideloval na vrecia tie isté čísla ako mali²¹ obeť. Táto práca bola na pol hodiny prerušená veľkou búrkou a kamencom. Odpratávacie práce boli ukončené o 12.45 hod. Bolo zistených 24 obetí, ktoré boli osobitne uložené do 24 vriec a pripravené tak, aby mohli byť snášané i spúšťané dolu bralnými stenami. S touto prácou

²⁰ Správne „jeseň“.

²¹ Správne „mali“.

započali záchranci o 13.00 hod. a bola vykonaná vo dvoch etapách: prvú etapu tvorilo snáňanie obetí s miesta havárie po západ. svahu Zad. Gerlachu nad spodnú časť Zad. Gerlachu, ktorá je neschodná a tvorí svislú bariéru; tu nastala druhá xxxx etapa záchr. práce a to spúšťanie obetí bralnou stenou na snehové polia Batizovskej doliny. Týmto bola najdôležitejšia a najťažšia práca prvého dňa ukončená o 18.00 hod. na snehových poliach.

Dňa 20/7 1946 bolo prikročené k odnášaniu obetí so snehových polí Batizovskej doliny k turistickej magistrále pri Batizovskom plese – 1898m – a ďalej magistrálou k vozovej ceste, vedúcej zo Sliezskeho domu do Tatranskej Polianky. Túto prácu vykonali 20 členovia záchr. výpravy a 16 príslušníkov vojska, ktorí už predošlého dňa tvorili pomocnú čatu záchr. výpravy. Snáňanie obetí k vozovej ceste bolo ukončené dňa 21. júla 1946 pomocnou čatou vojska, lebo o 16.30 hod. dňa 20/7 1946 12 horolezcov-členov záchr. výpravy bolo odoslané na novú záchr. akciu.

I keď všetky bezpečnostné opatrenia so strany vedenia záchr. výpravy boli vykonané a všetci účastníci výpravy sú vycvičení horolezci, predsa len pri exponovanom výstupe na Zad. Gerlach prihodila sa malá nehoda. Následkom uvolnenia väčšieho balvana boli ľahšie poranení dvaja členovia výpravy: kpt. šerm. Vojtech Artim a MUDr. Okoličányi, ktorí sa vlastnou silou v sprievode dvoch členov výpravy vrátili späť na Sliezsky dom.

Obete havárie lietadla Douglas boli dňa 22. júla 1946 na povozoch odvezené do Tatr. Poljanky, kde boli ihneď uložené do truhliel.

IV. Pohreb obetí dňa 28. júla 1946.

Rozhodnutím MNO, že obeť majú byť pochované v obci Gerlachov, poverilo VO 4 vykonaním vojenského pohrebu posádkového veliteľa v Poprade pplk.let. S o j č e k Karola. Pokiaľ ide o miesto pochovania, cirkevné obrady vyznaní rím.kat. a ev.a.v., truhly, vecne a pod., pohreb aranžoval pplk. duch. Anton

- 3 -

L e d n i c k ý, VO 4.

Hlásim, že ihneď po snesení obetí podal som “Úradnú zprávu o priebehu snesenia“ na VO 4, VLO 4 a Vel. VIII.sboru. Úradná zpráva je obsiahnutá v ods. III. tohto hlásenia.

Zároveň podľa dispozícií VO 4 vyrozumel som písomne zistených príbuzných obetí o snesení a pozval na pohreb. Za účelom zaistenia pozvania na pohreb aby pohreb dostal širší rámec, požiadal som písomne Čs.rozhlas v Bratislave a Košiciach, aby smernice k pohrebu /: priložené čj. 602/pos.1946 PV Poprad: / vysielali rozhlasom. Smernice tieto som tiež predložil na VO 4, VLO 4 a vel. VIII.sboru so žiadosťou o uverejnenie v novinách.

K samotnému pohrebu vydal som Zvláštny posádkový rozkaz zo dňa 27/7 1946, ktorý prikladám. K priebehu pohrebu hlásim:

Vojenský pohreb bol vykonaný podľa hlavy 8, časti IX, predp.A-I-1 od kostola na obecny cintorin v Gerlachove. Pri kostole na zástavami, vencami a čačinou ovenčenom katafalku za čestnej stráže bolo 24 obetí od 12.00 hod. vystavených. Tu sa odbavily od 16.00 hod. po príchode gen. Príkryla Vladimíra, gen. konzula SSSR v Bratislave p. Demjanova²² a pplk.gšst.²³ Polk Elemíra po zahranií smútočného chorálu cirkevné obrady oboch vierovyznaní, načo sa

²² N. V. DEMJANOV, generálny konzul ZSSR v Bratislave od leta 1946. Pozri napr. ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Tradičia a dejiny. Výbrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934-1949)*.

pohnul mohutný smútočný sprievod nesením 24 rakví, každý štyrmi vojakmi, pri každej rakvi osobitný nosič krížika a venca, za pohyblivého špalieru vojska, keď vence reprezententov a príbuzných obeti boli nesené v čele sprievodu hromadne.-

Po príchode smútočného sprievodu na cintorín rakve boli položené nad jamy, vykopané na čestnom mieste v prostriedku cintorína v troch radoch po 8 jamách, čelom k Vysokým Tatrám. Tu sa vykonaly ešte krátke cirkevné obrady oboch vierovyznaní, načo povedali nad otvorenými hrobmi smútočné prejavy:

za MNO a štát. tajomníka Lichnera brig.gen. Vladimír Příkryl,
gen.konzul v Bratislave p. Demjanov,
za SNR p.staviteľ Pšenička, člen SNR,
za VO 4 pplk.gšt. Elemír Polk,
v zast.p.gen. Ambruša pplk.let.Karol Sojček, pos.vel.v Poprade,
za ONV v Poprade p. riad. Chromčík a
za ústred. KSTL v Lipt.Sv.Mikuláša jej predseda p. Gustáv Nedobrný.

Záverom za vojenské a civilné duchovenstvo prehovoril pplk.duch. Anton Lednický, ktorý sa rozlúčil s obeťami a poďakoval rodičom a príbuzným obetí.

Nakoniec rakvy boli²⁴ naraz spúšťané do jám za pocty čestnej rotý a hrania štátnych hymien a hymien SSSR, čím uloženie obetí do matky zeme bolo ukončené.

Pohreb sa konal za krásneho letného počasia za prítomnosti početných vojenských a úradných deputácií [,] ako aj civ. obyvateľstva. Rodičia a príbuzní zahynulých, zúčastnení väčšinou na pohrebe, vyslovili svoje veľké uspokojenie nad vypravením pohrebu voj. správou. Pokiaľ ide o nimi vyslovené [prosby] o náhradu, podpory a pod. predkladám ich vo forme hlásení a návrhov na VO 4.

Z á v e r :

Akcia vyšetrovacej komisie a akcia záchranej výpravy a snesenie z roku 1945 a najmä akcia záchr. výpravy, ktorá sniesla obeť v r. 1946 bola nesmierne ťažká a zodpovedná.

S komisiou složenou zo 6 nehorolezcov, vedenou 2 horolezcami a sprevádzanou 8 vojakmi dobrovoľníkmi, vykonal som v dňoch 10.-12. septembra 1945 bez akéhokoľvek úrazu účastníkov, vyšetrenie príčiny havárie, identifikáciu obetí a zničenie na mieste nehody nájdených munícií trhacími náložkami.

Okolnosť, že pokus záchranej výpravy z 4. a 5.októbra 1945 o snesenie skončil bezúspešným návratom, bola zavinená októbrovým počasím, kedy vo vyšších polohách Vys. Tatier už pravidelne je stav snehu vysoký. Členovia tejto zachr. výpravy po 17 hodinovej ťažkej túre vrátili sa polozmrzlí o 23.30 hod. na Sliezsky dom. Nech mi je dovolené konštatovať, že výstup od Dlhého plesa – 1955m – tejto výpravy, kde aj bolo vyše 1m snehu, bol hazardom a zbytočným ohrozením bezpečnosti účastníkov výpravy.

- 4 -

Ako dôkaz ťažkostí podujatia snesenia obetí z 2630m výšky do výšky 2000m na snehové polia a morény je okolnosť, že záchrannú výpravu tohtoročnú absolvovalo 25 vycvičených horolezcov so mnou – nehorolezcom a pri všetkej opatrnosti došlo k dvom dost' vážnym

Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 250-252, s. 254. ISBN 978-80-970302-0-9.

²³ Správne „pplk. gšt.“.

²⁴ Správne „boli“.

úrazom pri výstupe.

V uznaní obetavosti členov záchranej výpravy dovoľujem si navrhnúť, /:keďže služobná cesta cez VO 4 je zdĺhavá:/, abyste p. generál ráčili na MNO dosiahnúť vyslovenie uznania a poďakovania:

Ústrediu KSTL v Lipt.Sv. Mikuláši,
Sboru tatranských horolezcov“ James“ v Sp.N.Vsi,
Hlav.vel. NB v Bratislave a
Oblast.vel. NB v Levoči a

ich členom za účinnú podporu voj.správy pri snesení obetí havárie.

Veliteľ leteckého náhradného puku 4
pplk. let. Karol Sojček
(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 3

O d p i s !

Náhradné teleso 4 . leteckej oblasti
veliteľstvo

K čís.: 849 / DôV. 1945

Zpráva o leteckej nehode

lietadla Douglas na Zadnom Gerlachu vo Vysokých Tatrách.

Podľa nariadenia VLO4 čís.45.528/Dôv.let.1945 zo dňa 4.sept. 1945 komisia

v složení:

Predseda: pplk.let. S o j č e k Karol,
Pobočník a vedúci člen denníku výpravy: por.let. E r t l Móric,
Tech.člen: rt.ďsl. K o š t á l Mikuláš – VLO-4,
Lekár: MUDr. H o f m a n Ernest, okres.lekár, Poprad,
Pirotechnik: rtm.del. S n e ž i a r Štefan, peš.pl.7,
Fotograf: rt.v zál. P á l e š Juraj, Výcv. perut s fotoaparátom
a materiálom civ. fotografa Neumaistra,
Horolezecký vodca: práp-asp. P a v e l i c a Vojtech, frekventant školy na dôst.
pech.v zál. Poprad,
Pomocník horolezeckého vodcu: strážmajster J. Messerschmidt, veliteľ
stanice NB, St.Smokovec.

Za sprievodu 8 vojakov NT4LO²⁵ dobrovoľne sa prihlásivších vykonala v dňoch 10.11

a 12.9.1945 komisionálne vyšetrenie príčiny príslušnosti a dáta lietadla, identifikáciu mrtvol a podáva toto hlásenie:

1./ Príslušnosť a dáta lietadla: Komisia zistila bezpečne, že ide o lietadlo sovietske podľa hviezdy na spodku ľavého krídla. Je to Douglas majúci na zadnej časti trupu číslo 18414808. Iné číslo nebolo zistené. Taktiež čísla motorov nebolo možné zistiť.

2./ Dátum nehody: nemožno ani svedecky ani nijak inak presne zistiť; podľa nájdeného soznamu 1.baterie del. oddielu [,] v ktorom je uvedené 16. mien veľmi pravdepodobne obetí havárie možno tvrdiť s istotou, že k havárii došlo po 21.9.1944, nakoľko toto dátum je na sozname uvedený. Ďalej však možno s dosť veľkou určitosťou tvrdiť, že k havárii došlo po 7.novembri 1944, keďže podľa akéhosi poľského záznamníku zvaného “Rachunki“ nájdeného v koženej brašne vedľa mrtvoly číslo 8 [,] je na prvom liste zápis menoslovu 15. vojakov patriacich k 1.čate pod velením čat.K.J.Butyku.

Zápis je datovaný v Krosne dňa 5.11.1944. Na druhom liste je zápis “ Horoltovna Jadwiga p. Krosno, Krosienko Nižné Slanka /:nejasne čitateľné:/ No.235“. Zápis je datovaný v Nižnom Kroštenku, dňa 7.11.1944.

3./ Miesto nehody: západný svah Zadného Gerlachu, ktorý je vysoký 2.530 m. Miesto havárie je 50 m od vrcholu.

4./ Poloha lietadla: Z lietadla zachovala svoj tvar len zadná časť trupu s kormidlami, ostatné časti, ako krídla, veľká časť trupu, podvozok a motory sú roztrieštené približne v priestore 150 m, pričom jeden motor je tak rozdrúzaný, že jednotlivé jeho valce sú ďaleko rozhodene v roklinách a aj iné súčiastky sú ďaleko na strmom svahu [,] ba i na východnom svahu Zadného Gerlachu.

5./ Poloha obetí: Znázorňuje náčrtok s uvedením hlavných súčiastok lietadla.

6./ Príčina a spôsob havárie: K havárii došlo pravdepodobne v noci, alebo za letu v oblakoch [,] pričom smer letu lietadla tesne pred haváriou bol asi juhovýchodný. Na 50 m severne od miesta havárie je hrebeň vedúci západne k Batizovskému Štítu /: 2.458 m: /. Súčiastkou

./.

- 2 -

lietadla, ktorá prvá vrazila do Zadného Gerlachu je nepochybne ľavé krídlo, ktoré pod koncom zachovalého trupu a chvostových kormidiel je harmonikovite vtisnuté na skaliská, pričom okrajový oblúk ľavého krídla je utrnutý a je medzi ľavým krídlom a hrebeňom Zadného Gerlachu k Batizovskému Štítu. Komisia je teda toho názoru, že lietadlo letiac vo výške asi 2.600 m vo smere juho-východnom vrazilo ľavým krídlom do hrebeňa Zadnýxx Gerlach – Batizovský Štít, načo krátkym oblúkom vľavo vrazilo do brál západného svahu Zadného Gerlachu, čím sa lietadlo, posádka i osadenstvo lietadla vejárovite roztrieštilo vpravo do predu a určite v zápätí roztriešením pohonných hmôt sa zapálilo a z veľkej časti zho-relo. Neúplné zhorenie xxxxxxxx spôsobili balvany a medzi nimi sa nachádzajúce rokliny a konečne aj do veľkého priestoru rozhodene súčiastky lietadla a osoby.

Či haváriu lietadla spôsobili poveternostné vplyvy²⁶, alebo navigačné chyby, komisia nemohla zistiť.

7./ Iné údaje zprávy o leteckej nehode / : pri vyšetrovaní krátko po havárii

²⁵ Rozumej „Náhradné teleso 4. leteckej oblasti“.

²⁶ Správne „spôsobili poveternostné vplyvy“.

a nie v tak horskom teréne vystavenom veľkým poveternostným zmenám/ ako doterajšie používanie lietadla, druh letu, upínacie pásy²⁷, páka ku splynovaču, magnety, závesy krídel, kormidlá a podobne nemôže komisia zodpovedieť jednak pre veľký odstup od dáta nehody, ďalej pre enormné²⁸ zničenie a spálenie lietadla pri havárii a konečne pre dlhodobý vplyv tamojších poveternostných pomerov.

8./ Stav zranenia: osôb v lietadle sa nachádzajúcich udáva priložená zpráva lekára, člena komisie.

9./ Identifikovanie obetí: udáva osobitná príloha.

10./ Osobný majetok obetí: nebol nájdený²⁹ žiadny. Komisia zistila od tech. úradníka fy.Svit Ľudovíta Broža, ktorý nehodu hlásil na PV Poprad dňa 30-VIII. 1945³⁰ a od strážmajstra Messerschmidt Jána, veliteľa stanice NB v Starom Smokovci, že na mieste nehody chodili už prv najmä turisti z Poľska, ktorí pravdepodobne prekutávali obeť a je možné, že niečo sobrali, hoci požiar asi viac spálil. Dôkazom kutania rôznych ľudí je okolnosť, že niektoré osobné doklady boli nájdené mimo mrtvol. Pátranie v tomto smere považuje komisia za neučelné.

11./ Návrh komisie:

a./ Pokiaľ idexxo (!) získanie akéhokoľvek cenného materiálu z lietadla, komisia konštatuje, že lietadlo, je na 95% zničené a spálené. Bolo by možné z lietadla získať materiál ako hmotu, komisia však nedoporučuje³¹, aby bol robený pokus sniesť z lietadla čokoľvek, vzhľadom na neprístupnosť miesta, kam sa len v sprievode horolezcov a na lanách môžu dobrovoľníci dostať.

12./ b./ Pokiaľ ide o obeť havárie [,] komisia po vypočutí horolezcov, členov komisie je tohto názoru: z horolezecko-turistického dôvodu a pretože miestom nehody sú balvany a rokliny [,] kde bez veľkých a nákladných prostriedkov z dola prinesených mrtvol pochovať nejde; prichádza preto do úvahy, buď spálenie mrtvol na mieste nehody, alebo snesenie mrtvol pomocou provizórneho lanového snášania zriadeného³² tromi horolezcami za pomoci vojakov dobrovoľníkov na Sliezsky dom a odtiaľ povozom ďalej.

Komisia navrhuje snesenie mrtvol³³ a ich pochovanie v spoločnom hrobe v priestore naproti Vojenským Srubom³⁴ vo Vysokých Tatrách. Podrobnosti tohto návrhu sú uvedené v prílohe.

Dodatkom hlásim, že pyrotechnik komisie rtm.pech. Snežiar Štefan peš. pl. 7 zistil: Na mieste havarovaného lietadla nenašli³⁵ sa žiadne použiteľné zbrane a munícia. Našiel 16 ručných granátov, 23 kusov 2 cm strel, 4 plné zásobníky značne zdeformované [,] strelivo do automatu, 232 nábojov v pásoch do guľometu, ktoré bolo čiastočne žiarou opálené a zhrdzavelé.

Uvedenú muníciu na mieste zneškodnili trhacími náložkami.

Väčšie množstvo ruč. granátov a streliva bolo, privedené k explózii hneď pri katastrofe.

./.

²⁷ Správne „upínacie pásy“.

²⁸ Správne „enormné“.

²⁹ Správne „nájdený“.

³⁰ Správne „30. VIII. 1945“.

³¹ Správne „neodporúča“.

³² Správne „provizórneho lanového znášania zriadeného“.

³³ Správne „znesenie mrtvol“.

³⁴ Správne „Vojenským Srubom“.

³⁵ Správne „nenašli“.

Medzi balvanmi sa ešte nachádzajú jednotlivé roztratené náboje do pušky a automatu.

po (!)

Zpráva o leteckej nehode bola prečítaná schválená a podpísaná.

Poprad, 14. septembra 1945.

por. E r t l M ó r i c v.r.

.....
pobočník, člen, zápis.

Dr. Hoffmann v. r.

.....
lekár

rt. Košťaľ Mikuláš v.r.

.....
tech. člen

rtm. Snežiar Štefan v.r.

.....
pyrotechnik

rt. Páleš Juraj v.r.

.....
fotograf

práp.ašp. Pavelica Voj. -v-r.

.....
horolezecký vodca

strážm. Messerschmidt v.r.

.....
pomocník horolez. vodcu

pplk. Sojček v.r.

.....
predseda

Letecký náhradný pluk 4
v e l i t e ľ s t v o

Poprad, dňa 5.augusta 1946.

Za správnosť odpisu:

por. let. Šulc Drahomír:
(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 4

Náhradné teleso 4. leteckej oblasti
veliteľstvo

O d p i s !

K čís.: 849 / Dôv. 1945.

Identifikácia mrtvol.

Mrtvola čís. 1.: Komisiou nájedené (!) doklady: v peňažnej taške mal uložený zápisník z červeného plátňa s nadpisom: “O veľké vlastenecké válce Sovietskeho Svazu“: oblaku³⁶ s nadpisom “ Oščadna knižka“ pravdepodobne vkladná knižka. V zápisníku mal 3. listy. Podľa zistenia z listov a poznámok ide pravdepodobne o Volýnskeho Čecha. V zápisníku je asi 3 krát uvedené meno Václav Štastný [,] z čoho sa dá súdiť, že ide o Štastný Jozefa, ktorého meno je uvedené v sozname patriacom k mrtvole čís.8. Vel.del. oddielu. Ďalej boli uložené v zápisníku dva listy ruskej poľnej pošty adresované na meno: Šťastná Oľga, Hrušovina Česká, pblast³⁷ Rovno v Západnej Ukrajine. V liste je oslovenie “ Drahá mamička a sestra“.

V dokladoch mrtvoly čís.1 nebola, nájdená žiadna úradná legitimácia, podľa ktorej by sa bezpečne dala zistiť identita mrtvoly.

Mrtvola čís. 2.: V osobných dokladoch nájdená legitimácia vydaná čs.voj. jednotkou v SSSR dne 7.dubna 1944 na meno vojak Novák Vladimír, kmeň. čís.8.113, podpísaná poručíkom Pfliegelom. Okrem legitimácie nájdené boli medzi dokladmi asi dva silne premočené listy písané češtinou. Slovenská modlitebná knižka vydaná MNO Slov. armády v roku 1941. Na blúze mrtvoly bol nájdený parašutistický odznak príslušníka čs. paradasantnej brigády v SSSR.

Mrtvola čís. 3.: Komisiou bolo zistené podľa doštinkcii na rameni, že ide o desiatnika. U mrtvoly nájdená legitimácia čs. jednotiek v SSSR boli silne spálená. Predsa sa však dalo zistiť, že ide o slobodníka Vontorčík Alojza, nečitateľného kmeňového čísla. Legitimácia má číslo 2.155. Toto číslo však podľa strany úradných záznamov bolo opravené na číslo, ktoré je nečitateľné. Ďalší zápis v úradnom zázname je menovaný povýšený na desiatnika, dátum povýšenia je nečitateľne, ale oba záznamy sú podpísané poručíkom Pfliegelom.

Mrtvola čís. 4.: Neidentifikovateľná, nakoľko neboli nájdené žiadne osobné doklady. Výstroj na 80% spálená, gombičky s mečmie (!) však jasne dokazujú, že ide o príslušníka čs. zahraničnej jednotky.

Mrtvola čís. 5.: Bola nájdená zachovalá vojenská legitimácia čís.7.116 vydaná čs.vojenskou jednotkou v SSSR na meno slob. Koloman Butyka, kmeň.čísl.5.771. Na strane úradných záznamov bol menovaný povýšený na desiatnika dňom 7.3.1944, potom na čatára dňom 1.6.1944. V dokladoch menovaného sa ďalej nachádza: Československý kalendár na rok 1943 vydaný čs.informačnou službou v New Yorku USA; ďalej voj. Slovenská modli-

³⁶ Správne „obálku“.

³⁷ Správne „oblast“.

tebná knižka, rusky písaný list neznámeho dievčaťa písaného menovanému a časť pátričiek. Na blúze menovaného boli zistené dištinkcie čatára. Na blúze boli tiež zistené dva parašutistické odznaky, jeden Sovietsky a jeden Československý. Oba tieto odznaky sú k dokladom pripojené.

- 2 -

Mrtvola čís.6. : Nájdená u neho³⁸ legitimácia vystavená čís. vojenskou jednotkou v SSSR čís. 7.112 na meno desiatnik Danielik František, kmen. čís. 5.776. Na strane úradných záznamov je zápis o povýšení na čatára dňa 7.3.1944. Ďalej boli nájdené u neho: čís. kalendár na rok 1943 vydaný čís. informačnou službou v New Yorku USA, ďalej modlitebná knižka "Svätá hodina" vydaná saleziánmi vo Sv. Benediku. Konečne na blúze má čís. parašutistický odznak, ktorý k dokladom prikladám. Na blúze mal čatárske dištinkcie³⁹.

Mrtvola čís.7. : Nemal u seba žiadne doklady [,] avšak khaki uniforma a gombičiek s mečmi a čatárskych dištinkcií ide zrejme o čatára, príslušníka čís.voj. jednotky v SSSR.

Mrtvola čís.8. : Komisia priamo v odevu mrtvoly nič nenašla, zistila len podľa khaki uniformy, že ide o príslušníka čís. jednotky v SSSR.

Avšak strážmajster Ján Mescherschmid veliteľ NB v St. Smokovci doniesol na PV-Poprad dňa 31.8.1945 o 11.00 hod. doklady [,] o ktorých vyhlásil dňa 11.9.1945 ako člen vyšetrovacej komisie, že ich našiel vedľa mrtvoly čís.8. Ide o tieto doklady: vojenská legitimácia čís. 7.131X (!) vydaná čís.voj. jednotkou v SSSR dňa 6.února 1944 na meno vojak Blcha Štefan, kmeň.čís.5.770. Na základe dokladu a výpovede sme mrtvolu identifikovali na meno Blcha Štefan.

Mrtvola čís. 9. : Komisia priamo v odevu mrtvoly nenašla žiadnych osobných dokladov [,] len podľa uniformy a gombičiek presne zistila, že ide o príslušníka Ča.

Mrtvola čís. 10. : Komisia priamo v odevu mrtvoly nenašla žiadnych osobných dokladov [,] len jeden vreckový zapaľovač a 4 ruské bankovky. Podľa uniformy a gombičiek s hviezdou a náplecníka presne zistila, že ide o príslušníka ČA.

Mrtvola čís.11.: Komisia priamo v odevu nenašla žiadnych osobných dokladov, len podľa čiastok zhorenej uniformy a gombičiek s mečmi dalo sa zistiť, že ide o príslušníka čís. voj. jednotky v SSSR. Ináč mrtvola bola neidentifikovateľná.

Mrtvola čís.12.: U mrtvoly nájdená bola voj. legitimácia čís. 5.865 vydaná čís. voj. jednotkou v SSSR, ktorá je na 50% zhorená. Podľa vlastnoručného podpisu na legitimácii zistilo sa, že ide o vojaka Červený Juliusa. Ďalej u mrtvoly bola nájdená Slov.voj. modlitebná knižka, v ktorej xxxxxxxxxx na prednej strane je napísané meno Július Červený.

Mrtvola čís.13.: U mrtvoly čís.13 bola nájdená zachovalá vojenská legitimácia čís. 7.141 vystavená čís. (!) voj.jednotkou v SSSR na meno vojak Krško Jozef, branné číslo 5.788. Podľa dištinkcií, ktoré boli u mrtvoly zachovalé, bolo zistené, že ide o slobodníka. V legitimácií na strane úradné záznamy neni jeho povýšenie zaznamenané.

Ďalej boli u mrtvoly nájdené: zápisník vreckového formátu, 4 lístky poľnej pošty. Na dvoch lístkoch poľnej pošty je poštová pečiatka "Žilina – Zvolen". Jeden list [,] v ktorom je oslovenie "Drahý Švagar ["] bol písaný v Turč.Sv.Martine dňa 23.9.1943.

Mrtvola čís.1X (!): U mrtvoly čís.14 nebolo komisiou nájdených žiadnych osob-

³⁸ Správne „neho“.

³⁹ Správne „dištinkcie“. Rozumej hodnostné označenie.

ných dokladov, ani podľa spálenín uniformy sa nedalo zistiť [.] o akého príslušníka brannej moci ide, nakoľko je mrtvola v silne ohorenom stave i s výstrojou. Mrtvola je neidentifikovateľná a nie je ani označená spoznávacím číslom na bliaške.

Mrtvola čís.15.: Na mieste nešťastia je mrtvola označená bliaškou⁴¹ s číslom 14.V zbytkoch odevu bola nájdená voj. legitimácia vystavená čs.voj.jednotkou v SSSR. Legitimácia je ohorená, na ľavej strane je čitateľné len slovo "slobodník a 6.824", v rubrike hodnosť a

./.

- 3 -

branný pomer. Na pravej strane v ruskom znení je čitateľné len koniec krstného menaišek /: od slova František./ Na strane úradných záznamov je zápis o povýšení na desiatnika 7.3.1944 a povýšený je na čatára 1.7.1944. Ďalej bol v mrtvoly nájdený čs.voj.kalendár na rok 1943 vydaný čs. informačnou službou New York USA. Strana popisujúca majiteľa kalendára je jasne čitateľná a sú na nej uvedené tieto údaje: Holec František, číslo legitimácie 7.119, hodnosť: čet., útvar: 2.čs.samost. brigáda v SSSR, narodený dňa: 31. mesiaca: VII, r.21 v Čataj, okres: Modra, zem: Slovensko, štát:ČSR, výška tela:172, číslo topánok:41, číslo košele: 39, číslo goliera: 39, váha:64 kg, moj otec sa menuje: František, moja matka sa menuje: Bernardína, rodená: Krajčovičová, ich adresa: Veľké Leváre, mená mojich súrodencov: Štefan, Júlia, Štefania, Bernard/ina/.V tomto kalendári na strane 74 má chronologické zápisy datované 5.septembra 1944 obsahujúce údaje o výkone jeho služby u 2.čs.samostat.brigády v SSSR od Proskupova⁴² cez Tarnopol, Zborov, Przemysl, dedinku Ostrov až po Sanok. Na strane 80. zaznamenávam, že on s ostatnými bude odvezený lietadlom na Slovensko.

Pri legitimácii a kalendári na ohorenom náprsnom vrecku bol nájdený čs. parašutistický odznak.

Podľa hlásenia strážmajstra Jána Meserschmida, veliteľ NB v Starom Smokovci ako člena vyšetrojúcej komisie, našiel pri menovanom ešte tieto osobné doklady:

Slovenská modlitebná knižka s menom majiteľa: desiatnik Holec František, narodený 31.7.1921 v obci Čataj, okres Modra, príslušný tamtiež, meno otca František, rodné meno matky Bernard Krajčovičová, materinská reč Slovenská, zamestnanie správca liehovaru, stav slobodný, náboženstva rím. kat., adresa rodičov František Holec, strojník, Veľké Leváre, kmeňové teleso a branné číslo Del.pluk 1-21/27613/42. Okrem toho je tu vreckový kalendár na rok 1943 roľníckej vzájomnej pokladnice, kde slob. František Holec okrem služobných údajov, kde v slov. armáde slúžil uvádza, že dňa 31.októbra 1943 padol do zajatia, s čím sa skončila jeho služba v Slovenskej armáde. Toto zaznamenal na prvú stránku kalendára na ruskej strane dňa 7.11.1943.

Zápisky v kalendári svedčia o veľmi inteligentnom vojakovi, ktorý chronologicky zaznamenával rôzne údaje od 29.10.1943 do 31. dec. 1943, tieto zápisky sú v zadnej poznámkovej časti. V kalendárnej časti má úryvkovité záznamy od 31. októbra 1943 do konca roku a potom v prečíslovanom kalendári od nového roku 1944 (!) až do 17. mája 1944.

V dokladoch týchto bolx najedný (!) akysi xxxxx soznam Veliteľstva delostreleckého oddielu. Soznam je datovaný dňom 21. 9. 1944 a obsahuje 16 mien pod jednotlivými poradovými číslami bez označenia hodnosti.

Sú to: Pfliegel Ladislav, Butyka Koloman, Holec František, Rusnák Peter, Řeha Oldřich,

⁴¹ Rozumej „pliešok“.

⁴² Správne „Proskurova“.

Hireš Pavel, Blacha Štefan, Vontorčík Alojz, Svoboda Jozef, Novák Vladimír, Hambálek Kazimír, Černohub Oldřich, Danielik František, Šťastný Jozef, Červený Julius, Krško Jozef. Ďalšie rubriky soznamu ako funkcia, počet skokov a poznámka nie sú vyplnené.

Mrtvola čís.16.: Na tejto mrtvole boli komisiou zistené dištinkcie desiatníka, odev khaki a gombičky smečmi. Ináč žiadne doklady z mrtvoly len kosti a silne ohorený odev.

Mrtvola čís.17.: Táto mrtvola je neidentifikovateľná, nakoľko výstroj a kostra je celá spálená a doklady nemá žiadne. Na spolopnenej látke boli najdené dve hviezdy dištinkčné, 5 sipé⁴³ veľké. Ide teda asi o dôstojníka.

Mrtvola čís.18.: Na tejto je celá výstroj spálená, zachoval sa len kúsok blúzy s náplecníkom, s modrou paspulou na náplecníku a gombička s hviezdou. Od gombičky vedie 4 mm páska dôstojníka, na ktorej je kovové označenie letcov ČA. Ide teda zrejme o dôstojníka ČA – letca. Na tom istom kúsku blúzy je parašutistický odznak s čís.3000 ČA. Inak mrtvola bližšie neidentifikovateľná.

./.

- 4 -

Mrtvoly čís.19, 20 a 21.: Sú absolútne neidentifikovateľné, nakoľko výstroj na nich je všetka spálená a len podľa úplne obnažených kostí sa dá zistiť, že ide asi o 4 mrtvoly.

V priestore havárie boli najdené ešte ďalšie doklady. Nedá sa však presne zistiť [.] ku ktorej mrtvole patria. Podľa dodatočného vyšetrenia a hlásenia horolezcov je pravdepodobné, že niekto ich od mrtvol odobral a odhodil. Preto mrtvoly v blízkosti dokladov identifikovať na základe tohto není možné.

Sú to tieto doklady:

Pri mrtvole č. 8 boli najdené tieto doklady: pláténne púzdro na písacie potreby s týmto obsahom: knižka vreckového formátu "Bratrství spečtená krví", vojenská legitimácia čís. voj. jednotky v SSSR bez záznamov, zápisník malého formátu [.] v ktorom sú poznámky písané slovensky i česky, písací blok "Rachunki" [.] v ktorom sú záznamy zo dňa 5.11.1944 a 7.11.1944. V tomto zápisníku je uvedený ako veliteľ 1. čety čatár K. J. Butyka, blok na odber proviantu "Karta dostavi", dve poľné knižky ruské "Polevaja knižka", delostrelecký odznak ruský s nadpisom "Vítečný delostrelec", tri lístky ruskej poľnej pošty adresované na meno: Groch Marií V, obec Olšanica, Čudnov Volyn; Černohub Franc, Kijev, ulica Gorkého; Severin Žeka, Lachta, Leningracksaja oblasť; členovská legitimácia komunistickéj strany čís. 5948299, vystavená na meno Černohub Oldřich František, narodený 1920, vstup do strany december 1943; vojenská legitimácia čís. 9.013 vystavená čís. voj. jednotkou v SSSR na meno Černohub Oldřich František, vojín, br. čís. 7.192. Vreckový kalendár s poznámkami a poznámkový blok "O veliké vlastenecké válce Sovietského Svazu" v ktorom na druhej strane je napísané meno "čatár Butyka Koloman, veliteľ 1. čaty".

Nad mrtvolou čís.8 asi 10 m severozápadne bola najdená kožená náprsná taška s takýmito dokladmi: ruský korešpondenčný listok poštový adresovaný na meno: Borodina Stepanu D.../ďalej nečitateľné/, Kijevskaja oblasť; výplatná knižka dôstojníckeho sboru ČA; legitimácia 6 sväzového Leninského komunistického sväzu mládeže, vystavená na meno Borodina Štepan Dimitrjevič, rok narodenia 1920, dátum vstupu do VLKSM marec 1938 a legitimácia palubného mechanika /ruská/ druhej triedy, vystavená na meno Borodina Stepana Dmitrovič.

Dňa 31. augusta 1945hlásil na PV-Poprad technický úradník fy. Svit Brož Ludevít, že na

⁴³ Správne „cipe“.

výlete dňa 29.8.1945 spolu s Jánom Javorníkom a Ludevítom Horváthom zamestnancom fy. Svit zistili o 13.00 hod. na Zadnom Gerlachu vo výške asi 2.600 m havarované lietadlo ruského pôvodu. Počet mrtvol odhadli asi na 8 /osem/, ktoré sú rozhádzané v okruhu 100 m a že sú v čiastočnom rozklade. Jednu mrtvolu zistili v kombinéze /asi vraj pilot/ ostatní v plášťoch farby khaki s gombíkmi s mečmi.

Menovaný Brož dodal na PV Poprad červenú vojenskú legitimáciu⁴⁴ 7.138 vystavenú čs. voj. jednotkou v SSSR, datovanú 6. února 1944 a znejúcu na meno voj. Hireš Pavla kmeň. čís.5.782. Na ďalšej strane legitimácie "úradné záznamy" je zápis o povýšení na slobodníka dňa 1.4.1944 podpísaný podľa neskoršieho zistenia asi poručíkom Pfliegelom. Túto legitimáciu našiel menovaný Brož na mieste vid' náčrtok.

K tejto legitimácii (!) bol súčasne pridán: dopoly spálený kalendár vydaný čs. zahraničným nezistiteľným úradom. V kalendári sú zreteľné zápisky rádiotelegrafistu.

Ďalej je priložený vojenský ruský kalendár vreckového formátu na rok 1944 s obrazom Stalina. V ňom je adresa "vojak Červený Julius [,] Malé Topolčianky [,] O. Zlaté Moravce, číslo aftomatu 465" konečne je priložený blokový zápisník s mnohými súkromnými zápisami, slovenskými

- 5 -

i poľskými súkromného rázu.

Komisia je toho názoru, že doklady znejúce na meno Hireš Pavel, patria k mrtvole čís.196, lebo na uniforme tejto mrtvoly boli nájdené dištinkcie desiatnika.

Ruský kalendár s adresou vojak Júliusa Červený patrí k mrtvole čís. 12 identifikovanej už podľa dokladov u nej nájdených.

Poprad, 13. septembra 1945.

por. E r t l M ó r i c v. r.

.....
pobočník, člen a zápis.

Dr. Hoffmann v. r.

.....
lekár

rt. Košťál Mikuláš v. r.

.....
techn. člen

rtm. Snežiar Štefan v. r.

.....
pyrotechnik

rt. Páleš Juraj v. r.

.....
fotograf

práp.ašp. Pavelica Voj. v.r.

.....
horolezecký vodca

strážm. Messerschmidt v. r.

⁴⁴ Správne „legitimácia“.

.....
pomocník horolez. vodcu

pplk. Sojček v.r.

.....
predseda

Letecký náhradný pluk 4
veľiteľstvo

Poprad, dňa 5. augusta 1946.

Za správny odpis:

por.let. Šulc Drahomír:

(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 5

Náhradné teleso 4. leteckej oblasti
veliteľstvo

O d p i s !

K čís.: 849 / Dôv. 1945.

L e k á r s k y n á l e z .

Mrtvoly nájdené pri havarovanom lietadle na Zadnom Gerlachu vo Vysokých Tatrách vykazujú pokročilé zmeny hniloby. U mrtvol boli nájdené len zhnilé zbytky svalstva a kože bez vnútorných orgánov, väčšinou len holé kostry. Na základe týchto posmrtných hnilobných zmien a vzhľadom na poveternostné pomery vo výške Západného Gerlachu /: 2630 m:/ môžeme ako pravdepodobnú dobu uplynulú od času havárie určiť okolo 10 – 12 mesiacov. Tieto zmeny znemožňujú podrobný popis a tým identifikáciu jednotlivých mrtvol.

Identifikácia⁴⁵ bola prevedená na základe nájdených vojenských legitimácií, odznakov, hodností atď. na rovnošatách mrtvol. Zmeny na všetkých kostrách mrtvol a to mnohonásobné zlomeniny svedčia o prudkosti nárazu a dosvedčujú, že smrť u všetkých nastala okamžite následkom ťažkého pohmoždenia vnútorných orgánov, zlomenia spodiny lebečnej a pohmoždenia orgánov dutiny hrudnej a brušnej. Veľká časť mrtvol vykazuje aj znaky po spálení a to zbytky spáleného svalstva, kože a tiež spálené zbytky⁴⁶ rovnošiat a legitimácií.

Tieto zmeny nastaly⁴⁷ po smrti nájdených obetí havárie.

Poprad, 12. septembra 1945.

⁴⁵ Správne „identifikácia“.

⁴⁶ Správne „zvyšky“.

⁴⁷ Správne „nastali“.

Videl:
Veliteľ náhradného telesa 4.
leteckej oblasti
pplk. let. Sojček Karol
pplk. Sojček v. r.

Dr. Ernest Hoffmann
štát. obvodný lekár:
Dr. Hoffmann v. r.

Letecký náhradný pluk 4
veľiteľstvo

Poprad, 4. augusta 1946.
Za správny odpis:
por. let. Šulc Drahomír:
(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 6

Posádkové veliteľstvo
P o p r a d

O d p i s !

----- Poprad, 24. júl 1946.

Čj.: 602 / pos. 1946.

Vec: Pohreb obetí let. havárie
zo Slov. nár. povstania na
Zad. Gerlachu – smernice.

Dostane podľa rozdeľovníku !

Dňa 28. júla 1946 o 16.00 hodín koná sa v obci Gerlachov pod Vysokými Tatrami pohreb 24 príslušníkov 2. československej paradesantnej brigády v SSSR zahynuvších pri nehode lietadla, ktoré za Slovenského národného povstania r. 1944 havarovalo na Zadnom Gerlachu vo výške 2630m. Pozostatky obetí sa len v týchto dňoch podarilo záchranej výprave horolezcov sniesť k uloženiu do matky zeme. Pohreb sa koná s príslušnými vojenskými poctami, za prítomnosti vojenských a civilných zástupcov.

Oznamujeme mená šestnástich zahynulých. Sú to:

npor. Pfliegel Ladislav
čat. Holec František
čat. Butyka Koloman
čat. Danielik František
des. Vontorčík Alojz
des. Hireš Pavol
slob. Krško Jozef
voj. Blcha Štefan

voj. Červený Július
 voj. Novák Vladimír
 Šťastný Václav
 Rusnák Peter
 Reha Oldřich⁴⁸
 Svoboda Jozef
 Hambálek Kazimír
 Černohub Oldřich

Okrem týchto zahynuli traja príslušníci ČA a to letecký mechanik Borodinja Stepan Dmitrovič, ďalej jeden poddôstojník a jeden vojak menom nezistený.⁴⁹

Konečne medzi obeťami nehody lietadla sú piati, ktorých totožnosť nemohla byť vôbec zistená.⁵⁰

Doposiaľ sú známe tieto adresy príbuzných:

Anna Pfliegelová, Žilina, Slotova 6,
 Ignác Vontorčík, Rišňovce č.d. 104, okr. Hlohovec,
 Butyková, Alekšince, okr. Hlohovec,
 Mária Čarachová, Liptovská Revúca č.d.375, okr. Ružomberok,
 Andrej Krško, Košťany n/ Turcom,okr. Turč.Sv.Martin,
 František Holek, Veľké Leváre č. 482, okr. Malacky,
 Štefan Danielik, Skalica, Františkánska 406,
 Martin Hambálek, Pata č. 44,
 Pavol Červený, Malé Topoľčianky, okr. Zlaté Moravce.

Vojenská správa okrem písomného pozvania i touto cestou vyzýva menovaných príbuzných, ktorých adresy sú známe a xxxxxxxxxxxx a príbuzných, ktorých adresy sa dosiaľ nepodarilo zistiť, aby sa zúčastnili na pohrebu.

Opakujem, že pohreb sa koná dňa 28. júla 1946 o 16.00 hodín na miestnom cintoríne v obci Gerlachov. Vlakové spojenie použite do Popradu, odkiaľ tatranskou električkou do stanice Tatranská Poljanka.

Žiadame okresy tatranskej oblasti, aby sa pohrebu zúčastnili⁵¹ v čo najhojnejšom počte, aby sme aspoň týmto spôsobom dali vyraz našej vd'aky a

./.

- 2 -

úcty v službách národa a štátu zahynulým hrdinom.

Dostane: Československý rozhlas Košice,

⁴⁸ S Správne „voj. Řeha Oldřich“.

⁴⁹ Podľa publikovaných údajov je zrejmé, že v prípade neznámych, resp. neidentifikovaných sovietskych letcov išlo o serž. V. T. Petrova a voj. V. P. Gorlova.

⁵⁰ Na základe analýzy doposiaľ publikovaných informácií o havárii sovietskeho lietadla typu Douglas C-47 na Zadnom Gerlachu je zrejmé, že medzi piatimi neidentifikovanými telami obetí tragickej leteckej havárie boli por. let. S. V. Jegorov, ppor. let. I. F. Gladkij a por. let. G. V. Solodov. Zostávajúce dve obeť neboli doposiaľ zosobnené. Medzi časťou historickej obce je názor, že v predmetnom lietadle zahynulo len 22 osôb, a nie 24 osôb, tak ako to vyhodnotila čs. vojenská komisia. Pozri: KAMENÍK, Václav. *Lety čs. parabrigády na pomoc Slovenskému národnému povstaniu*. In <http://www.historickykaleidoskop.cz/3-2010/lety-cs.-parabrigady-na-pomoc-slovenskemunarodnimu-povstani.html>. Toto tvrdenie do určitej miery podporuje aj nejednoznačné konštatovanie komisie v spise „Identifikácia mrtvol“ z 13. septembra 1945, kde 7-členná komisia pri mŕtvolách 19, 20 a 21 uvádza nasledovné: „...len podľa úplne obnažených kostier sa dá zistiť, že ide asi o 4 mrtvolý“. Podčiarkol a zvýraznil – P. Š.

⁵¹ Správne „zúčastnili“.

Československý rozhlas Bratislava,
Vojenský útvar 2143 Bratislava,
Vojenský útvar 2274 Bratislava,
Vel. VIII. sboru B. Bystrica,
Ústredie KSTL – L. Sv. Mikuláš.

Posádkový veliteľ:
pplk. let. S o j č e k Karol

pplk. Sojček v.r.

Dodatok: VO 4 : Prosím o dodanie zprávy red. Bojovníka a bratislavským denníkom
za účelom uverejnenia.

Rozhlas Bratislava: Prosím, aby táto zpráva bola vysielaná do dňa pohrebu
a Košice denne po denných zprávach.

Ústredie KSTL: Dávam Vám na vedomosť a prosím, aby zástupca
Ústredia KSTL povedal na pohrebe smútočný prejav.

pplk. Sojček v.r.

Letecký náhradný pluk 4
ve l i t e ľ s t v o

Poprad, dňa 5. augusta 1946.

Za správny odpis:

por. let. Šulc Drahomír:

(vlastnoručný podpis)

Dokument č. 7

Posádkové veliteľstvo

P o p r a d . -

Len pre služobnú potrebu !

Z v l á š t n y

Posádkový rozkaz č. 1.

 Poprad, dňa 27. júla 1946.-

Článok 1. Pohreb obetí let. havárie na zadnom Gerlachu – dispozícia.-

 Podľa nariadenia VO4 čís.53.302/straty 1946 koná sa dňa 28. júla 1946 o 16.00 hod. v obci Gerlachov pod Vys. Tatramy pohreb 24 príslušníkov 2. čís. pd. brigády v SSSR, zahynuvších pri nehode lietadla, ktoré za Slov. nár. povstania v roku 1944 havarovalo na Zadnom Gerlachu vo výške 2.630 m.-

Pozostatok obetí:

1 neznámy dôst. let. príslušník ČA,

1 neznámy vojak, príslušník ČA,

letecký mechanik Borodinja Štepan Dmitriovič, príslušník ČA,

npor. Pfiiegel Ladislav⁵²

čat. Butyka Koloman,

des. Vontorčík Alojz,

slob. Krško Jozef,

voj. Červený Július,

Štastný Václav,

Reha Oldřich⁵³,

Hambálek Kazimír,

čat. Holec František,

čat. Danielik František,

des. Kireš Pavel,

voj. Blcha Štefan,

voj. Novák Vladimír

Rusnák Peter,

Svoboda Jozef,

Č-ernohub Oldřich⁵⁴ a

konečne päť obetí hav. lietadla, ktorých totožnosť nemohla byť zistená.

Podľa ústných dispozícií náčelníka štábu VO4 s podľa hlavy 8, časti IX, predpisu A-I-1 rozsah, zostavenie a vypravenie voj. pohreb sprievodu určujem takto:

orgánom pos. veliteľa určujem kpt. let. Pecho Jána, LNP-4. Jeho pomocníkmi určujem npor. let. Ertl Mórica, rtm. let. Turna Jozefa a dopravným orgánom rtm. let. v zál. Fekety Jána, všetci LNP-4;

Čestnú rotu o 4 čatách po 21 chlapov a pohyblivý špalier⁵⁵ v počte 36 chlapov dodá PV- Kežmarok;

Voj. hudbu dodá vel. 10 pešej divízie;

Nosičov rakví, krížov a vencov v počte 160 chlapov dodá vel. "Teplica";

Pohrebu sa zúčastnia:

Za MNO brig. gen. Příkryl Vladimír,

za VO-4 pplk. gšt. Polk Elemír⁵⁶ a plk. pech. Manica Branislav⁵⁷,

za vel. 10. p. div. plk. del. Perko Emil a plk. pech. Tlach Jozef.

⁵² S. Npor. del. Ladislav Pfiiegel, nar. 12. 3. 1918 Varín, zomrel 9. 10. 1944 Zadný Gerlach, pochovaný v Gerlachove.

⁵³ Správne „Reha“.

⁵⁴ Správne „Černohub“.

⁵⁵ Správne „špalier“.

⁵⁶ pplk. gšt. POLK Elemír, 24. 9. 1905 České Brezovo – 11. 10. 1994 Bratislava. Príslušník čs. brannej moci v rokoch 1927-1939, 1945-1958, slovenskej brannej moci 1939-1944. Účastník národného boja za oslobodenie. Pozri napr.: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939-1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav Bratislava, 2013, s. 201.

⁵⁷ plk. pech. MANICA Branislav Vladimír, 27. 2. 1894 Tisovec, okr. Rimavská Sobota – 14. 7. 1980 Martin. Účastník 1. svetovej vojny, neskôr príslušník čs. légii v Rusku. Po návrate do ČSR v r. 1920 pokračoval vo vojenskej službe

Okrem týchto zúčastnía sa pohrebu:

gen. konzul. SSSR pán Demjanov,

člen SNR pán Pšenička,

zástupca ONV-Poprad,

zástupca ústredia KSTL a iných úradov a korporácií.

Vojenský pohreb bude vykonaný podľa obradov cirkvi rím. kat. a ev. a.v.

Dispozície, pokiaľ ide o organizáciu [,] priebeh pohreb. obradov, pohreb. sprievod a úkony na cintoríne boli vydané ústne orgánovi pos. veliteľa, resp. jeho pomocníkom a veliteľovi čestnej roty.

- 2 -

K tomu nariaďujem:

veliteľ LNP-4 a ISu-8 určia najsilnejšie deputácie dôst.,rtm.,poddôst., a mužstva.

Dopravu vencov a rakví⁵⁸ obstará dopravný orgán rtm. Kékéty nákladnými autami LNP-4 a spoj.perute 4.-

Očakávam vzorné vystúpenie príslušníkov vojska.-

Č e s ť p a m i a t k e z a h y n u l ý c h !

Dostane: Vel. 10. p. div.–Košice, LNP-4, IS-8, MS-5, SO-I/14 práp.pplk.
duch. Lednický Anton, kpt. let. Pecho Ján, veliteľ čestnej roty.-

U k o n č e n é v 16.40.

Zá správnosť: Posádkový dôstojník:

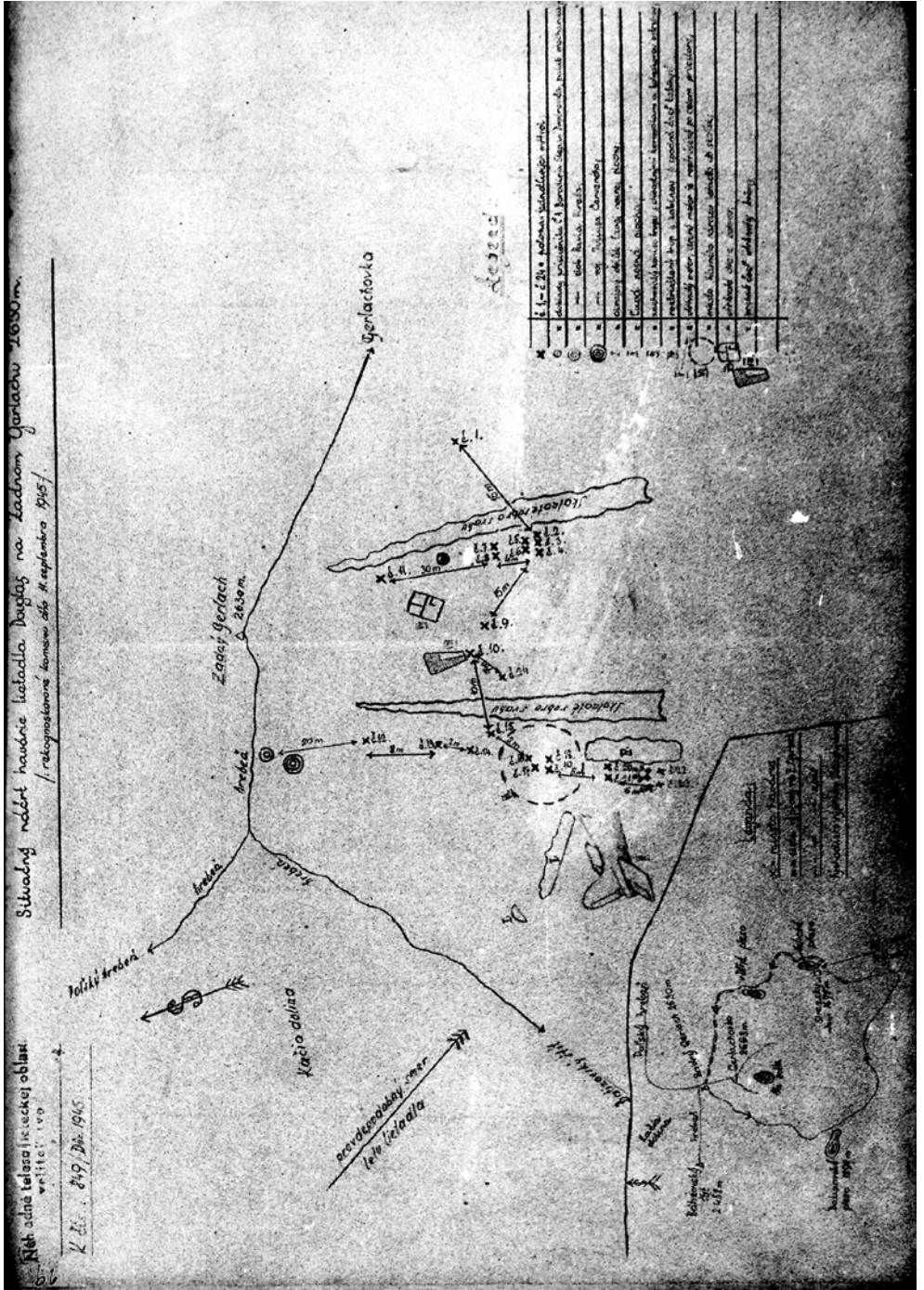
(vlastnoručný podpis)

Posádkový veliteľ:

pplk. let. Karol Sojček, v. r.

až do marca 1939. Po vzniku Slovenského štátu príslušník slov. brannej moci. Od r. 1943 sa zapojil do domáceho odboja, neskôr účastník Slovenského národného povstania. Po prechode na partizánsky spôsob boja najskôr v horách, neskôr sa skrýval v Tisovci, Klenovci, Kokave nad Rimavicou a v Hnušti-Likieri. Po prechode frontu príslušník 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Po oslobodení pokračoval vo voj. službe v čs. armáde až do 1. 8. 1949, keď ho v hodnosti brig. gen. preložili do výslužby. Pozri napr.: CSÉFALVAY, Vojenské osobnosti, ref. 56, s. 159-160. Bratislava : Vojenský historický ústav Bratislava, 2013, s. 159-160.

⁵⁸ Správne „truhiel“.

SPRÁVA VOJENSKEJ KONTRAROZVIEDKY O PRÍPADOCH „ZNEUŽITIA“ SÍL A PROSTRIEDKOV ČSĽA V AUGUSTOVÝCH DŇOCH 1968

ALEX MASKALÍK

MASKALÍK, A.: Report of the Military Counter-Intelligence on the Cases of “Misused” Forces and Resources of the ČSĽA in August 1968. *Vojenská história*, 2, 18, 2014, pp.126 - 147, Bratislava.

In the published material, the author provides a selection from the extensive *Report of the Cases on Misused Forces and Resources of the ČSĽA in August 1968*, submitted by the Chief of Military Counter-Intelligence, Major General Josef Stavinoha, to the Minister of National Defence, Colonel General Martin Dzúr, on January 6 1970.

The document clarifies the behaviour and conduct of the CS professional soldiers in the period immediately following August 21 1968, which in 1969 became the subject of special investigation lead by the Military Counter-Intelligence Head Office. The report was aimed at providing comprehensive overview on the detected cases of “misuse” of the CS People’s Army by the members thereof. This was a result of almost a yearlong investigation carried out within the state security operation. The author provides a transcript of the material, in particular the sections regarding Slovakia, with scientific comments enclosed.

Military History. Czechoslovakia. August 1968. Czechoslovak People’s Army in August 1968.

Invázia armád krajín Varšavskej zmluvy bola pre všetkých čs. obyvateľov obrovským šokom, a pohoršenie z tejto agresie veľmi rýchlo prerástlo do silného odporu voči konaniu Spojencov. Mnohí zastavovali postupujúce jednotky a snažili sa vojakom vysvetliť, že na inváziu nebol žiadny dôvod. Na niektorých miestach obyvatelia strhli označenia ulíc a smerové tabule, aby okupačné sily dezorientovali. Najostrejšie prejavy odporu na niektorých miestach prerástli až do potyčiek, ktoré priniesli na oboch stranách zranených i mŕtvych. Bokom nestáli ani príslušníci ČSĽA,¹ a to aj napriek tomu, že minister národnej obrany generálplukovník Martin Dzúr v svojom nočnom rozkaze z 20. augusta 1968 nariadil veliteľom Západného vojenského okruhu, Stredného vojenského okruhu, Východného vojenského okruhu, cestného zboru a náčelníkom Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého, Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda, resp. náčelníkom jednotlivých druhov vojsk MNO 1. „všetchna vojska ponechat v kasárnách“, 2. „štaby svazů a svazků povolat

¹ ČSĽA (ČSĽA) – Československá ľudová (lidová) armáda.

na pracoviské a neopouštet' mírovou posádku“, 3. „zabezpečiť, aby v žádnem prípade nebylo použito zbraní“ a 4. „sovetským vojskám, ktoré prošli na naše území poskytnout maximální všestrannou pomoc“.²

Správanie a konanie čs. vojakov z povolania v období bezprostredne nasledujúcom po 21. auguste 1968 sa v roku 1969 stalo predmetom zvláštneho šetrenia orgánov Hlavnej správy vojenskej kontrarozviedky.³ Jeho cieľom bolo podať ucelený prehľad o zistených prípadoch „zneužitia“ čs. ľudovej armády jej príslušníkmi.⁴ Výsledkom takmer ročného vyšetrovania, realizovaného v rámci plnenia úloh jej „štátno-bezpečnostnej ochrany“, sa stala pomerne rozsiahla **Zpráva o případech zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech 1968**⁵. Náčelník vojenskej kontrarozviedky, generálmajor Josef Stavinoha⁶, ju ministromi národnej obrany generálpukovníkovi Martinovi Dzúrovi predložil 6. januára 1970.⁷

Jeho pracovníci zhromaždili údaje o priamom zapojení sa radu čs. vojakov z povolania do zneužitia im zverených prostriedkov a zariadení na aktívny odpor proti ozbrojenému zásahu Varšavskej zmluvy. Získané poznatky poukazovali na rôznu intenzitu i mieru ich protisovietskej činnosti. Z nich bolo zrejmé, že ju mali realizovať tak „pravicově oportunističtí a protisovětsky zaměření nebo dezorientovaní příslušníci ČSLA“ z vlastnej iniciatívy, ako aj na pokyn svojich nadriadených veliteľov, náčelníkov a v nejednom prípade aj na popud, či dokonca na priame požiadanie teritoriálnych stranických a štátnych orgánov i funkcionárov. Informácie o ich postojoch, názoroch a správaní v lete 1968, poskytnuté čs. armádnemu vedeniu, sa v konečnom dôsledku stali základným predpokladom realizácie očisty čs. armády

² Veliteľom 10. leteckej armády a 7. armády protivzdušnej obrany štátu krátko po polnoci súčasne nariadil: „zakazují s okamžitou platností vzlet všech letounů bez souhlasu MNO nebo NGŠ. Ukládám Vám zabezpečit přistání sovětských letounů na letištích Brno a Ruzyně“. Agentúra personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky Praha, f. Rozkazy ministra národnej obrany 1968. Uvedené funkcie v rámci MNO a jednotlivých operačných zväzov v danom období zastávali: veliteľ ZVO genmjr. Stanislav Procháčka, veliteľ SVO genmjr. Vasil Valo, veliteľ VVO genmjr. Samuel Kodaj, veliteľ 10. LA genpor. Jozef Kúkel, veliteľ 7. armády PVOŠ genmjr. Zdeněk Kamenický, veliteľ cestného zboru genmjr. Juraj Lalo, náčelník VA AZ Brno genpor. Jaroslav Dočkal, náčelník VPA KG Praha plk. Vojtěch Mencl, náčelník Hlavnej správy letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu MNO – zástupca ministra genmjr. Oldřich Štágl, náčelník Hlavnej správy pozemných vojsk MNO – zástupca ministra genpor. Alexander Mucha, náčelník operačnej a bojovej prípravy genpor. Josef Valeš, náčelník raketového vojska a delostrelectva genpor. Karel Blátenský, náčelník protivzdušného raketového vojska a delostrelectva genpor. Karel Blátenský, náčelník protivzdušnej obrany pozemných vojsk genmjr. Karol Seneši, náčelník spojovacieho vojska plk. Ladislav Stach, náčelník ženijného vojska genmjr. Štěpán Romočuský, náčelník chemického vojska plk. Ján Franko, náčelník tankovej a automobilovej správy genmjr. Bohuslav Kotlan, náčelník Hlavného tyla – zástupca ministra genmjr. Ján Lux. K obsadeniu vybraných postov československej ľudovej armády v auguste 1968 a služobnej kariére jednotlivých uvádzaných generálov pozri: MASKALÍK, A. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012.

³ V auguste 1968 figurovala Hlavná správa vojenskej kontrarozviedky (HS VKR) v rámci III. správy Hlavnej správy štátnej bezpečnosti Ministerstva vnútra, od marca 1969 už v rámci tzv. III. správy Správy spravodajských služieb Ministerstva vnútra (spod právomoci Ministerstva národnej obrany bola vojenská kontrarozviedka vyčlenená v máji 1951; opätovne doň bola začlenená v júni 1990).

⁴ Pomerne obsiahly popis augustových udalostí v Československej ľudovej armáde, a to v rámci jej centrálnych orgánov (MNO, GŠ) a jednotlivých vojenských okruhov podal Daniel Povolný. Pozri: POVOLNÝ, D. *Vojenské řešení Pražského jara 1968*. II. Československá lidová armáda v srpnu 1968. Praha 2010. ISBN 978-80-7278-525-4.

⁵ Vojenský historický archiv – Vojenský ústřední archiv Praha, f. Sekretariát MNO 1969, karton 31, sign. 31/1-2, Zpráva o případech zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech 1968.

⁶ Genmjr. J. Stavinoha, náčelník Hlavnej správy vojenskej kontrarozviedky od januára 1953 do decembra 1971.

⁷ Generál J. Stavinoha predmetnú Správu súčasne postúpil vedúcemu Oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ, t. j. hlavnému prevodovému článku KSČ pre riadenie ozbrojených mocenských zložiek (genmjr. Jaroslav Hejna), námestníkovi ministra vnútra (Miroslav Košnar), náčelníkovi Hlavnej politickej správy MNO (genmjr. Václav Horáček), náčelníkovi Kádrovej správy MNO (genpor. Martin Korbela) a hlavnému vojenskému prokurátorovi – námestníkovi generálneho prokurátora (plk. Zbyněk Kiesewetter).

od „aktívnych nositeľů pravícově oportunistických a antisocialistických názorů“, v čase normalizácie v rámci jej politickej konsolidácie.⁸

Správa uvádzala, že v období krátko po 21. auguste 1968 boli civilným osobám a inštitúciám dávané k dispozícii rôzne spojovacie prostriedky (vrátane obsluhy), prípadne boli na takéto zneužitie pripravované. Do tejto kategórie činnosti spadalo napr. vysielanie rôznych správ, stanovísk či komentárov (ako akejsi náhrady legálneho vysielania československého rozhlasu), prípadne odposluchávanie, alebo rušenie spojenia „spojeneckých“ vojsk, vysielanie protisovietskych agitačno-propagačných rezolúcií a výziev ich príslušníkom, či len uvedenie radiostanic do pohotovosti, resp. ich vyvezenie mimo vojenské objekty. Zneužívané boli tlačiarenské a rozmnožovacie stroje a zariadenia, dochádzalo k vytváraniu nelegálnych, resp. náhradných, záložných štábů a veliteľských stanovísk a na zabezpečovanie ich činnosti potrebným materiálom a prostriedkami velenia. Objavili sa tiež prípady, keď bola civilným inštitúciám poskytovaná technická a iná pomoc, t. j., že vojenské osoby vyvíjali činnosť na poskytnutie pomoci osobám mimo rámec armády, vyvíjajúcim protisovietsku, a teda „nepriateľskú“ činnosť. Išlo hlavne o pomoc v zásobovaní, výpomoc dopravnými prostriedkami či využitie vojenských odborníkov.

Proti invazným vojskám bola tiež organizovaná spravodajská a prieskumná činnosť, spočívajúca v sledovaní ich pohybu, dislokácie, konkrétnej činnosti, resp. následného spracovávanía zistených údajů do máp, prehľadů a hlásení. Z iniciatívy veliteľů a dôstojníkov došlo k manipulácii so zbraňami a muníciou, k ich prevozu zo skladů k útvarom, resp. prípravám na vyvezenie z objektů útvarů. Dialo sa tak v snahe, aby sa nedostali do rúk okupantů i v snahe vyzbrojiť vlastné jednotky pre prípad ozbrojeného odporu proti nim. Organizovaná bola obrana vojenských objektů pre prípad napadnutia, eventuálne ich obsadenia okupantmi, dochádzalo k prípravám jednotlivcov i celých skupín na prechod do ilegality a vytváraniu podzemných organizácií. V tejto súvislosti boli zachytené prípady, keď sa ukrýval vojenský materiál, dochádzalo k proklamovaniu úmyslu zahájiť partizánsku vojnu a odchodu „do hôr“ či spolupráci niektorých vojenských osůb s centrami odporu. Špeciálnu kategóriu predstavovalo vytváranie kanálov (a v niektorých prípadoch aj ich využitie) na ilegálny prechod príslušníkov armády a civilných osůb cez štátnu hranicu do západných krajín, klasifikované ako „nejzávažnejší činnosť z období sprna 1968, jako přímou zradu myšlenek socialismu a krajní hranici protisovětské činnosti“.

Správa bola vyhotovená v súhrnnom rozsahu 77 strán a v jej prepise sme vytiahli len tie prípady, ktoré sa viazali priamo k územiu Slovenska, resp., ktoré sa udiali v rámci jednotiek, útvarů a zariadení dislokovaných na slovenskom teritóriu v rámci Východného vojenského okruhu.⁹ Publikujeme ju v pôvodnom znení, t. j. bez jazykových a gramatických úprav, aby sme čo najviac zachovali jej pôvodnú výpovednú hodnotu.

⁸ Agentúra personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky (ďalej len AP MO ČR) Praha (bývalé Ředitelství personální podpory MO ČR), f. Kádřová správa 1971, sign. 1141/3, Zpráva o vyhodnocení očisty velitelského sboru ČSLA.

⁹ Východný vojenský okruh (s veliteľstvom v Trenčine) teritoriálne pokrýval územie Slovenska a Moravy (okrem Jihlavského kraja). Po vytvorení federácie 1. januára 1969 sa územná pôsobnosť okruhu obmedzila len na oblasti Slovenska, čím sa stal relatívne samostatným teritoriálno-organizačným vojenským celkom, podobným tomu, akým bolo v rokoch 1945 – 1950 Veliteľstvo Oblasti 4 (so sídlom v Bratislave).

HLAVNÍ SPRÁVA VOJENSKÉ KONTRAROVĚDKY

K č.: 003139/12-1969

Výtisk číslo: 1
Počet listů: 76

Z P R Á V A o případech zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech 1968

Politickým vývojem v naší společnosti v první polovině roku 1968 byly citelně zasaženy i čs. ozbrojené síly. Armáda jako jeden z nejdůležitějších mocenských nástrojů socialistického státu byla předmětem stále otevřenějších útoků sdělovacích prostředků a působení protisocialistických a pravicových živlů ve snaze narušit její akceschopnost a vztahy k ostatním socialistickým státům i jejich armádám.

Kromě útoků na vedoucí úlohu KSČ a stranicko politické orgány v armádě, docházelo k znevažování poslání armády, zejména jejího místa a úlohy ve Varšavské smlouvě, byly vyslovovány úvahy o neutralitě a zvyrazňována nemožnost jejího vnitřního použití.

Výsledkem této činnosti byla politická dezorientace části příslušníků ČSLA, netřídní pohledy na hodnocení mezinárodní situace, projevy vlastenectví převážně nacionalistického zabarvení a pokles morálně politického stavu i bojové pohotovosti.¹⁰

S postupem událostí krizového vývoje zaujímali i jednotliví příslušníci jednostranné protisocialistické a protisovětské postoje, účastnili se akcí různě nově vytvářených organizací, spolků a politických stran a vyvíjeli snahu o jejich založení i v armádě.

Dlouhodobé působení sdělovacích prostředků, jehož stálým obsahem mimo jiné byla kritika všeho sovětského, nezásadový postoj tehdejšího vedení KSČ¹¹ a státu i další vlivy polednového vývoje zformovaly názory a postoje příslušníků armády takovým způsobem, že neobvyklý a neočekávaný zásah spojeneckých vojsk byl většinou příslušníků armády přijat s nesouhlasem.

Přesto se však armáda jako celek podřídila rozkazům presidenta republiky a ministra národní obrany.¹² Tím se podařilo zabránit ozbrojenému střenutí s vojsky Varšavské smlouvy, což mělo rozhodující význam nejen v kritické době, ale i pozitivní vliv na konsolidaci vnitropolitické situace v dalším období. Nepodařilo se však v prvních dnech zabránit vzestupu nacionalistických emocí a protisovětských projevů, podněcovaných tendenčními relacemi různých rozhlasových stanic.

Složkami vojenské kontrarozvědky při plnění úkolů kontrarozvědné ochrany čs. ozbrojených sil byly získány poznatky o přímém zapojení řady příslušníků ČSLA a zneužití jim

¹⁰ Na příslušníkov ČSLA mala mať v tomto období „licoměrnost a demagogie hrubého zrna“ dopad v „dezorientaci, tápání, chaosu a destrukci pozitivních rysů vývoje naší armády“, čím mali byť výrazne narušené „politická uvědomělost, přesvědčenost o skutečných třídních zájmech světového proletariátu a naší dělnické třídy, o úkolech soudobého třídního boje ... proces, v němž se rozvíjí komunistické přesvědčení vojsk, jako je družné úsilí velitelů, politických pracovníků a stranických organizací, základní a morální politické vlastnosti obránce socialismu“. Vojenský historický archiv – Vojenský správní archiv Praha, f. Sekretariát MNO 1970, karton 31, inv.č. 40, sing. 25-1/9, Rozbor základních otázek upevňování morálně-politického stavu a kázně v ČSLA (schválený návrh vystoupení náčelníka HPS ČSLA).

¹¹ KSČ – Komunistická strana Československa.

¹² V auguste 1968 bol prezidentom ČSSR Ludvík Svoboda, ministrom národnej obrany genplk. Martin Dzúr.

svěřených prostředků a zařízení k aktivnímu odporu proti zásahu spojeneckých vojsk.

V tomto období byly dávány k dispozici některým civilním osobám a institucím různé spojovací prostředky včetně obsluhy nebo byly k takovému zneužití připravovány, zneužívány byly tiskařské a rozmnožovací stroje ČSLA, docházelo k vytváření nelegálních a záložních štábů, byla organizována zpravodajsko průzkumná činnost vůči spojeneckým armádám, byly připravovány zbraně a střelivo pro případný ozbrojený odpor, docházelo k přípravám jednotlivců i skupin k přechodu do ilegality a vytváření kanálů k nelegálnímu přechodu příslušníků armády i civilních osob přes státní hranici do kapitalistického zahraničí.

Charakter získaných poznatků ukazuje na různou intenzitu této protisovětské, mnohdy i protisocialistické a protizákonné činnosti, které se dopustili někteří příslušníci ČSLA v kritických dnech po 21. srpnu 1968.

Z dále uvedených, dosud získaných případů zneužití sil a prostředků ČSLA vyplývá, že této činnosti se jednotliví příslušníci ČSLA dopouštěli jak z vlastní iniciativy, tak v některých případech i na pokyn svých nadřízených velitelů a náčelníků a na přímé požadavky teritoriálních stranických a státních orgánů a funkcionářů.

I. Zneužití spojovacích prostředků ČSLA:

Do této skupiny případů zneužití spojovacích prostředků ČSLA jsou zahrnuty ty případy, kdy skutečně došlo ke zneužití těchto prostředků k protisocialistické a protisovětské činnosti, ať již k vysílání různých zpráv, výzev, rezolucí, stanovisek a komentářů jako náhradního vysílání tzv. legálního čs. rozhlasu, k odposlouchávání nebo rušení spojení spojeneckých vojsk Varšavské smlouvy, vysílání výzev k příslušníkům těchto vojsk, protisovětsky zaměřené agitačně propagační činnosti tzv. legálních orgánů apod.

Celkově bylo dosud zjištěno 81 případů přímého zneužití spojovacích prostředků armády, z nich pak ve 24 případech došlo ke zneužití na přímé vyžádání nebo popud tehdejších stranických a státních orgánů.

Charakteristickým znakem těchto případů je skutečnost, že činnost různých vojenských vysílačů byla ukončená v prvních dnech po 21. 8. 1968, ve většině případů okolo 23.–25. 8. 1968. Nebyl zjištěn případ, že by ke zneužití vojenských spojovacích prostředků k činnosti proti spojeneckým vojskům došlo po 28. 8. 1968, t. j. po podepsání moskevského protokolu.¹³

K jednotlivým případům zneužití spojovacích prostředků armády bylo zjištěno¹⁴:

¹³ Protokol o rokovani delegácie ZSSR a ČSSR, známy aj ako Moskovský protokol, bol výsledkom rokovani najvyšších čs. a sovietskych predstaviteľov prebiehajúcich v Moskve od 23. do 26. augusta 1968. Znamenal ideové poprenie Pražskej jari, legalizoval pobyt intervenčných sovietskych vojsk v ČSSR počas „hrozby odklonu od socializmu“ a otvoril cestu k budúcej normalizácii pomerov v čs. spoločnosti.

¹⁴ Prevádzka rádiových staníc v celej ČSLA bola zakázaná nariadením náčelníka Generálneho štábu generálporučíka Karla Rusova z 23. augusta 1968 a následným Rozkazom ministra národnej obrany č. 11 o deň neskôr. Vzhľadom na to, že nariadenie nebolo rešpektované všetkými príslušníkmi čs. ľudovej armády, musel náčelník GŠ 31. augusta vydať ďalší rozkaz, v ktorom stálo: „Podle údajů, které jsem obdržel od představitelů štábu Spojeneckých vojsk, bylo zjištěno, že vojskové radiostanice ČSLA se podílejí na činnosti proti Spojeným armádám ve spojení s nelegálními radiostanicemi. Vede se nepřátelská propaganda proti sovětským vojskům a provádí se radiové rušení. V radiových sítích velení letectva se předávají klamné povely, provokační hesla a tyto sítě jsou rušeny. Jde zejména o prostor BRNO, BRATISLAVA, ZVOLEN, NÁMĚŠŤ n. OSLAVOU. V mnoha případech byly zjištěny vstupy radiových staníc ČSLA do radiových sítí sovětských vojsk s propagačními cíli. V prostorech PŘÍBRAM a JIHlava bylo zjištěno záměrné rušení krátkovlnného spojení sovětské armády. Vzhledem k tomu, že tyto skutečnosti svědčí o neplnění uvedeného RMNO (rozkazu ministra národnej obrany – poznámka autora) a mého nařízení a hrubě narušují celkové úsilí o konsolidaci poměrů ČSSR, ukládám všem velitelům vojenských okruhů, (t. j. Západného, Středného a Východného – poznámka A. M.), armád (10. leteckej armády a 7. armády protivzdušnej obrany štátu – pozn. A. M.) a veliteli PS (Pohraničnej stráže – pozn. A. M.): – zabezpečiť důsledné plnění dříve vydaných rozkazů – provádět soustavné kontroly zákazu radiového vysílání všemi radiovými stanicemi ČSLA a při narušení těchto rozkazů brát vinníky k soudní odpovědnosti“. Agentúra personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky Praha, f. Kádrová správa 1968, sign. 10.

[...].

Vojenské školy:VLU Košice:¹⁵

- 4/ Ve dnech 22. – 28.8.1968 byla v provozu radiostanice RS-118 BN¹⁶ ze stavu provozního praporu Vyššího leteckého učiliště Košice s vojenskou obsluhou pod velením npor.¹⁷ TVRDONĚ, velitele čety 4. praporu radiotechnického zabezpečení pro RTZ-VLU¹⁸. Jmenovaný na rozkaz zástupce náčelníka spojení pro radiotechnické zabezpečení pplk.¹⁹ HRICIŠINA vyvezl ze zabezpečené garáže a bez vědomí velitele provozního praporu VLU radiostanici před budovu čs. rozhlasu v Košicích. Zde přisedli civilní redaktori a odejeli do VSŽ²⁰, kde v dopoledních hodinách dne 22.7.1968 zahájila radiostanice provoz pod názvem „VÝCHODNÍ SLOVENSKO“. Dne 24.8.1968 se přemístila do dopravních podniků města Košic a dne 26.8.1968 do objektu garáží Krajské správy spojů, kde činnost 28.8.1968 ukončila a dne 29.8.1968 byla převezená do objektu Kadetka, kde npor. TVRDONĚ hlásil příchod a ukončení akce pplk. HRICIŠINOVÍ. Činnost radiostanice potvrdil v osobním rozhovoru sám npor. TVRDONĚ.
- 5/ Dne 22.8.1968 se na velitelství 4. praporu radiotechnického zabezpečení Vyššího leteckého učiliště dostavil pplk. HRICIŠIN a vydal příkaz náčelníka štábu a ZVP²¹ praporu přistavit radiostanici RS-118 BN i s obsluhou před budovu čs. televize v Košicích a hlásit se u redaktora vojenské rubriky mjr.²² FRÖLIKA. Zde major FRÖLIK s dalšími dvěma redaktory v civilním oděvu přistoupili a odejeli do prostoru Herlan²³ okr. Košice, kde stanice zahájila provoz pod heslem „DARGOV“. V prostoru vysílání se mjr. FRÖLIK choval zcela nevhodně. Nechal se od místních občanů hostit lihovinami, vykřikoval protisovětská hesla s tím, že musíme bojovat proti okupantům a vychvaloval pomoc místních občanů, že materiálně zabezpečují vysílání apod. Vojenské obsluze radiostanice bylo chování mjr. FRÖLIKA odporné a hlásilo své znepokojení mjr. FRANCOVI, ZVP. Jmenovaný pak bez vědomí pplk. HRICIŠINA vydal ve večerních hodinách 23.8.1968 příkaz přerušit vysílání a RS-118 stáhnout k útvaru. Šetřením uvedeného zneužití radiostanice pod č. 4 a 5 bylo zjištěno, že k zneužití radiostanice od provozního praporu VLU pro tzv. legální vysíláčku „VÝCHODNÍ SLOVENSKO“ – byla radiostanice vyžadována důstojníkem FRÖLIKEM od čs. televize pod záminkou potřeb VSŽ a byla zapůjčena po telefonickém souhlase nadřízeného velitelství, jmenovitě plk.²⁴ BABOROU a pplk. HRICIŠIN nejednal o své újmě, nýbrž na příkaz plk. BABORA.

[...]

¹⁵ VLU – Vyšší letecké učilisko Košice.

¹⁶ RS – radiostanice.

¹⁷ npor. – nadporučík.

¹⁸ RTZ – radiotechnické zabezpečenie.

¹⁹ pplk. – podplukovník.

²⁰ VSŽ – Východoslovenské železiarne.

²¹ ZVP – zástupca veliteľa pre veci politické (politruk – političeskij rukovoditel', politický zástupca).

²² mjr. – major.

²³ Správne obec Herľany.

²⁴ plk. – plukovník.

Východní vojenský okruh:

27/ Dne 23.8.1968 dostal se za pplk. ŠUJANEM Jozefem, náčelníkem spojení KVS²⁵ Banská Bystrica pplk. KOVÁŘ Vlad., tajemník Hlavního výboru KSS²⁶ KVS Banská Bystrica a dal mu příkaz, aby vzhledem k odmlčení se „legálního“ vysílače v Banské Bystrici, který byl obsazen sovětskými jednotkami a vysílání bylo zne-možněno, umožnil pracovníkům rozhlasu vysílat na radiostanici KVS. Přitom uvedl, že byl o pomoc v tomto směru požádán přímo KV KSS a OV²⁷ KSS Banská Bystrica. Pplk. KOVÁŘ pak přivedl do radiouzlu redaktorku Ottu PLÁVKOVOU²⁸ a další dvě civilní osoby. Pro obsluhu radiostanice byl využit prap. FRANĚK. Tato skupina vysílala po dobu asi 45 minut různé správy, rezoluce a výzvy k občanům apod. Protože se ozvalo vysílání tzv. „Legálního vysílače Střední Slovensko“ nebyla již radiostanice KVS nadále využívána.

Vysílání „Legálního vysílače Střední Slovensko“ řídil mjr. CIGLAN, sekretář obrany OV KSS Banská Bystrica. Pplk. ŠUJAN jeho prostřednictvím zařizoval vysílání různých rezolucí a stanovisek, přijatých v té době na KVS Banská Bystrica.

Činnost radiostanice na KVS Banská Bystrica šetřilo na základě anonymu VVO²⁹ Trenčín – pplk. KOZUBEK. Pplk. KOVÁŘ byl uvolněn z funkce tajemníka hlavního výboru KSS KVS Banská Bystrica a v současné době je bez zařazení. Vůči pplk. ŠUJANovi byly vyvozeny kázeňské důsledky náčelníkem KVS.

28/ V srpnových dnech 1968 byl mjr. SEDLÁK Milan, náčelník spojení 11. železniční brigády v Žilině požádán jedním pracovníkem OV KSS Žilina, aby poskytl pomoc při technickém zabezpečení krajského vysílače „SEVERNÍ SLOVENSKO I., II., III. a IV.“ a při této příležitosti byl seznámen se štábem tohoto vysílání, který tvořili pracovníci čs. rozhlasu v Žilině JACH, redaktor okresního časopisu „CIEL“ BRODSKO, redaktor „PRAVDY“ Zdeněk GABRIEL, technický náměstek OV KSS ing. LIESKOVSKÝ a ještě jeden redaktor, kterého mjr. SEDLÁK nezná. Vysílání bylo zabezpečeno dvěma radiostanicemi 11. železniční brigády, které byly umístěny přímo v objektu brigády. Obsluhu tvořili 4 vojáci základní služby. O činnosti této stanice byl v plném rozsahu informován vedoucí tajemník OV KSS Žilina s. KATRENČIN a značná část příslušníků 11. železniční brigády, včetně velitele brigády plk. ŠPIČÁKA. Pro vysílání v ruštině prováděli překlady pracovníci politického oddělení 11. železniční brigády, hlavně pplk. KRAJČÍR. Dokumentaci z tohoto vysílání měl zničit redaktor JACH.

Na zabezpečení tohoto vysílání se dále aktivně podílel pplk. ŠINÁL, který dával uvedenému štábu k dispozici radiostanice Svazarmu³⁰ v Žilině, tyto však pro technické závady nebyly použity.

Zneužití radiostanic 11. železniční brigády, ani činnost pplk. ŠINÁLA nebyla dosud velitelskými orgány řešena a celá činnost je v současné době prošetřovaná orgány HPS³¹ a KV KSS Banská Bystrica.

²⁵ KVS – Krajská vojenská správa.

²⁶ KSS – Komunistická strana Slovenska.

²⁷ KV – krajský výbor, OV – okresný výbor.

²⁸ Novinárka Plávková označila na zjazde novinárov v júni 1968 V. Biľaka a J. Janíka za brzdu obrodného procesu na Slovensku.

²⁹ VVO – Východný vojenský okruh.

³⁰ Svazarm (Zväzarm) – Svaz (Zväz) pro spolupráci s armádou.

³¹ HPS – Hlavná politická správa MNO.

- 29/ V souvislosti s prošetřováním činnosti vysílače „SEVERNÍ SLOVENSKO“ byly získány poznatky, že v srpnu 1968 se na vysílání tohoto vysílače podílelo několik politických pracovníků ČSLA. Tak bývalý velitel ŠVST³² Žilina plk. Vladimír KNOP, v současné době náčelník VZ³³ Bedřichov, měl v srpnu 1968 umožnit štvavé vysílání „SLOBODNÉ SLOVENSKO“ z objektu útvaru. Toto vysílání mělo být zakonspirováno legendou, že zařízení slouží pro spojení útvaru s HT-MNO³⁴. Na tomto vysílání se měl určitým způsobem podílet mjr. Jozef DRVÁR, tajemník pro ideologickou práci PO³⁵ ŠVST Žilina a pplk. LAZOVSKÝ Anton, v té době pracovník politického aparátu PO ŠVST, v současné době velitel vojenské odborné školy pro přípravu a kvalifikaci praporčíků v Žilině. Šetřením se nepodařilo existenci vysílačky přímo u útvaru potvrdit. Pplk. LAZOVSKÝ, který byl v uvedené věci protokolárně vyslechnut uvedl, že je mu známe, že příslušníci PO ŠVST Žilina mjr. DRVÁR Jozef a kpt.³⁶ HLAVÁČEK Jaroslav s vědomím náčelníka PO pplk. DIAMANTE Jozefa udržovali v srpnových dnech 1968 spojení s tzv. vysílačem „SEVERNÍ SLOVENSKO“, jehož stanoviště pplk. LAZOVSKÝ neznal a je mu jen známo, že jmenování tam odnášeli k vysílání různé písemné materiály. Podle kpr. HLAVÁČKA bylo stanoviště velmi blízko.
- 30/ Při vysílání vysílače „SEVERNÍ SLOVENSKO“, který byl umístěn v internátě Severoslovenských celulózek a papíren v Ružomberoku se měl aktivně angažovat pplk. Ladislav DROPA³⁷, t. č.³⁸ zařazen jako kádrový pracovník OPS³⁹ Trenčín. Jsou prováděná opatření k upřesnění a dokumentaci poznatku.
- 31/ S vysílačem „SEVERNÍ SLOVENSKO“ udržoval dále styk ZVP vojenské nemocnice Ružomberok PARULEK Otakar.⁴⁰ Odnášení rezolucí, určených k vysílání, zprostředkovával obč. pracovník⁴¹ Štefan POLIAČIK, náčelník klubu vojenské nemocnice a předseda ROH⁴² a člen ÚV⁴³ Svazu zaměstnanců v ČSLA. Pplk. PARULEK na dotaz pracovníka VKR po umístění vysílače a kdo tam vysílá odpověděl: „Jó kamaráde, to nemohou všichni lidi vědět, ale jen vybraní. To vím já a tady Štefan (obč. pracovník POLIAČIK), který tam odnáší rezoluce a ihned nám je odvysílají“.
- 32/ Odborem VKR VVO je objasňováno štvavé vysílání ze srpna 1968, zaměřené k osoučování vedoucích funkcionářů VVO – velitele VVO genpor. Samuela KODAJE⁴⁴,

³² ŠVST – Školské a výcvikové stredisko tyla.

³³ VZ – vojenská zotavovna.

³⁴ HT-MNO – Hlavný tyl MNO.

³⁵ PO – Politické oddelenie.

³⁶ kpt. – kapitán.

³⁷ Správne DROPPA (plk. 1978).

³⁸ t. č. – toho času.

³⁹ OPS – okružová politická správa (t. j. Politická správa VVO).

⁴⁰ Správne Otakar Parúlek (plk. 1979).

⁴¹ obč. pracovník – občiansky pracovník.

⁴² ROH – Revolučné odborové hnutie.

⁴³ ÚV – Ústredný výbor.

⁴⁴ VKR – vojenská kontrarozviedka.

náčelníka štábu gen. POŠÍKA⁴⁵, zástupce velitele a náčelníka OBP⁴⁶ Michala DZAMKA⁴⁷.

Bylo zjištěno a zdokumentováno, že k osočování gen. DZAMKA byla dne 22.8.1968 zneužita radiostanice R-118 42. spojovacího praporu Trenčín, umístěna na radioučebně uvedeného útvaru a že tuto uvedl do provozu a zprávu vyslal npor. Imrich SZÖNYI, zařazen ve funkci velitele radiové čety 42. spojovacího praporu, který v květnu 1969 odešel ze zdravotních důvodů do zálohy a t. č. pracuje v n. p.⁴⁸ KOSMETIKA Bratislava – Rača, bytem Bratislava, Štětínová 7.⁴⁹ Jmenovaný svoji činnost doznal. O výsledcích šetření byl informován VVP⁵⁰ Trenčín, který kvalifikoval činnost SZÖNYI jako tr. čin podle § 276 písm. a) tr. zákona⁵¹ a rozhodl, aby případ byl předán k řešení VOP⁵² Bratislava. Materiály byly postoupeny 29.9.1969.

[...]

7. armáda PVOS⁵³

[...]

46/ Dne 22.8.1968 zapůjčil zástupce velitele 11. radiotechnického pluku⁵⁴ mjr. VESEL Jan, spolu s náčelníkem spojení a ZVP radiostanici R-118, jmenovitě na vyžádání tajemníka KS-KSS Bánska Bystrica s. ŤAŽKÉHO, která byla použita pod heslem „SVOBODNÁ POLANA“. Poznatek byl zjištěn při pohovoru s pplk. BUČKEM, zástupcem velitele 11. radiotechnického pluku Sliač. Nebyl dosud ověřován, jelikož celý případ řeší byro PO Vyššího leteckého učiliště v souvislosti s činností mjr. VESELA, který je členem uvedeného byra.

[...].

48/ Na popud absolventů VKVŠ⁵⁵ (400 osob) 2. divise PVOS soustředěných k výcviku na 339 SKALITÉ, byl na bojové části RM-31 zapnut vysílač jako retlanslace vysílání tzv. legálního vysílání čs. rozhlasu. Později bylo rozhodnuto jeho využití pro vlastní potřebu jednotky. Absolventi připravili a zpracovali „Prohlášení VÚ 5984/D⁵⁶“, které doplnil ZVP kpt. BURCIN a do vysílání četl sám velitel roty mjr. BAŇÁK. Dále odejela na OV KSS Čadca delegace v čele s mjr. BAŇÁKEM a po návratu si vyžádala souhlas u velitele 62. radiotechnického praporu k použití radio-

⁴⁵ Genmjr. S. Kodaj (genplk. 1975), velitel VVO od júla 1968 do októbra 1982.

⁴⁶ Genmjr. Miloslav Pošík, náčelník štábu – 1. zástupca veliteľa VVO od augusta 1963 do novembra 1969.

⁴⁷ Správne Ivan Dzamko; genmjr. Dzamko bol v čase augusta 1968 zástupcom náčelníka štábu VVO; náčelníkom Oddelenia bojovej prípravy – zástupcom veliteľa VVO bol od septembra 1969.

⁴⁸ n. p. – národný podnik.

⁴⁹ Štětínova ul. (v Bratislave na Palisádach).

⁵⁰ VVP – vyšší vojenský prokurátor.

⁵¹ Podľa písmena a) § 276 (vzťahujúceho sa na urážku medzi vojakmi) Trestného zákona ČSSR z novembra 1961 „Kdo urazí nadřízeného, nebo vyššího, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok“.

⁵² VOP – vojenská obvodová prokuratúra.

⁵³ PVOS (PVOŠ) – protivzdušná obrana státu (štátu).

⁵⁴ Ide o 11. prápor rádiotechnického zabezpečenia, redisolokovaný v októbri 1968 zo Sliača do Piešťan.

⁵⁵ VKVŠ – vojenské katedry vysokých škôl.

⁵⁶ VÚ – vojenský útvar (ide o 62. rádiotechnický prápor a jej podriadenú jednotku 339. rádiotechnickú hlásku v Skalitom).

stanice pro OV KSS. Po souhlase velitele zůstal na jednotce jeden z pracovníků OV KSS, který připravoval a vysílal relace OV KSS. Mimo „Prohlášení VÚ 5984/D“ byla ještě vysílána „Vázva⁵⁷ vojakům Varšavske smlouvy“ česky a 2x v ruštině. Tato činnost trvala až do 27.8.1968, kdy na jednotku pronikl zákaz vysílání a pečetení stanic podle rozkazu MNO⁵⁸ 011⁵⁹ z 24.8.1968. Texty jednotlivých prohlášení jsou k dispozici. Poznatky byly získány teprve 15.10.1969 a v současné době je prováděno jejich upřesnění a dokumentování. I když [vyšetřovanie – poznámka A. M.] vysílání a zneužití radiostanic v rámci 62. radiotechnického praporu převádělo několik komisí, naposledy přímo komise 7. APVOS⁶⁰, nebyly tyto poznatky žádnou komisí zjištěny.

[...]

57/ Dne 22.8.1968 byla z rámce VZL⁶¹ Kuchyňa na rozkaz náčelníka spojení mjr. TOMÁŠKA vyčleněná radiostanice R-118 s cílem rušit vysílač VLTAVA. Mjr. TOMÁŠEK byl přemístěn k 6. pluku v Přerově⁶².

[...]

61/ Radiostanicí R-820 bylo z velitelského stanoviště 186. protiletadlového raketového pluku Trnava⁶³, na příkaz velitele pluku, prováděno rušení vysílače VLTAVA, obsluhou z řad příslušníků základní služby, t. č. již v záloze. Formu rušení se nepodařilo zjistit.

[...]

63/ I přes zákaz používání radiostanic vydal ZVP na radiotechnické hlásce CEROVO z rámce 64. radiotechnického praporu kpt. BÍŘEŠ Pavel nařízení vydat radiostanice R-109 příslušníkům základní služby, které vysílal na hlavní křižovatku u Trpína a Čelovskou s pokynem sledovat pohyb vojsk a podávat hlášení na radiotechnickou hlásku⁶⁴. Podle situace hodlal organizovat výjezd radiotechnické hlásky s materiálem a technikou tak, aby z této jednotky se nic nedostalo do rukou spojeneckých vojsk. Dále i přes zákaz vydávání zbraní a munice nařídil staršinovi vydat zbraně i munici z první pohotovostní dávky, což bylo 5 904 nábojů. Proti činnosti kpt. BÍŘEŠE vystoupil velitel radiotechnické hlásky mjr. ŠKUTINA, který z počínáním BÍŘEŠE nesouhlasil. Když však BÍŘEŠ vyhrožoval, že velitele bude za jeho postoj řešit stranická organizace, která je schopná převzít i velení radiotechnické hlásky, hlásil vše veliteli 64. radiotechnického praporu pplk. ILAŠOVI, který pozval kpt. BÍŘEŠE na štáb praporu do Zvolena, tam se sice BÍŘEŠ dostavil, ale s delegací příslušníků základní služby a s požadavkem, aby se pplk. ILAŠ – účastník odboje a příslušník armádního sboru v SSSR⁶⁵ – vzdal veřejně všech medailí a vyznamenání. Pplk. ILAŠ jej i delegací rázně odmítl a kpt. BÍŘEŠOVI pod hrozbou vazby nařídil ve všem se podřídit veliteli radiotechnické hlásky. Pak teprve došlo ke stažení radiostanic, zbraní a munice.

[...]

⁵⁷ Správne „Vázva“.

⁵⁸ MNO – Ministerstvo národnej obrany.

⁵⁹ V 7. bode Rozkazu ministra národnej obrany z 24. augusta 1968 bolo uvedené: „Bezpodminečne dodržiavať zákaz provozu a vysílání radiových stanic všeho druhu“. Agentúra personalistiky Ministerstva obrany Českej republiky Praha, f. Rozkazy ministra národnej obrany 1968.

⁶⁰ APVOS – armáda protivzdušnej obrany státu.

⁶¹ VZL – výcviková základňa letectva.

⁶² Ide o 6. stíhací bombardovací letecký pluk, ktorý bol do Přerova redислоkovaný v roku 1965 zo Sliača.

⁶³ 186. protiletadlový raketový pluk bol dislokovaný v Pezinku; v Trnave sa nachádzal 63. rádiotechnický prapor.

⁶⁴ Ide o 641. rádiotechnickú rotu (64. rádiotechnického praporu) dislokovanú v obci Cerovo.

⁶⁵ SSSR (ZSSR) – Svaz (Zväz) sovietskych socialistických republik.

65/ Od 21. do 24.8.1968 byl na příkaz náčelníka štábu 64. radiotechnického praporu Zvolen vyslán na OV KSS náčelník spojení mjr. KRÁTKÝ s dvoučlennou obsluhou a radiostanicí RS-109 k technickému zabezpečování vysílání z OV KSS Zvolen přes vysílač STRÁŽ⁶⁶. Poznotek byl potvrzen výpovědí mjr. UHRINA.

[...]

68/ Dne 22.8.1968 určil podle příkazu velitele 186. protiletadlové raketové brigády⁶⁷ velitel 2. protiletadlového raketového oddílu velitele čtyři npor. ERNU, aby uvedl do provozu jednu z radiostanic R-118, která pak byla propojena na Svazarm, odkud byla hlášena frekvence o provozu spojeneckých radiostanic, na které se obsluha naladila a prováděla jejich rušení tím způsobem, že npor. DOVALA předčítal v ruštině různé texty, zaměřené proti „okupaci“ ČSSR⁶⁸. Činnost trvala až do vydání zákazu vysílání a do zapčetění vysílačů. Případ je předmětem šetření komise.

[...]

Velitelství Pohraniční stráže:

[...]

75/ U 11. brigády Pohraniční stráže bylo v srpnových dnech 1968 po dobu 3 dnů zneužíváno rozhlasového vozu „BOUŘE“ politickým oddělením brigády pro vysílání relací v Bratislavě. Vůz byl z příkazu mjr. Miroslav ŠVORČÍKA k dispozici pracovníkům Domu osvěty v Bratislavě. Jako komentátor jezdil ve voze pracovník Domu osvěty KOPČA a neznámý občan, který v průběhu relací k udržení klidu a pořádku pronášel výzvy k akcím proti spojeneckým vojskům. Když táto zablokovala některé ulice ve středu města, rozhlasový vůz nebyl používán. Později, když vojska opustila střed města, dostal voj.[enský] řidič vozidla od náčelníka PO brigády pplk. Miroslava VOJTĚCHA rozkaz, aby s vozem předjel před budovu Městského výboru KSS. Do rozhlasového vozu nastoupili dva pracovníci MěV⁶⁹ KSS a při jízdě po Bratislavě provolávali výzvu Měv KSS k občanům Bratislavy, zaměřenou proti spojeneckým vojskům. Krátce nato vstoupily do města znovu sovětské jednotky a řidič vozidla odmítl dále s rozhlasovým vozem jezdit.

Za účast na těchto akcích byl řidič – praporčík, náčelníkem PO brigády kázeňsky odměněn peněžitým darem.

[...]

77/ U 11. brigády Pohraniční stráže bylo dne 16.10.1969 zjištěno, že několik dní po příjezdu spojeneckých vojsk do Bratislavy telefonoval na spoj.rotu⁷⁰ brigády rtm.⁷¹ ČSLA Jan ADAME, spojař KVS Bratislava a žádal o zapůjčení radiomechanika k opravě radiostanice. Po návratu radiomechanika, vojína základní služby Miroslava KORIENOKA ke spoj.rote brigády, bylo VKR zjištěno, že u vysílací stanice v budově KVS Bratislava byl přítomen náčelník PO 11. brigády Pohraniční stráže pplk.

⁶⁶ Ide o Stráž nad Zvolenom.

⁶⁷ Šlo o 186. protiletadlový raketový pluk – protiletadlová raketová brigáda z pluku vznikla až v septembri 1978.

⁶⁸ ČSSR – Československá socialistická republika.

⁶⁹ MěV – Městský výbor.

⁷⁰ spoj. rotu – spojovací rotu.

⁷¹ rtm. – rotmajster.

Miroslav VOJTĚCH, rtm. Jan ADAME a nějaký civilista. Tímto civilistou měl být podle rtm. ADAME příslušník ideologického oddělení ÚV KSS.⁷²

II. Přípravy ke zneužití spojovacích prostředků ČSLA:

V této části zprávy jsou uvedeny vojenskou kontrarozvědkou zjištěné přípravy ke zneužití spojovacích prostředků ČSLA – uvedení radiostanic do pohotovosti, jejich vyvezení mimo vojenské objekty do terénu apod. – k jejichž přímému zneužití, podle dosavadních poznatků, z různých důvodů nedošlo.

Vojenskou kontrarozvědkou bylo podchyceno celkem 30 případů tohoto charakteru, z nich pak v 9 případech k přípravám ke zneužití nedošlo z popudu tehdejších teritoriálních stranic nebo státních orgánů.

Obdobně, jako tomu bylo u případů, když došlo k přímému zneužití spojovacích prostředků armády, i tyto zjištěné případy příprav ke zneužití jsou situovány do prvních dnů po 21.8.1968.

K jednotlivým případům bylo vojenskou kontrarozvědkou zjištěno:

[...]

Vojenské školy:

[...]

Vyšší letecké učiliště Košice:

- 6/ Vojenskou kontrarozvědkou byl získán poznatek, že asi dne 26.8.1968 přišel do Prešova z VLU Košice neznámý spojovací důstojník s vysílací radiostanicí R-102 nebo R-118, u níž byla příslušní obsluha a žádal náčelníka spojení 14. tankové divize pplk. MORAVČÍKA, aby radiostanicí mohl umístit v některých kasárnách, kde jí chtěl napojit na síť. Pplk. MORAVČÍK zavedl údajně tohoto důstojníka k veliteli 14. tankové divize⁷³, který jeho požadavek odmítl.

[...]

Východní vojenský okruh:

- 14/ Při šetření s cílem odhalit další radiostanice, které se podílely na osočování funkcionářů VVO, bylo vojenskou kontrarozvědkou zjištěno, že po 21.8.1968 bylo z kasáren 42. spoj.praporu⁷⁴ vyvezeno několik vojenských radiostanic.

Dne 21.8.1968 byla vyvezena vojenská radiostanice vojínem základní služby RAZGIELEM, příslušníkem radiodálnopisné roty a umístěna v závodě TOS⁷⁵ Trenčín – Kubra. Tato stanice však pravděpodobně nebyla použita pro neznalost obsluhy. Umístění radiostanice v podniku potvrdil velitel LM⁷⁶ s.[oudruh] ORAVEC, který uvedl, že radiostanice byla přivezena nějakým nadporučíkem v doprovodu s. MINÁRIKA z OV KSS Trenčín. ORAVCOVI není známo, že by radiostanice byla použita.

- 15/ Podle dosud neprověřených poznatků měly být 22.8.1968 od 42. spoj.praporu vyvezeny další radiostanice a to R-118 a radiostanice TRINEC. Tyto měly být ukryty

⁷² I ÚV KSS – Ústřední výbor Komunistickej strany Slovenska.

⁷³ V auguste 1968 bol veliteľom 14. tankovej divízie plk. Zoltán Jakuš (genmjr. 1971).

⁷⁴ spoj. praporu – spojovacieho praporu.

⁷⁵ TOS – Továrne obrábacích strojov.

⁷⁶ LM (EM) – Lidové milice (ľudové milície).

v lese BREZINA a žádná z nich údajně nebyla použita. Pplk. Ján SOLOVIČ, příslušník vojensko politického oddělení 6 Trenčín a mjr. Štefan BARÁT, ZVP 2. provozního praporu uvedli, že pokyn k vyvezení stanic měl dát plk. HUŇA Jozef, náčelník vojensko politického oddělení 6 Trenčín⁷⁷ a mjr. TIMKO Ján, ZVP 42. spoj.praporu po předcházejícím jednání na OV KŠČ v Trenčíně.

Prostředky vojenské kontrarozvědky bylo vyvezení radiostanic potvrzeno. Mjr. DOBŠOVIČ Karel hovořil v říjnu 1969 o zneužití radiostanic útvaru a přítomný velitel 42. spoj.praporu pplk. BOČEK Ignác se k tomu vyjádřil, že on nemá obavy z následků za srpnové dny, protože k tomu, co se dělo u útvaru, dostával příkazy od nadřízených. Jde o poznatek z 8.10.1969.

Dosud se nepodařilo přesně zjistit, kolik radiostanic bylo od 42. spoj.praporu vyvezeno, kdo a za jakým účelem vydal k tomuto rozkaz a zda radiostanice nebyly zneužity.

- 16/ Dne 23.8.1968 v odpoledních hodinách velitel vojenského výcvikového prostoru Kežmarok pplk. Imrich JERGE, za přítomnosti ZVP pplk. Štefana GOMBA vydal zástupci velitele VVP⁷⁸ pplk. SPLÍTKOVI Jiřímu rozkaz, aby za účasti velitele radiové čtyř npor. PLEVÍKA Alexandra vyvezl do prostoru VVP radiostanici R-118 a připravenou bednu s rozmnožovací a psacím strojem. Tento rozkaz pplk. JERGE blíž nezdůvodňoval, zdůraznil však pplk. SPLÍTKOVI, aby se o celé akci nikomu nezmíňoval a k nakládání si vybral 6 spolehlivých vojáků a veškerou činnost prováděl ve večerních hodinách tak, aby nevzbudil rozruch. Uvedený materiál byl na vozidle PRAGA V3S vyvezen na určené místo, vozidlo bylo uzamčeno zapečetěno a ponecháno pod dozorem strážného. Klíče odevzdal pplk. SPLÍTEK pplk. JERGEMU.

Dne 24.8.1968 požadoval OP⁷⁹ VKR u velitele pplk. JERGEHO o vysvětlení, ten však odpověděl vyhýbavě a naznačil, že ve věci je zainteresovan OV KSS v Popradě. Pracovník VKR mu doporučil, aby nařídil vrácení radiostanice zpět do skladu. Když pak zjistil, že velitel jeho doporučení nerespektoval, použil ve večerních hodinách voči němu legendu, že o radiostanici jsou informovány sovětské orgány a začaly záležitost prošetřovat. JERGE pak uvedl, že celou akci na požadavek OV KSS Poprad zorganizoval ZVP pplk. GOMBA, že radiostanice se nachází ve VVP, kde je střežena. Má sloužit jako záložní vysílačka pro případ, že by byla sovětskými orgány odhalena radiostanice „SEVEROVÝCHODNÝ VYSIELAČ“, ale zatím OV KSS v Popradě nebylo rozhodnuto, aby byla instalována. Poté za přítomnosti pracovníka VKR zavolał do kanceláře pplk. GOMBU a oznámil mu, že sovětské orgány ví o radiostanici. Pplk. GOMBA se ihned telefonicky spojil s vedoucím tajemníkem OV KSS s. PIATNIKOU a žádal naléhavě o přijetí, což se také stalo. Rozhovoru se zúčastnil také pracovník VKR a z obsahu rozhovoru vyrozuměl, že vedoucí tajemník OV KSS nevěděl o vyvezení radiostanice a dál najevo, že radiostanice není pro OV KSS potřebná.

Dne 25.8.1968 vydal pplk. JERGE pplk. SPLÍTKOVI rozkaz, aby radiostanici přemístil z původního stanoviště do Ľubických lázní⁸⁰ k lesníku Františku VOŠČEBKOVI, který byl předem vyrozuměn a vozidlo očekával.

⁷⁷ V auguste 1968 bol názov funkcie „náčelník politického oddelenia útvarov a zariadení VVO“. Názov funkcie „náčelník vojenského politického odd. 6 Trenčín“ bol zavedený až v septembri 1969.

⁷⁸ VVP – Vojenský výcvikový priestor.

⁷⁹ Skratku sa nám nepodarilo identifikovať.

⁸⁰ Ľubické kúpele.

Ještě tehož dne ve večerních hodinách byl vyvezený materiál vrácen zpět k útvaru. Uvedené přípravy ke zneužití radiostanice a rozmnožovacích prostředků byly dne 21.10.1969 zadokumentovány. Z výpovědí vyplývá, že uvedené prostředky nebyly zneužity.

Při rozhovoru pracovníků VKR s pplk. JEREM v říjnu 1969 na toto téma tento uváděl jiné důvody k vyvezení radiostanic, mezi jinými i ten, že tuto nechal vyvézt na požadavek OZ⁸¹ ing. SCHALKA Milana, hlavního inženýra Ředitelství vojenských lesů, n. p. Kežmarok, neboť tento ho údajně žádal o zřízení radiostanice ve VVP a také proto, že měl obavy, aby radiostanice nebyla zabavená sovětskými jednotkami.

- 17/ Bylo zjištěno, a potvrzeno, že v srpnu 1968 poskytl velitel VSSŠ⁸² Poprad pplk. Karol KOLEČANYI, spolu se svým ZVP pplk. Ladislavem FRÍČEM a náčelníkem štábu pplk. Ludovítem⁸³ PAVLISEM pro potřebu OV KSS Poprad následující radiotechnické prostředky:

1 radiostanici R-250

1 radiopřijímač R/LAMBA

1 vysílač R-830

Uvedené prostředky byly vyvezeny z kasáren dne 23.8.1968 a byly umístěny v lesíku východně od obce Mlynčeka a do kasáren navráceny až po podepsání moskevského protokolu, pravděpodobně dne 30.8.1968. Spolu s touto technikou byli do uvedeného prostoru odesláni příslušníci VSSŠ Poprad mjr. Pavol MOJŽIŠ, mjr. Karol POLÁČEK a ppor.⁸⁴ základní služby František GORGOL, t. č. v záloze. OV KSS Poprad do této skupiny vyčlenil civilní osobu Jána HUDÁKA, zaměstnance pošty v Popradě. Vysílač nebyl v srpnových dnech použit, pro příslušníky uvedené skupiny byly k poslechu zpráv využívány pouze přijímače.

Jmenovaná spojovací technika byla do uvedeného prostoru vyčleněná na požadavek pplk. Ladislava PITTNERA, sekretáře rady obrany OV KSS Poprad a tajemníka pro ideologickou práci s. Ivana MUDRONČEKA.

- 18/ Bylo zjištěno a potvrzeno, že pplk. MICHALIČ Juraj, člen KSČ, starší vyšetřovatel na OVP Prešov se v srpnu 1968 aktivně angažoval při štvavém vysílání Ukrajinského rozhlasu v Prešově. Ve svém soukromém autě převážel na různá místa přenosnou vysílačku Ukrajinského rozhlasu o výkonu 75 W⁸⁵, která vysílala pod názvem „DARGOV 11“. Pplk. MICHALIČ pro tuto vysílačku rovněž zprostředkoval zprávy k vysílání.

- 19/ Asi v květnu 1969 oznámil náčelník spojení 14. tankové divize pplk. MORAVČÍK pracovníku VKR, že krátce po 21.8.1968 v kanceláři zástupce náčelníka PO 14. tankové divize pplk. VOKOUNA jej přesvědčoval náčelník operačního oddělení 14. tankové divize⁸⁶ pplk. SNITKA Josef a st[arší].důstojník operačního oddělení⁸⁷

⁸¹ OZ – občiansky zamestnanec.

⁸² VSSŠ – Výcvikové stredisko spojovacích špecialistov.

⁸³ Ludovít.

⁸⁴ ppor. – podporučík

⁸⁵ W – Watt, hlavná jednotka výkonu.

⁸⁶ Išlo o funkciu náčelníka oddelenia operačnej a bojovej prípravy.

⁸⁷ Išlo o oddelenie operačnej a bojovej prípravy.

pplk. BALÁŽ, aby vyvezl z kasáren a dal do provozu nějakou vojenskou radiostanicí z prostředků spojovacího praporu divize. Pplk. MORAVČÍK tento požadavek odmítl. Poznatek se nepodařilo z jiného pramene potvrdit.

- 20/ Podle poznatků, které dal dne 5.4.1969 písemně k dispozici VKR mjr. Ernest JURČÍK a které byly potvrzeny rozhovorem s mjr. Pavlem ŠIDO – oba příslušníci Přebíracího střediska pásové techniky Martin, t. č. Žilina – měly být v srpnových dnech 1968 zneužity radiové stanice Přebíracího střediska, umístěné v pásové technice, která byla v té době uložena v autoparku v Martině, k rušení radioprovozu sovětských jednotek.

Toto rušení mělo být zahájeno se souhlasem náčelníka Přebíracího střediska pásové techniky pplk. Otakara KROTKÉHO dne 23.8.1968 z iniciativy příslušníku Přebíracího střediska pásové techniky mjr. Lubomíra ŽÁKA, mjr. Milana GRULICHA, nrtm. Zdeňka JANDY, kteří uvedenou činnost také vykonávali asi po dobu 3-4 dní, než byla zjištěna mjr. ŠIDO, který spolu s mjr. JURČÍKEM proti tomuto vystoupil.

[...]

Velitelství Pohraniční stráže:

[...]

- 29/ Dne 22. nebo 23.8.1968 na požadavek ing. Oty KOTZMANA, zaměstnance n. p. SLOVNAFT Bratislava vydal náčelník štábu 11. brigády Pohraniční stráže pplk. Jan HOLAN příkaz náčelníku spojení pplk. Ernestovi KROŠLAKOVI, aby vyslal radiovůz do objektu SLOVNAFTU k dispozici stranickým orgánům. Ing. KOTZMAN uváděl, že radiostanice bude využívána Měv KSS a ÚV KSS. Přípravou radiovozu byl pověřen pplk. KROŠLAK. Podle dosavadních poznatků radiostanice nebyla použita, sloužila jako záloha. Údajně před příchodem spojeneckých vojsk do závodu SLOVNAFT byla z objektu vyvezena zpět k útvaru.

[...]

III. Zneužití tiskařských a rozmnožovacích zařízení ČSLA:

Další skupinou negativních projevů a postojů příslušníků ČSLA jsou zjištěné případy zneužívání tiskařských a rozmnožovacích prostředků armády. Do této zprávy jsou zahrnuty pouze ty případy zneužití těchto prostředků, mající vztah bezprostředně k srpnovým dnům 1968, tedy bez těch zjištěných případů, kdy k jejich zneužití došlo při jiných příležitostech – např. v období sebevraždy Jana Palacha⁸⁸, březnových událostí 1969, v období srpna 1969 apod. – v těchto případech byly předkládány informace průběžně.

K inkriminovanému období bylo VKR zjištěno celkem 35 případů uváděného charakteru, z toho v 5 případech došlo k zneužití těchto prostředků z popudu tehdejších teritoriálních stranických nebo státních orgánů.

Jistým charakteristickým znakem této skupiny případů zneužití prostředků armády je skutečnost, že v převážné míře se na nich podíleli političtí pracovníci a to ať již o redakční činnost, tak i tiskání nebo rozmnožování různých letáků, novin, výzev apod. a konec konců i jejich distribuci nebo rozšiřování.

⁸⁸ Študent sa na protest voči okupácii Československa upálil v Prahe 19. januára 1969.

V jednotlivých prípadoch bolo zjištěno:

[...]

Vojenské školy:

[...]

- 5/ Bylo zjištěno, že v kritických srpnových dnech ONV⁸⁹ v Liptovském Mikuláši požádal politické orgány Technického učiliště o pomoc, jmenovitě o tisk v učilištní tiskárně „Oznámení občanům“, ve kterém vysvětluje rozkaz gen. PAVLOVSKÉHO⁹⁰. Bylo vytisknuto v nákladě asi 200 kusů formátu A/2, které byly ONV zaslány do jednotlivých měst a vesnic mikulášského okresu. Podobné znění bylo vytisknuto i v ruském jazyce, které mělo sloužit i pro sovětská vojska. Celou akcí byl pověřen učitel politické přípravy TU⁹¹ mjr. MINAŘÍK, který tyto letáky dal vytisknout v tiskárně TU a postaral se i o odvezení a předání na ONV.
- 6/ Po 21.8.1968 bylo v rámci Vyššího leteckého učiliště⁹² kasárna za Hornádem – vydáno více výzev a rezolucí a jiných letáků, které byly politicky závadné. Uvedené dokumenty (počet nebyl zjištěn), byly tisknuty na vývojovém oddělení VLU, kde je náčelníkem pplk. BATĚK, podle sdělení jmenovaného byly tisknuty ve dnech 21.8. až 29.8.1968 z rozkazu a s vědomím velitele VLU plk. JAĎUTA⁹³, zástupce velitele VLU plk. FILOUŠE a náčelníka školského oddělení pplk. CHUMA. Kromě toho byly letáky vydávány z podnětu tzv. srpnového výboru redakční rady, na čele kterého stál pplk. KOVAŘÍK. Uvedené letáky – výzvy štvavého charakteru – byly roznášeny po jednotkách Vyššího leteckého učiliště, ale i do civilního sektoru a do čs. rozhlasu a denního tisku, kde byly publikovány. Hlavní podíl na jejich tvoření měl pplk. BRHEL, mjr. KEJLA, pplk. KOVAŘÍK, pplk. PAULÍK a tzv. srpnový výbor. Činnost tzv. srpnového výboru, jakož i jmenovaných je v současné době z hlediska závadovosti PO VLU a velitelskými orgány přehodnocována.

[...]

Vychodní vojenský okruh:

- 17/ Dne 8.10.1969 informoval náčelník OVKR⁹⁴ KVS Banská Bystrica zástupce náčelníka Vojenského kartografického ústavu v Bánské Bystrici pplk. ing. OLIVA, že na požádání stranických orgánů KV KSS Bánska Bystrica, jmenovitě vodoucího tajemníka s. ŤAŽKÉHO a šefredaktora denníka „SMER“ KUČERÁKA, který je t. č. v emigraci v Kanadě, bylo v srpnových dnech 1968 v tiskárně Vojenského kartografického ústavu vytištěno 5 čísel denníku „SMER“. Práce byla provedena na objednávku redakce, která jí také řádně proplatila. Vedení VKÚ⁹⁵ bylo v té době také zainteresováno při přestěhování redakce „SMER“ a při zajišťování přechodného

⁸⁹ ONV – Okresný národní výbor.

⁹⁰ Sovietsky armádný generál (resp. generál armády generál armíji) Ivan Grigorievič Pavlovskij (1909 – 1999), v období 1967 – 1980 hlavný veliteľ pozemných vojsk – zástupca ministra národnej obrany ZSSR, v auguste 1968 hlavný veliteľ vojsk Varšavskej zmluvy počas operácie Dunaj, t. j. invázie do ČSSR.

⁹¹ TU – Technické učilište Liptovský Mikuláš.

⁹² Ide o Vyššie letecké učilište v Košiciach.

⁹³ Plukovník Štefan Jaďut bol funkciou náčelníka Vyššieho leteckého učilišťa poverený dočasne 1. augusta 1968.

⁹⁴ OVKR – Oddelenie vojenskej kontrarozvedky.

⁹⁵ VKÚ - Vojenský kartografický ústav

ubytování pro redaktory uvedeného denníku, kteří se z obavy před sovětskými orgány zdržovali mimo své stáje byty. Vše zprostředkoval bývalý ZVP VKÚ Bánska Bystrica pplk. BÁRTA Kamil, který byl pro svoje nesprávné politické postoje v srpnu 1968 i v pozdější době zbaven funkce a přefazen na méně odpovědné místo u Vojenského politického oddělení Žilina. Výše uvedená činnost vedení VKÚ je předmětem stranického šetření.

- 18/ V pojízdné tiskárně Okruhové politické správy VVO v Trenčíně byl na požádání vedoucího tajemníka OV KSS v Trenčíně s. ing. TURČEKA počátkem roku 1968 příslušnými funkcionáři OPS⁹⁶ VVO povolen tisk časopisu „IMPULZ“, který byl vydáván Svazem středoškolských studentů v Trenčíně. Bylo zjištěno, že v čísle, vytištěném v březnu 1969 se vyskytly protisovětské zaměřené články a kresby. Na uvedenou skutečnost byli upozorněni velitel VVO a náčelník OPS VVO⁹⁷. Z jejich příkazu byl v měsíci březnu 1969 další tisk časopisu „IMPULZ“ v pojízdné tiskárně zastaven. Obsah ostatních čísel časopisu „IMPULZ“, vytištěných zejména v srpnových dnech 1968 a posrpnovém období nebyl VKR vyhodnocován, lze však předpokládat, že byl rovněž poplatný tehdejší protisovětské atmosféře.

[...]

- 22/ Bylo zjištěno, že v srpnových dnech 1968 byla při hlavním výboru KSČ v Automobilním učilišti v Nitře se souhlasem hlavního tajemníka pplk. ŠKARKY zřízená redakční rada, která měla za úkol formou vydávání informačních letáků informovat příslušníky Automobilního učiliště o politické situaci v ČSSR. Člen této redakční rady byly pplk. RAČEK Josef, tajemník pro ideologickou práci Hlavního výboru KSČ, mjr. Miroslav DILENC, mjr. Milan SOGR a pplk. Bohumil NOVÁK, všichni zařazení jako st[arší].učitelé základů marxismu leninismu v AU⁹⁸. Stanoviště redakční rady bylo na sekretariátu hlavního výboru KSČ a letáky byly rozmnožovány na rozmnožovacím stroji AU. Obsah letáků byl schvalován vždy alespoň jedním členem HV KSČ⁹⁹. Redakční rada vydala v srpnu asi 5-6 čísel těchto informačních letáků. Z letáků č. 3, vydaného 26.8.1968, je zřejmé, že svým zaměřením se podílel na vytváření protisovětské psychózy v AU. Vydávání letáků bylo zastaveno po podepsání moskevských protokolů a návratů čsl.¹⁰⁰ činitelů z Moskvy. Šetřením nebylo potvrzeno, že by uvedené letáky byly rozšiřovány mimo rámec Automobilního učiliště.
- 23/ Obdobné informační letáky pod názvem „IMPULZ“ vydávala v srpnových dnech také Rada vojenské mládeže v Automobilním učilišti v Nitře. Letáky zpracovával kpt. Ján HAVIAR, předseda Rady. Vydávání redakční radou při HV KSČ a Radou vojenské mládeže v Automobilním učilišti nebylo dosud velitelskými a politickými orgány řešeno.
- 24/ Dne 29.8.1968 předal propagandista 19. železničního mostního praporu Spišská Nová Ves pplk. Josef LIPTÁK ministru národní obrany písemnou zprávu o tom, že po příchodu sovětské armády v srpnu 1968 organizoval velitel 19. železničního

⁹⁶ OPS – okruhová politická správa

⁹⁷ OPS VVO – okruhová politická správa VVO (t. j. politická správa Východného vojenského okruhu).

⁹⁸ AU – Automobilové učiliště.

⁹⁹ HV KSČ – Hlavný výbor Komunistickej strany Československa.

¹⁰⁰ Čsl. – československých.

mostního praporu pplk. Ladislav VAŠEK u jeho ZVP mjr. Jiří KOPECKÝ výrobu letáků, které podněcovali protisovětské nálady u příslušníků jednotky. Letáky zhotovovali příslušníci základní služby – předsedové svazáckých organizací, kteří jsou t. č. již v záloze. Na základě uvedené informace byl případ prošetřován pplk. KRÁLEM z MNO – HPS¹⁰¹. Konkrétní závěry, který byly na základě prošetření přijaty nejsou známy.

[...]

Velitelství Pohraniční stráže:

[...]

34/ U 11. brigády Pohraniční stráže byly v srpnových dnech 1968 tištěny a rozmnožovány letáky, obsahující výzvu příslušníkům Pohraniční stráže k sovětským vojákům. Letáky byly tištěny ve slovenském i ruském jazyce. Psací stroj s azbukou opatřoval mjr. ŠVORČÍK a spolu s mjr. Jaroslavem ZDICHAVSKÝM, instruktorem stranicko organizační práce PO¹⁰² brigády obsah letáků sestavovali.

Do rozmnožování letáků byl rovněž zapojen mjr. Július FRYDRYCH, důstojník zbrojní skupiny. Letáky byly kolportovány po Bratislavě pomocníkem náčelníka klubu ppor. základní služby, abs.[olventem] VKVŠ Ivanem MELICHARČÍKEM v přiděleném služebním vozidle náčelníka PO brigády pplk. Jaroslava VOJTĚCHA. Pplk. VOJTĚCH na činnost svých podřízených v červnu 1969 byl upozorněn, avšak věc neřešil.

[...]

IV. Vytváření nelegálních nebo záložních štábů:

Vojenskou kontrarozvědkou bylo zjištěno 6 případů, kdy z rozhodnutí příslušných velitelů došlo k vytváření náhradních, záložních štábů nebo velitelských stanovišť a k zabezpečování jejich činnosti potřebným materiálem a prostředky velení. Tato činnost byla motivována obavami obsazení existujících štábů spojeneckými vojáky Varšavské smlouvy a tím „znemožnění“ velení vojskům.

Největší počet těchto případů – celkem 4 – byl zjištěn u jednotek pohraniční stráže, největšího stupně příprav dosáhla činnost v tomto směru ve VAAZ Brno¹⁰³.

K jednotlivým případům bylo zjištěno:

[...]

V. Organizování zpravodajské činnosti proti spojeneckým vojskům Varšavské smlouvy:

Do této kategorie činnosti, zameřené proti spojeneckým vojskům Varšavské smlouvy, jsou zahrnuty zjištěné případy provádění sledování pohybu spojeneckých vojsk, jejich dislokace, činnosti apod., zpracovávání zjištěných údajů do map, různých hlášení a přehledů.

Celkově bylo zjištěno 10 těchto případů, z nich 6 připadá z rámce 10. letecké armády, kde k provádění zpravodajské činnosti proti spojeneckým vojskům byl vydán Hlavní správou letectva¹⁰⁴ rozkaz, tento byl přenesen na všechny svazky a útvary 10. letecké armády. Z jed-

¹⁰¹ HPS – Hlavná politická správa.

¹⁰² PO – Politické oddelenie.

¹⁰³ VA AZ – Vojenská akadémia Antonína Zápotockého.

notlivých letišť pak přicházely zjištěné údaje zpracované číselně i zakreslené do map a tyto podklady byly předávány HSL¹⁰⁵.

Podle dosud neproověřených poznatků i bývalý velitel Západního vojenského okruhu gen. PROCHÁZKA měl vydat rozkaz ke sledování pohybů a činnosti spojeneckých vojsk. Speciální jednotky průzkumu ZVO¹⁰⁶ měly zjišťovat místa pobytu funkcionářů ÚV KSČ a počítaly s jejich vysvobozením. Konkrétně měly čekat na rozkaz k záchraně s. CÍSAŘE¹⁰⁷.

Intenzita a formy plnění těchto rozkazů byla u jednotlivých útvarů a svazků různá.

K projevům této činnosti bylo zjištěno:

[...]

VI. Manipulace se zbraněmi a střelivem:

Do této skupiny poznatků jsou zahrnuty případy, kdy z iniciativy velitelů nebo důstojníků došlo k manipulaci se zbraněmi a střelivem, k jejich převozu ze skladů k útvarům, přípravám na jejich vyvezení z objektů útvarů apod., ať již údajně s cílem, aby se tyto nedostaly do rukou spojeneckých vojsk Varšavské smlouvy, nebo k vyzbrojení jednotek pro případ ozbrojeného odporu proti spojeneckým vojskům.

K celkovému počtu 5 případů tohoto charakteru bylo zjištěno:

[...].

VII. Organizování „obran“ vojenských objektů:

Vojenskou kontrarozvědkou byla v 10 případech zjištěná činnost velitelů různých stupňů, směřující k „obraně“ vojenských objektů pro případ „napadení“ ze strany spojeneckých vojsk, event.[uelně] proti obsazení těchto objektů.

K jednotlivým případům bylo zjištěno:

[...].

VIII. Vytváření ilegálních organizací, spolupráce příslušníků ČSLA s takovými organizacemi:

Podle dosud zjištěných poznatků nedošlo v srpnových dnech 1968 v podmínkách armády k vytváření ilegálních organizací v klasickém pojetí, v této části zprávy jsou podchyceny ty případy, kdy byly činěny určité přípravy k eventuálnímu přechodu do ilegality, odchodu „do hor“, ukrývání vojenského materiálu, k proklamování úmyslu zahájit partyzánskou válku a dále poznatky o spolupráci některých vojenských osob s existujícími centry odporu proti vstupu spojeneckých vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR.

Objektivně je nutno uvést, že v některých případech nemá vojenská kontrarozvědka k dispozici natolik hodnověrné poznatky, aby bylo možné blíže charakterizovat úmysly a cíle jednotlivých osob, v některých případech jde o počáteční neproověřené poznatky.

Celkem bylo zjištěno 11 případů uvedeného charakteru, z nich pak k jednotlivým případům bylo zjištěno:

[...]

¹⁰⁴ Išlo o Hlavní správu letectva a vojsk protivzdušnej obrany štátu MNO.

¹⁰⁵ Išlo o HSL PVOŠ.

¹⁰⁶ ZVO – Západný vojenský okruh.

¹⁰⁷ Čestmír Císař – od júla 1968 predseda Českej národnej rady, od augusta 1968 člen Predsedníctva ÚV KSČ. Bezprostredne po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa bol nakrátko uväznený.

ŠVST Žilina:

4/ Vojenskou kontrarozvědkou bylo zjištěno a protokolárně ověřeno, že bývalý velitel ŠVST Žilina plk. KNOP Vladimír, t. č. velitel vojenské zotavovny Bedřichov, již v červenci 1968 sledoval pohyb sovětských jednotek v rámci cvičení Šumava¹⁰⁸ v prostoru Strečna a prohlašoval, že nastala doba, „že zase půjdeme do hor“. Po srpnu 1968 se skupina důstojníků ŠVST připravovala k odchodu do hor.

Pplk. MIKAČ Jan se svěřil s tím, že v srpnu 1968 v případě odchodu do hor byl pověřen úkolem převzít radiostanici na ŠVST, kterou na určené místo v horách měl přinést příslušník ŠVST mjr. HOLDA Stanislav.

Za tímto účelem byly vydány k použití nevidované mapy, aby nebyla možná kontrola, kdo je příslušníkem skupiny. Celá akce měla být důkladně promyšlená a konspirativně organizována.

Jednotlivci, kteří byli v této skupině jeden o druhém nevěděli – např. pplk. BALÁŽ Rudolf, příslušník PO ŠVST Žilina, t. č. zařazen jako velitel pro týl na vojenské fakultě Vysoké školy dopravní v Žilině se dotazoval jednoho důstojníka, zda v souvislosti s odchodem do hor mu byly rovněž svěřeny nějaké úkoly.

Na služebním shromáždění v srpnu 1968 vystoupil pplk. FIALA Zdeněk, náčelník spojení ŠVST a v nějaké souvislosti hovořil o manipulaci s radiovémi stanicemi. Toto vystoupení mu bylo ostře vytknuto velitelem ŠVST plk. KNOPEM, že o takových otázkách nemá otevřeně hovořit. Podle písemného sdělení mjr. DRVÁRA Josefa, náčelník OVKR KVS Banská Bystrica, byl svědkem rozhovoru, kdy plk. Dalibor TROCHA, náčelník ŠO¹⁰⁹ za přítomnosti plk. KNOPA, pplk. HÁJKA z HPS, pplk. ŠIMONA prohlásil, že oni se tajně scházeli v Praze s Milanem HÜBLEM a KOSÍKEM. Podle, do současné doby získaných poznatků je možno předpokládat, že uvedenou ilegální skupinu tvořili:

plk. TROCH Dalibor	- náč. škol[ského].oddělení ŠVST
pplk. MIKAČ Jan	- jeho zástupce
pplk. FIALA Zdeněk	- náč[elník].spojení ŠVST
pplk. DIAMANT Josef	- náč[elník]. PO ŠVST
pplk. BALÁŽ Rudolf	- býv[alý].příslušník PO
mjr. HOLDA Stanislav	
pplk. CHOVANČIK Jan	
mjr. BALAN Julius	

a další osoby, které nejsou dosud známy.

Do organizování této skupiny byl plně zasvěcen bývalý velitel ŠVST, plk. KNOP Vladimír, t. č. náčelník VZ Bedřichov.

[...]

¹⁰⁸ Velitel'skoštábné cvičenie s krycím názvom „Šumava“ sa uskutočnilo koncom júna 1968 a bolo akousi generálkou pripravovanej invaznej operácie „Dunaj“, realizovanej 21. augusta 1968. Cieľom cvičenia, ktoré malo byť zámerne realizované so značkovacími vojskami a spojovacími prostriedkami, bolo „vedení bojové činnosti frontovými svazky spojeneckých vojsk v začiatku války“, ktorou malo dôjsť k odrazeniu agresie nepriateľa a po prechode do protiútok k jeho zničeniu. V priebehu cvičenia sa uskutočnili prieskumy našich komunikácií pre prípadné ďalšie presuny sovietskych jednotiek. Samotné ukončenie cvičenia malo neslávny záver, keďže došlo k provokatívnemu predlžovaniu odsunu cvičiacich sovietskych vojsk z čs. územia až do 3. augusta 1968. Spojovacia sieť z cvičenia, predovšetkým tzv. spojenie „VČ“, zostala aj po jeho ukončení rozvinutá. Dovedna sa cvičenia zúčastnilo len na čs. území okolo 24 000 vojakov (z toho takmer 18 000 spojeneckých), 79 tankov (z toho 68 spojeneckých) a 87 lietadiel alebo vrtuľníkov (z toho 66 spojeneckých).

¹⁰⁹ ŠO – školské oddelenie.

IX. Vytváření kanálů přes státní hranici:

Vytváření kanálu přes státní hranici a v některých případech i jejich využití k převodu čs. občanů do kapitalistického zahraničí nelze jinak charakterizovat než jako nejzávažnější činnost z období srpna 1968, jako přímou zradu myšlenek socialismu a krajní hranici protisovětské činnosti.

Ať již se o vytvoření kanálů přes státní hranici pokoušel kdokoliv a s jakoukoliv motivací, konec konců konečná realizace těchto snah připadla na příslušníky Pohraniční stráže, tedy ty, kteří mají ochraňovat naši státní hranici před pronikáním nepřátelských živlů do ČSSR a kteří svým jednáním hrubým způsobem porušili své povinnosti.

Vojenskou kontrarozvědkou bylo doposud zjištěno 15 případů takovéto činnosti:

[...].

X. Technická a jiná pomoc:

V této části zprávy jsou uvedeny případy, kdy ze strany vojenských osob byla vyvíjená činnost k poskytnutí pomoci osobám mimo rámec ČSLA, vyvíjejícím nepřátelskou, protisovětskou činnost. Jednalo se o pomoc v zásobování, výpomoc dopravními prostředky, využití vojenských odborníků apod.

Do současné doby bylo vojenskou kontrarozvědkou zjištěno 11 případů tohoto charakteru, z nich pak k jednotlivým uvádím:

Východní vojenský okruh:

7/ Vojenskou kontrarozvědkou byl získán poznatek, že v Leteckých opravárnách v Bánské Bystrici byly v srpnových dnech 1968 prováděny opravy vysílacích zařízení na požadavek rozhlasového studia Bánská Bystrica. Podle dosud neověřeného poznatku byla v uvedené dny z posádky Sliač vyslána skupina vojáků základní služby s úkolem zajišťovat nebo technicky zabezpečit zřízení a provoz tzv. „legálních vysílačů“. Poznatek je v současné době prověřován.

8/ Bylo zjištěno, že v srpnu 1968 navázali příslušníci MěVS Košice mjr. GAJDOŠ Felix a mjr. DANI Michal úzke kontakty s redaktory čs. rozhlasu a televize Košice a s redaktory Východoslovenských novin, kteří se v těchto dnech aktivně angažovali ve štvavém vysílání. Úzky styk byl těmito důstojníky udržován zejména s redaktorem BAZOVSKÝM. Po znemožnění vysílání ze stáleho studia Košického rozhlasu se skupina redaktorů přemístila na náhradní stanoviště a pro případ, že by i toto musela opustit bylo s mjr. GAJDOŠEM dohodnuto, aby zajistil její dočasné umístění v objektu MěVS Košice. Mjr. GAJDOŠ se s tímto požadavkem obrátil na pplk. BARNÁ Julius, ten však nesouhlasil a odkázal ho na náčelníka MěVS. Poté mjr. GAJDOŠ od dalších snah v tomto směru upustil, a šetřením bylo provedeno, že místnosti MěVS nebyly k tomuto účely zneužity.

[...]

Příloha číslo 1**HLAVNÍ SPRÁVA****VOJENSKÉ KONTRARozVĚDKY**

PŘEHLED PŘÍPADŮ ZNEUŽITÍ PROSTŘEDKŮ ČSLA V SRPNU 1968

		Zneužití spojovacích prostředků ČSLA	Přípravy ke zneužití spojovacích prostředků ČSLA	Zneužití tiskářských a rozmnožovacích zařízení ČSLA	Vytváření nelegálních nebo záložních štábů	Organizování sprav. činnosti proti spojeneckým vojskům	Manipulace se zbraněmi a střelivem	Organizování obrany vojenských objektů	Vytváření ilegálních organizací, spolupráce s takovými organiz	Vytváření kanálů přes státní hranici	Technická a jiná pomoc
MNO		3	2	3/2	-	-	-	-	-	1	-
Vojenské školy		2/1	4	6/1	1	-	1	2	4	1	-
ZVO	bývalý SVO	18/10	3/1	4/1	-	-	-	4	2	1	4
	Bývalý ZVO	8/1	4/1	3	1	3	3	2	5	2	2
VVO		6/2	7/3	8	-	1	-	-	-	-	2
10. LA		10/2	1	-	-	6	-	-	-	-	3
7. APVOS		25/5	6/3	4	-	-	-	1	-	-	-
Žel. a silniční vojsko		1	-	1	-	-	-	1	-	-	-
VPS		8/3	3/1	6	4	-	1	-	-	10	-
celkem		81/24	30/9	35/4	6	10	5	10	11	15	11

Poznámka:

Ve zlomku uváděn – počet případů celkem / počtem případu z popudu terit. orgánů KSČ.

RECENZIE

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *PRAMENE K VOJENSKÝM DEJINÁM SLOVENSKA 1387 – 1526*. Zv. I/3. 352 s. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. ISBN 978-80-89523-25-2.

Keď roku 2010 vyšiel prvý zväzok Prameňov k vojenským dejinám Slovenska, mapujúci obdobie od najstarších čias až do 10. storočia, upozornili sme v recenzii naň (*Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 1, s. 133-135), že autori jeho vydaním položili pomerne vysokú latku pre vydanie ďalších plánovaných zväzkov. V roku 2012 nasledoval druhý zväzok Prameňov (bol vymedzený rokmi 1000 – 1387), a koncom roka 2013 vyšiel už tretí zväzok, venovaný obdobiu rokov 1387 – 1526.

Autori tretieho zväzku tak splnili jednu časť „vysoko postavenej latky“ – prakticky v jednoročnom cykle vyšli zatiaľ prvé tri zväzky Prameňov, a ak budú aj nasledujúce plánované zväzky vychádzať v tomto rytme, čitatelia sa môžu tešiť na zaujímavú edíciu prameňov k (vojenským) dejinám Slovenska. Vydávanie takýchto edícií, najmä v dlhšom časovom rozmedzí, je náročné nielen na organizačnú prácu, ale predovšetkým na nové vedecké výskumy, štúdium pramenného materiálu, porovnávanie a vymedzovanie sa s inými edíciami, a sprístupňovanie prameňov početným záujemcom z laickej, ale aj odbornej verejnosti a študentom.

Edícia Prameňov k vojenským dejinám Slovenska má vážneho konkurenta, ale aj vzor, v edícii Prameňov k dejinám Slovenska a Slovákov (vychádza od roku 1997), v ktorej už vyšlo takmer dvadsať zväzkov, pokrývajúcich tiež obdobie od najstarších čias (antické pramene – grécke i latinské) až prakticky do súčasnosti (zatiaľ vyšiel zväzok venovaný osudom Slovenska v období prvej svetovej vojny – predtým ale vyšiel zväzok venovaný „nežnej“ revolúcii).

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov sú koncipované v širšej rovine, Pramene k vojenským dejinám Slovenska by mali byť koncipované s užším zámerom, preto by sa zdalo, že sú len „podmnožinou“ staršej edície. Nie je to však tak. Recenzovaný tretí zväzok prameňov k vojenským dejinám obsahuje dovedna 76 dokumentov, z nich 27 bolo publikovaných už v 5. zväzku a 26 v 6. zväzku Prameňov k dejinám Slovenska a Slovákov. Ďalšie dokumenty boli publikované v starších edíciách – v Kronikách stredovekého Slovenska (editor a prekladateľ Július Sopko) a Listoch zo stredovekého Slovenska (editor Václav Chaloupecký), prípadne v edícii husitských textov v Čechách. Ak si uvedomíme, že od edície Václava Chaloupeckého uplynulo už osemdesiat rokov a od vydania českých husitských piesní šesťdesiat rokov, prevzatie dokumentov z týchto edícií do novej edície je úplne opodstatnené. Autori edície prameňov k vojenským dejinám korektne uvádzajú diela, z ktorých prebrali určité dokumenty, autora pôvodného prekladu, prípadne uviedli, že texty boli mierne upravené alebo doplnené. Okrem toho podľa potreby doplnili dokumenty poznámkami, a najmä literatúrou – staršou i novšou, čo v edícii Prameňov k dejinám Slovenska a Slovákov nie je zvykom, alebo sa len na záver uvádza súhrnný zoznam literatúry.

V treťom zväzku nových prameňov k vojenským dejinám Slovenska je 12 dokumentov úplne nových. Autormi prekladu sú Igor Graus (dokument č. 11, z ktorého časť už bola publikovaná a dokument č. 28), ostatné preložil editor zväzku Vladimír Segeš. K už skôr preloženým dokumentom pripojili texty, ktoré nie sú čitateľsky priveľmi zaujímavé, ale k obrazu o vojenských dejinách sú dôležité – je to napr. súpis vojakov, určených na ochranu južných hraníc Slovenska (dokument č. 15), tzv. Siensky register, ktorý tiež obsahuje zoznamy šľachticov

s predpísanými počtami vojakov (č. 27), súpis bratislavských žoldnierov (č. 46) alebo súpis vybavenia mestských hradieb v Prešove (č. 68).

Obsahová náplň ďalších dokumentov je rôznorodá. Od právnych dokumentov (dekrét kráľa Žigmunda – dok. č. 30, dekrét kráľa Mateja – dok. č. 41, úryvok z Tripartita Štefana Verböczyho – dokument č. 72) cez úradné a súkromné listy a korešpondenciu, už uvedené súpisy, rôzne ďalšie literárne a právne texty až po náboženskú literatúru. Najrozsiahlejšie úryvky pochádzajú z dobových kroník – z kroniky Jána Długosza (dok. č. 39 – 21 strán), kroniky Ulricha z Richentalu (dok. č. 55 – 4 strany) či Bonfiniho uhorských dejín (dok. č. 59 – 12 strán) a kroniky Jána z Turca (dok. č. 58 – 23 strán).

Pestrý obsah a zloženie dokumentov dáva do budúcnosti možnosť predpokladať ešte väčšiu pestrosť v ďalších zväzkoch. Do úvahy prichádzajú napr. štatúty puškárskych cechov (len z Bratislavy sú známe tri) a cechov, ktoré vyrábali ďalšie zbrane, testamenty puškárskych a iných zbrojárskych majstrov, súpisy zbraní a ich rozmiestnenie na hradbách rôznych miest, inventáre zbraní rôznych hradov a neskôr aj kaštieľov (ako zbierky historických zbraní), doklady o budovaní protitureckých opevnení, záznamy z mestských kníh o vojenských záležitostiach, denníky vojenských osobností a ďalšie druhy pramenného materiálu.

Súbor dokumentov uvádza rozsiahla (s. 10-39) štúdia o dobe, ktorej sa súbor týka, teda vývoj v Uhorsku od vlády Žigmunda Luxemburského až po katastrofálnu porážku pri Moháči. Približuje čitateľovi základné historické udalosti v strednej Európe (husitské hnutie), medzinárodné vzťahy a problémy doby, špecifické problémy týkajúce sa vtedajšieho Slovenska v rámci Uhorska (boje o uhorský trón), vládu významných panovníkov z domácej dynastie (Matej Korvín).

Na záver diela je pripojený chronologický prehľad najdôležitejších udalostí (s. 332-334), zoznamy panovníkov (uhorskí, českí, poľskí, nemeckí cisári, rakúski vojvodovia), pápeži, uhorskí palatíni a ostrihomskí arcibiskupi, genealogické tabuľky (Habsburgovci, Luxemburgovci, Jagelovci, Huňadyovci), zoznam prameňov a literatúry (čiastočne duplicitný, pretože pri jednotlivých dokumentoch sa uvádza ďalšia literatúra týkajúca sa toho-ktorého textu) a napokon pre lepšiu orientáciu v textoch sú pripojené menný a miestny register – zaujímavé je, že autori spojili registre pre doteraz vydané tri zväzky prameňov k vojenským dejinám.

Žiaľ, v jednom bode autori nespĺnili vysokú úroveň predošlých dvoch vydaných zväzkov prameňov. Ich dôležitú súčasť totiž tvorila kvalitná obrazová príloha. V prvom zväzku to bolo šesť strán mapiek, v druhom zväzku dokonca jedenásť strán mapiek, dve strany rekonštrukcií a schém bitiek a 11 strán farebných obrázkov. V treťom zväzku sa našlo miesto len pre niekoľko čierno-bielych dobových grafík s vojenskou tematikou. Hoci autori v úvode upozorňujú, že sa tak stalo z priestorových dôvodov, je škoda, že sa nenašlo aspoň dvadsať strán pre publikovanie dobových ilustrácií. V nasledujúcich obdobiach a zväzkoch, ktoré sa im budú venovať, budú rôzne ilustrácie tvoriť čoraz dôležitejšiu zložku či už to budú zbrane, portréty významných vojenských predstaviteľov, historické obrazy bitiek a iných vojenských udalostí, ale napr. aj vyobrazenia vyznamenaní. Domnievame sa, že autori nasledujúcich zväzkov by nemali rezignovať na vynechanie obrazového materiálu, pretože na nejaké samostatné edície ikonografického pramenného materiálu s dôkladným rozborom nemôžeme očakávať (hoci už vyšli aj *Vojenské dejiny Slovenska slovom a obrazom*).

Tretí zväzok zakončil, podľa nášho názoru, úspešne prvú časť prameňov k vojenským dejinám Slovenska, venovanú najstaršiemu obdobiu a stredovekému obdobiu. S menšou výčitkou o vynechaní obrazovej prílohy v treťom zväzku, tvoria všetky tri časti pomerne ucelebný pohľad na najstaršie obdobia a pripravili tak pôdu pre spracovanie ďalších období.

Pavol Valachovič

KOURA, Jan. *ZÁPAS O VÝCHODNÍ STŘEDOMOŘÍ. ZAHRANIČNÍ POLITIKA SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH VŮČI ŘECKU A TURECKU V LETECH 1945-1953.* Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-468-4.

V roku 1947 oznámila Veľká Británia americkej administratíve, že nedisponuje dostacujúcimi prostriedkami na to, aby udržala v Grécku a Turecku, v svojich tradičných sférach vplyvu, politickú stabilitu. Americká zahraničná politika tak stála pred pochmúrnymi vyhlídkami na vývoj v oblasti východného Stredomorja. Najhorší scenár obsahoval pád „pro-západne“ orientovanej monarchie a nástup komunistov v Grécku na jednej strane, a obnovený tlak Sovietskeho zväzu na Turecko, kľúčový „nárazníkový štát“ a „bránu,“ cez ktorú prúdili do zotavujúcej sa Európy zásoby iránskej ropy,¹ na strane druhej. Trumanova administratíva dospela k svojmu rozhodnutiu pomerne rýchlo. V oblasti nahradila svojho britského spojencu a poskytla Grécku i Turecku vojenskú, politickú i ekonomickú pomoc. Týmto rozhodnutím americkej ministerstvo zahraničných vecí len potvrdilo geopolitickú a strategickú dôležitosť oboch krajín vo svojich plánoch. Súboj o Grécko a Turecko, ktorý výrazne prispel k zmene americkej zahraničnej politiky, je predmetom monografie *Zápas o východní Středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945-1953* mladého historika z Karlovej univerzity v Prahe, Jana Koura.

Kniha je okrem úvodu a záveru prehľadne rozdelená na osem kapitol. Prvá kapitola sa venuje vymedzeniu stratégie zadržovania (*strategy of containment*), ktorú autor považuje za príklad tzv. „veľkej stratégie“ (*grand strategy*). Východiskom pre analýzu americkej zahraničnej politiky je koncepcia zadržovania amerického diplomata, historika a politického poradcu Georgea F. Kennana.

V druhej kapitole práce, nazvanej *Íránská krize a první pokusy o formulaci strategie zadržování*, hľadá autor korene stratégie zadržovania. Popisuje vývoj, ktorý prispel k vytvoreniu tohto základného konceptu americkej politiky 20. storočia. Jeho základy hľadá už v období konca druhej svetovej vojny, v politike Sovietskeho zväzu v Iráne a zvyšujúcim sa napätím medzi USA a ZSSR, „Dlhom telegram“ Georgea Kennana a čiastočne i v známom Fultonskom prejave Winstona Churchilla. Druhá kapitola slúži na pochopenie dôvodov, ktoré viedli lídrov USA k zvýšenému záujmu o situáciu na Blízkom východe a východnom Stredomorí. Súčasťou kapitoly je aj analýza príčin zhoršovania americko-sovietskych vzťahov a hľadanie prvých formulácií novej americkej politiky voči ZSSR.

Tretia a štvrtá kapitola sa venujú vývoju v Grécku a Turecku tesne po druhej svetovej vojne. Tretia kapitola sa zaoberá tzv. tureckou krízou z roku 1946, štvrtá problémami, ktoré postihli po vojne Grécko. Rovnako ako v druhej kapitole, i v tejto sa Koura snaží predovšetkým hľadať korene amerického záujmu o tento región. Sústreďuje sa však už konkrétne na Grécko a Turecko. Sleduje počiatky vzniku a postupnej implementácie americkej politiky zadržovania v kontexte zhoršujúcich sa vzťahov medzi Sovietskym zväzom a Spojenými štátmi. Súčasťou štvrtej kapitoly je aj analýza tzv. Cliffordovej správy, ktorá mala do istej miery vplyv na vytvorenie Trumanovej doktríny.

V nadväznosti na analýzy z predchádzajúcich kapitol sa autor v piatej kapitole zamerá už priamo na samotnú „Trumanovu doktrínu“. Kapitola s názvom *Trumanova doktrína*

¹ 75 % ropy, ktorú západná Európa dovážala, pochádzala z tejto oblasti. PATTERSON, James T. *Grand Expectations: the United States, 1945-1974.* New York, Oxford : Oxford University Press, 1997, s. 126. ISBN 978-80-1951-179-74; YERGIN, Daniel. *Shattered peace: the origins of the cold war and the national security state.* London : A. Deutsch, 1990, s. 282-286. ISBN 978-014-01217-73; detailnejšie KUNIHOLM, Bruce R. *U.S. Policy in the Near East : The Triumphs and Tribulations of the Truman Administration.* In LACEY, Michael J. (ed.). *The Truman Presidency.* Washington D. C., Cambridge : Cambridge University Press, 1989, s. 299-338. ISBN 978-052-137-55-97.

a její vliv na další směřování strategie zadržování sa snaží postihnúť príčiny, ktoré viedli k postupnému vyhláseniu a začiatku používania tejto doktríny. Autor sa rovnako snaží v tejto kapitole odpovedať na otázku, „či je možné túto doktrínu považovať za začiatok univerzalistického prístupu pri implementácii stratégie zadržovania“ (s. 22).

Šiesta kapitola sa zaoberá spôsobom, ako konkrétne vplýval americký „zákon o pomoci Grécku a Turecku“ na vnútorné záležitosti oboch krajín. Autor sa snaží zodpovedať i na otázku, či a akým spôsobom bola americká pomoc pre obe krajiny prospešná, a tiež akým hrozbám museli kvôli nej naopak čeliť. Súčasťou kapitoly je tiež komparácia rozličného prístupu Američanov k Turecku a Grécku. Cieľom celej kapitoly je odhalenie a analyzovanie konkrétnych krokov americkej administratívy pri politickej, vojenskej a ekonomickej pomoci svojim novým stredomorským spojencom.

Nasledujúca kapitola, *Marshallův plán a jeho implementace v Řecku a Turecku*, je, ako jej názov prezrádza, analýzou ekonomickej dimenzie stratégie zadržovania. Tá bola v oboch stredomorských krajinách realizovaná predovšetkým pomocou Marshallovho plánu.

V poslednej kapitole sa autor snaží vysvetliť dôvody, prečo sa približne od roku 1948 pozornosť USA začala pomaly koncentrovať skôr na západnú Európu, a Turecko i Grécko stratili na istú dobu (do popredia sa dostali znova v súvislosti s kórejskou vojnou) v americkej zahraničnej politike svoje ústredné postavenie. Súčasťou kapitoly je i analýza dokumentu NSC 68 a jeho vplyvu na militarizáciu stratégie zadržovania. Prácu uzatvára stručný záver, zoznam skratiek, detailný zoznam použitej literatúry a prameňov a menný register.

Napriek tomu, že ide o mladého historika, pre ktorého je táto monografia „prvotinou“, ide o bádateľsky vyspelú prácu. V úvode autor definuje svoje ciele, vysvetľuje chronologické vymedzenie práce, analyzuje dostupnú literatúru (tá sa delí na tradicionalistický (ortodoxný), revizionistický a post-revizionistický prístup, s. 12-14) a upozorňuje na nástrahy, ktoré môže výskum v tejto oblasti priniesť. Monografia je taktiež prehľadne rozdelená a logicky štruktúrovaná, čitateľ sa v nej bez problémov orientuje. Koura pracoval s úctyhodným počtom sekundárnej literatúry, práci nechýbajú ani všetky dôležité primárne pramene a archívne dokumenty, ktoré autor podrobil vyčerpávajúcej analýze (navštívil *The National Archives of the United States at College Park v Marylande*, *Harry S. Truman Library v Missouri* i *The National Archives in Kew* v Londýne). Z tohto pohľadu je k práci len ťažké niečo dodať.

Významným prínosom monografie je detailná analýza zahraničnej politiky Spojených štátov v druhej polovici štyridsiatych a na začiatku päťdesiatych rokov. V tomto období sa totiž formulovali základné tézy, na ktorých potom americká politika stála po celé obdobie „studenej“ vojny. Na príklade Grécka a Turecka Jan Koura predvádza spôsob, akým „uvažovali“ americkí politici, ako sa menili vzťahy na medzinárodno-politickej scéne i medzi samotnými supervelmocami. Detailne, no zároveň prehľadne vysvetľuje, čo prispelo k počiatočným formuláciám, vytvoreniu a následnej implementácii stratégie zadržovania i Trumanovej doktríny – dvom základným konceptom americkej zahraničnej politiky v 20. storočí. Autor poodhaľuje i príčiny a procesy, ktoré prispeli k vzniku „studenej vojny“, a tým i k vytvoreniu sveta, v ktorom žijeme dnes.

V tomto zmysle má práca pre českú a slovenskú historiografiu zásadný význam. Môže nám pomôcť pochopiť procesy ktoré viedli k vytvoreniu americkej zahraničnej politiky, ktorá následne bezprostredne ovplyvnila i vývoj v Československu. Okrem toho práca podobného charakteru, (t. j. ktorá by sa týmto spôsobom venovala špecificky a podrobne v danom období americkej politike voči Grécku a Turecku v kontexte vznikajúcej studenej vojny a tvorby zahraničnej politiky USA), chýba i v západnej historiografii.

Za pozitívum práce považujem (predovšetkým preto, že to nie je v českej a slovenskej historiografii vždy pravidlom) i dobré previazanie úvodu a záveru. V závere autor v struč-

nosti odpovedá na otázky, ktoré si v úvode položil a v skratke vysvetľuje dôvody, ktoré ho k daným záverom viedli.

Napriek evidentnej enormnej snahe sa autorovi nepodarilo vyhnúť niekoľkým menším nedostatkom a chybám. Ako som už spomenul, Koura pracoval so širokým spektrom odbornej sekundárnej literatúry (autori ako John L. Gaddis, Melvyn P. Leffler, Daniel Yergin, Walter Isaacson a Evan Thomas či Thomas Patterson), i tak sa mu ale nepodarilo podchytiť všetky práce venujúce sa danej problematike. Chýbajú napríklad (i keď už staršie) práce profesora Bartona J. Bernsteina,² Konstantinosa Tsoukalasa,³ Amikama Nachmaniho⁴ či všeobecnejšie práce autorov ako Jamesa Pattersona⁵ a podobne. Okrem toho by práci podobného charakteru prospelo i doplnenie prameňov sovietskej, tureckej a gréckej proveniencie, i keď to nebolo zámerom autora, ktorý sa v práci sústredil len na samotnú americkú politiku.

Jedným dychom však treba dodať, že sekundárnej literatúry a autorov venujúcich sa počiatočným štádiám studenej vojny je nepreberné množstvo. Podchytiť úplne všetky práce, ak to je vôbec v ľudských silách, by bolo extrémne zdĺhavé a v konečnom dôsledku i kontraproduktívne. Autor pracuje s viac ako reprezentatívnou vzorkou prác, a najdôležitejšie doteraz vydané práce k danej problematike podchytil a zvládol i prácu s nimi.

Koura pomerne často pracuje s termínom „západ“ (napr. *západní sféra vlivu* na s. 16, *Západ* na s. 227 a ďalej v celej práci). I keď ide o pomerne ustálený a v odbornej i laickej literatúre často používaný termín, možno by nebolo na škodu v úvode práce definovať, čo presne autor pod týmto termínom myslí. Obdobie, ktorému sa v monografii venuje, je charakteristické istou „neustálenosťou“ jednotlivých „blok“ a pre čitateľa bez náležitého prehľadu či historického vzdelania by to mohlo pôsobiť májucim dojmom.

Kniha obsahuje i niekoľko menších faktografických chýb. Napríklad na strane 88 v poznámke pod čiarou č. 17 autor uvádza, že britský ministerský predseda Winston Churchill „odletel do Moskvy a 9. října 1944 (9. oktobra 1944 – pozn. J. D.) podepsal se Stalinem dohodu o rozdělení vlivu ve východní Evropě“. Tzv. „percentová dohoda,“ známa tiež ako „darebácky dokument“ (*Naughty document*), bola skutočne dohodou medzi Churchillom a Stalinom, avšak nikdy ju ani jeden z protagonistov nepodpísal. Bol to „zdrap“ papiera,⁶ na ktorý Churchill napísal názvy jednotlivých krajín a doplnil ich percentami vplyvu medzi Britániou a Sovietskym zväzom. Stalin si mal tento papierik údajne pozrieť a ústne odsúhlasiť. Žiadna zo zúčastnených strán (Spojené kráľovstvo, Sovietsky zväz a Spojené štáty americké, ktoré zastupoval veľvyslanec v Moskve Avarrell Harriman) túto dohodu nikdy nepotvrdila. Tieto chyby ale nie sú nijak zásadné, v podstate nemajú vplyv na hlavnú myšlienkovú líniu práce a nenarušujú ani celkový veľmi dobrý dojem z práce.

² Predovšetkým BERNSTEIN, Barton J. (ed.). *Politics and policies of the Truman Administration*. Chicago : Quadrangle Books, 1974, bez ISBN; BERNSTEIN, Barton J. – MATUSOW, Allan J. (eds.). *The Truman Administration : a documentary history*. New York : Harper & Row, 1968, bez ISBN a ďalšie.

³ TSOUKALAS, Konstantinos. *The Greek Tragedy*. Harmondsworth : Penguin Books, 1969. Bez ISBN.

⁴ Napríklad NACHMANI, Amikam. *Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-1949*. In. *Journal of Contemporary History*, 1990, Vol. 25, No. 4. s. 489-522. ISSN 0022-0094; NACHMANI, Amikam. *International intervention in the Greek Civil War: the United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*. New York : Praeger Publishers, 1990. ISBN 0-275-93367-9, čiastočne aj NACHMANI, Amikam. *Israel, Turkey, and Greece: uneasy relations in the East Mediterranean*. London : Cass, 1987. ISBN 978-07-14633-213.

⁵ Napríklad PATTERSON, James T. *Grand Expectations: the United States, 1945-1974*. New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. ISBN 978-80-1951-179-74, najmä strany 126-130; alebo PATTERSON, James T. *America in the twentieth century : a history*. Fort Worth, London : Harcourt College Publishers, 2000. ISBN 978-01-55078-604.

⁶ Tento „papier“ sa dokonca zachoval. Nachádza sa v Britskom národnom archíve v londýnskom Kew a na vyžiadanie je prístupný pre bádateľov. The National Archives in Kew, PREM 3/66/7.

Zápas o východní Středomoří Jana Kouru je poctivo napísaná a ako po odbornej, tak po čitateľskej stránke veľmi vydarená práca. Ponúka triezve a ideologicky nezaťažené interpretácie americkej politiky v počiatočnej studenej vojny, pre našu historiografiu tak potrebné. Historik, ktorý sa v našich podmienkach chce venovať výskumu americkej zahraničnej politiky, prípadne dejinám studenej vojny, by túto prácu rozhodne nemal vynechať.

Jakub Drábik

ANOTÁCIE, GLOSÝ

RICHARD, Carl J. *AMERICKÁ INVAZIE DO RUSKA*. Praha : Pragma, 2013, 159 s.

Autor knihy – americký historik Carl J. Richard sa v predmetnej knihe venuje málo známej prítomnosti amerických jednotiek v Rusku na Sibíri v rokoch 1918 – 1920. V prvej kapitole sa stručne zaoberá prvou svetovou vojnou a vývojom na západnom a východnom fronte a tiež ruskej revolúcii, ktorá vypukla v roku 1917. S ňou priamo súviselo aj vyslanie amerických jednotiek na Sibír. Pohnútkam, ktoré k tomu viedli amerického prezidenta Woodrowa Wilsona autor venoval samostatnú kapitolu. Analyzuje tu šesť rôznych hypotéz, ktorými sa táto intervencia vysvetľuje. Podľa niektorých teórií za vyslaním vojakov stáli správy o tom, že sa Sibír snažia ovládnuť nemeckí zajatci.

Podľa ďalších teórií mali americké jednotky zabrániť intervencii Japonska na Sibíri, pomôcť československým légiiam a protibolševickým jednotkám, ktoré ovládali časť Sibíri, zvrhnúť bolševickú moc a prípadne obnoviť východný front. Okrem prítomnosti amerických vojsk poskytovali Spojené štáty aj finančnú a materiálnu pomoc bielogvardejcom a československým légiiam.

Za veliteľa americkým jednotiek na Sibíri bol menovaný generálmajor William S. Graves, ktorý dňa 2. septembra 1918 pricestoval do Vladivostoku. V tejto oblasti v tom čase nebola takmer žiadna správa. Proti bolševikom tu bojovali bielogvardejci, a rozsiahle územie ovládal admirál Kolčak. Nachádzali sa tu japonské jednotky, ktoré svoju prítomnosť odôvodňovali bojom proti bolševizmu a československé légie, ktoré kontrolovali Transsibírsku magistrálu a cez Vladivostok opúšťali ruské územie. Úlohou amerických jednotiek v tejto neprehľadnej situácii sa stalo stráženie Transsibírskej magistrály a sučanských uhľových baní.

Keď sa 11. novembra 1918 skončila prvá svetová vojna a medzinárodný politický postoj voči Rusku sa začal prejednávať na mierovej konferencii v Paríži, zostali americké jednotky naďalej na Sibíri. Mali zabrániť predovšetkým Japonsku v ovládnutí Sibíri a severného Mandžuska a bojovať proti bolševikom.

Po tom, čo sa situácia na Sibíri zmenila, bielogvardejské vojská sa začali sťahovať, zrútila sa Kolčakova vláda a bolševici začali obsadzovať mestá na Sibíri, rozhodlo sa v decembri 1919 o stiahnutí amerických jednotiek späť do vlasti. Dňa 17. januára 1920 odišiel prvý kontingent vojakov a 1. apríla 1919 posledný spolu s generálom Gravesom. Tým sa skončila krátka epizóda prítomnosti amerických vojsk na ruskom území, ktorá si však vyžiadala 170 mŕtvych a 52 zranených vojakov.

Autor svoju knihu rozdelil do šiestich kapitol. Určitým nedostatkom knihy zo slovenského pohľadu je to, že autor v súvislosti s československými légiiami používa výraz „české légie“ a o jej príslušníkoch ako o „Čechoslovákoch“. Určitým nedostatkom je taktiež absencia poznámkového aparátu a zoznam použitých prameňov a literatúry.

Jana Zaťková

BENKO, Juraj. *BOLŠEVIZMUS MEDZI VÝCHODOM A ZÁPADOM (1900 – 1920)*. Bratislava : Historický ústav SAV v Prodan, s. r. o., 2012, 218 s. ISBN 978-80-89396-18-4.

Knihou *Bolševizmus. Medzi východom a západom (1900-1920)* sa venuje obdobiu vzniku kľúčových ideologických a organizačných princípov komunistického hnutia. V centre jej pozornosti stojí politická doktrína ruských bolševikov od jej vzniku, na okraji ruského politického života až po jej ideologické a politické presadenie sa na

pôde III. Komunistickej internacionály po Veľkej vojne (termín prvá svetová vojna sa začal používať neskôr), keď sa stala univerzálnou doktrínou medzinárodného komunistického hnutia. Cieľom boľševizmu bola svetová socialistická revolúcia a nastolenie komunizmu na celom svete!

Dielo sa člení na 2 časti: IDEOLÓGIA REVOLÚCIE (kapitoly 1. Európa: kríza marxistickej ortodoxie, 2. Rusko: boľševická revízia) a ORGANIZÁCIA REVOLÚCIE (s kapitolami 3. Rusko a stredná Európa, 4. Komunistickej internacionála – od integrácie k disciplinácii) a má 34 podkapitol.

Stredobodom publikácie je úvodná etapa boľševizmu – od jeho vzniku (na II. zjazde SDRSR v roku 1903, organizačnom osamostatnení sa na pražskej konferencii 1912, založení vlastnej RKP(b) 1917) ako politickej ideológie, až po presadenie jeho hlavných princípov v komunistickom hnutí po prvej svetovej vojne, ktorá bola hlavným medzníkom jeho vývoja.

Prvá časť je venovaná boľševizmu ako doktríne pred rokom 1917, ktorá vniesla do socialistického hnutia v Rusku i v Európe špecifické ideologické inovácie. Po prvej svetovej vojne sa stala definitívne súčasťou ideológie medzinárodného komunistického hnutia. Svetová vojna bola medzníkom histórie, ktorá s politickými a sociálnymi dôsledkami prispela k udalostiam, že nositelia boľševickej doktríny – RKP(b) prišli v Rusku k moci, čo významne vplývalo na radikalizmus socialistického hnutia v Európe. Sústreďuje sa na jej určujúce črty a míľniky vývoja od vzniku až po prvé kroky jej expanzie a univerzálnosti.

Druhá časť sa zaoberá vývojom organizačného aparátu, ktorý išiel ruka v ruku s centralizáciou a disciplínou organizácie, poznačený rastúcou boľševickou dominanciou a ktorý prenášal revolučný program z Ruska do strednej a západnej Európy a vyvrcholil formovaním a vytvorením Komunistickej internacionály (III. KI 1919). Ďalej vývojom boľševického programu do strednej Európy na konci vojny a počas prvých rokov

po nej s cieľom uskutočniť svetovú revolúciu. Pozornosť je venovaná významnému elementu tohto procesu – tisícom vojnových zajatcov po návrate domov. Jednotlivé podkapitoly popisujú boľševickú propagandu a organizáciu komunistického hnutia v strednej Európe, koordinovanú z Moskvy. Rozoberajú štýl a prostriedky šírenia tejto ideológie, rozvíjajúcej sa v tomto regióne. 21 podmienok pre prijatie do KI znamenalo konečné ideologické víťazstvo boľševickej verzie komunizmu.

Kniha postihuje základné črty boľševizmu ako politickej ideológie, jej vzniku, vývoja a expanzie do strednej Európy. Prináša nový pohľad na „ošúchanú“ tému na základe najnovších poznatkov skúmaním „starých“ dokumentov a štúdiami mnohých autorov.

Na konci knihy je „Výberový biografický slovník“ zameraný na menej známe osobnosti komunistického hnutia v strednej Európe.

Obľúbeným a často opakovaným slovom autora je „diskurz“ a vymyslené termíny „disciplinácia, spontaneita...“, čím chce dať tomuto významnému dielu ešte viac exaktnosti.

Ludovít Jančo

RŽEVSKÁ, Jelena. ZÁPISKY VÁLEČNÉ TLUMOČNICE. O VOJNE. AKO SOM JU VIDELA, POČÍNAJÚC BITKOU O MOSKVVU AŽ PO POSLEDNÉ DNI V HITLEROVOM BUNKRI, A O STALINOVOM POKUSE PREPÍSAŤ DEJINY PO SVOJOM. PRAHA – LYTOMYŠL : Nakladatelství PASEKA, 2012, 368 s. ISBN 978-80-7432-179-5.

Z nevydanej poslednej verzie ruského originálu Записки военного переводчика preložil Libor Dvořák.

Рогучічка ЇА Елена Мойсеевна Каганович Ржевская pôsobila ako tlmočnica a prekladateľka v jednotke SMERŠ (Smrť špiónom – osobitných oddielov NKVD, o čom sa vôbec nezmieňuje) na veliteľstve 30. armády gen. Leljušenka

a 3. údernej armády 1. bieloruského frontu, s ktorou po 4 rokoch trvajúcej cesty Ruskom, Poľskom a Nemeckom prišla až do Vodcovho fűhrerbunkra v Berlíne.

Autorka knihy spisovateľka Jelena Mojssejevna Kaganová si zvolila pseudonym Rževská po 2. svetovej vojne ako pamiatku na boje o mesto Ržev v rokoch 1942 – 1943. Vojna je jej celoživotným námetom, na túto tému napísala 6 románov. Bola prítomná pri dobytí Berlína a Hitlerovho bunkra, pri objavení a identifikácii jeho mŕtvol spolu s vysoko postavenými členmi SS. Dlhé roky musela o tejto pravde mlčať. Popisuje rôzne pohľady na vojnu, dokumentuje čierne-biele odtiene vojnovnej existencie a snaží sa čo najvernejšie opísať udalosti, ktorých bola očitou svedkyňou. Podrobne opisuje dobytie Berlína a pátranie po Hitlerovom tele. Stala sa hlavným aktérom histórie pri identifikácii Hitlera, odkryla pravdu, ako to bolo so vznikom mýtu o Hitlerovom prežití a akú úlohu v tejto kauze hral Stalin. Zápisky vojnovej tlmočnice a prekladateľky sú žánrovo rozptáte na hranici mnohohlasného románu – historického dokumentu, denníkových záznamov a filozofického rozjímania. Možno ich čítať ako ženskú prózu, modernú detektívku či ako vojnové denníky a dokumenty napriek tomu, že sa často opakuje. V knihe sú sivo podfarbené cudzie hlasy alebo výpisky z denníkov a dokumentov. Rževská si počas celej vojny napriek prísnemu zákazu viedla osobný denník, do ktorého si prepisovala texty listov nemeckých vojakov a ich rodín, vojnových správ, príkazov, vyjadrení, denníkových záznamov. Veľkou prednosťou knihy je, že sa čitateľovi prihovára s pokorou a skromnosťou. Autorka sa snaží dokázať, že utajenie informácií o Hitlerovej smrti bolo zabezpečené so Stalinovým vedomím. V ZSSR musela čakať dlhých 20 rokov na okamih, keď bude môcť aspoň čiastočne začať hovoriť o dlho zamlčovanej pravde a po vyše 60 rokoch písať, čo sama prežila. Šokujúco pôsobí aj odhalenie osudov dvoch kľúčových nemeckých svedkov (Käthe Heusermannová, Fritz Echtmann), ktorí sa

v Berlíne zúčastnili na identifikácii Hitlerovej mŕtvol, ktorí boli potom odvezení do ZSSR. Pochybnosti a špekulácie o Hitlerovej smrti sa asi nikdy neskončia.

Dielo, ktorým autorka odhalila záhadu storočia, má sedem kapitol. Prvou je *Moskva, 1941. Cesta do neznáma*, rozprávajúca ako sa z inštitútu, prácou v továrni, zdravotníckym a tlmočnickým kurzom dostala na front. Pokračuje *Rusko, 1942-1943 Cesty vojny*, v ktorej opisuje prvé tlmočenie, dedinu Zajmičše a mesto Ržev, ktoré jej prirástlo k srdcu. Tretia kapitola *Európa, 1945. Vzďialené dundenie*, v ktorej rozoberá boje o Varšavu (ale ich nekomentuje) a dni strávené na jej predmestí Praga, ďalej mesto Bromberg/Bydhošť s jeho väzením a oslobodením zajatcov, ako i boje a oslobodenie mesta Poznaň s jeho pevnosťou. Najrozsiahljšia je štvrtá kapitola *Berlín, máj 1945* opisujúca posledné dni vojny, záverečné boje o Berlín, fűhrerbunker, objavenie Goebbelsových denníkov. Berlín 2. mája padol, 4. mája boli objavené mŕtvolky Goebbelsa s rodinou a dve obhorené telá muža a ženy (Adolfa Hitlera a Evy Braunovej), v noci z 5. na 6. mája boli odvezené (do Buchu na okraji Berlína, odtiaľ do mesta Finow pri Berlíne a nakoniec do Moskvy). O ich smrti kolovali rôzne fámy, ale rozhodujúcim argumentom bola šarlátová škatuľka s Hitlerovým chrupom a svedkom Mengershausenom. Dôležití svedkovia boli Otto Gűnsche (Hitlerov pobočník), Johan Rattenhuber (šéf Hitlerovej ochranky), Harry Mengershausen (esesák z Hitlerovej ochranky), Heusermannová (asistentka stomatóloga). Pokračuje ešte koniec vojny. Nasleduje kapitola *Moskva 1965*, opisujúca rozhovor s maršalom Źukovom o tom, čo si obaja zapamätali. Posledné dve kapitoly *Moskva, január 2006 a marec 2006* sú rozhovory s vnučkou Ljubou o tom, čo si nemôže pamätať a o tom, čo nesmie byť zabudnuté.

V závere diela je skromných 10 strán príloh dobových fotografií a dokumentov a poznámky prekladateľa.

Eudovít Jančo

BALÁŽ, Anton. *TRANSPORTY NÁDEJE*.
Bratislava : Marenčin PT, 2010, 229 s.
ISBN 978-80-8114-034-1

Slovenský prozaik, publicista, scenárista a dramatik sa už od polovice 90. rokov minulého storočia venuje osudom slovenských Židov po druhej svetovej vojne. V predmetnej publikácii sa zameral na povojnové vysťahovanie židovských obyvateľov do Izraela, ktoré rekonštruuje zo zachovaných archívnych dokumentov a spomienok pamätníkov. Opisuje priebeh jednotlivých etáp vysťahovania, okolnosti ich realizácie, ako aj motívy, ktoré jednotlivcov i celé skupiny k tomuto kroku viedli. Dokumentuje činnosť Palestínskeho úradu v Bratislave a tiež nespochybniteľný podiel niektorých slovenských politikov a iných osobností, bez ktorých by „alija“ nielen slovenských, ale aj poľských, maďarských a rumunských Židov neprebehla v takom masovom rozsahu a v takých prijateľných podmienkach. Autor zdôvodňuje použitie slova transport v názve publikácie: „... evokuje prevažne inú osobnú i dejinnú skúsenosť – stal sa krutým fenoménom 20. storočia a najmä stredoeurópski Židia ho vnímali ako symbol hlbokého ľudského poníženia a nesmierneho fyzického utrpenia ... V svojej menej hrozivej podobe sa v povojnovom období zmenil na odsunový či repatričný transport. Na Slovensku i v Čechách, kadiaľ ním odchádzali do novej vlasti tisícky stredoeurópskych Židov, sa stal symbolom nádeje.“

Protižidovské nálady, rôzne incidenty, násilnosti, výtržnosti i demonštrácie v rokoch po skončení vojny dokumentuje A. Baláž na základe osobných výpovedí. Venuje sa tiež udalostiam v Topoľčanoch v septembri 1945, výtržnostiam na partizánskom zjazde v Bratislave v auguste 1947 a ich spravodajským manipuláciám a iným prejavom antisemitizmu na Slovensku.

Okrem ústretového postoja Československa k židovskej vysťahovaleckej akcii sa autor zmieňuje aj o podpore vzniku samostatného izraelského štátu v Palestíne a o výcviku vojenskej jednotky židovských dobro-

voľníkov – Hagany, ktorej značné percento tvorili príslušníci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR.

V prvých „transportoch nádeje“ boli príslušníci mládežníckej sionistickej organizácie Hašomer Hacair, ktorí odchádzali ako mladí, sebavedomí slovenskí Židia z bratislavskej stanice do talianskych prístavov, potom loďami do Haify a nakoniec do vysnívaných kibucov. Po vzniku štátu Izrael pracovalo hnutie na Slovensku v 14-miestnych pobočkách a udržiavalo tri prípravné strediská na vysťahovanie, aj internát mládeže v Bratislave. Po opustení Slovenska poslednou veľkou organizovanou skupinou Hašomer Hacairu, v júni 1949, zostali v Československu už len členovia jej vedenia a menší počet starších členov pôsobiacich v Palestínskom úrade.

Na úspešnom priebehu desiatok veľkých vysťahovaleckých transportov mali výrazný podiel povereník vnútra Daniel Okáli, pracovník Povereníctva sociálnej starostlivosti Ľudovít Kalina, prednosta pasového sektoru administratívneho odboru Povereníctva vnútra Mikuláš Horský a ďalší. Slovenskí Židia, ktorí prežili holokaust a rozhodli sa vysťahovať do Izraela, mohli vďaka takýmto ľuďom odísť legálne a za relatívne dôstojných podmienok.

Až do októbra 1948 vydávali cestovné pasy oblastné veliteľstvá NB v Košiciach a v Bratislave, pasový sektor Povereníctva vnútra bol len odvolacou inštitúciou. Do konca roka 1948 vydával pasy pasový sektor s tým, že žiadosti postupoval na preverenie Zvláštnemu útvaru ŠtB. Na jar 1949 Ministerstvo vnútra v Prahe zaviedlo novú prax, podľa ktorej sa vystavovali len tzv. zájazdové súpisky hromadne pre celú skupinu. V júli bolo však opäť nariadené vydávať vysťahovalcom do Izraela cestovné pasy.

V období najintenzívnejšej vysťahovaleckej vlny slovenských Židov (od februára do októbra 1949) technicky a organizačne zabezpečoval vysťahovanie Palestínsky úrad v Bratislave. Finančne ho satureoval American Joint Distribution Committee,

ktorého všetky podporné a sociálne aktivity boli na prelome rokov 1949/1950 označené za nepriateľské a jeho činnosť bola zakázaná a kriminalizovaná.

Československo sa stalo jednou z významných utečeneckých ciest aj pre poľských Židov po rozsiahlych protižidovských demonštráciách a pogromoch v Kielciach. Židovskí utečenci boli najskôr sústredzovaní v utečeneckom tábore v Devínskej Novej Vsi a na iných miestach. Pracovníci Povereníctva sociálnej starostlivosti ich preverili, vystavili repatriačnú listinu, odovzdali Židovskej náboženskej obci, ktorej zamestnanec odprevadil transport na pohraničnú pasovú kontrolu do Devínskej Novej Vsi a v Marchegu odovzdal členom Židovskej náboženskej obce a Palestínskeho úradu z Viedne, odkiaľ boli dopravovaní do Palestíny.

Do roku 1949 prechádzali cez Bratislavu aj transporty židovských utečencov z Poľska, Maďarska, Rumunska bez väčších problémov. Po zastavení transportov v krajinách sovietskeho bloku sa relatívne pokojný odchod zmenil na strastiplný únik.

V osobitnej kapitole sa autor venuje emigrácii maďarských Židov, ktorú maďarská vláda zakázala koncom roka 1948, a začiatkom roka 1949 bola zastavená aj činnosť Ústredného zväzu sionistov a jeho mládežníckych organizácií. Židovskí občania sa preto rozhodli pre útek na Slovensko, aby sa potom cez jeho otvorené hranice dostali do Rakúska a odtiaľ do Izraela. Po procese s maďarským komunistickým politikom László Rajkom „bricha“ – útek maďarských Židov nadobudol dramatickú podobu.

Po ilegálnom prekročení maďarsko-slovenských hraníc boli niektorí maďarskí Židia po krátkom pobyte v Bratislave vyhostení za rakúske hranice, ďalšie skupiny boli sústredené v utečeneckých táborech, mládežníckych internátoch, vo väzniciach policajných trestných súdov v Bratislave, Štúrove, Nových Zámkoch, dokonca v Táboře nútej práce v Novákoch, kde najskôr museli svoj židovský pôvod hodnoverne preukázať a potom čakať na vystaňovateľské víza a sú-

hlas povereníka vnútra na prepustenie z tábora. Transporty sa odbavovali pod kontrolu Štátnej bezpečnosti.

Autor sa zmieňuje aj o procese so slovenskými židovskými buržoáznyimi nacionalistami, o procesoch s pracovníkmi Palestínskeho úradu v Bratislave, o nových začiatkoch židovských prisťahovalcov v izraelskej vlasti, o ich vzťahu k Slovensku. Čitateľ má možnosť stretnúť sa s osudmi a spomienkami významných osobností slovenskej židovskej komunity – Jehuda Lahav, Leo Kohút, Pavol Frommer, Tibor Kardoš, bratia Lazarovci, Lepold Lahola, Michael Ravida a mnohí ďalší.

Božena Šedová

IVANTYŠYNOVÁ, T. – KODAJOVÁ, D. a kol. *VÝCHODNÁ DILEMA STREDNEJ EURÓPY*. Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy (SDKSVE) v spolupráci s HÚ SAV, 2010, 253 s. ISBN 978-80-970376-1-1

Kniha na viac ako 250 stranách prináša články autorov z Ruska (7), Česka (3) a Slovenska (7), ktoré sa venujú premenám vzťahov Ruska a strednej Európy od začiatku 19. storočia až po koniec studenej vojny a rozpad ZSSR. Publikácia je výsledkom spolupráce Historického ústavu SAV a Komisie historikov Slovenskej republiky, a Ruskej federácie.

Kniha ponúka množstvo informácií o vzájomnej interakcii Ruska s regiónom strednej Európy, ako aj o premenách vnímania jeho obrazu v európskej i svetovej politike a kultúre medzi obyvateľmi Slovenska. Ponúka sa tak možnosť vyrovnania sa so slovanskou tradíciou a objektívneho zhodnotenia pozitív i negatív. Jednotlivé časti publikácie sú dôkazom, že idea slovanskej spolupatričnosti nie je ani zďaleka späť iba so slovenským konzervativizmom alebo komunistickým totalizmom.

V úvodnom vstupe PhDr. Tatiana Ivantyšinová, CSc. sa snaží odpovedať na otázku, aké boli väzby strednej Európy

s európskym východom, ktorý predstavovalo cárske Rusko, Sovietsky zväz a Ruská federácia po roku 1990.

Kniha sa skladá z dvoch častí: *Rusko a Európa* a *Slovensko medzi Východom a Západom*. Prvá časť ponúka pohľad na problém v širšej dimenzii, v ktorej sa rozoberajú problémy ako obraz Ruska medzi národmi habsburskej monarchie v 19. storočí a rôzne výklady a koncepcie ideológie panslavizmu. Napokon aj vzťah prezidenta ČSR Edvarda Beneša k Sovietskemu zväzu počas 2. svetovej vojny či ruská zahraničná politika po roku 1990.

Druhá časť je zameraná na vzťahy Slovenska s Ruskom a na problém, či sa Slováci cítili v priebehu posledných storočí ako súčasť východného alebo západného sveta. Témou jej kapitol sú, okrem iného, aj premeny rusofilstva u Slovákov, čs. legionári počas ruskej občianskej vojny, názory ruských diplomatov na emigráciu Slovákov do USA, reflexia slovensko-rusínskeho rozhrania v slovenskom národnom hnutí či politický slavizmus v slovenskom zahraničnopolitickom myslení po roku 1989.

Ako prvý príspevok je uvedený *Obraz Ruska u neslovanských a slovanských národov habsburskej monarchie* doc. Dušana Škvarnu, PhD.

Nasleduje PhDr. Radomír Vlček, CSc., ktorý rozoberá *Rusko-české polemiky a panslavizmus 19. storočia*.

Panslavizmom a liberalizmom v ruskej historiografii sa zaoberá prof. Galina Rokinová, doktorka historických vied. Po nej doc. PhDr. Jan Němeček, CSc. sa zapodieva vzťahom prezidenta Československa Edvarda Beneša k ZSSR počas 2. svetovej vojny. PhDr. Alexander Duleba, CSc. sa venuje ruskej zahraničnej politike po páde totality a zániku ZSSR, ktorá sa prejavuje disproporciou medzi očakávaním diplomatov a realitou medzinárodných vzťahov, a ktorá je pre Západ často nepochopiteľná.

Rusko a Európa na začiatku 20. storočia zo stredoeurópskej perspektívy je témou PhDr. Emila Voráčka, DrSc. Prvú časť

publikácie uzaviera Valerij Aleksandrovič Tiškov, akademik RAV, euroázijskou civilizačnou misiou ruského národa.

Mgr. Peter Šoltés, PhD., začína druhú časť. V príspevku upozornil na etnické územie osídlené Slovákmi na východnom Slovensku, ktoré bolo v 19. storočí pre slovenských vzdelancov zložité pre blízkosť nárečí, prelínanie etnicity a konfesionalizmu, aj pre vnímanie Rusínov ako etnika, pričom mnohé mýty vyvrátil až neskorší výskum.

Marina Jurievna Dostaľova, kandidátka historických vied, opisuje „Východ – Západ“ a Slovákov, ako sa javili v predstavách prvých univerzálnych slavistov.

O premenách rusofilstva v minulosti Slovákov píše PhDr. Daniela Kodajová. Zdôraznila tento fenomén, do ktorého patria emócie, vzájomné sympatie, záujem o ruskú kultúru, osobné kontakty a inštitucionalizované rusofilstvo, predovšetkým v období komunistickej totality.

Prof. Igor Vladimirovič Kriučkov, doktor historických vied, sa zaoberá otázkou, ako sa ruskí diplomati pozerali na emigráciu Slovákov do USA na prelome 19. a 20. storočia.

Kapitolu o vojnových zajatcoch a propagande v Rusku počas prvej svetovej vojny i občianskej vojny približuje Mgr. Juraj Benko, PhD. V týchto dvoch konfliktoch väčšiu úlohu zohrala existenčná stratégia, než politické presvedčenie, ku ktorému táboru sa v občianskej vojne pripoja.

Osudy legionára Mikuláša Gaceka sú témou Jeleny Pavlovny Serapionovej, doktorky historických vied. Prof. Sergej Michalčenko, doktor historických vied, opisuje ako sa ruský spisovateľ Ivan Šmeľov pozeral na Československo v roku 1937. Rusofilstvom ako etnonacionálnou ideológiou Rusínov na Slovensku sa zapodieva Michail Jurievič Dronov.

T. Ivantyšinová sa v príspevku pokúša nájsť odpoveď na otázku, či bola „východná orientácia“ Slovákov iba mýtom alebo realitou. Čechoslovakisti v medzivojnovom období vyzdvihovali Štúrovo proruské za-

meranie a, naopak, po roku 1948 sa už jeho odmietnutie Západu nepovažovalo za nedostatok demokratizmu, ale za prednosť, čím sa zrodil mýtus o východnej orientácii, ktorý využívala propaganda aj po roku 1989, hoci s tým Štúr nemal nič spoločné.

V poslednom príspevku Mgr. Juraj Marušiak, PhD. analyzuje politický slavizmus v slovenskom myslení po roku 1989, keď sa táto otázka stala súčasťou debaty o civilizačnej príslušnosti a geopolitickej orientácii krajiny, napriek tomu, že väčšina Slovákov sa hlási k rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi. Žiadny slovanský vektor sa nenašiel a oživovanie slovanskej spolupatričnosti sa objavuje iba u jednotlivcov.

Po príspevkoch autorov nasleduje Summary v angličtine, menný register a zoznam skratiek.

Publikáciu uzaviera krátky životopis Sergeja Šaršúna (1888-1975), rusko-francúzskeho výtvarníka so slovenskými koreňmi (jeho starý otec – olejkár, sa narodil v Turci), ktorého Kubistické zátišie z roku 1927 je na obálke knihy.

Ludovít Jančo

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O VOJENSKÝCH DEJINÁCH

V dňoch 8. – 10. apríla 2014 sa v Bratislave konala pod záštitou ministra obrany Slovenskej republiky Martina Glváča medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Zmena doktrín – využitie minulosti v boji o súčasnosť*, ako 14. ročník konferencií Euroatlantickej pracovnej skupiny pre štúdium vojnových konfliktov. Podujatie pripravil Vojenský historický ústav v Bratislave v spolupráci s Centrom pre vojenskú históriu Kráľovskej dánskej akadémie obrany v Kodani. Po privítaní riaditeľom VHÚ Miloslavom Čaplovičom konferenciu otvoril štátny tajomník MO SR Miloš Koterec, ktorý v príhovore vyzdvihol aktuálnosť zvolenej témy. Príhovory predniesli aj zástupca veliteľa Kráľovskej dánskej akadémie obrany Christian Rune a náčelník štábu vojensko-historického pracoviska Ministerstva obrany Francúzskej republiky André Rakoto. Po úvodných slovách podujatie pokračovalo vedeckými referátmi, ktoré časovo či tematicky pokrývali obdobie od 19. storočia po súčasnosť a od konfliktov v ďalekom zámorí až po dianie v srdci Európy. Dodajme, že to bolo už o druhé podujatie tohto seriálu, ktoré sa konalo na Slovensku. Prvé Bratislava hostila v roku 2006.

Účastníkov prvého panelu predstavil jeho moderátor švédsky historik Per Iko, ktorý na úvod pripomenul, že práve na 8. apríl pripadá výročie narodenia slovenského parašutistu Jozefa Gabčíka či pripojenie Krymu k Rusku cárovnou Katarínou Veľkou. Po stručnom predstavení nasledovali prednášky Nielsa Bo Poulsena zo spoluorganizátorskej inštitúcie v Dánsku, ktorý priblížil skúsenosti, ktoré armáda jeho krajiny získala počas konfliktu s Pruskom a habsburskou monarchiou v roku 1864. Išlo tu najmä o zlepšenie koordinácie pozemných síl a námorníctva, a ako problémové sa ukázalo aj chápanie armády a jej potrieb, ale dokonca aj medzinárodnej situácie zo strany vtedajších dánskych politikov. Po ňom nasledoval príspevok Erwina Schmidla z Rakúska, ktorý vo svojom zaujímavom referáte priblížil prácu vojenských atašé Rakúsko-Uhorska pri pozorovaní konfliktov z prelomu 19. a 20. storočia, teda španielsko-americkéj vojny (1898), 2. búrskej vojny (1899 – 1902) a rusko-japonskej vojny (1904 – 1905), kde mali predstavitelia monarchie zbierať skúsenosti a mohli na vlastné oči vidieť účinky nasadenia moderných zbraní a nové taktiky boja pechoty.

Úvodom druhého bloku zástupkyňa Riaditeľstva vojenskej histórie generálneho štábu gréckej armády Efraxia Paschalidou priblížila otázky vedenia a velenia počas balkánskych vojen. Druhý príspevok, z pera slovenských historikov Petra Chorváta a Miloslava Čaploviča (VHÚ), účastníkom priblížil pôsobenie slovenských vojakov na frontoch 1. svetovej vojny. Blok uzatváral príspevok Fredrika Erikssona zo Švédskej národnej univerzity obrany. Ten sa vo svojom referáte sústredil na skúsenosti, ktoré si armáda tejto severskej krajiny vzala z priebehu bojov na európskych bojiskách 1. svetovej vojny. Po prestávke na obed nasledoval tretí blok prvého dňa konferencie, na začiatku ktorého vystúpil pracovník belehradského Ústavu strategického výskumu Dalibor Denda, ktorý vo svojej mimoriadne zaujímavej prednáške predstavil vývoj inštitucionálneho rámca vojenskej historickej vedy v Srbsku. Nie je bez zaujímavosti, že prvá inštitúcia, ktorej cieľom bola analýza skúseností z ukončených konfliktov v tejto krajine, vznikla už v 19. storočí a jej cieľom bolo zbieranie dokumentov a poznatkov o oslobodzovaní krajiny. Autor vo svojej prednáške priblížil aj nové úlohy inštitúcie po vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, deformácie vo vedeckom bádani v období komunistického režimu, ako aj situáciu po jeho páde, rozdelení Juhoslávie až po

súčasnosť. Ďalší príspevok v tomto bloku predniesol autor tejto správy. Prednesený referát sa týkal zmien v zameraní spravodajských služieb Československa v rokoch 1945 až 1949 a posunu od zbierania informácií o krajinách bývalej Osi k získavaniu citlivých informácií o západných spojencoch. Blok uzatváral príspevok maďarskej vojenskej historičky Évy Tulipán, ktorá v príspevku zaujímavým spôsobom opísala propagandistické využitie národných symbolov a významných výročí maďarských dejín (revolúcie z roku 1848) pri budovaní ľudovej armády v komunistickom Maďarsku. Posledný blok prvého dňa konferencie otvorili dva príspevky kolegov z Národnej univerzity obrany vo Varšave. Dariusz Kozerański priblížil pôsobenie poľských vojakov v mierových misiách OSN v období studenej vojny a problémy, s ktorými sa tam stretávali. Jeho kolega Janusz Zuziak, naopak, priblížil pôsobenie poľských inšpektorov v Dozornej komisii neutrálnych štátov počas vojny v Kórei. Informáciami a zaujímavými referátmi nabitý deň uzatváral Søren Nørby z Kráľovskej dánskej akadémie obrany v Kodani príspevom na aktuálnu tému o vývoji dánskeho námorníctva od pádu Bjerlínskeho múru do súčasnosti.

Druhý deň konferencie sa jej účastníci oboznámili s exponátmi Vojenského historického múzea v Piešťanoch, a počas návštevy Košarísk a mohyly na Bradle sa mohli dozvedieť veľa podstatného o jednej z najvýznamnejších osobností slovenských dejín generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi.

Tretí deň konferencie pokračoval opäť množstvom zaujímavých referátov. Hneď na úvod väčšinu účastníkov zaujala prednáška Eduarda Stehlíka z Ministerstva obrany ČR, ktorý prítomných oboznámil so spojitosťou medzi Šanghajskej mestskej políciou a atentátom na Reinharda Heydricha. Do atentátu na jedného z najmocnejších mužov tretej ríše, pochopiteľne, Číňania zapojení neboli. Autor však prezentoval výsledky svojho výskumu, podľa ktorého československých parašutistov Gabčíka a Kubiša trénovali viacerí inštruktori na boj so strelnými zbraňami či dokonca boj zblízka, ktorí tvrdo vydrené skúsenosti získali ako policajní dôstojníci práve v Šanghaji, meste v tom čase ovládanom zločineckými skupinami, kde pouličné boje medzi zločincami a políciou či jednotlivými skupinami navzájom boli na dennom poriadku. Nasledoval príspevok Prokopa Tomeka z českého Vojenského historického ústavu. V prednáške priblížil obetavosť vojakov, ktorí po ťažkých skúsenostiach z protinacistického odboja sa už po niekoľkých rokoch odhodlávali na odboj proti novej totalite, ako aj metódy protikomunistického odboja. Blok uzatváral príspevok veliteľa Strategického centra krízového managementu GŠ SR brigádneho generála Jindřicha Jocha, ktorý predstavil základné informácie o operáciách krízového managementu, ako aj účasť Ozbrojených síl SR v jednotlivých mierových operáciách vo svete aj s výhľadom do budúcnosti. Dopoludňajší program uzatvárali príspevky prednesené v rámci nasledujúceho bloku. Francúzsky kolega Dominique Guillemain v referáte účastníkom konferencie objasnil skúsenosti, ktoré získalo francúzske námorníctvo počas prvej vojny v zálive (1990 – 1991). Táto zložka ozbrojených síl krajiny galského kohúta si tu mala možnosť preskúšať efektívnosť svojho účinkovania, organizačnej štruktúry či ďalších dôležitých aspektov, pričom v tomto záťažovom teste nedopadlo podľa autora referátu najlepšie a muselo prikróčiť k riešeniu zistených nedostatkov. Príspevok Blaža Torkara a Zvezdana Markovića, dvoch vojenských historikov zo Slovinska, sa zaoberal ozbrojenými stretmi slovinskej domobrany s jednotkami juhoslovenskej armády v roku 1991. Poukázali tiež na implementáciu skúsenosti z týchto bojov pre vojakov, ktorí odchádzajú na zahraničné misie. Blok ukončil referát Vladimira Prebilića a Damijana Guština, ktorí vo svojom príspevku jednak priblížili branný systém bývalej Juhoslávie, ako aj zmeny doktrín už samostatného Slovinska, charakterizované skôr vymedzovaním sa voči všetkému predošlému, než vecným prístupom k týmto dôležitým otázkam. Posledný blok príspevkov sa začal vystúpením maďarského vojenského historika Tamása Nagya referátom

o maďarskej účasti v Medzinárodnej komisii pre kontrolu a dohľad vo Vietname, nasledovaný Nielsom Krarupom-Hansenom z Dánska, ktorý sa vo svojej prednáške venoval hospodárskym aspektom a skúsenostiam zo zabezpečovania vojenskej výzbroje na výstroje. Posledné dva príspevky predniesli Milan Šuplata (Inštitút pre stredoeurópsku politiku, Slovensko) a Dimitrios N. Christodoulou (Helénska komisia pre vojenské dejiny, Grécko). V záverečnom siedmom paneli zazneli informácie o spolupráci s Konzorciom priateľstva za mier a o situácii v Pracovnej skupine *Conflict studies*.

Na tomto mieste je príhodné spomenúť, že všetky panely tohto najvýznamnejšieho podujatia vojensko-historických výskumov na Slovensku sprevádzala plodná diskusia. Touto formou zúčastnení odborníci okamžite reagovali na prednášky svojich kolegov otázkami či komentármi a možno s uspokojením konštatovať, že väčšina referátov vzbudila oprávnený záujem ostatných účastníkov. Práve rozoberanie nastolených otázok, či už v rámci diskusie po skončení panelu, alebo v rámci neformálnych rozhovorov počas prestávok na kávu či inokedy, je dôležitou súčasťou života každej vedeckej komunity. Nazdávam sa, že v porovnaní s podobnými podujatiami, pripravenými na Slovensku alebo v zahraničí, sa Vojenskému historickému ústavu v Bratislave v spolupráci s Centrom pre vojenskú históriu Kráľovskej dánskej akadémie obrany v Kodani podarilo pripraviť skutočne prínosné podujatie, ktoré môžeme bez zbytočnej skromnosti počítať medzi najvýznamnejšie akcie tohto druhu nielen v rámci Európy.

Matej Medvecký

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA K 70. VÝROČIU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

V Banskej Bystrici sa v dňoch 23. – 25. apríla 2014 uskutočnila jedna z prvých plánovaných akcií k tohtoročnému 70. výročiu Slovenského národného povstania pod názvom *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Stalo sa už dobrou tradíciou, že na týchto podujatiach organizovaných Múzeom SNP v Banskej Bystrici sa stretávajú veteráni, pamätníci aj historici ako zo Slovenska, tak aj predovšetkým z Českej republiky, ale aj zo zahraničia. Spoluorganizátormi konferencie boli Vojenský historický ústav v Bratislave v spolupráci so Sekciou pre vojenské dejiny Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Historickým ústavom SAV Slovenskej akadémie vied, Múzeom Varšavského povstania, Fakultou politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Katedrou histórie Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Je prirodzené, že zo spoločného úsilia takých významných pracovísk, zameraných predovšetkým alebo okrem iného aj na vojenské dejiny, sa zrodila po odbornej, ale aj spoločenskej stránke významná akcia. Veď v rámci takýchto konferencií sú vždy dôležité aj takzvané „kuloárové“ stretnutia, diskusie a výmeny názorov, ktoré mnohých inšpirujú k ďalšej práci, alebo pomáhajú vyjasňovať niektoré spleť, problematické a aj teoretické otázky výskumu spojené so SNP.

Tohtoročná konferencia v Banskej Bystrici sa zamerala predovšetkým na rok 1944 a odznelo na nej 53 referátov účastníkov zo siedmich krajín. Okrem Čechov a Slovákov sa na podujatí predstavili svojimi referátmi aj historici z Ukrajiny, Bieloruska, Poľska, Nemecka aj Kanady. V rámci prezentácie výsledkov svojich nových výskumov na konferencii referujúci predniesli aj veľa nových poznatkov o príprave povstania i jeho priebehu z rôznych pohľadov a v rámci diskusie si vymenili názory na viaceré nejasné, alebo sporné či doteraz

nedostatočne objasnené súvislosti spojené s týmto ozbrojeným protifašistickým vystúpením slovenského ľudu, v ktorom sa zúčastnili okrem Čechov a Rusov aj predstavitelia ďalších 30 národov.

Vojenský historický ústav v Bratislave bol na konferencii zastúpený osobou riaditeľa Miloslava Čaploviča a svoje referáty tu predniesli pracovníci ústavu Jozef Bystrický (*Slováci v československom vojsku v zahraničí v roku 1944*), František Cséfalvay (*Partizáni v povstaleckej obrane*), Milena Balcová (*Technický zbor slovenskej armády – príčiny vzniku a jeho poslanie*), Peter Šumichrast (*Rok 1944 – posledný rok slovenského letectva. Plány a realita*) a napokon Igor Baka (*Nemecko-slovenské vojenské vzťahy na jar 1944*).

Z viacerých ďalších pozoruhodných referátov v tejto stručnej správe stojí za zmienku aj podnetný referát Martina Veselého z Katedry histórie v Ústí nad Labem (*Tu sa ešte zdraví Heil Hitler? Nálada obyvateľstva Ríšskej župy Sudety v roku 1944*), alebo objavná a aj, ak vôbec možno v súvislosti s tragickým obdobím v dejinách našich národov použiť slovo „zábavná“ štúdia Petra Karlička zo Štátneho archívu Děčín/Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem pod názvom *SNP v protektorátnych karikatúrach*.

V stručnej správe o konferencii nie je možné, žiaľ, spomenúť všetky referáty, ale aj tak treba uvítať, okrem iných, aj vystúpenie nemeckého historika Martina Zückerta z Collegia Carolina v Mníchove na tému úvah o partizánskych hnutiach v Európe s osobitným zreteľom na „slovenský prípad“, pričom treba oceniť aj zdvorilosť Zückerta, ktorý svoj príspevok predniesol v celkom dobrej češtine.

Pisateľ tejto správy považuje za veľmi prínosnú aj úvahu kanadského historika Johna Luke Rydera o charaktere SNP – bola to revolúcia alebo nebudaj občianska vojna? Referent, predniesol viaceré možnosti prístupov k hodnoteniu a zaradeniu SNP do širokej škály ozbrojených konfliktov, pričom sám dospel na základe niekoľkých kritérií k záveru, že SNP občianskou vojnou nebolo. Na jednu vec však Ryder aj tak asi zabudol: pri svojich analýzach a komparovaní rôznych foriem ozbrojených konfliktov. Podľa môjho názoru zabudol zdôrazniť ZÁSADNÝ a ROZHODUJÚCI rozdiel medzi regulárnou organizovanou mobilizovanou armádou a ozbrojenými skupinami dobrovoľníkov (partizánov). Aj keď sú aj také prípady, že do mobilizovanej armády vstupovali aj nadšení dobrovoľníci, ktorí spadali alebo nespádali pod kritériá mobilizácie, a na druhej strane sú známe aj prípady, že pôvodne dobrovoľnícke/ partizánske jednotky nútili tiež k vstupovaniu do svojich odriadov, prevažná väčšina partizánov sa regrutovala predsa len z dobrovoľníkov, a to ich vždy významne delilo od mobilizovaných vojakov.

Na konferencii sa zúčastnil aj zástupca Československej obce legionárskej, jednota Český Brod, F. Vrábek, ktorý prítomných oboznámil s účasťou bývalých československých legionárov v SNP, čo je doteraz podrobnejšie a komplexne nespracovaná téma. V ilegálnom hnutí na Slovensku a potom vo vedení povstania pôsobili viaceri veliteľských kádrov, ktorí svoju vojenskú kariéru začali ako legionári – napríklad Rudolf Viest, Ján Černek, Pavel Kuna, Branislav Manica, Michal Širica, alebo z menej známych aj Filip Tretiník a mnohí ďalší. Tretiník bol bývalý ruský legionár, ktorý úspešne bojoval v Povstaní, za čo bol aj povýšený na poručíka. Po zatlčení Povstania do hôr ho Nemci, žiaľ, zajali a odtransportovali do koncentračného tábora v Ervěniciach pri Moste v severných Čechách, kde ho umučili. Legionári, ktorí sa do ilegálnych príprav a bojov v povstaní zapojili, potvrdili svoju vernosť ideálom zakladateľov čs. légii a Československej republiky T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneša. Niektorí v bojoch položili svoje životy alebo ich Nemci umučili v koncentračných táboroch, iní strávili mesiace alebo roky vo väzení. Napríklad bývalého francúzskeho legionára Jozefa Martina Kristína väznili slovenské orgány od roku 1940 až do oslobodenia v apríli 1945.

V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj to, že organizátori poskytli na tejto konferencii dostatok priestoru na otázky a odpovede, teda na diskusiu. Žiaľ, v posledných rokoch to nebýva na vedeckých konferenciách zvykom, že sa poskytuje priestor aj na otázky a odpovede. Naša doba je rýchla, všade sa šetrí a na mnohých konferenciách sa šetrí aj časom. Je to veľká škoda, pretože práve v rámci akademických dišpút fundovaných účastníkov konferencií možno niektoré diskutované veci, alebo nie celkom jednoznačne vysvetlené otázky posunúť na vyššiu úroveň poznania. Preto by som okrem ich referovania (tieto príspevky som vo svojej správe nespomenul, ale budú uverejnené tiež v zborníku z konferencie) chcel zdôrazniť aktívny a veľmi cenný prínos prítomnosti takých uznávaných znalcov problematiky Slovenského štátu/Slovenskej republiky a SNP ako boli okrem iných V. Prečan, K. Fremal, I. Kamenec, J. Rychlík, J. Bystrický atď., ale, samozrejme, aj viacerí pracovníci Múzea SNP v Banskej Bystrici, počnúc jeho riaditeľom S. Mičevom, alebo hlavným výkonným organizátorom konferencie M. Syným a ďalšími, ktorí sa veľmi aktívne zapájali do diskusií a zodpovedali otázky z pléna veľmi prínosnými podrobnými nielen faktickými poznámkami, ale často aj akýmisi „minireferátmi“ k niektorým položeným otázkam.

Napriek novodobým pokusom niektorých revizionistických historikov, ktorí píšu o tomto našom významnom protifašistickom povstaní z pochybných a pomýlených ideologických hľadísk, sa prítomní zhodli na tom, že Slovenské národné povstanie je a bude najvýznamnejšou udalosťou novodobých slovenských dejín, ktorou sa väčšina slovenského národa prihlásila k obnoveniu Československej republiky na demokratických základoch a nových princípoch spolužitia českého a slovenského národa v spoločnom štáte ako rovný s rovným. Nebolo to jednoduché a nebolo to ani bez obetí, preto si SNP a jeho odkaz zaslúžia stálu pozornosť nielen historikov, ale aj širších vrstiev spoločnosti – učiteľov, kultúrnych pracovníkov i politikov. Odkaz SNP by sa mal však predovšetkým pripomínať našej mládeži, ktorá často o tomto zápase za slobodu, demokraciu a ľudské práva nevie takmer nič. Stálu spomienku a úctu si zaslúžia padlí bojovníci Povstania, vojaci aj partizáni, civili a všetci tí, ktorí protinacistický odboj našich národov podporili organizačne, hmotne alebo morálne. Z konferencie bude vydaný aj zborník príspevkov, ktorý prinesie rozšírenú podobu referátov prednesených na podujatí len v skrátenej forme.

Ferdinand Vrábek

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkládanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, máj 2012, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridržiavajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3 8577 01 203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. ISBN 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
 - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
 - č. j. (s medzerou)
 - VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
 - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Andrea HORÁKOVÁ, Hlavná 576, 900 41 Rovinka

PhDr. Gabriel SZEGHY, Archív mesta Košice, Kováčska 20, 0401 Košice

Mgr. Eduard LAINCZ, Ľubovnianske múzeum – hrad, Zámocká 22,
064 01 Stará Ľubovňa

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Babuškova 5, 821 03 Bratislava

Dr. Imrich PURDEK, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Peter ŠUMICHRASŤ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Vojenská história 2/2014

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Jan Taras, OdVČ, HSa MO SR

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., mjr. Milan Vanga.

Medzinárodný redakčný kruh: pplk. Dr. Tibor Balla (Budapest), Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Harold E. Raugh, Jr., PhD., U.S. Army V Corps (Wiesbaden), Ph.D. Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 19. mája 2014

EV734

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OdVČ, HSa MO SR, Kutuzovova 8, 83103 Bratislava

Na obálke: Dobová pohľadnica trenčianskeho pešieho pluku 71 z roku 1917

www.vhu.sk

Z OBSAHU ČASOPISU

Andrea HORÁKOVÁ, *Stredoveké Uhorsko očami rytiera
Bertrandona de La Broquière*

Gabriel SZEGHY, *Od hlavného mestského kapitána po policajný
kapitanát v Košiciach*

Eduard LAINCZ, *Pomoc Slovákov poľskej kuriérskej službe cez okres
Stará Ľubovňa v rokoch 1939 – 1944*

Jan ŠTAIGL, *Čs. armáda na Slovensku v kontexte medzinárodného
a vnútropolitického vývoja 1989 – 1992 (náčrt problematiky) (2. časť)*

Imrich PURDEK, *Metodologické a terminologické problémy výskumu
vojenskej symboliky z aspektu heraldiky, faleristiky a vexilológie*

Peter ŠUMICHRASŤ, *Letecká havária na Zadnom Gerlachu
v hláseniach leteckého náhradného pluku 4*

Alex MASKALÍK, *Správa vojenskej kontrarozvedky o prípadoch
„zneužitia“ síl a prostriedkov ČSLA v augustových dňoch 1968*

Recenzie

Anotácie, glosy

Kronika